T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
BİLİM DALI

İBRAHİM ETEM MENDERES
(Siyasî Hayatının Demokrat Partili Yılları)

Bilgen YETKİN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN

KONYA 2018

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Sayfası II

Doktora Tezi Kabul Formu III

İÇİNDEKİLER IV

ÖZET VIII

SUMMARY IX

ÖN SÖZ……...X

KISALTMALAR XII

GİRİŞ 1

I. ARŞİV KAYNAKLARININ TAHLİLİ 1

II. ETEM MENDERES'İN HAYATI 5

A. Ailesi, Çocukluk ve Gençlik Dönemi 5

B. Evliliği ve Sosyal Hayatı 10

C. Siyasî Hayatı ve Ölümü 12

III. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE 1950 SEÇİMLERİ 17

BİRİNCİ BÖLÜM

DP DÖNEMİNDE ETEM MENDERES VE İÇ POLİTİKA

I. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI DÖNEMİ 26

A. Birinci Dönem (01.08.1952-17.05.1954) 26

1. Menderes'in Doğu Gezisi ve Türk- Kürt Ayrımcılığına Karşı "Millet Vahdeti" Yaklaşımı 27

2. Vilayetlerin Yeniden Yapılandırılması ve Nüfus Kanunu 31

3. Taşra Sorunları ve Köy Kanunu 35

4. Asayiş Meselesi ve Tevhid-i Zabıta Kanunu 38

5. Yerel Yönetimlerdeki Baskılar ve İktidar- Muhalefet Çekişmesine Yönelik Şikâyetler 41

B. İkinci Dönem (30.09.1955-12.10.1956) 46

1. Mülkî Taksimat ve Nüfus Kanunu Çalışmaları 48

2. 1955 Belediye Seçimleri ve Mecliste Seçim Tartışmaları 49

3. Muhalif Toplantılara Müdahale Tartışmaları ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu 52

II. MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI DÖNEMİ 57

A. Birinci Dönem (17.05.1954-15.09.1955)..... 57
1. Bakanlık Binaları ve Özlük Hakları ile İlgili Çalışmalar 58
2. Harcamalar, Kore Savaşı ve Askerlik Kanunu ile İlgili Çalışmalar 60
B. İkinci Dönem (19.01.1958-27.05.1960)..... 61
1. Ordu Personelinin Eğitimi ile Nakil ve Terfi İşlerine Dair Çalışmalar 63
2. Ordunun İmar ve İskân Açısından Yeniden Yapılandırılması ile İlgili Çalışmalar 68
III. BAYINDIRLIK BAKANLIĞI DÖNEMİ (12.10.1956-19.01.1958).....71
A. Köprü, Baraj, Liman, Yol ve Su İşleri İle İlgili Çalışmalar..... 72
B. Kamu Binası ve Konut Alanında Yapılan Çalışmalar 77

İKİNCİ BÖLÜM

DP DÖNEMİNDE ETEM MENDERES VE DIŞ POLİTİKA

I. Avrupa ile Siyasî ve Ticarî İlişkiler 82
II. Balkan Paktı.....85
III. Bağdat Paktı 88
A. İttifak Hazırlıkları ve Paktın İmzalanması..... 88
B. Paktın Genişlemesi ve Etkileri 91
IV. Türkiye- ABD İlişkileri.....96
A. Amerikan Yardımlarının Başlaması, Kore Savaşı ve NATO'ya Üyelik 96
B. NATO Çalışmaları, Eisenhower Doktrini ve Suriye Buhranı..... 99
C. U-2 Hadisesi ve Türk- Amerikan İlişkilerinde Gerginlik 107
V. Kıbrıs Meselesi 111
A. Kıbrıs'ın Uluslararası Bir Sorun Haline Gelmesi ve 6/7 Eylül Hadisesi..... 111
B. Taksim, Enosis ve Self- Government Tartışmaları 115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS VE ETEM MENDERES

I. 27 MAYIS DARBESİ'NE GİDEN SÜREÇTE YAŞANANLAR.....125
A. Demokrat Parti'nin Politikaları..... 125
1. Meclis Çalışmaları ve Çıkarılan Kanunlar..... 126
2. Grup İçi Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve Adnan Menderes'in Durumu 130
B. İktidar- Muhalefet Gerginliği..... 142
C. Üniversite ve Basın Etrafında Kamuoyunun Tutumu..... 156
D. Ordunun Durumu 161

1. Orduda DP Karşıtlığının Ortaya Çıkması ve Örgütlenmeler 162
2. Dokuz Subay Olayı, Etem Menderes ve Gelişmeler 169
3. CHP, Propaganda ve Olayların Başlaması 173
4. Harbiye Yürüyüşü ve İhtilale Giden Süreç 177
II. 27 MAYIS ASKERÎ DARBESİ 182
A. Darbenin Gerçekleşmesi ve Millî Birlik Komitesi'nin İlk İcraatları 182
B. Darbecilerin Suçlamaları ve Basının Tutumu 186
C. Tutuklamalar ve Yassıada 189

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ETEM MENDERES'İN YASSIADA YARGILAMASI

I. SORUŞTURMA DOSYALARI 195
A. Silahlanma Dosyası 195
B. Nurculuk - Din Dosyası 197
C. Haksız İktisap Dosyası 200
II. ANAYASAYI İHLAL DAVASI 203
A. Davanın Başlaması ve Ertelenmesi 204
B. Anayasayı İhlal Davası Duruşmalarının Yeniden Başlaması 206
1. Tahkikat Komisyonu Sorgusu ve "Diktatörlük" Tartışmaları 206
2. Zorlu- Polatkan ve "Kayseri NATO İhalesi" Meselesi 214
3. Osman Kavrakoğlu ve "Kumarhane" Meselesi 216
4. Olaylar, İstifa ve Mektup Meselesi Üzerine İddialar 218
5. İddianame ve Avukatların Toplu Savunması 221
6. Etem Menderes'in Savunması 228
7. Davanın Neticesi ve İntihar Olayı 237
III. İSTANBUL- ANKARA OLAYLARI DAVASI 240
A. Olaylar ve Örfî İdare Üzerine Sorgusu 240
B. Gürsel Sorgusu: Mektup, İzin ve Veda Yazısı Meselesi 243
C. Salih Coşkun: Olaylar, Erdelhun ve Silahlanma Meselesi 250
D. Davanın Sonucu 253
IV. ETEM MENDERES'İN YARGILANDIĞI DİĞER DAVALAR 255
A. Görevi Kötüye Kullanma Davaları 255
1. İstanbul'da Bazı Askerî ve Kamu Binalarının Yıktırılması İle İlgili Açılan Kamu Davası 255
2. Deniz Motoruna Yapılan Tekne ile İlgili Açılan Kamu Davası 258
3. Deniz Motoruna Yapılan Kızak ile İlgili Açılan Kamu Davası 260
4. Trakya'daki Çiftlik Yolunun Askerî Araçlarla Yapılması ile İlgili Açılan Kamu Davası 262

5. Telefon Masraflarının Kara Kuvvetleri Bütçesinden Ödenmesi ile İlgili Açılan Kamu Davası 264
6. Parti İşleri İçin Askerî Uçak Tahsis Edilmesi İle İlgili Açılan Kamu Davası 266
B. Zimmet ve İrtikâp Davası 268

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUÇLAMALAR YARGILAMALAR SAVUNMALAR

I. HÂKİMLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER ve İDAM MESELESİ 271

II. İSTİFA MESELESİ VE CEMAL GÜRSEL BAĞLANTISI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER 276

III. GÜNLÜK NOTLARI ETRAFINDA ŞAHSİYETİNİN, OLAYLARIN VE İDDİALARIN DEĞERLENDİRMESİ.....283

SONUÇ 295

KAYNAKÇA.....302

EKLER 321

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Bilgen YETKİN
	Numarası	114102051001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora X
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN
	Tezin Adı	İbrahim Etem Menderes (Siyasî Hayatının Demokrat Partili Yılları)

ÖZET

İbrahim Etem Menderes, aslen Aydınlı olup 1899 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Eğitime önem veren bir ailede yetişmiş ve modern okullara gitmiştir. Lisede en yakın arkadaşı Adnan Menderes ile tanışmış ve bu sayede ömür boyu süren bir kader birliği başlamıştır.

Etem Menderes, politikaya SCF ile başlamış ve 27 Mayıs'a kadar aktif siyasette yer almıştır. Aydın'da 15 yıl boyunca CHP İl Başkanı olarak görev yapmıştır. 1938-1945 yılları arasında da Aydın Belediye Başkanlığı yapan Menderes, 1946'da DP Aydın İl Teşkilatı'nı kurmuştur. 1950 seçimlerinde DP'den Aydın Milletvekili olarak TBMM'ne giren Menderes'in 10 yıl boyunca milletvekilliği devam etmiştir. Bu süreçte çeşitli bakanlıklarda bulunmuştur.

Tarihe 27 Mayıs İhtilali olarak geçen askerî darbe ile dönemin bütün siyasetçileri gibi Etem Menderes'in de hayatı değişmiştir. Menderes, İstanbul-Ankara Olayları Davası ile Anayasayı İhlal Davası dışında görevi kötüye kullanma, zimmet ve servet davalarında yargılanmıştır. Anayasayı İhlal Davası'nda delil olarak kullanılan günlük notları, onun bazı çevrelerce ihanetle suçlanmasına neden olmuştur. Anayasayı İhlal Davası'nda 10 yıl hapis cezası alan Menderes, 1992 yılında 93 yaşında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Menderes, Günlük Notları, 27 Mayıs.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Bilgen YETKİN
Numarası	114102051001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora X
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN
Tezin İngilizce Adı	Ibrahim Etem Menderes (Democratic Party Years of His Political Life)

SUMMARY

Ibrahim Etem Menderes, originally from Aydın, was born in Izmir in 1899. Grown up in a family that cares of education and went to modern schools. He met Adnan Menderes, who is his closest friend, at high school and thus a life long fate of the union started with him.

Etem Menderes started in politics with the SCF and took active part in politics until the 27 May. He served as CHP Provincial Director in Aydın for 15 years. Menderes, who was also the mayor of Aydın between 1938-1945, established the DP Aydın Provincial Organization in 1946. Menderes, who entered the Grand National Assembly of Turkey as a representative of Aydın from the DP in 1950 elections, has been a member of the parliament for 10 years. Within this period, he served in various ministerial positions.

Like all the politicians of the time, the life of Etem Menderes changed as a result of the military coup that is called the Coup of 27 May in the History. Menderes, was tried in the cases of misconduct, embezzlement and fortune except for the Istanbul-Ankara Events Case and the Violation of the Constitution Case. The daily notes were used as evidence in the Violation of the Constitution Case, caused him to be accused of be traying by some circles. Menderes, who received a 10-year prison sentence in the Violation of the Constitution Case, passed away in 1992 at the age of 93.

KeyWords: Democratic Party, Menderes, Diary Notes, May 27.

ÖN SÖZ

İbrahim Etem Menderes, cumhuriyet devri Türk siyasî tarihinde iz bırakmış önemli şahsiyetlerden birisidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlayan, Cumhuriyet Halk Partisi'nde devam eden siyasî hayatının en önemli devresi Demokrat Parti iktidarı yıllarıdır. O, on yıllık bu iktidar döneminin sekiz yılında İçişleri, Bayındırlık ve Millî Savunma Bakanı olarak icraatın içinde bulunmuştur. 27 Mayıs darbesi öncesinin Millî Savunma Bakanı olması, onun bu iktidar dönemindeki siyasî hayatının önemini bir kat daha artırmaktadır.

Etem Menderes'in 27 Mayıs bağlamında ve yargılamalar sırasında ismini öne çıkaran önemli hususlardan birisi günlükleridir. Özellikle Anayasayı İhlal Davası yargılamalarında, DP yönetici kadrosu ve Adnan Menderes hakkında yazdıkları darbe mahkemesi tarafından iddialarının delili olarak gösterilmiştir. Bu sebeple darbe sırasında ve sonrasında, siyaset arkadaşları tarafından suçlanmış, yazdıkları ihanet etmek olarak yorumlanmış ve adeta ebedî bir mahkûmiyete maruz bırakılmıştır.

Bu çalışma, zikredilen sebepler dolayısıyla özellikle Etem Menderes'in siyasî hayatının DP'li yıllarına ve bu hayatın sona erdiği 27 Mayıs sürecine odaklanmaktadır.

Çalışmanın Giriş bölümü, üç kısımda ele alınmıştır. Birincisi arşiv kaynaklarının tahlilidir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ile TBMM Arşivi'nden alınan bilgi ve belgelerin kısaca değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci kısımda Etem Menderes'in Hayatı genel olarak verilmiştir. Giriş'in üçüncü kısmında ise çalışma ağırlıklı olarak DP dönemini kapsadığı için DP'nin kuruluş safhası ve muhalefet devri anlatılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Etem Menderes'in DP iktidarı yıllarındaki bakanlık dönemleri ve icraatları iç politika açısından ele alınmıştır. İkinci bölümde ise dönemin dış politika konuları işlenmiştir. Etem Menderes'in Dışişleri Bakanlığı'na vekâleti süreci ile MSB dönemlerindeki bilgi ve belgelerle bu bölüm oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde, 27 Mayıs darbesine giden süreçte yaşananlar ve sonrasında Etem Menderes'in yaşadıkları anlatılmıştır. Bu

noktada konunun bir zemine oturması için 27 Mayıs sonrası oluşan MBK'nin icraatlarına kısaca değinilmiştir. Dördüncü bölümde, Etem Menderes'in Yassıada'daki yargılanması işlenmiştir. Bu bağlamda soruşturma dosyaları, yargılandığı davalar, sorguları, savunmaları gibi hususlar anlatılmıştır. Son olarak beşinci bölümde ise arşivden elde edilen birtakım belgeler ile bazı müelliflerin iddiaları mukayese edilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

Darbe sırasında el konulan Etem Menderes'e ait evrak ve bunların arasında özellikle günlükleri, araştırmanın temel kaynaklarını teşkil etmiştir. El konulan evrak arasında birçok hususta kendisine yazılan mektuplar dikkati çekmektedir. Bu evrakın önemli bir bölümü eski harflidir. Ayrıca Anayasayı İhlal Davası tutanakları, meclis zabıtları, dönemin basını, hatıratlar ve tetkik eserler diğer kullanılan kaynaklar olmuştur.

Ailesinin yaşayan tek ferdi olan oğlu ile yapılan telefon görüşmesinin olumsuz geçmesi, temin edilebilecek ve özellikle hayatı kısmının yazılmasına zenginlik katabilecek arşivlik malzemeyi edinebilmeyi engellemiştir.

Çalışma süresince desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Arıkan'a, görüş ve önerileriyle yardımcı olan Prof. Dr. Ferudun Ata ile Prof. Dr. Caner Arabacı hocalarıma ve sonsuz sabırlarıyla maddî ve manevi en büyük destekçim olan aileme teşekkürü borç bilirim.

Bilgen Yetkin

Konya 2018

KISALTMALAR

ABD Amerika Birleşik Devletleri

BB Büyük Britanya

BCA Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BM Birleşmiş Milletler

BMM Büyük Millet Meclisi

Bkz. Bakınız

Bnb. Binbaşı

C. Cilt

CENTO Central Treaty Organization

CHP Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CMP Cumhuriyetçi Millet Partisi

CMUK Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

DP Demokrat Parti

Dr. Doktor

Dr. Öğr. Doktor Öğretim

Dz. Tf. Krl. Deniz Teftiş Kurulu

EOKA Ethniki Organosi Kiprion Agoniston

E. U. Rs. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

Haz. Hazırlayan

İÜTB İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği

KATAK Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu

KKK Kara Kuvvetleri Kumandanlığı

Kur. Alb. Kurmay Albay

K. V. Kumandan Vekili

Loj. D. Bşk. Lojistik Daire Başkanı

MBK Millî Birlik Komitesi

MEC Middle East Command

MEDO Middle East Defence Organization

MİT Millî İstihbarat Teşkilatı

MP Millet Partisi

MSB Millî Savunma Bakanlığı

MSK Merkez Soruşturma Kurulu

NATO Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı

ODTÜ Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Ord. Prof. Dr. Ordinaryus Profesör Doktor

Org. Orgeneral

PEON Pankipriaki Ethniki Organosi Neoleas

P. Kd. Bnb. Piyade Kıdemli Binbaşı

Prof. Dr. Profesör Doktor

PTT Posta ve Telgraf Teşkilatı

s. Sayfa

S. Sayı

SCF Serbest Cumhuriyet Fırkası

SKB Silahlı Kuvvetler Birliği

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMZC Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TCDD Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları

TCK Türk Ceza Kanunu

TK Tahkikat Komisyonu

TKP Türkiye Köylü Partisi

TMT Türk Mukavemet Teşkilatı

TSK Türk Silahlı Kuvvetleri

Tuğ. Tuğgeneral

Tüm. Tümgeneral

Y. Yıl

YAD Yüksek Adalet Divanı

YSK Yüksek Soruşturma Kurulu

Yzb. Yüzbaşı

GİRİŞ

I. ARŞİV KAYNAKLARININ TAHLİLİ

İbrahim Etem Menderes (Siyasî Hayatının Demokrat Partili Yılları) adını taşıyan bu çalışmada iki ayrı arşiv kullanılmıştır. Birincisi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi olup; buradan alınan bütün belgeler Etem Menderes evrakıdır. 2012'de arşivde Etem Menderes'e ait 4 fon ve 73 belge bulunmaktaydı. Daha sonra depoda bulunan özel evrakı da dijital ortama aktarılmıştır.

Etem Menderes'e ait belgelerin içinde bulunan günlükler bu çalışmada en çok kullanılan arşiv kaynağı olmuştur. Özellikle TCDD ajandalarına yazılan 1957, 1958, 1959 ve 1960 yıllarına ait günlükler[1] Yassıada'da delil olarak kullanılan pasajları içermesi bakımından önem arzetmektedir. Bu sebeble bu günlükler tamamen çevrilmiş ve çalışmanın hemen her yerinde kullanılmıştır.

Günlüklerin dijital ortama aktarılış şekline gelince; bir sayfaya iki yaprak gelecek şekilde yerleştirilmiş ve her bir ajandaya bir sayı verilmiştir. 1957 ajandası 2, 1958 ajandası 4, 1959 ajandası 5 ve 1960 ajandası da 3 olarak numaralandırılmıştır. 4 ajandanın toplam sayfa sayısı 461x2 olup; bazı sayfaların eksik olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfanın sayısı da bu tekniğe göre belirlenmiştir. Örneğin 5/112 demek 5 nolu ajandanın yani 1959 ajandasının 112. sayfası anlamına gelmektedir. Çalışmada dipnotlar bu şekilde orjinaline göre verilmiştir.

Eski harfli yazı ile yazılan bu günlüklerde yazım düzenine dikkat edilmediği anlaşılmaktadır. Günlük olarak tutulduğu için düzgün bir metin halinde değil çoğunlukla kısa notlarla yazılmıştır. Bazı harflerin şekli değişmiş ve belki de hızlı yazıldığından bazı yerlerde yazılar karışmıştır. Bu da yazılanın anlaşılmasını ve yeni harflere çevrilmesini zorlaştırmıştır.

[1] İstanbul Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Z. Feridun Erken'in YAD Başkanlığı'na gönderdiği belge için bkz. *BCA.* 10 900.10.300.3.

Etem Menderes'in her ajandasına besmele yazarak başladığı tespit edilmiştir[2]. Günlüklerin içeriğinde rutin günlük işlerin yanı sıra siyasî meseleler, önemli detaylar ile iş ve para gibi konular yer almaktadır. Bu günlüklerde, Etem Menderes'in ailesi ile geçirdiği zamanlar, siyaset çevresinden işittiği dedikodular, kendisinden istenen talep ve iltimas istekleri bulunmaktadır. Ayrıca kendisinin yaptığı seyahat ve ziyaretlerin yanı sıra kendisine gelen resmî ya da özel ziyaretleri de yazmıştır. Günlükler, 27 Mayıs darbesine giden süreç ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Günlüklerin tamamı okunduğunda Etem Menderes'in bu notları günlük olarak yaşadığı ya da duyduğu olayları unutmamak adına kaydettiği anlaşılmaktadır.

Etem Menderes'in günlüğünden bazı pasajlar Yassıada yargılamalarında kullanılmıştır. Etem Menderes'in evinin çalışma odasından alınan evrakın arasında olan bu günlüklerden konu ile ilgili kısımlar tespit edilmiştir. Bunlar 1957 yılı defterinden 30, 1958 yılı defterinden 45 ve 1960 yılı defterinden 6 adet fotokopi halinde 4 Nolu Soruşturma Kurulu'na intikal ettirilmiştir[3]. Böylece yeni bir belge daha oluşmuştur.

Çalışmanın "Etem Menderes'in Hayatı" bölümünde günlük dışında kullanılan bir kısım arşiv belgesi dava dosyalarından alınmıştır. Bunlardan biri olan nüfus kayıt örneği Zimmet ve İrtikâp Davası'ndan alınan bir belgedir[4]. Etem Menderes'in oğlu İbrahim Adnan'ın eğitim aldığı okulların isimleri ise Haksız İktisap Dava Dosyası'ndan alınmıştır[5]. Bu bölümde kullanılan bir başka arşiv belgesi de Etem ile Adnan Menderes'in çocukluk arkadaşı Hilmi Malik Evrenol tarafından gönderilmiştir. 1954 tarihli bu belge, genel hatlarıyla Adnan Menderes'in özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerini içine alan hayatını anlatmaktadır[6]. Etem ile Adnan Menderes adına tescil edilen Çakırbeyli'deki bir tarlaya ait Aydın Valiliği'nden gelen 1958 tarihli bir belge[7], Etem Menderes'in Aydın Belediye Başkanlığı

[2] 1 Ocak 1951, 1 Ocak 1952 ve 1 Ocak 1953 tarihli sayfalar için bkz. *BCA*, 10 900.498.1410.1, s.89, 199, 307; 1 Ocak 1959 tarihli sayfa için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/127; 1958 ile 1960 defterlerinin 1 Ocak tarihli sayfaları bulunmamaktadır.
[3] Merkez Soruşturma Kurulu Başkanı İbrahim Senil imzalı 24.8.1960 tarihli belge için bkz. *BCA*, 10 900.2.7.1.
[4] *BCA*, 10 900.334.1027.2.
[5] *BCA*, 10 900.261.800.7.
[6] *BCA*, 10 900.90.275.2.
[7] *BCA*, 030.01.00.00.1.9.5.

vazifesinin onayı ile ilgili belgeler[8] ve CHP'den ayrıldıktan sonra *Tasvir* gazetesine verdiği röportaj[9] kullanılan arşiv belgeleri arasındadır. Ayrıca Etem Menderes'in af talep dilekçesi, sağlık raporu ve af kararnamesi bu bölümün arşiv belgeleridir[10].

Etem Menderes fonunda bulunan belgelerin büyük bir bölümünü mektuplar oluşturmaktadır. Bu mektupların önemli bir kısmı eski harfli yazılmıştır. Mektuplar üç ana eksende değerlendirilebilir:

İltimas Mektupları: Bu mektuplar daha çok hemşehri ya da partili olma münasebeti ile kendisine ya da bir yakınına çıkar sağlama arzusuyla yazılmıştır. Bir kadro isteği veya tayin nakli içerikli mektuplar ağırlıktadır. Günlükte geçen bilgilerle birlikte hazırlanan iltimas ile ilgili kısımlar çalışmaya konulmamıştır.

Şikâyet Mektupları: Bu mektuplar daha çok siyasî içeriklidir. Vilayetlerdeki parti teşkilatlarından gönderilen ve çoğunlukla vali gibi önemli yöneticilerden şikâyet edilen bu mektuplarda; özellikle CHP'nin muhalif hareketlerinden bahsedilmektedir. Bu mektupların bir kısmı birinci bölümde "Yerel Yönetimlerdeki Baskılar ve İktidar- Muhalefet Çekişmesine Yönelik Şikâyetler" başlığı altında değerlendirilmiştir. Bazı mektuplar da ordu kaynaklı olduğundan ilgili bölümde değerlendirilmiştir.[11]

İstihbarat Mektupları: Etem Menderes'in Millî Savunma Bakanlığı zamanında geldiği anlaşılan daha çok Orta Doğu ve Avrupa eksenli ajan mektuplarıdır. Bunun dışında iç istihbarat ile ilgili mektuplar da bulunmaktadır. Mektupların yanı sıra basın ve istihbarat raporları ile zabıtnameler de bu meyanda değerlendirilmiştir. Bu belgelerin bir kısmı başta "Dış Politika" olmak üzere çalışmanın uygun görülen yerlerinde kullanılmıştır.[12]

---

[8] 1938 kararı. *BCA*, 30 11 10.127.47.19; 1943 kararı. *BCA*, 30 11 10.161.12.17.
[9] *BCA*, 490 1.00.571.2275.2.
[10] *BCA*, 30 11 10.310.3.6.
[11] *BCA*, 10 900.98.304.1; *BCA*, 10 900.98.302.2.
[12] *BCA*, 10 900.98.304.2; *BCA*, 10 900.90.274.1; *BCA*, 10 900.456.1323.9.

Arşivden alınan belgeler arasında Etem Menderes'in yaptığı bazı seyahatlerle ilgili haberleşme ile ilgili birtakım evrak da bulunmaktadır. Bu belgelerden bir kısmı uygun yerlerde değerlendirilmiştir[13].

Çalışmada kulanılan bazı arşiv belgeleri ise Yassıada zabıtlarıdır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde Anayasayı İhlal Davası ile ilgili belgeler sınırlı sayıdadır[14]. Bu yüzden bu konuda ve İstanbul- Ankara Olayları Davası konusunda Emine Gürsoy Naskali'nin hazırladığı Yassıada Zabıtları kullanılmıştır.

Öte yandan Etem Menderes'in yargılandığı diğer davalar ile açılan soruşturma dosyaları ile ilgili belgeler arşivden alınmıştır. Zimmet ve İrtikâp Davası üç belge halinde bulunmaktadır[15]. Görevi Kötüye Kullanma Davaları ise İstanbul'da Bazı Askerî ve Kamu Binalarının Yıktırılması İle İlgili Açılan Kamu Davası[16], Deniz Motoruna Yapılan Tekne ile İlgili Açılan Kamu Davası[17], Deniz Motoruna Yapılan Kızak ile İlgili Açılan Kamu Davası[18], Trakya'daki Çiftlik Yolunun Askerî Araçlarla Yapılması ile İlgili Açılan Kamu Davası[19], Telefon Masraflarının Kara Kuvvetleri Bütçesinden Ödenmesi ile İlgili Açılan Kamu Davası[20] ve Parti İşleri İçin Askerî Uçak Tahsis Edilmesi İle İlgili Açılan Kamu Davası[21] olmak üzere toplamda 6 ayrı davadır. Soruşturma dosyaları da silahlanma[22], din[23] ve haksız iktisap[24] olarak yine arşivden alınan belgelerden yazılmıştır.

Son olarak yine Etem Menderes evrakından bazı belgelere -27 Mayıs sürecine giden dönem ile ilgili önem arzettiğinden- çalışmada yer verilmiştir. Adnan Menderes'in seçim kararı aldığını gösteren belge[25], Rüştü Erdelhun'un Etem

---

[13] *BCA*, 30 100.75.473.2.
[14] Anayasayı İhlal Davası ile ilgili belgeler için bkz. *BCA*, 10 900.99.306.2; *BCA*, 10 900.100.309.1; *BCA*, 10 900.33.100.1.
[15] *BCA*, 10 900.334.1027.1; *BCA*, 10 900.334.1027.2; *BCA*, 10 900.334.1027.3.
[16] *BCA*, 10 900.315.980.1.
[17] *BCA*, 10 900.310.964.3.
[18] *BCA*, 10 900.308.958.2.
[19] *BCA*, 10 900.307.955.2.
[20] *BCA*, 10 900.312.969.4.
[21] *BCA*, 10 900.306.948.1.
[22] *BCA*, 10 900.302.926.6.
[23] *BCA*, 10 900.325.1006.6; *BCA*, 10 900.325.1006.7; *BCA*, 10 900.325.1006.8; *BCA*, 10 900.325.1006.9.
[24] *BCA*, 10 900.261.800.7.
[25] *BCA*, 10 900.21.59.6;

Menderes'e gönderdiği 26 Mayıs 1960 tarihli yazı[26] ve Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e yazdığı 3 Mayıs 1960 tarihli mektup[27] bu belgelerin başında gelmektedir. Bundan başka Etem Menderes'in Cemal Gürsel'in talep ettiği izni imzaladığını yazdığı not, Cemal Gürsel'in orduya yayınladığı 3 Mayıs 1960 tarihli genelge ve Etem Menderes'in bu genelge için Cemal Gürsel'e yazdığı teşekkür mektubu da kullanılan diğer belgelerdir[28].

Çalışmada kullanılan diğer arşiv TBMM arşividir. TBMM'nin resmî internet sitesinden alınan 1950-1960 arası zabıt cerideleri[29] baştan sona incelenmiştir. Etem Menderes'in üç dönem milletvekilliği yaptığı bu süreçte kendisine yöneltilen soru önergeleri, bütçe konuşmaları ve kanun çalışmaları tespit edilmiştir. Meclisin sitesinde albüm bölümünde Etem Menderes'in hayatı ile ilgili kısa ancak önemli bilgiler vardır[30]. Bu bilgiler özellikle giriş bölümünde değerlendirilmiştir. Öte yandan meclis arşivinden alınan bir başka belge Etem Menderes'in milletvekilliği mazbatalarıdır. Bu belgeler e-mail yolu ile internet üzerinden talep edilerek edinilmiştir[31].

II. ETEM MENDERES'İN HAYATI

A. Ailesi, Çocukluk ve Gençlik Dönemi

İbrahim Etem Menderes, 1899 yılında İzmir'de doğmuştur. Annesinin adı Huriye, babasının adı Kadri'dir. Nüfus kütüğünde kayıtlı olduğu yer Aydın Merkez Balcılar Mahallesi'dir[32].

Etem Menderes'in babası, Aydın'ın Koçarlı[33] ilçesinin Sobuca köyünden olup Hüseyin Ağa'nın oğludur. Germencik Müderrisi olan dayısı Hafız Ali Efendi'nin

---

[26] *BCA*, 10 900.90.274.1.
[27] *BCA*, 10 900.90.276.3.
[28] *BCA*, 10 900.90.274.1.
[29] Tutanak dergileri için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (Erişim Tarihi: 20-21 Kasım 2016).
[30] https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017).
[31] Mazbatalar için bkz. Ek-2, Ek-3 ve Ek-4.
[32] Etem Menderes'in ismi bazı kaynaklarda "Ethem" olarak geçmektedir. Ancak arşivden alınan nüfus kayıt örneğinde tam adı İbrahim Etem Menderes olarak görülmektedir. Nüfus kayıt örneği için bkz. *BCA*, 10 900.334.1027.2, s.101.

sayesinde medrese eğitimi görmüştür. Kadri Efendi, daha sonra İzmir'e yerleşmiş ve Âşar ve Reji İdarelerinde memurluk yapmıştır. Etem Menderes'in annesi ise Bornovalı Suyolcu Hacı İbrahim Ağa'nın kızıdır[34].

Etem Menderes, okul hayatına başladığı ilköğrenimine daha sonra ailesinin onu Bornova'da Frerlerin yönettiği bir Fransız okuluna vermesiyle devam etmiştir. Ancak bu durum etrafta hoş karşılanmamıştır. Bunun üzerine ertesi yıl idadîye kaydettirilmiştir. Ancak Etem Menderes yabancı dile olan merakı nedeniyle bir okul değişikliği daha yapmış ve İngiliz Skoç Okulu'na girmiştir. Bir müddet eğitim aldıktan sonra tekrar idadîye geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve mütarekeden sonra da Kızılçullu Amerikan Koleji'ne gitmiştir[35]. Adnan Menderes ile arkadaşlığı ise idadîde[36] başlamış ve Amerikan Koleji'nde devam etmiştir[37].

Etem Menderes'in askerliği Birinci Dünya Savaşı dönemine rastlamaktadır. Harbiye Nezareti, 1315 doğumluları Ekim 1916'da askere çağırmıştır. Yaşıtı olan Adnan Menderes de aynı dönemde yedek subay talimgâhına sevk edilmiştir. Ancak Etem Menderes'in askere alınışı ve talimgâhı bitirişi arkadaşından öncedir. O dönemde yedek subay talimgâhı Göztepe'den Pendik'e kadar olan sahada idi. Yalnız orta devre, Maltepe'nin arkasındaki eski Atış Mektebi binalarında geçmekteydi[38]. İki arkadaşın bir araya gelişi de Maltepe Talimgâhı'nda olmuştur[39]. Etem Menderes'in 3 Ekim 1916'da başlayan askerlik hizmeti 7 Kasım 1918'de sona ermiştir[40].

Mütareke esnasında Çanakkale'de olan Etem Menderes, sonra İzmir'e gelmiştir. Henüz terhis edilmemiş olan iki arkadaş tekrar buluşmuştur. Adnan

---

[33] Koçarlı, 19. yüzyılda Aydın vilayetinde Sobice kazasının merkezi ve idarî bakımdan da Sobice'ye bağlı bir köydür. Koçarlı, 2000'li yıllarda Aydın iline bağlı bir beldedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Ortaç- Olcay P. Yapucu- Cihan Özgün, *Değişim Sürecinde Aydın XIX. Yüzyıldan Günümüze Sosyal ve Ekonomik Hayatın Dönüşümü,* Aydın 2010, s.66, 71.

[34] Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960),* İstanbul 2001, s.34. (Kısaltma: Aydemir, *Menderes'in*).

[35] Aydemir, *Menderes'in,* s.34.

[36] İttihat ve Terakki İdadîsi. Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes I,* İstanbul 1983, s.143. (Kısaltma: Sarol, *Bilinmeyen I*).

[37] Necip Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes,* İstanbul 1998, s.169. (Kısaltma: Kısakürek, *Menderes*).

[38] Etem Menderes, 18. mürettep ve sicil numarası da 16.003 idi. Aydemir, *Menderes'in,* s.35-36.

[39] Kısakürek, *Menderes,* s.169.

[40] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).

Menderes, babaannesi savaş döneminde vefat ettiği için artık yalnızdır. İki arkadaş Kestelli'de Karanlık Sokak'ta bir eve yerleşmişlerdir. Yanlarındaki tabanca mermileriyle bu evin bodrumunda atış talimleri yapmışlardır[41].

İki gencin esas sorunu ise yarım kalmış öğrenimleridir. Bu sebeple Kızılçullu'daki Amerikan Koleji'ne dönmüşlerdir. Kolej, eski düzenini kaybetmiştir. Burada iki arkadaş daha bulmuşlardır. Hilmi Malik ve Cumaovalı Mehmet Ali (Yeğen) ile birlikte dörtlü bir basketbol takımı oluşturmuşlardır. Bu arada İzmir'deki eve devam eden Cemal adında bir arkadaşları daha vardır[42].

Yunanlıların İzmir'e çıkmak üzere oldukları sıralarda Etem Menderes, Adnan Menderes ile birlikte Aydın Çakırbeyli Çiftliği'ne hareket etmiştir. Çiftliğin sahibi Adnan Menderes, arkadaşına ülkenin sıkıntılı olduğu böyle bir dönemde çiftliğe giderek orada toprak ile meşgul olmayı teklif etmiştir[43]. Zaten başka çareleri de yok gibidir. İzmir'deki ev ve okul hayatı amaçsız ve verimsiz bir hal almıştır. Çiftliğe gitme kararı alan iki genç artık bundan sonra beraber mücadele edeceklerdir. Kafalarında ise umutların yanı sıra endişeler de vardı. İki arkadaş, bu ruh hali ile İzmir- Aydın trenine binmişlerdir[44]. Yunanlıların İzmir'e çıktığını da yolda haber almışlardır[45]. Çiftliğe geldikten sonra ise Adnan Menderes'in dedesinden kalma eşyasız bir köy konağına yerleşmişlerdir[46].

İki arkadaş işgal günlerinde oldukça huzursuzdur. Zira Yunanlılar Menderes Vadisi boyunca ilerlemekteydi. Bu dönemde Etem Menderes ile Adnan Menderes, önce çete sonra da millî orduda subay olarak Anadolu hareketinde yer almışlardır.

---

[41] Kestelli'de Karanlık Sokak'taki 19 numaralı bu evin sahibi Şefik Kolaylı'dır. Ev, Adnan Menderes'in hemşerisi Aydınlı Cevdet Bey'in üzerine kiralıdır. İzmir'in işgalinden önce Etem Menderes, Adnan Menderes ve diğer arkadaşları okul dışı vakitlerini burada geçirmişlerdir. Aydemir, *Menderes'in*, s.38-39.

[42] Aydemir, *Menderes'in*, s.38-39.

[43] Kısakürek, *Menderes*, s.169-170.

[44] Aydemir, *Menderes'in*, s.42-44.

[45] Gürbüz Azak, *Ben Adnan Menderes*, İstanbul 2000, s.22. (Kısaltma: Azak, *Ben*).

[46] Çakırbeyli Çiftliği'ne geliş öyküsü, Etem Menderes'in şahsî belgeleri arasında bulunan bir belgede de geçmektedir. Bu belgeye göre Etem Menderes ile Adnan Menderes çiftliğe İzmir'in işgalinden hemen sonra gelmişlerdir. Etem Menderes'in çocukluk arkadaşı Hilmi Malik Evrenol tarafından 31 Ekim 1954'de gönderilmiş olan bu belge esas itibariyle Adnan Menderes'in hayatını anlatan bir müsveddedir. Evrenol, hatırladıklarını ve sonradan öğrendiklerini kaleme almış ve eksiklerini tamamlamak için Etem Menderes'ten ricada bulunmaktadır. Amacı Adnan Menderes'in hayatı ile ilgili bir eser hazırlamaktır. *BCA*, 10 900.90.275.2, s.4,18.

"Ay-Yıldız Çetesi" adını verdikleri küçük yapıyla eşkıya ile "talancı köylüye" karşı emniyet sağlamışlardır[47]. Çetenin başı, Adnan Menderes'in aile yakını olan topçu üsteğmeni Selami Bey[48] idi. Adnan Menderes ve Etem Menderes ise çetenin diğer kurucularıdır[49].

İşgal döneminde Adnan Menderes, iki ay kadar süren ciddî bir hastalık geçirmiştir. İlaç ve doktorun bulunmadığı bir yerde ve zamanda Adnan Menderes'in durumu bir ara ağırlaşmış ve çiftliği mateme boğmuştur[50]. Adnan Menderes'i ölümle karşı karşıya getiren bu hastalık tropika yani zehirli sıtmadır. Ortalığın tropikadan kırıldığı bu dönem, 1920 yazının sonuna doğru yani Ay-Yıldız Çetesi'nin aktif olduğu günlerdir. Etem Menderes de aynı hastalığa tutulmuştur. Arkadaşının gözünün önünde ölüme gittiğini gören Etem Menderes, hasta haliyle Çakırbeyli'nin doğusundaki İtalyan Kumandanı Kapitan Aldo Moro'ya gitmiştir. Kumandanın gönderdiği eczacı kalfası, Adnan Menderes'in durumunu ağır bulmuş ve Çine'deki İtalyan Karargâhı'na gönderilmesini tavsiye etmiştir. Etem Menderes ve arkadaşı büyük zorluklarla Çine'ye götürülmüştür. Burada İtalyan doktorlar ve daha sonra da Binbaşı olan bir Türk doktoru[51] sayesinde gençler iyileşmiş ve çiftliğe dönmüşlerdir[52]. Olayı biraz daha farklı anlatan ve Etem Menderes'in Adnan Menderes'i kucaklayarak İtalyan doktora götürdüğünü söyleyen Aydın Menderes, babasının bu sebeple olumsuz bazı durumlarda kendilerine *"Tamam ama benim de ona bir can borcum var"* dediğini ifade etmektedir[53].

---

[47] Kısakürek, *Menderes,* s.172-173.

[48] Aydın Menderes, Taha Akyol ile yaptığı söyleşide, Adnan Menderes'in baba tarafından akrabası olan Sami Bey isminde birinden bahsetmektedir. Muhtemelen aynı kişidir. İkinci Malgaç Köprüsü'nde bizzat bulunurlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes,* İstanbul 2011, s.164. (Kısaltma: Menderes-Akyol, *Babam*).

[49] Aydemir, *Menderes'in,* s.53.

[50] Hilmi Malik Evrenol, Adnan Menderes'in başından hiç ayrılmayan *"vefakâr ve feragatkâr"* arkadaşı diye nitelendirdiği Etem Menderes ile çiftlik kâhyasının özenli bakımı sayesinde sağlığına kavuştuğunu ifade etmektedir. *BCA,* 10 900.90.275.2, s.21.

[51] Azak, İtalyan doktorların aciz kaldığını ifade etmekte ve Türk doktorun adını da Adil olarak aktarmaktadır. İki arkadaş, Çine'de Nuri Efendi Hanı'nda kalmışlardır. Bilgi için bkz. *Ben,* s.26-27.

[52] Aydemir, Etem Menderes ile Adnan Menderes'in bu hazin hastalık ve Çine hikâyesini uzun anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Menderes'in,* s.55-57.

[53] Söyleşide, Çine yerine Tire, Tropika yerine de Malarya isimleri geçmektedir. Menderes- Akyol, *Babam,* s.164-165.

Bir süre sonra Kuvayı Milliye kontrol altına alınmaya ve düzenli birlikler kurulmaya başlanmıştır. Söke'ye gönderilen topçu yarbayı Osman Bey, yedek subayları göreve çağırmıştır. İki arkadaş da bu yeni yapılanmaya katılmışlardır. Etem Menderes, Yenipazar Müzaharet Bölüğü kumandan yardımcılığına atanmış ve daha sonra mevcudu 350'ye varan bölüğüyle Sandıklı Cephesi'ne[54] gönderilmiştir. Bunlar kendi atlarıyla gelen gönüllülerden oluşan seyyar birliklerdir[55]. Etem Menderes, 13 Aralık 1920'de katıldığı İstiklal Savaşı'ndaki askerlik vazifesinden 23 Ağustos 1923'te terhis olarak ayrılmıştır[56].

Etem Menderes, Adnan Menderes ile birlikte 1930 senesine kadar Çakırbeyli Çiftliği'nde kalmıştır[57]. Şevket Süreyya Aydemir, bu süreçte Etem Menderes'in Adnan Menderes'e bir *"koruyucu"* ve de *"yol gösterici bir müşavir"* olduğunu ifade etmektedir. Birlikte yaşadıkları olaylar, hastalıklar, düşmanlıklar ve bir de cinayetin atlatılmasında Etem Menderes'in rolü vardı[58]. Bahsi geçen cinayetin tarihini köylüler 1927 olarak hatırlamaktadır. Çiftliğin eski kâhyalarından birinin kızı olan 15- 16 yaşlarındaki Ayşe çiftliğe gelip gitmektedir. Bir gün Ayşe erkek kardeşi Mehmet tarafından çiftliğin yakınında kurşunlanarak öldürülmüştür. Olay esnasında Etem ile Adnan çiftlik evindedir. Olay sonrasında Etem Menderes soğukkanlıkla hareket ettiği ve yeni bir cinayet olmasını önlediği anlatılanlar arasındadır. Adnan Menderes ise sarsılmış ve baygınlıklar geçirmiştir. İşin aslının dedikodu mu gerçek mi olduğu anlaşılamayan hadise sonraki yıllarda Adnan Menderes'in büyük korkusu olmuştur. Nitekim bu olaydan sonra Aydın'a yerleşmiştir[59].

1932 yılında Adnan Menderes -bazılarının 50.000- 60.000 dönüm olduğunu ileri sürdüğü- ata yadigârı toprağının büyük bir kısmını köylülere ve komşularına bırakmıştır. Adnan Menderes'in elden çıkarmış olduğu bu topraklar arasında Etem

---

[54] Birinci Ordu, Altıncı Fırka ve Müstakil Süvari Alaylarıyla takviye edilmiş Beşinci Kolordu, Sandıklı yolunu temin etmeye görevlendirilmiştir. 22.10.1921 tarihli ordu emri. Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri,* C. 5, İstanbul 1993, s.181-184.
[55] Aydemir, *Menderes'in,* s.53-54.
[56] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[57] Kısakürek, *Menderes,* s.175.
[58] Aydemir, *Menderes'in,* s.27.
[59] Aydemir, *Menderes'in,* s.69-70.

Menderes'e devrettiği 500 dönümlük bir arazi de bulunmaktadır[60]. Kendisine tapulanan bu bereketli topraklarda[61] Etem Menderes, çiftçilik yapmıştır.

Etem Menderes'in Ankara'ya milletvekili olarak gelmeden önce yapmış olduğu bir mesleği de avukatlıktır. Etem Menderes Ankara Hukuk Fakültesi'nde tahsil yapmıştır[62]. Etem Menderes'in Adnan Menderes ile okul arkadaşlığı burada da devam etmiştir[63].

Öte yandan Adnan Menderes ile Etem Menderes'in akrabalık bağları olmamasına rağmen aynı soyadını taşıması konusuna da temas etmek gerekmektedir. Adnan Menderes, soyadı kanunu çıktığında önce "Ertekin" soyadını almış, ancak bir süre sonra bunu "Menderes" olarak değiştirmiştir[64]. Adnan Menderes, 1935 yılında Ankara'da milletvekili iken "Ertekin" soyadını kullanmaktaydı[65]. Gürbüz Azak, "Menderes" soyadını önce Etem Menderes'in aldığını kaydetmektedir. Adnan Menderes ise sonradan bu soyadını sevmiş ve nüfusuna yazdırmıştı[66]. Aydın Menderes ise bu konuda kendisine sorulan soruya *"Babam kendisine vermiş"* diye cevap vermiştir[67].

B. Evliliği ve Sosyal Hayatı

Etem Menderes, iki kez evlenmiştir. İlk evliliğini Emine Zahire Hanım ile 1930 yılında yapmıştır. Selanikli olan Emine Zahire Hanım ile 1943 yılında boşanan Etem Menderes'in ilk evliliğinden çocuğu yoktur. Etem Menderes, ikinci evliliğini ise Fatma Şadan Hanım'la 1944 yılında yapmıştır.

---

[60] Aydemir, *Menderes'in*, s.123-124.
[61] Azak, *Ben*, s.31; Arşiv belgeleri arasında Adnan Menderes ile Etem Menderes'in ortak olduğu bir araziden, 519 parsel nolu tarladan bahseden bir yazı bulunmaktadır. Koçarlı ilçesi, Çakırbeyli Köyü Karagöl mevkiindeki tarla, daha önce Köy Tüzel kişiliğine tescil edilmişken tekrar Adnan ve Etem Menderes adına tescil edilmişti. 7.7.1958 tarihli ve Aydın Valiliği'nden gelen yazı için bkz. *BCA*, 030.01.00.00.1.9.5, s.1.
[62] TBMM ALBÜMÜ 1920-2010 2. Cilt: 1950-1980. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017).
[63] Kısakürek, *Menderes*, s.185.
[64] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi IV-2 Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960),* Ankara 1999, s.15. (Kısaltma: Turan, *Türk IV-2*).
[65] Müslime Güneş, "Adnan Menderes ve Halkevleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* İzmir 2013, s.147.
[66] Azak, *Ben*, s.31.
[67] Menderes- Akyol, *Babam*, s.164.

Etem Menderes'in bu evlilikten 1945 yılında İbrahim Adnan isminde bir oğlu olmuştur. İbrahim Adnan'ın iyi bir eğitim almasına önem verilmiştir. İbrahim Adnan Menderes, Ayşe Abla Özel İlkokulu'nda, İngiliz Erkek Lisesi'nde ve Ankara Koleji'nde okumuştur[68]. Etem Menderes'in eşi ve çocuğuna karşı olan sevgisi, muhabbeti ve bağlılığı günlüğünün her yerinde görülmektedir. Öyle ki günlüğünün 1 Ocak 1957 tarihli sayfasına ilk yazdığı sözler: *"Bismillah. Karım Şadan ve oğlum Adnan için dua ile başlarım."* olmuştur[69].

Esasen Etem Bey ile Şadan Hanım, Batılı tarzda modern yaşantıdan ve alışkanlıklardan hoşlanmaktadır. Vazife gereği katıldıkları yemek, kokteyl, balo ve seyahatlerin yanı sıra operaya gitmek[70], sergi ve müze gezmek ile tarihî açıdan önemli –özellikle eski çağ- yerleri dolaşmak en büyük zevkleri arasındadır. Günlüğünde antik döneme karşı olan ilgisini gösteren örnekler bulunmaktadır.

Bunlardan birisi Selçuk Müzesi ile alakalıdır. Etem Menderes, İzmir'de olduğu ve çiftlik işleri ile uğraştığı bir sırada Selçuk Müzesi'ndeki yeni Artemis heykellerini görmüş ve yetkililerden bilgi almıştır[71]. Diğer bir örnek ise Gordiyon Harabeleri'dir. Etem Menderes ile Şadan Hanım, 2700 senelik tarihî bu yere birlikte gitmişler ve yeni açılan mezarı görmüşlerdir[72].

Etem Menderes, ailesi ile birlikte uygun zamanlarda bazı yurt içi seyahatler yapmıştır. Bunlardan biri Konya'ya yaptıkları seyahat olmuştur. Etem Menderes, 1958 Mart'ında eşi ve çocuğu ile birlikte otomobille Konya'ya giderek bir hafta sonunu geçirmiştir. Saray Oteli'nde kalan Menderes'leri yolda Vali Cemil Keleşoğlu ile Erdelhun Paşa karşılamıştır. Menderes ailesi, akşam yemeğini valinin evinde yemişlerdir[73].

Ertesi gün sabah Mevlana'yı ziyaret eden Etem Menderes ve ailesi, ayrıca Alaaddin Cami ve Sarayı ile İnce Minare ve Müzesi'ni de gezmişlerdir. Daha sonra Meram'ı gezen Menderes'lere öğle yemeğini Erdelhun Paşa ordu evinde vermiştir.

---

[68] *BCA*, 10 900.261.800.7, s.16.
[69] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/182.
[70] Etem Menderes, opera davetleri ile operaya gittiği günleri not düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/170, 2/162, 2/159, 2/111, 4/60, 4/9, 5/81.
[71] 24 Ağustos 1957 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/64.
[72] 28 Temmuz 1957 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/78.
[73] 22 Mart 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/87.

Etem Menderes, sonrasında İzzet Koyunoğlu'nun evindeki müzeyi ziyaret etmiştir. Konya'dan ayrılmadan önce vali, Şadan Hanım'a iki Konya kaşığı hediye etmiştir. Etem Menderes, misafir olarak kaldıkları Saray Oteli sahibinin de kendilerine Konya kaşığı hediye ettiğini kaydetmektedir[74].

Etem Menderes'in hayatında önemli bir yer tutan bir başka unsur da atlar olmuştur. Etem Menderes, 1956-1960 yılları arasında Türkiye Jokey Kulübü[75] Başkanlığı yapmıştır[76]. Etem Menderes, kulübün yapılanması için çaba sarfetmiştir[77]. Kulübün atçılık, yarışçılık ve at yetiştiriciliğine katkısı olmuştur[78]. Kulüp idaresi konusunda ise Ziraat Bakanı Nedim Ökmen ile sorunlar yaşanmıştır[79].

C. Siyasî Hayatı ve Ölümü

Etem Menderes, siyasete Adnan Menderes ile birlikte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlamıştır[80]. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Başkanı Fethi Okyar, Aydın teşkilatını kurma vazifesini Adnan Menderes'e vermiştir[81]. Bu teşkilatlanmada Etem Menderes de Ocak Azası olarak görev almıştır[82]. Ancak daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası feshedilmiş[83] ve Cumhuriyet Halk Fırkası yeniden yapılandırılmıştır. Aydın'daki bu yapılanmanın içinde Etem Menderes yine Adnan Menderes'in yanında yer almıştır. Adnan Menderes, Etem Menderes'in Cumhuriyet

---

[74] 23 Mart 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/87.

[75] Jokey Kulüp, 23 Ekim 1950 tarihinde cumhurbaşkanı ve başbakanın onayları ile Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Kocaeli Milletvekili Saim Önhon, Halim Sait Türkhan, Nejat Evliyazade ve Sait Akson tarafından kurulmuştur. Kulüp, 1953 yılında bakanlar kurulu kararıyla *"kamu yararına hizmet veren dernek"* olarak kabul edildi ve adının önüne Türkiye kelimesi eklendi. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tjk.org/TR/Kurumsal/Static/Page/Tarihce (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).

[76] http://www.tjk.org/TR/Kurumsal/Static/Page/Baskanlarimiz (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).

[77] Menderes, bu konuya günlüğünde de yer vermektedir. 1 Ekim 1957 tarihli notunda Menderes, başbakan ile yaptığı görüşmeden bahsedereken kulübün ahırlarının yapılmasına değinmektedir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/44.

[78] Etem Menderes'in anısına geleneksel "Etem Menderes Koşusu" düzenlenmektedir. 2 Haziran 2016 Etem Menderes Koşusu için bkz. http://www.tjk.org/TR/map/News/Page/16117; 2 Haziran 2016 tarihli koşu için bkz. http://www.tjk.org/TR/YarisSever/Query/Page/KosuSorgulama (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).

[79] 1 Şubat 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/112.

[80] Aydemir, *Menderes'in*, s.73.

[81] Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi C. 25 S. 39,* Ankara 2006, s.124. (Kısaltma: Güneş, "Serbest").

[82] Güneş, "Serbest", s.142.

[83] Serbest Fırka'nın kapatılması hakkında bilgi için bkz. Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası,* İstanbul 1998.

Halk Fırkası'nın İl Başkanı olmasını sağlamıştır[84]. Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında güvenilir kişilerin kalmasının memleket için faydalı olacağını düşündüğü için böyle bir harekette bulunmuştur[85]. Etem Menderes, Aydın'da 15 yıl CHP İl Başkanlığı yapmıştır[86].

Etem Menderes, 4 Mayıs 1933'te Aydın İli Daimi Encümen Üyeliği'ne[87] 1938 seçimlerinde ise Aydın Merkez Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir[88]. 1 Kasım 1938'de başladığı görevine[89] 1943'te tekrar seçilmiş[90] ve bu vazifeyi 1945 yılına kadar sürdürmüştür[91]. Belediye başkanı iken 24 Nisan 1941'de tekrar askerlik vazifesine alınmış ve 21 Ocak 1942 tarihinde üsteğmen rütbesine yükselmiştir. Etem Menderes, 1 Ağustos 1942 tarihinde terhis olmuştur[92].

Öte yandan Etem Menderes, Aydın'da sadece parti ve belediye başkanlığı yapmamış, aynı zamanda il ekonomisi ile alakalı Aydın Ziraî Satış Kooperatifleri Başkanlığı ve Aydın Tarım Kredi Kooperatifleri İdare Kurulu Üyeliği görevlerini de yerine getirmiştir. Adnan Menderes'in milletvekili olarak Ankara'ya gitmesinden sonra hemen hemen bütün kurumların kontrolü Adnan Menderes'in bilgisi dâhilinde olmak üzere Etem Menderes'in kontrolünde olmuştur[93].

Aydın'da CHP'de vazifesini yaptığı dönemde, Etem Menderes hakkında CHP Genel Sekreterliği'ne yolsuzluk ve usulsüzlük yaptığına dair birtakım imzasız ve isimsiz mektuplar gelmiştir. Parti sekreterliği, bu mektupları Etem Menderes

---

[84] Güneş, "Serbest", s.142-143.
[85] Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* Der. İsmet Bozdağ, İstanbul 1986, s.25. (Kısaltma: Bayar, *Başvekilim*).
[86] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[87] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[88] Etem Menderes'in seçilmesi ile alakalı 31 Kanuni Evvel 1938 tarihli kararnamede İçişleri Bakanı Refik Saydam, Başbakan Celal Bayar ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün imzaları bulunmaktadır. *BCA,* 30 11 10.127.47.19, s.1-4.
[89] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[90] 21 Haziran 1943 tarihli kararnamede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün imzası vardır. *BCA,* 30 11 10.161.12.17, s.1-4.
[91] http://aydin.bel.tr/detail/4522/belediye-tarihcesi (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2017).
[92] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[93] Günver Güneş- Menderes Akdağ, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasî Faaliyetleri (1946-1950)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 13 S. 27 Y. 2013/Güz,* İzmir 2013, s.193. (Kısaltma: Güneş- Akdağ, "Çok Partili").

aleyhinde olanların bir faaliyeti olarak değerlendirmiş ve parti müfettişlerinin konuyu soruşturmalarını istemiştir. 1945 yılının sonuna doğru benzer mektuplar parti sekreterliğine tekrar gelmeye başlamıştır. Bu kez mektupları gönderenler hakkında soruşturmaya gerek duyulmamış ve CHP Genel İdare Kurulu, Etem Menderes'i Aydın İl Başkanlığı görevinden almıştır (8 Kasım 1945). İçeriğinde, 15 yıl boyunca partiye verdiği hizmetten dolayı Etem Menderes'e teşekkür edilen bu kararın, 21 Eylül 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilen Adnan Menderes ile yakın ilişkilerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Etem Menderes, bu olaydan sonra 2 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmiştir. Etem Menderes, istifa dilekçesinde kurulun geçerli bir sebep göstermeksizin kendisini görevden almasını itimatsızlık olarak değerlendirmiş ve bu şartlar altında partide üye olarak kalamayacağını belirtmiştir. İstifasından sonra Köprülü Ocağı'ndaki kaydı silinmiştir[94].

Etem Menderes, CHP'den ayrıldıktan sonra *Tasvir* gazetesine bir röportaj vererek olayın iç yüzünü anlatmıştır. Partiden ayrılmasının üzüntüsünü yaşadığını belirten Etem Menderes, Ekim ayı başında Ankara'ya çağrıldığını, parti genel sekreteri Nafi Atuf Kansu ile görüştüğünü ve aralarında toprak mahsulleri vergisi ile ilgili bir konuşma geçtiğini ifade etmiştir. Kansu, Etem Menderes'e arkadaşları olmasına rağmen huzurlarını bozduğunu söylemiş ve *"Sen de kurtul, biz de kurtulalım…"* diyerek istifa teklif etmiştir. Etem Menderes ise bu teklifin yazılı olarak yapılmasını istemiştir. Etem Menderes, ayrıca Ankara'dan ayrılmadan önce başka bir teklifle daha karşılaştığını anlatmıştır. Genel sekreterlikte durumunun konuşulduğunun ve 15 yıllık hizmeti hatırlanarak geçim sıkıntısı çekmemesi için gelirli bir iş verilmesinin düşünüldüğünün kendisine bildirildiğini söyleyen Etem Menderes buna hem çok şaşırmış hem de oldukça içerlemiştir. Ancak Etem Menderes'i asıl şaşırtan teklif, seçim zamanına kadar herhangi bir siyasî faaliyette bulunmaması şartıyla parti tarafından milletvekili adayı olarak gösterileceğinin vaat edilmesi olmuştur. Etem Menderes röportajında, bu teklifleri düşünmeden reddettiğini anlatmıştır[95].

---

[94] Güneş- Akdağ, "Çok Partili", s.191-192.
[95] 6 Ocak. *Tasvir*. Kandemir ile yapılan röportaj için bkz. *BCA*, 490 1.00.571.2275.2, s.7-8.

Etem Menderes, CHP'den istifa ettikten sonra DP'nin Aydın'daki oluşumu için çaba sarfetmiştir. Etem Menderes, 4 Şubat 1946 tarihinde DP Aydın İl Teşkilatı'nı kurmuştur[96]. Teşkilatın diğer üyeleri, Mükerrem Sarol, Ekrem Torunlu, Mustafa Kozacı, Eczacı Mithat Levent ve Eyüp Şahin'dir[97]. Ankara'dan sonra teşkilatını kuran ikinci yerin Aydın olmasının nedeni, Etem Menderes'in hazırladığı alt yapıdır[98]. Etem Menderes, bu dönemde birçok Cumhuriyet Halk Partiliyi DP'ye geçirmiştir[99]. Bu süreçte partinin sözcülüğünü yapan gazete *Demokrat İzmir*, DP'ye geçenlerin isimlerini abartılı rakamlarla açıklamıştır[100].

Mükerrem Sarol, Etem Menderes ile birlikte ilk önce Balta köyüne giderek çalışmalara başladıklarını anılarında anlatmaktadır. Köylülerin kendilerini iyi karşıladıklarını ifade eden Sarol, Etem Menderes'in kendine has bir dille demokrasinin, halk idaresinin ne demek olduğunu ve yeni kurulan partinin Aydınlılar için acı hatıraları olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na benzemeyeceğini anlattığını belirtmektedir. Sarol ve Etem Menderes, daha sonra diğer köylere de ziyaretler yapmışlardır[101].

Adnan Menderes, sık sık Aydın'a gelerek bu teşkilatlanma çalışmalarını denetlemiştir. Bu bağlamda teşkilatı kuvvetlendirmek için Celal Bayar ile birlikte 9 Kasım 1946'da çıktığı Ege gezisi önemlidir. Ancak bu gezi esnasında Aydın'a geldiklerinde pek çok olay olmuştur. DP liderleri, özellikle Germencik'te CHP'li bazı vatandaşlardan fiili ve sözlü hareket gördüler. İncirliova'da büyük bir kalabalık ile karşılanan Bayar ile Adnan Menderes, burada da protesto edilmiş, DP binasının camları kırılmış ve Etem Menderes'in şöförü tartaklanmıştı. Olaylar üzerine DP, bir kınama ve uyarı yazısı çıkarmıştır[102].

---

[96] M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti,* İstanbul 2001, s.52. (Kısaltma: Yücel, *Demokrat*).
[97] Sarol, kendisine teklifin Etem Menderes ile Adnan Menderes'ten geldiğini kaydetmektedir. *Bilinmeyen I,* s.4-5,33.
[98] Güneş- Akdağ, "Çok Partili", s.194.
[99] Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş,* İstanbul 2013, s.41. (Kısaltma: Goloğlu, *Türkiye- IV*).
[100] Güneş- Akdağ, "Çok Partili", s.194.
[101] Sarol, *Bilinmeyen I,* s.33-35.
[102] Güneş- Akdağ, "Çok Partili", s.195.

Aydın'da DP ile mücadele eden diğer bir parti Millet Partisi'dir. 1948 ara seçimlerinden sonra MP Aydın İl İdaresi, DP'ye yönelik sert bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamenin Etem Menderes ile ilgili kısmı şu şekildedir:

"Bugün seçim emniyeti diye yanıp tutuşan Mazinin Etem Menderes'ini (Kadri) de tanırsınız. Bu zat sabık belediye ve CHP başkanıdır. Bu zat o zaman ki partisine dayanarak Ramazan Paşa Camisi karşısında, Aydın halkına karşı reyinizi verseniz de vermeseniz de ben yine belediye başkanı olacağım demedi mi? Kendisine rey vermeyenlere ekmek ve gazyağı karnesi verilmeyecek tehdidinde bulunmadı mı? CHP başkanı iken antidemokratik tutum takınan kendisi değil midir? O zamanlar tek parti diktatörlüğünün Aydın mümessili olan Etem Menderes bugün hürriyet bayraktarlığı kisvesi altında gene yalnız milletvekili olmak ateşiyle yanmaktadır. Mazi istikbalin aynasıdır ve tarih tekerrürden ibarettir[103]*."*

Etem Menderes, dört yıl boyunca Aydın'da muhalefet olarak mücadele verdikten sonra 1950 seçimlerinde kazanmış ve Aydın milletvekili olarak meclise girmiştir. Etem Menderes'in milletvekilliği IX, X ve XI. dönemler boyunca devam etmiştir. 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında Yassıada'da anayasayı ihlal suçundan yargılanmış ve 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır[104]. 4 Eylül 1964'te cumhurbaşkanlığına yazdığı bir dilekçe ile affını talep eden[105] Etem Menderes, sağlık durumu nedeniyle[106] kaldığı Ankara Merkez Cezaevi'nden 6 ay müddetle tahliye edilmiştir[107]. Ancak daha sonra, Etem Menderes'in rahatsızlıklarının anayasanın 97/2 maddesine uygun sürekli hastalıklardan oldukları bildirilmiştir. Bu sebeple Etem Menderes'in geri kalan cezası cumhurbaşkanı onayı ile tamamen kaldırılmıştır[108]. 18.09.1992 tarihinde vefat eden[109] Etem Menderes, Aydın Telli Baba Mezarlığı'na defnedilmiştir[110].

---

[103] Güneş- Akdağ, "Çok Partili", s.214-215.
[104] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[105] Dilekçe için bkz. *BCA*, 30 11 10.310.3.6, s.16.
[106] Etem Menderes'in 11.9.1964 tarihli sağlık raporunda spondulo artroz, diskinezi bilujer, kronik kolesisti ve karaciğer büyüklüğü hastalıklarının tespit edildiği kaydedilmektedir. Tıp heyeti, infazın 6 ay ertelenmesi kararını oy çokluğu ile vermiştir. 25.9.1964 tarihli karar için bkz. *BCA*, 30 11 10.310.3.6, s.12-13.
[107] "Sarol ve Etem Menderes Dün Tahliye Edildiler", *Milliyet*, 3 Ekim 1964, s.1, 7.
[108] 30 Ocak 1965 tarihli kararname ve diğer belgeler için bkz. *BCA*, 30 11 10.310.3.6, s.1-8.

III. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE 1950 SEÇİMLERİ

Türkiye'de 1930'daki muhalefet teşebbüslerinden sonraki 15 yıl CHP tek parti olarak hüküm sürmüştür[111]. Türkiye'de çok partili sisteme yeniden geçişte ve Demokrat Parti'nin doğuşunda dünya üzerinde süregelen olayların ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının önemi büyüktür. Müttefik Devletler (ABD, SSCB ve BB) savaş sırasında geliştirdikleri siyaseti, savaş sonrasındaki konferanslarda ilkesel hale getirmeye çalışmışlardır. Gerek Yalta Konferansı'nda (3-11 Şubat 1945) gerekse Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) bu devletler "demokratikleşmeyi" dünyaya belirgin bir siyasî kavram olarak sundular[112].

Savaşın müttefikler tarafından kazanılması CHP tarafında siyasî söylem değişikliğine neden olmuştur. Başta İnönü ve Saraçoğlu, yaptıkları konuşmalarda Nazizm ve Faşizm'i kötülemişler ve Liberal Demokrasi'yi övmüşlerdir[113]. CHP'nin bu yaklaşımında Sovyet tehdidi etkilidir[114]. Ayrıca basında da demokrasi ve yararları anlatılmaya başlanmıştır[115]. Öte yandan savaş esnasında Türk ekonomisinin sarsılması, üretimin gerilemesi, memur ve köylülerin alım gücünün düşmesi yeni bir siyasî oluşuma zemin hazırlamıştır. Bu süreçte güçlenen burjuvazi de tek parti yönetimine karşı muhalefete başlamıştır[116].

Türkiye'de yeni bir parti kurulmasını sağlayan meclis içi tartışmaların temeli, hükümetin Ocak 1945'te meclise verdiği Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı ile ilgili yapılan görüşmelerdir. Mayıs ayında başlayan bu görüşmeler, muhalefetin

---

[109] TBMM ALBÜMÜ 1920-2010 2. Cilt: 1950-1980. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017).

[110] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).

[111] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 1992, s. 15-17. (Kısaltma: Ahmad, *Demokrasi*).

[112] Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, 1983, s.225-227. (Kısaltma: Yetkin, *Tek Parti*).

[113] Yetkin, *Tek Parti*, s.242.

[114] SSCB, 19 Mart 1945'de, 1925 tarihli Türk- Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir. SSCB, 7 Haziran 1945 tarihinde bir nota ile de Doğu sınırında kendi çıkarına düzenlemeler yapılmasını ve boğazlarda kendisine bir üs verilmesini istemiştir. Türkiye, bu istekleri geri çevirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, İstanbul 2003, s.153. (Kısaltma: Yetkin, *Karşıdevrim*).

[115] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi IV-1 Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950),* Ankara 1999, s.207. (Kısaltma: Turan, *Türk IV-1*).

[116] Davut Dursun, *27 Mayıs Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler,* İstanbul 2001, s.13. (Kısaltma: Dursun, *27 Mayıs Darbesi*).

gelişmesine ve sert tartışmalara neden olmuştur[117]. Kanun tasarısına pek çok toprak ağası milletvekili karşı çıkmıştır[118].

Mecliste ortaya çıkan muhaliflerin başını Celal Bayar[119] çekmektedir[120]. İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki mücadele Atatürk döneminde başlamıştı. Bunun sebebi ikisinin arasındaki görüş ayrılığı idi. Celal Bayar'ın Atatürk tarafından İktisat Bakanı[121] olarak kabineye alınması bu mücadelenin başlangıcı olmuştur[122]. Celal Bayar yeni partinin kurulmasından önce istifasını vererek CHP'den ayrılmıştır. Bu istifalar, Türk basınında geniş yankı uyandırmıştır[123]. Öte yandan DP'nin kurucuları içinde Celal Bayar ile birlikte üç isim daha öne çıkmaktadır. Bunlar Profesör Fuat Köprülü, Vali Refik Koraltan ve uzun yıllar milletvekilliği yapmış olan Adnan Menderes'tir[124].

Celal Bayar'ın milletvekilliğinden ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifasından önce Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile CHP meclis grubuna verdikleri ve tarihe "dörtlü takrir[125]" olarak geçen önerge ise yeni bir parti kuruluşuna giden sürecin ilk adımıdır. 7 Haziran 1945 tarihinde verilen bu önerge

---

[117] Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* s.14.

[118] Cavit Oral, Emin Sazak, Adnan Menderes, Celal Ramazanoğlu ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, kanun tasarısına karşı çıkan toprak ağalarındandır. Yetkin, *Karşıdevrim,* s.201-204.

[119] Celal Bayar'ın ailesi, 93 Harbi sırasında Türkiye'ye gelmiş Plevne Türklerine dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960),* İstanbul 2000, s.19-20. (Kısaltma: Şenşekerci, *Bayar*).

[120] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950,* Ankara 1990, s. 40. (Kısaltma: Toker, *1944-1950*).

[121] Bayar'ın İktisat Bakanlığı hakkında bilgi için bkz. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939,* İstanbul 1996, s.20-35.

[122] İsmet Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga Atatürk- İnönü İnönü- Bayar,* İstanbul 1993, s.50-51; 79.

[123] Celal Bayar, başbakanlıktan 25 Ocak 1939, milletvekilliğinden 28 Eylül 1945, CHP'den 30 Aralık 1945 tarihinde istifa etmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950,* Der. Özel Şahingiray, İstanbul 1999, s.17-18. (Kısaltma: *Politik Konuşmalar 1946-1950*).

[124] Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru,* 1972, s.51-52. (Kısaltma: Ağaoğlu, *Demokrat*).

[125] İsmet Bozdağ, Celal Bayar'ın gruba katılmasını Adnan Menderes'in ortaya attığı bir düşünce olduğunu anlatmaktadır. Menderes, İsmet Paşa'dan sonra kamuoyunda taraftar toplayabilecek birisi olarak Bayar'ı görüyordu. Kısa bir süre sonra istediği olur ve takrir hazırlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Menderes… Menderes…* İstanbul 1997, s.15-16. (Kısaltma: Bozdağ, *Menderes*).

daha çok demokrasi prensiplerine dayanan bir idare tarzı ve iç politikada birtakım yenilikler yapılmasını istemektedir.[126]

Önerge, 12 Haziran 1945 tarihinde CHP meclis grubunda okunmuştur. Takrir müzakeresi oldukça hararetli geçmiştir[127]. Toplantıda Adnan Menderes, ilk kez CHP grubuna hitap etmiştir. Ancak grup, takriri oybirliğiyle reddetmiştir. Bundan sonra CHP içinde muhalefet başlamış ve Fuat Köprülü ile Adnan Menderes *Vatan* gazetesinde demokratikleşmeyi savunmuşlardır. Bu tutumları ise partiden ihraç edilmelerine sebep olmuştur (21 Eylül 1945). *Vatan* gazetesinde bu kararı eleştiren Refik Koraltan'ın ihracı da fazla gecikmemiştir (27 Kasım 1945)[128].

DP, resmî olarak 7 Ocak 1946'da kurulmuştur[129]. Parti, devlet ile özel teşebbüsün birbirini tamamladığı "Karma Ekonomi" sistemini benimsemiştir[130]. Parti programının[131] 1. maddesinde, kuruluş gayesinin Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasetin demokratik görüş ve zihniyetle yürütülmesi olduğu vurgulanmaktadır[132]. Program itibariyle CHP ile arasında büyük farklar yoktur[133]. Bundan dolayı partinin hedefi yeni bir devlet sistemi değil, yönetime yenilik ve denetim getirmektir[134]. Samsun'dan başlayarak Aydın, Ankara, İstanbul, İzmir gibi pek çok yerde şubeler açarak hızla örgütlenmeye başlayan parti, halk arasında *Demir Kırat* olarak anılmaya başlamıştır[135].

---

[126] Önerge hakkında bilgi için bkz. *Politik Konuşmalar 1946-1950,* s.23-25.
[127] Bayar, *Başvekilim,* s.33-34.
[128] Yücel, *Demokrat,* s.49-50.
[129] DP idarecilerinin başında Celal Ramazanoğlu, Sıtkı Yırcalı, Samet Ağaoğlu, Fethi Çelikbaş, Refik Şevket İnce, Emin Kalafat, Rıfkı Salim Burçak, Remzi Birand, Osman Şevki Çiçekdağ, Mustafa Zeren ve Atıf Benderlioğlu gelmekteydi. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952,* İstanbul 1995, s.646. (Kısaltma: Tunaya, *1859-1952*).
[130] Goloğlu, *Türkiye- IV,* s.37-38.
[131] Bayar, partinin tüzük ve programı çalışmaları hakkında bilgi vermektedir. *Başvekilim,* s.38-40; Program Köprülü'nün, Tüzük ise Adnan Menderes'in kaleminden çıkmıştır. Bozdağ, *Menderes,* s.37.
[132] Demokratik Parti programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, *1859-1952,* s.662-673.
[133] Nadir Nadi, bunun olağan bir durum olduğunu ifade etmektedir. Zira anayasanın 2. maddesi gereğince kurulacak olan siyasî bir teşekkül devrim ilkelerini benimsemek zorunda idi. *Perde Aralığından,* İstanbul 1979, s.279. (Kısaltma: Nadir Nadi, *Perde*).
[134] Ayşegül Şentürk, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* İzmir 2013, s.164.
[135] Şenşekerci, *Bayar,* s.191.

1946- 1950 arası partinin yükselişe geçtiği dönemdir. Samet Ağaoğlu, bu yükselişin başlıca nedenlerini, partiye sızmış olan farklı ideolojideki insanların geniş ölçüde atılması, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının baskısı, parti yöneticilerinin korkusuz hareket etmeleri ve halkla sürekli temas halinde olmaları şeklinde sıralamaktadır[136]. Kurucularının çoğu Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi yaşamış kimselerden oluşan[137] DP, özellikle pahalılık ve yoksulluk konularını muhalefet dönemi boyunca işlemiştir[138].

Demokrat Parti'nin kurulduğu günden itibaren Celal Bayar'ın basına verdiği demeçlerle esas olarak partinin ana prensipleri halka açıklanmıştır. DP hakkında kamuoyunda ortaya çıkan en önemli söylentilerin başında partinin "danışıklı döğüş" ya da "muvazaalı" olarak kurulup kurulmadığı gelmektedir. Gazetecilerin en çok sordukları soru haline gelen bu konu hakkında Celal Bayar, gazetecilere verdiği yazılı demeçte şunları söylemiştir: *"Muvazaa iki taraflı bir anlaşmanın eseri olmak icap eder. Ve iki tarafı da küçülten bir hareket olur. Evvelce yaptığım bir konuşmada ifade ettiğim gibi, ne Halk Partisi'ne ve ne de partimize böyle küçültücü bir hareket isnat etmeye imkân yoktur[139]."*

Esasen Demokrat Parti'nin kurulmasında İsmet İnönü'nün şahsî çabası olmuştur. İnönü, ülkede demokrasi tesisinin düzenli, ancak aşamalı olmasını sağlamak istemiştir. Bu sebeple Celal Bayar parti programını kendisine getirdiğinde din, eğitim, dış politika gibi konularda aykırı bir tutum olup olmadığını sormuş ve karşılığında da *"Hayır"* yanıtını almıştır. İsmet İnönü, ayrıca Atatürk ve meclise karşı zararlı bir politika içine girilmemesi noktasında da koşullar ileri sürmüştür[140].

Öte yandan İnönü, 10 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü kongreyi toplantıya çağırmıştır. 10 Mayıs'ta toplanan kongrenin en önemli meseleleri ise seçim konusu

---

[136] Ağaoğlu, *Demokrat,* s.78-80.
[137] Cağfer Güler, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi C. 34 S. 57,* Ankara 2015, s.293.
[138] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* 1995, s.407.
[139] 14 Mart 1946, *Tasvir* gazetesi. *Politik Konuşmalar 1946-1950,* s.41-45.
[140] Metin Heper, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi,* Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1999, s.166-167. (Kısaltma: Heper, *İsmet*).

ile parti içi liberalleşme idi[141]. Zira DP'nin kısa zamanda halk tarafından kabul görmesi ve örgütlenmeye başlaması, Cumhuriyet Halk Partisi'ni birtakım tedbirleri almaya yöneltmiştir. Bu noktada 1947'de yapılacak seçimlerin bir yıl önceye alınarak 1946'da yapılmasına karar verilmiştir. DP ise 26 Mayıs 1946'da yapılan yerel seçimlere[142] katılmamıştır[143].

DP'nin girdiği ilk genel seçim ise 21 Temmuz 1946 günü yapılmıştır. Bu tek dereceli seçimde CHP 394, DP 65 ve Bağımsızlar da 7 milletvekili kazanmışlardı. Demokrat Parti'nin seçim sonrasında yaptığı protesto mitinglerinin başında İzmir Mitingi gelmektedir. Bundan sonra Bursa, Ankara, Adana ve Konya'da da mitingler düzenlenmiştir[144]. DP, seçimde partililerin şiddete maruz kaldığını iddia etmiştir[145].

DP ile CHP'nin 1950'ye kadar süren iktidar- muhalefet ilişkileri, bu seçimle başlayan tartışmalarla sürmüştür[146]. Zira Celal Bayar, sıkıyönetim yasağına rağmen eleştirilerine devam etmiştir[147]. Bu sürece basının da önemli ölçüde yön verdiği görülmektedir. CHP'nin yayın organı *Ulus* ile DP'nin yayın organları *Kuvvet*, *Dikkat, Başkent* ve *Zafer* gazeteleri siyasî çekişmelerin kaynakları idi[148]. Seçimlerden sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu istifa etmiş[149] ve meclis açıldıktan sonra da yerine Recep Peker atanmıştır[150].

---

[141] Ahmad, *Demokrasi,* s.28-29.

[142] Seçim süreci ve basındaki yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Kayış, "1946 Belediye Seçimleri ve Basın", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 7 S. 16-17 Y. 2008/Bahar,* İzmir 2008.

[143] Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* s.16.

[144] Yücel, *Demokrat,* s.56-57.

[145] İsmet Bozdağ, sadece Bursa'da 4 ölünün olduğunu ve DP'ye oy veren vatandaşların ağır şiddete maruz kaldığını anlatmaktadır. *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar Türk Milletine Vasiyet*, İstanbul 2005, s.129. (Kısaltma: Bozdağ, *Bilinmeyen*).

[146] Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* s.17.

[147] Turan, *Türk IV-1,* s.232.

[148] Ulus gazetesinin yazarı Falih Rıfkı Atay, siyasî makaleleri yazan yazarların başında gelmektedir. Toker, *1944-1950,* s.148-149.

[149] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950),* C. 2, İstanbul 1991, s.456. (Kısaltma: Aydemir, *1938-1950*).

[150] Ağustos 1946. Peker Kabinesi için bkz. Feroz- Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,* Ankara 1976, s.24-25. (Kısaltma: Ahmad, *Kronolojisi*).

DP'nin 1947'deki Birinci Büyük Kongresi'nde Ana Davalar Komisyonu önemli çalışmalar yapmıştır[151]. Neticede "Hürriyet Misakı" ilan edilmiş ve partinin iktidar karşısındaki duruşu ortaya konmuştur. Celal Bayar, açılış nutkunda DP'nin oluşum süreci hakkında bilgi vermiş ve Atatürk'ün 1924 Anayasası'na olan bağlılıklarından bahsetmiştir. Bununla birlikte anayasaya uygun olmayan bazı hükümlerin değiştirilmesi konusuna da dikkat çekilmiştir. Kongrede ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi, özellikle Başbakan Recep Peker eleştirilmiştir[152].

1947 yılının Şubat ayında yapılan muhtar seçimleri, iktidar- muhalefet ilişkilerini gerginleştiren bir hadise olmuştur. Olaylı geçen bu seçimler "seçim güvenliği" konusunu gündeme getirmiştir. Bu arada Nisan ayında yapılacak olan İstanbul ara seçimlerine DP'nin katılıp katılmayacağı meselesi de tartışma konusu idi. CHP, her ne kadar seçimlerin dürüst yapılacağını vaad etse de DP, seçim kanunu değişmediği takdirde hiçbir seçime katılmayacağını belirtmiştir[153].

Bu dönemin önemli bir hadisesi olan 12 Temmuz Beyannamesi'ni Recep Peker, cumhurbaşkanının anayasal yetkilerini aşan bir davranış olarak nitelemiştir. Ancak bu olaydan sonra özellikle CHP içinde kendisine karşı muhalefet artmıştır[154]. Beyannamenin açıklanmasından kısa bir süre sonra Recep Peker kabinesi istifa etmiştir. Hasan Saka tarafından kurulan yeni kabinenin en önemli özelliği ise İnönü'ye yakın kişilerin kabinede yer almasıydı[155]. 17 Kasım 1947'de açılan CHP Olağan Kongresi'nde parti tüzüğünde yapılan birtakım değişiklikler ile de CHP çok partili sisteme uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır[156].

Haziran 1948'de Hasan Saka kabinesi istifa etmiştir. Kabinede bir ıslah ve düzenleme amacı taşıyan bu istifanın ardından yeni kabineyi kurma görevi yine

---

[151] Bayar, *Başvekilim,* s.67-69.
[152] Tunaya, *1859-1952*, s.650-651.
[153] Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* Ankara 1988, s.90-91.
[154] Turan, *Türk IV-1*, s.248.
[155] Bayar, *Başvekilim,* s.91.
[156] Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* İzmir 2013, s.24.

Saka'ya verilmiştir. Saka yeni kabinesine Nihat Erim ve Kasım Gülek gibi siyasal ve ekonomik görüşlerinde daha liberal olan isimleri taşımıştır[157].

CHP'de ılımlılar iktidarı elinde tutarken DP'de de 1948 ortasında bir bölünme[158] gerçekleşmiştir. Bir yıldan beri gizliden süren kavga, İstanbul örgütünün lideri Kenan Öner'in[159] Ocak 1948'deki istifasıyla açığa çıkmıştır. Öner, parti liderliğini partiye hükmetmekle suçlamış ve Bayar ile İnönü'nün gizlice anlaştığını ileri sürmüştür. Partideki çatışma Bayar grubu ile CHP karşıtı meclis grubu arasında mücadeleye dönmüş ve merkez, parti disiplini sayesinde bazı milletvekillerini ihraç ettirmiştir. Bunlar "Bağımsız Demokratlar" adıyla ortaya çıkmışlar ve meclisteki diğer bir grup tarafından 20 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi ile birleşmişlerdir[160].

Öte yandan DP'nin 1949'da gerçekleşen İkinci Büyük Kongre'sine CHP'nin "Husumet Andı" adını verdiği Ana Davalar Komisyonu raporu[161] damgasını vurmuştur. Raporda, seçimlerin dürüst yapılmaması durumunda iktidarın "millî husumet" karşısında kalacağı ilan edilmişti[162]. Kongrenin daha sonraki süreçte yapılan seçimlere ve DP'nin iktidara gelmesinde büyük tesiri olacaktır. Demokrat Parti'nin ezici çoğunlukla iktidara gelmesinde ise 1950 seçimleri öncesinde çıkarılan seçim kanununun şüphesiz büyük rolü vardır.

Cumhuriyet Halk Partisi, seçim öncesi "gizli oy ve açık tasnif" esasına dayanan bir seçim kanunu çıkarmaya karar vermiştir. Yeni seçim kanunu tasarısı 7 Şubat 1950'de mecliste müzakere edilmeye başlandı. Demokrat Parti bu konuda iktidarı desteklerken Millet Partisi, olumsuz bir tavır almıştı. Kanun tasarısı, 16 Şubat 1950

---

[157] İkinci Hasan Saka kabinesi için bkz. Ahmad, *Kronolojisi,* s.42-43.
[158] Kenan Öner meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu,* Haz. Cemil Koçak, İstanbul 1993.
[159] Kenan Öner, DP İstanbul merkezini kurmuştur (15.2.1946). Öner'in parti politikasında bağımsız bir tavır alması, onu parti kurucuları ile çatışmaya sürüklemiştir. Ahmad, *Kronolojisi,* s.17.
[160] Ahmad, *Demokrasi,* s.39-41.
[161] Millî Teminat Andı, CHP taraftarı basın organları tarafından Millî Husumet Andı olarak adlandırılmıştır. Yücel, *Demokrat,* s.72-73.
[162] Tunaya, *1859-1952,* s.652-654.

günü kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir. Yeni seçim kanunu, tek dereceli, eşit, gizli oy- açık tasnif, çoğunluk sistemi ve adlî denetim esaslarına dayanmaktaydı[163].

Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti, seçim öncesinde büyük bir kampanya mücadelesi verirler[164]. CHP, İsmet İnönü'nün güçlü siyasî kişiliğine güveniyor, demokratik söylemler ortaya atıyor ve karşı tarafı "şiddet politikası" yapmakla suçluyordu. İsmet İnönü'nün en önemli kozlarından biri de dış politika ve dış emniyet meselesiydi[165]. Öte yandan DP de memleketin her tarafında heyecanlı bir kampanya sürdürmekte; Celal Bayar ve Adnan Menderes, yaptıkları konuşmalarda Cumhuriyet Halk Partisi ve İsmet İnönü'yü hedef almaktaydılar[166].

DP, Cumhuriyet Halk Partisi'nin "şiddet politikası" iddiasına karşı kendisini savunmuştur. Celal Bayar'ın Eyüp'te yaptığı konuşma buna örnektir: *"Şiddet diye delil olarak ortaya atılan şeylere dikkat ediniz. Bunların ne kadar basit ve hatta manasız şeyler olduğunu anlarsınız."* Celal Bayar, kendilerini "şiddet" ile suçlayanların 1946 seçimlerinin üzerini örtmek ve kamuoyunu kışkırtmak maksadıyla hareket ettiklerini de sözlerine ilave etmiştir[167].

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlere[168] halk %89, 3 katılma oranıyla büyük bir ilgi göstermiştir. DP, 63 ilden 46'sında tamamen, 10'unda ise kısmen; CHP ise 8 ilde tamamen, 10 ilde de kısmen kazanmışlardır. Millet Partisi ise 22 ilde seçime girmiş ve sadece Kırşehir'de bir milletvekili çıkarabilmiştir[169].

---

[163] Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950- 1960),* Ankara 1998, s.40-41. (Kısaltma: Burçak, *On Yılın*).

[164] Seçimlerden önce meclis dağılmış ve seçim kampanyası başlamıştır. Mart 1950. Ahmad, *Kronolojisi,* s.63; CHP ile DP'nin seçim kampanyaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Benhür, "14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi S. 17,* Konya 2007.

[165] Burçak, bu konuda İnönü'nün *"Türkiye'nin en büyük meselesi, dış emniyet kaygısıdır"* dediğini ifade etmektedir. *On Yılın,* s.42-44.

[166] Burçak, *On Yılın,* s.44-45.

[167] 3 Nisan 1950, *Yeni Sabah* Gazetesi. *Politik Konuşmalar 1946-1950,* s.411-412.

[168] Metin Toker, seçim akşamı Ankara'da Çankaya'daki cumhurbaşkanlığı köşkünde seçim sonuçlarını büyük bir heyecanla beklediklerini anlatmaktadır. İsmet Paşa ise oldukça soğukkanlıydı. Dönemin BMM başkanı, başbakan ve yardımcısı, içişleri bakanı, CHP genel başkan vekili ve genel sekreteri orada bulunmaktaydı. *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954,* Ankara 1991**,** s.13-14. (Kısaltma: Toker, *1950-1954*).

[169] Burçak, *On Yılın,* s.46-47.

BİRİNCİ BÖLÜM

DP DÖNEMİNDE ETEM MENDERES VE İÇ POLİTİKA

Etem Menderes, DP'den IX. dönem Aydın Milletvekili olarak meclise girmiştir. 22 Mayıs 1950 tarihinde ilk oturumda milletvekilliği yeminini etmiştir[1]. Etem Menderes, bakanlıkları öncesinde Bütçe Komisyonu'nda yer almıştır. İlk olarak 29 Mayıs 1950[2], sonra 6 Kasım 1950[3] ve son olarak da 9 Kasım 1951[4] tarihlerinde yapılan seçimlerde Bütçe Komisyonu'na seçilmiştir. Etem Menderes'in üç yasama yılı boyunca yaptığı Bütçe Komisyonu çalışmaları dışında kendi bütçesi yeterli gelmeyen Ankara Belediyesi'ne devlet bütçesinden yardım yapılmasını ve 1952 yılı için 500 bin liralık ödeneğin Maliye Bakanlığı bütçesi yardımlar faslına konulmasını isteyen toplu bir önergeye iştirak etmiştir[5]. Etem Menderes'in maddî yardım içerikli olarak imza attığı bir başka toplu talep de İzmir Fuarı ile ilgilidir. Teklifte ülke ekonomisine katkı sağlayan İzmir Fuarı'nın 1951 yılı bütçesinin 150 bin liraya çıkarılması istenmiştir[6]. Etem Menderes ayrıca Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan öncülüğünde verilen Komünizm tehlikesine karşı önlemler içeren 2/37 sayılı kanun teklifine ek TCK'nun 141. maddesinin tadili hususundaki teklif[7] ile Antalya Milletvekili Burhanettin Onat öncülüğünde, toplam 123 milletvekili tarafından verilen Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu teklifine de dâhil olmuştur[8].

---

[1] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 1, 22 Mayıs 1950, s.2.
[2] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 1, 29 Mayıs 1950, s.35.
[3] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 2, 6 Kasım 1950, s.25.
[4] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 10, 9 Kasım 1951, s.30.
[5] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 13, 26 Şubat 1952, s.924-925.
[6] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 5, 24 Şubat 1951, s.727.
[7] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 10, 16 Kasım 1951, s.264; Bu teklif daha sonra mecliste gündeme gelmiş ve üzerinde görüşülmüştür. Bilgi için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 10, 26 Kasım 1951, s.248.
[8] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 16, 19 Haziran 1952, s.229.

I. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI DÖNEMİ

A. Birinci Dönem (01.08.1952-17.05.1954)

Etem Menderes, ilk İçişleri Bakanlığı vazifesine 1 Ağustos 1952 tarihinde tayin edilmiştir[9]. Etem Menderes, bu vazifeye karışık bir ortamda atanmıştır. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, İçişleri Bakanlığı'ndan Nisan 1952'de istifa etmişti. Ancak Karaosmanoğlu'nun istifa nedeni açıklanmamıştır. Etem Menderes atanana kadar Adnan Menderes'in bakanlığa vekâlet ettiği söylenmişse de 30.04.1952 tarihinde bakanlığa Hasan Polatkan'ın vekâlet ettiği anlaşılmıştır. Basın, bu duruma tepki göstermiş ve DP tarafından istifa nedenlerinin açıklanmayışının demokrasiye aykırı olduğunu ileri sürmüştür[10].

Etem Menderes, İçişleri Bakanlığı ilk döneminde başka bakanlıklara da zaman zaman vekâlet etmiştir. Bunlardan biri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'dır. Bakan Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın izinli olmasından dolayı başbakan, Etem Menderes'in vekâlet etmesini teklif etmişti[11]. Etem Menderes'in vekâlet ettiği bir başka bakanlık Maliye Bakanlığı'dır. Etem Menderes, Avrupa İktisadî İş Birliği Teşkilatı'nın 23 Mart 1953 tarihindeki Konsey toplantısına katılmak üzere Paris'e giden Hasan Polatkan'ın yerine, başbakanın teklifi üzerine vekâlet etmiştir[12].

Etem Menderes'in vekâlet ettiği bir başka bakanlık Dışişleri Bakanlığı'dır. Yugoslavya ve Yunanistan seyahati için yurt dışına çıkan Fuat Köprülü'nün yerine vekâlet eden[13] Etem Menderes yine İngiltere Kraliçesi II Elizabeth'in taç giyme törenine katılmak üzere Adnan Menderes ile birlikte giden Köprülü'nün dönüşüne kadar bu görevi yerine getirmiştir[14]. Etem Menderes bundan başka Yunan ve Yugoslav dışişleri bakanları ile 7 Temmuz'da yapılacak görüşme için Atina'ya giden Fuat Köprülü'nün yerine vekâlet etmiş[15] daha sonra da Köprülü'nün vazife gereği

---

[9] Etem Menderes'in tayini ile ilgili cumhurbaşkanlığı tezkeresi için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 17, 1 Kasım 1952, s.23; "Kabineye Bir Tayin", *Hürriyet,* 2 Ağustos 1952, s.1.
[10] Ahmad, *Kronolojisi,* s.95-96.
[11] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 18, 8 Aralık 1952, s.126.
[12] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 25 Mart 1953, s.49.
[13] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 19, 23 Ocak 1953, s.354.
[14] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 29 Mayıs 1953, s.454.
[15] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 24, 20 Temmuz 1953, s.871.

yurt dışı seyahati nedeniyle dördüncü kez Dışişleri Bakanlığı'na vekâleten atanmıştır (12 Aralık 1953)[16].

1. Menderes'in Doğu Gezisi ve Türk- Kürt Ayrımcılığına Karşı "Millet Vahdeti" Yaklaşımı

Etem Menderes, İçişleri Bakanlığı'na tayin olduktan kısa bir süre sonra bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında büyük bir coşkuyla karşılandığı Adilcevaz'da yaptığı konuşmasında bundan duyduğu memnuniyeti şu şekilde ifade etmiştir: *"Bizi çok samimi bir hava içinde karşıladınız. Bize gelecek çalışmalarımızda ilham kaynağı oluyorsunuz. Türk'ün değişmeyen büyüklüğünü bu uzak illerimizde görmekle ve yaşamakla bahtiyarlık duyuyorum[17]."*

Halkın dileklerini mutlaka yerine getireceklerini söyleyen Etem Menderes, elektrik, yol, su ve yeni okullar konusunda vaatlerde bulunmuştur. Doğunun mahrumiyet bölgesi olarak değerlendirmenin sona ereceğini ifade eden Etem Menderes şöyle devam etmiştir: *"Anadolu'yu Doğu ve Batı diye ikiye ayıran Fırat nehrine dünyanın hatırı sayılır büyük köprülerinden birini kuruyoruz. Edirne'den kalkan motorlu vasıtalar durmadan buradan Doğuya geçecek ve hakikatte Doğu ve Batı diye bir şey kalmayacak. Memleketimiz iktisadî, içtimaî bakımlardan dilediğimiz seviyeye erişecektir[18]."*

Etem Menderes, Varto'da da kalkınma hedeflerinden bahsetmiştir. Etem Menderes, devlet yolu projesinin yapılmakta olduğunu ve 120.000 lira sarfiyatla içme suyunun kasabaya getirileceğini bildirmiştir. Elektrik tesisatı için de hazırlık yapılmaktaydı. Bölgede en önemli istek ise hazine topraklarının köylüye dağıtılması yönündeydi. Varto'dan sonra Hınıs'a geçen Etem Menderes *"Hınıs'ta çok iyi intibalar edindim. Van Gölü'nün etrafında yepyeni bir medeniyet kuruluyor. Bu medeniyeti Türk Milleti kuruyor."* demiştir[19].

Hınıs'ın gelişimi için sağlık, elektrik ve içme suyu konusunda vaatlerde bulunan Etem Menderes, beraberinde Muş Milletvekili Hamdi Dayı, Orgeneral

---

[16] Cumhurbaşkanlığı tezkeresi için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 26, 14 Aralık 1953, s.159.
[17] "Memlekette Doğu, Batı Tefriki Kalmayacak", *Milliyet,* 27 Eylül 1952, s.1,7.
[18] "Memlekette Doğu, Batı Tefriki Kalmayacak", *Milliyet,* 27 Eylül 1952, s.1,7.
[19] "Doğudaki Kalkınma Hamlesi", *Milliyet,* 29 Eylül 1952, s.1,7.

Kemal Yaşınkılıç ve Muş Valisi Zühtü Öner olduğu halde Bulanık, Malazgirt, Patnos, Tutak ilçeleri üzerinden Karaköse'ye gelmiştir. Kendisini il sınırında Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi, Halis Öztürk ve Ağrı Valisi karşılamıştı. Gittiği her yerde coşkuyla karşılanan Etem Menderes, Bulanık'ta *"İyi duygularınız çalışkan ve misafirperver tabiatınız beni çok mütehassis etti."* diyerek halka hitap etmiştir. Sonrasında belediye başkanı Etem Menderes'e şunları söylemiştir: *"Bulanık, tarihinde ilk defa bir Bakan görüyor. Bizi kendinize bir daha ayrılmaya imkân bırakmayan bağlarla bağlamış bulunuyorsunuz*[20]*."*

Etem Menderes'in yapmış olduğu bu seyahatler ile sorunları yerinde görerek hareket etmesi mecliste de takdir görmüştür. Tunceli Milletvekili Hıdır Aydın'ın mecliste sarf ettiği şu sözler bu bağlamda önem arzetmektedir:

"*Mevsim şartları, yolları ve imkânları tahminlerimizin çok üstünde gayrimüsait olan bir zamanda Sayın Dâhiliye Vekili mesai arkadaşlariyle birlikte en büyük fedakârlığı göstererek bu bölgelerin çoğunu gezmişlerdir ve bizzat şahidi olmuşlardır. Çünkü mahallerinde vatandaşların durumları ve muhitin şartları tetkik edilmezse insanlar bir kanaat sahibi olamaz. Demokrat Parti kabinesinde ilk vazifeye başlar başlamaz bütün müşkülleri bertaraf, bilâhare de bu fedakârlığı gösteren muhterem Dâhiliye Vekili Etem Menderes Beyefendiye huzurunuzda teşekkür etmeyi bir vazife bilirim*[21]*."*

Öte yandan bu dönemde Türk- Kürt ayrımcılığına yönelik bazı söylemler ortaya atılmıştır. Doğu illerinin bazı milletvekillerinin, bir kısım basın organının yayınlarında Doğu'daki vatandaşlara hakaret içeren yayınlar yaptıklarına dair açıklamaları özellikle mecliste bu tartışmaları meydana getirmiştir.

Bunlardan biri Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoğlu, bazı gazetelerin memleket birliğini bozan yayın yaptığını, bunların doğudaki vatandaşlara yönelik hakaret içeren yayınlar olduğunu ve bunun hakkında tahkikat yapılıp yapılmadığına dair sözlü soru önergesi vermiştir. Bahsi geçen yayınlar, 3.1.1953 tarihli *Hürriyet* gazetesi başyazısı ve 29.5.1953 tarihli *Ulus* ve 25.4.1953 tarihli *Dünya* gazetesinde

[20] "Doğudaki Kalkınma Hamlesi", *Milliyet,* 29 Eylül 1952, s.1,7.
[21] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953, s.804.

yayınlanan Falif Rıfkı Atay'ın yazıları[22] idi. Azizoğlu, bu konuda bakanlığın bir tahkikat yapıp yapmadığını soruyordu. Azizoğlu'nun sorusu sadece yayın konusunda değil, aynı zamanda 1950'den sonra doğuda memleketin diğer taraflarından farklı olarak bir hal ve gidişin hükümetçe tespit edilip edilmediği ve doğuda bir isyan emaresi ya da ihtimalinin olup olmadığıdır.[23]

Etem Menderes bu soru üzerine söz alarak, *"Muhterem arkadaşlar, memleket bahis mevzuu olduğu zaman, şark, garb, şimal ve cenup tâbirleri sâdece coğrafi mânaları itibariyle kullanılır. Bizim için ve hakikatta da, memleketin ne şarkında, ne garbında, ne de şimal ve cenubunda Kürt diye bir vatandaş kitlesi, zümre veya unsuru mevcut değildir."* demiş ve herhangi bir suç unsuru görülmediğinden takibat yapılmadığını kaydetmiştir. Ayrıca ülkeyi Türk- Kürt, ya da doğulu- batılı şeklinde ayırmanın doğru olmadığını ve mevzuata buna yönelik gayretleri önleyici hükümler konulmasını gerekli görmekte olduklarını ifade etmiştir. Etem Menderes, ülkede demokrasi rejimine geçilmesinin birtakım hain emelleri taşıyan unsurları cesaretlendirmesinin doğal olduğunu ve bu noktada hükümetin son derece uyanık ve basiretli olduğuna dikkat çekmiştir. Etem Menderes ayrıca memleketin hiçbir tarafında endişeye mahal olacak bir durumun bulunmadığı ve hiç kimsenin ayaklanma imkânı olmadığını beyan etmiştir. Etem Menderes'ten sonra söz alan Azizoğlu, açıklamadan son derece tatmin olduğunu ifade ederek teşekkür etmiştir[24].

Ancak bu konu 23 Şubat 1954'te içişleri bütçesi müzakerelerinde, Tunceli Milletvekili Hıdır Aydın tarafından tekrar ve daha sert bir biçimde gündeme taşınmıştır. Aydın, bölge ile alakalı olarak *Dünya* gazetesinde 2 Aralık 1953 tarihindeki yapılan yayından bahisle kendisinin ve binlerce hemşehrisinin itham altında kaldığını ifade etmiştir. Bu yayının bölge için bir "tertip" olduğunu vurgulayan Aydın bu tertiple, öncelikle "Türklük- Kürtlük davası gütmek", ikinci olarak da "irticai faaliyetler" amacının hedeflendiğini kaydetmiştir. Olayı "menfaatçi partizanlık" olarak açıklamaya çalışan Aydın'a başkan müdahale etmiş ve içişleri bütçesi ile bu konunun alakalı olmadığını söylemiştir. Buna karşılık Aydın, Kürtlük-

[22] Falih Rıfkı Atay, "Bazan Uyanmak İstesek de Akşam Olmuş Olur!", *Dünya,* 25 Nisan 1953, s.1,7.
[23] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 16 Kasım 1953, s.261-262.
[24] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 16 Kasım 1953, s.262.

Türklük davasının ülkenin bir iç meselesi olduğunu söylemesi üzerine Etem Menderes lafa girmiş ve *"Memlekette böyle bir dava yoktur efendim"* demiştir[25].

Bundan sonra Aydın ile başkan ve Etem Menderes arasında tartışma başlamıştır. Hıdır Aydın, ısrarla konuyu açmak ve konuşmak istemekteydi. Bu konunun konuşulacağı yerin meclis kürsüsü olmadığını söyleyen başkana itiraz etmiş ve Etem Menderes'e böyle bir tertibin olup olmadığını sormuştur. Etem Menderes'in yanıtı son derece açık ve nettir: *"Böyle bir dava yoktur, millet vahdeti vardır."* Hıdır Aydın, bunu bildiğini, fakat asıl söylemek istediğinin Tuncelililer özelinde olduğunu kaydetmişse de gerek gürültüler gerekse başkanın müdahalesi sebebiyle konuşması kesilmiştir. Bununla birlikte ısrarlıdır. Etem Menderes'e konu hakkındaki tedbirini ve düşüncesini sorar. Etem Menderes de *"Olmayan bir şey hakkında hiçbir şey düşünmüyoruz. Millet vahdeti, memleket vahdeti vardır."* Aydın bu cevap karşısında Etem Menderes'in söylediklerini çıkıp kürsüde konuşmasını istemiştir[26].

Konu ile alakalı olarak konuşma yapan bir başka Tunceli Milletvekili Hasan Remzi Kulu'nun söyledikleri daha çarpıcıdır. Kulu *"Hâşa, Tuncelililer asîl Türktür, tarih bunu yazmıştır. Tuncelililer için kim Kürttür sözünü çıkarmışsa asıl o Tuncelilileri hakir gören ve o Tunceli'nin asaletini inkâr eden insan, o insandır"* demiştir. Kulu, Tuncelilerin huzursuz bir duruma sürüklendiğini, 1950 seçimlerine kadar Tunceli'de Türklük- Kürtlük lafının olmadığını, seçimlerde şahsî menfaatler nedeniyle bu kelimelerin ileri sürüldüğünü ve o günden beri de devam ettiğini ifade etmiştir. Kulu, hükümetin Tunceli ile yakın ilgisi olduğunu belirtmiş ve özellikle 1954 senesinde Tuncelilere yapılacak yardımlarla sıkıntıların biteceğini söylemiştir[27].

Aydın'dan sonra Kulu'nun da konuşmaları, Etem Menderes'in bu konu hakkında açıklama yapmasını gerektirmiştir. Bütçe konuşması için kürsüye çıkan Etem Menderes, ülkede ayırıcı bir dava olmadığını, "millet vahdeti" düşüncesini prensip edindiklerini ifade etmiş ve şunları söylemiştir: *"Bunun hilâfında söylenen bütün sözler hilafı hakikattir ve bâtıldır. Hepinizin gönüllerinde yaşayış his ve*

[25] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.753-754.
[26] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.753-754.
[27] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.756-757.

kanaatlerin sahiplerinde, sizlerden terekkübeden bu devletin ve hükümetin noktai nazarı da bundan gayrı bir şey olamaz arkadaşlar[28]*."*

2. Vilayetlerin Yeniden Yapılandırılması ve Nüfus Kanunu

Mülkî teşkilatın yeniden taksim edilmesi meselesi, Etem Menderes'in İçişleri Bakanlığı'nın ilk döneminde üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Mülkî taksimat ve yeniden vilayet, ilçe ve nahiyelerin kurulması yeni şartlara göre inceleniyor ve bu konuda idarî, iktisadî ve coğrafî sebepler dikkate alınıyordu. Bununla birlikte meclise sunmak için bütçe imkânlarının elverişli olması gerekliydi[29].

Etem Menderes, 1953 yılı başında yeniden 22 ilçenin kurulması ile ilgili kanun layihasını bütçe meselesi nedeniyle acil olarak meclis gündemine taşımıştır. Yapılan müzakereler neticesinde kabul edilen kanunla 22 ilçe kurulmuştur[30].Bu ilçeler, Afyon- Sincanlı, Ankara- Altındağ (bu ilçeye bağlı Yenidoğan nahiyesi), Aydın- Kuyucak, Balıkesir- Kepsut, Bilecik- Pazaryeri, Bitlis- Adilcevaz, Burdur- Gölhisar, Bursa- Keles, Denizli- Çameli, Edirne- Enez, Hakkâri- Çukurca, Kars- Digor, Kayseri- Tomarza, Kırklareli- Pınarhisar, Konya- Yunak, Mardin- Ömerli, Rize- Ardeşen (bu ilçeye bağlı Çamlıca nahiyesi), Sivas- Gemerek, Trabzon- Karadere, Zonguldak- Eflâni, Zonguldak- Karabük idi[31]. Bu ilçelere daha sonra Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinin nahiyesi Çamlıdere ile Erzurum'un Pasinler ilçesinin nahiyesi olan Horasan'ın kurulmasıyla iki yeni ilçe eklenmiştir[32].

Bu dönemde yeni vilayetler de kurulmuştur. Bunlardan biri Uşak'tır ve ilgili müzakere 9 Temmuz 1953 tarihinde gerçekleşmiştir. Uşak'la birlikte Banaz, Ulubey, Karahallı ve Sivaslı nahiyeleri ilçe haline getirilmiştir[33].

Mülkî taksimatta bazı ilçelerin başka vilayetlere bağlanması da söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Kastamonu'ya bağlı Kargı İlçesi'nin Çorum'a bağlanması 15

---

[28] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.757.
[29] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 9 Kasım 1953, s.92-93.
[30] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 27 Şubat 1953, s.1202-1203;1331.
[31] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 27 Şubat 1953'e ek S.147.
[32] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 27 Kasım 1953, s.427-428.
[33] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 24, 9 Temmuz 1953, s.448.

Temmuz 1953 tarihinde müzakerelerle kabul edilmiştir. Bununla birlikte hararetli tartışmaların yaşandığı müzakerelerde Kayseri Milletvekili Mehmet Özdemir; *"Yalnız Türkiye idari taksimatının bir keşmekeş içinde olduğunu arzetmek istiyorum. Türkiye'de mevcut vilâyet ve kaza adedlerinin ve nahiyelerin bir tebeddüle ihtiyacı olup olmadığı hakkında İçişleri Vekâletinin ve diğer vekâletlerin sahip oldukları bir fikir görülmemiştir."* demiş ve bir heyet teşekkül edilmesini önermiştir. Bunun üzerine Etem Menderes söz almış ve şöyle cevap vermiştir: *"Vekâletimizde mütehassıs bir heyet memleketin mülkî teşkilâtının umumî durumu hakkında tetkikat yapmakta ye halen bu mevzu üzerinde çalışmaktadır*[34]*."*

İlçeler açısından vilayet değişikliği yapılan bir başka bölge Doğu Karadeniz olmuştur. Etem Menderes, Çoruh Vilayetine bağlı Fındıklı ilçesinin Rize Vilayetine bağlanması hakkındaki kanun layihasının acil ve öncelikli görüşülmesi için bir takrir vermişir. Yapılan müzakereler sonucu layiha kabul olmuştur[35].

1953 yılında valilikler tarafından İçişleri Bakanlığı'na bazı nahiyelerin ilçe yapılmasına dair teklifler yapılmıştır. Bunlardan bazıları, örneğin Ünye ilçesi Karakuş nahiyesi[36] ile Elazığ'ın Keban ilçesine bağlı Ağın nahiyesi uygun görülürken[37], bazıları da incelemeye tabi tutuluyordu. Trabzon'un Vakfıkebir ilçesine bağlı Tonya nahiyesi[38] ile Çankırı'nın Çerkeş ilçesine bağlı Ovacık nahiyesinin 1954 bütçe imkânına göre ilçe olmaları planlanmıştır. Öte yandan Çankırı valiliğince teklif edilen Merkez- Yapraklı ve Şabanözü- Orta nahiyeleri uygun görülerek istekler arasına alınmıştır[39]. İstekler kategorisine alınan yerlerden biri de Avanos ilçesinin Hamamorta, Karahasanlı ve Çılbak köylerinde Kozaklı

[34] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 24, 15 Temmuz 1953, s.692-695.
[35] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 27 Kasım 1953, s.428-429.
[36] Ordu Milletvekili Atıf Topaloğlu'nun yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 30 Kasım 1953, s.486-487.
[37] Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Okçuoğlu'nun yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 26, 28 Aralık 1953, s.503-504.
[38] Trabzon Milletvekili Mahmut Gologlu'nun yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 9 Kasım 1953, s.76-77.
[39] Çankırı Milletvekili Kazım Arar'ın yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 9 Kasım 1953, s.80.

adıyla yeni bir ilçe kurulması idi[40]. Dumlupınar gibi bazı yerler ise inceleme altına alınmıştır[41].

Öte yandan 1954 yılının başında ise Eskişehir'de Mahmudiye ve Çifteler adında iki ilçe kurulmuştur. Diyarbakır- Hazro, Muğla- Ula, İzmir- Karşıyaka, Tokat- Tozanlı, Konya- Kulu, İçel- Erdemli ve Balıkesir- Savaştepe ile Erzurum- Çat, Malatya- Çelikhan ve Malatya- Arguvan da ilçe olmuştur[42].

Bu dönemde yeni nahiyelerin oluşturulması da çalışmalar arasındadır. Bu açıdan valiliklerden gelen teklifler dikkate alınmaktaydı. Çankırı'nın Merkez- Alaçat, Ilgaz- Belören, Kurşunlu- Bayramören ve Merkez kazasında İldivan ve Korgun adlarıyla yeniden 5 nahiye kurulması valilikçe teklif edilmiştir. Bunlardan Bayramören, Alaçat ve Belören'in bakanlıkça uygun görülerek istekler arasına alınmış ve İldivan ve Korgun teklifleri de incelenmeye tabi tutulmuştur[43]. Bundan başka Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Şerah'da da nahiye kurulması olumlu görülerek istekler arasında yer almıştır[44].

Etem Menderes'in ilk dönem İçişleri Bakanlığı süresince tüm ülke çapında nahiyelerin tam teşkilatlı hale getirilmesi çalışması yürütülmüştür. Etem Menderes, bu konuda İçişleri Bakanlığı'nın bu meseleyi prensip haline getirdiğini 5442 sayılı kanunla bunun açıklandığını belirtmiştir. Ancak bu konu bütçe ile doğrudan alakalı olup bütçe nispetinde nahiyeler tam teşkilatlı hale getirilecektir. 1952 yılında 9 nahiyede bu uygulama gerçekleşmiştir. Kars vilayeti nahiyeleri[45] Bingöl Vilayeti Kiğı ilçesine bağlı Çerme ve Cönek nahiyeleri inceleme altına alınırken[46] Tekirdağ'a

---

[40] Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut'un yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 9 Kasım 1953, s.92-93.
[41] Sinop Milletvekili Nuri Sertoğlu'nun yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 22 Mayıs 1953, s.379-380.
[42] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 29, 4 Mart 1954, s.188-193.
[43] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 9 Kasım 1953, s.80.
[44] Trabzon Milletvekili Hamdi Orhon'un yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 25, 13 Kasım 1953, s.232.
[45] Kars Milletvekili Sırrı Atalay'ın yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 23, 10 Haziran 1953, s.159-160.
[46] Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Ocakçıoğlu'nun yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 26, 14 Aralık 1953, s.233.

bağlı Mürefte ve Çerkesköy nahiyeleri tam teşkilatlı nahiyeler programına alınmıştır[47].

İçişleri Bakanlığı bütçe müzakerelerinde[48] Etem Menderes, mülkî teşkilat konusuna değinmiş ve tetkik kurulunun bu mesele üzerinde çalıştığını kaydetmiştir. Ülkede yeni bir gelişmenin başladığını ifade eden Etem Menderes, geçmişte büyüme potansiyeli olan bazı kasabaların durduğunu, tam aksi durumda olanlar ise yapılan yollar, tesisler vs. çalışmalarla büyümeye doğru yöneldiğini belirtmiştir. Bu durumda uzman heyetin yapacağı incelemeler ile büyük vilayet ya da küçük vilayet esaslarından biri belirlenecekti[49].

Öte yandan bu dönem sadece mülkî taksimat alanında yapılan çalışmaları kapsamamaktadır. Aynı zamanda imar çalışmaları ile bunun desteklenmeye çalışıldığı görülmektedir. Taşrada bazı birimlerde hükümet konağı sıkıntısı vardır. Bu yerlere hükümet konağı yapılması için her yıl planlanan bütçeden tahsisat ayrılmakta idi. Örneğin Tercan hükümet konağı 1953 yılı programı[50], Karlıova ilçesi binasının yapımı 1954 ve Solhan hükümet binasının yapımı ise 1955 programına dâhil edilmişti[51].

İmarın yanısıra yeniden yapılanma sürecinin en önemli adımlarından birisi nüfus ile ilgili çalışmaların hazırlanması olmuştur. Etem Menderes, İçişleri Bakanlığı bütçe müzakerelerinde yaptığı konuşmada nüfus ile ilgili yapılması planlanan çalışmalara değinmiştir. Bu çalışmalarla nüfus kurumu yeniden yapılandırılmak suretiyle içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarılacaktı. Bu sebeple iki kanun hazırlanmıştır. Başbakanlıkta olan Nüfus Kanunu, iş hacmi esası ile tespit edilmiştir. Buna göre 20.000 nüfusa bir memur isabet edecektir. Mahkeme ve askerlik şubesi gibi konularla müdür ya da baş memur ünvanını taşıyan kimseler uğraşacak; nüfus memuru ise doğrudan vatandaşın hizmetinde olacaktır. Ülke nüfusu için genel bir

---

[47] Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan'ın yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 20 Mayıs 1953, s.343-344.
[48] "Meclis Dün 3 Vekâletin Bütçelerini Kabul Etti", *Milliyet,* 24 Şubat 1954, s.1,7.
[49] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.759.
[50] Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu'nun sözlü sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 18, 22 Aralık 1952, s.376-377.
[51] Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Okçuoğlu'nun yazılı sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 17, 14 Kasım 1952, s.145.

arşiv oluşturulacak, aynı zamanda nüfus cüzdanından başka bir de aile cüzdanı olacaktır. Maliyeti 2,5 milyon lira olan bu kanunla binin üzerinde memur eklenmesi gerekmektedir. Diğer kanun ise Nüfus Yazımı Kanunu olup maliyeti daha yüksek hesaplanmıştı. Nüfus kütük defterlerinin eskimiş, yıpranmış ve bazı sayfalarının kaybolmuş ve bu defterlerin ayrıca Arap harfleri ile yazılmış olması ve memurlar tarafından okunamaması, kanunu mecburî kılmaktaydı. 4000 kişilik yazım bölgelerinde 3 kişilik heyetle günde 200 nüfus kaydetmek suretiyle bu işin 20 günde bitirilmesi hesaplanmıştır. Bununla birlikte eski defterler de muhafaza edilecektir[52]. Etem Menderes, 1954 bütçesinin müzakerelerinde de bu konudan bahsetmiş, Nüfus Kanunu'nun hazırlandığını, meclise sunulacak hale getirildiğini ve fakat teşkilat ve kadro kısmı baremle alakalı olduğu için Maliye Bakanlığı'nın hazırladığı baremin beklendiğini söylemiştir[53].

3. Taşra Sorunları ve Köy Kanunu

Taşradaki sorunlar, yol, su ve elektrik gibi temel ihtiyaçların yanı sıra birtakım hukukî meseleler ve seçim ile ilgilidir. DP'nin bu ilk yıllarında tüm yurt çapında yaptığı gelişme hamlesinin teknik olarak en önemli ayağı içme suyu, yol ve elektrik projeleri olmuştur. Bu projelerde bütçe probleminin yanı sıra işlerin ihale edildiği şirketlerle ilgili olarak bazı sorunlar da ortaya çıkmış[54] ve meclis gündemine taşınmıştır.

Yol, su ve elektrik işleri için 1951'den itibaren bütçeden para aktarılan vilayetlerden biri Afyon Karahisar'dır. Vilayete 1951 ve 1952'de, köy içme suları için toplam 466.000 lira; köy yolları için ise toplam 577.000 lira yardım yapılmıştı[55]. Urfa vilayetinin içme suyu için 1951'de 25.000, 1952'de ise 70.000 lira bütçeden yardım ayrılmış ve bu parayla 12 köyün içme suyu halledilmiş ve 14 köyün içme

---

[52] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953, s.805-806.
[53] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.758.
[54] Örneğin, Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller'in yazılı önergesinde böyle bir sorundan bahsetmektedir. Önerge, Akhisar'ın su işleri ile alakalı olmakla birlikte bu işlerle görevli kurumların durumunu da kapsamaktadır. Önerge ile İlsu Şirketi'nin idare heyetinde olan bir kişinin aynı zamanda İller Bankası Umum Müdürlüğü Muavinliği yapmasının doğru olup olmadığı ve Tamiş Şirketi'ne verilen işlerin parasal miktarı sorulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 17, 12 Kasım 1952, s.67-68.
[55] Afyon Karahisar Milletvekili Ahmet Veziroğlu'nun sorusuna Etem Menderes'in başbakan adına verdiği cevap. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 28 Şubat 1953, s.1387-1389.

suyu inşaatına başlanmıştı. Yollar için ise 1952 bütçesinden 410.000 lira; hususî idare bütçesinden de 41.000 lira tahsis edilmişti[56]. Denizli'nin Tavas ilçesinin Kale bucağının su projesi için bakanlıkça 454.921,70 lira ayırılmış ve bu iş İller Bankası tarafından 1953 proğramına dâhil edilmiştir[57].

İçme suyu, yol ve elektrik konularında mecliste en sıkı takipçinin Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu'nun olduğu görülmektedir. Ocakcıoğlu, Malatya'nın kasabalarının durumunu defalarca soru önergeleriyle gündeme getirmiştir. Ocakcıoğlu, ilk önergesinde bu iş için 1952 bütçesinden ne kadar tahsisat ayrıldığını sormuştur[58]. Etem Menderes, yazılı cevabında Malatya'nın bu konuda çalışmalar yapılan bütün kasabalarını tek tek açıklamıştır. Buna göre Malatya'nın bazı kasabaları halen keşif altında bazıları ise ihaleye verilmişti. Bu kasabalar, Arapkir, Hekimhan, Kâhta, Doğanşehir, Polat, Gündüzbey, Pütürge, Akçadağ, İsmetpaşa, Orduzu, Darende, Besni ve Eski Malatya idi. Öte yandan köy yolları, 442 sayılı Köy Kanunu hükümleri gereğince köylünün imece çalışmalarıyla yapılmaktaydı[59].

Bazı bölgelerde içme suyu meselesi ihtilafa, arbedeye ve adlî olaylara neden olmuştur. Böyle bir hadise, Tavas ilçesinin Kızılcabölük nahiyesine bağlı Vakıflar köyünde çıkmıştı. Köy suyunun bir kısmının nahiyeye istimlâk edilmesi hakkında muamele yapılması üzerine olay çıkmış, arbedede belediye başkanı ve belediye azası yaralanmışlardı[60]. Çorum'un Alaca ilçesi Değirmendere köyünde içme suyu problemi de benzer bir mağduriyet içermekteydi. Çorum Milletvekili Hasan Ali Vural tarafından meclise taşınan meselede Alaca Belediye Başkanı suçlanmıştır. İddiaya göre Değirmendere'ye ait olan su kaynağı Alaca Belediyesi'nce istimlâk edilmiş ve köy susuz bırakılmıştı[61].

---

[56] Urfa Milletvekili Feridun Ergin'in sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 9 Nisan 1953, s.289.
[57] Denizli Milletvekili Ali Çobanoğlu'nun sorusuna karşılık yazılı cevap için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 10 Nisan 1953, s.347-348.
[58] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 8 Mayıs 1953, s.151; Ocakcıoğlu'nun diğer soru önergeleri için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 15 Şubat 1954, s.350-354; *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 15 Şubat 1954, s.373-374.
[59] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 8 Mayıs 1953, s.154-156.
[60] Malatya Milletvekili Mehmet Kartal'ın yazılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 25 Mayıs 1953, s.407.
[61] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 24, 13 Temmuz 1953, s.597-598.

Bu dönemde bazı köylerde muhtarların hukuksuzluk ve yolsuzluk yaptıklarına dair iddialar vardır. Örneğin Mardin'in Kordis köyü muhtarının köy bekçisinin silahını alıp köyleri dolaşarak insanları tehdit ettiği[62] ve İskilip'in Karaviran köyü muhtarının 1951 ve 1952 yıllarında muhtar maaşının artırılması için usülsüz olarak köy derneği kararı aldırttığı[63] iddiaları mecliste sorgulanmıştır.

Köy Kanunu, Etem Menderes'in öncelikli ele aldığı konulardandı. 17 Temmuz 1953 tarihli oturumda Etem Menderes, Köy Kanunu'na bazı maddeler eklenmesine ve 46. maddesinin değiştirilmesine ve bu kanunun bazı maddelerinin kaldırılmasına dair 5672 sayılı kanunun 5998 sayılı kanunla tadil edilen geçici maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun layihasının öncelikli ve acil olarak görüşülmesi hususunda bir takrir vermiştir. Oylama ile kabul edilen takrir hakkında milletvekilleri söz almış ve hararetli bir müzakere gerçekleşmiştir. İlk sözü alan Trabzon Milletvekili Hamdi Orhon, muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin bir yıl daha uzatılması hakkındaki bu iki kanun tasarısını eleştirmiştir. Daha önce kış şartları ileri sürülerek meclise getirilen konunun bu kez de para sarfı ile gündeme taşındığını belirten Orhon, demokrasinin temelinin seçimler olduğunu ve böyle basit sebeplerle ertelenmesinin doğru olmadığını vurgulamıştır. Orhon'a göre bunun altında art niyet vardır. Orhon, iktidarın genel seçimler ile yerel seçimleri birlikte yapmak ve böylece mevcut muhtar ve ihtiyar heyetleriyle birlikte yerel seçime gitmek istediğini iddia etmiştir[64].

Orhon'dan sonra Seyhan Milletvekili Cezmi Türk de söz almış ve eleştirisini yapmıştır. Daha sonra İçişleri Komisyonu sözcüsü İzmir Milletvekili Pertev Arat, eleştirilere cevap vermiş ve işin parasal noktasına temas etmiştir. Arat, bahsi geçen seçimlerin 1.800.000 liraya mal olduğunu, iktidar partisi olarak millete karşı sorumlu olduklarını ve vergi şeklinde verilen paraların yerinde harcanmasına dikkat etmek mecburiyetinde olduklarını ifade etmiştir. Uzun tartışmalardan sonra Köy Kanunu'ndaki değişiklik oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Buna göre halen

[62] Mardin Milletvekili Aziz Uras'ın yzılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 17, 12 Kasım 1952, s.90-91.
[63] Çorum Milletvekili Ahmet Başıbüyük'ün sorusuna karşılık yazılı cevap için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 19 Şubat 1953, s.543-544.
[64] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 24, 17 Temmuz 1953, s.781-783.

vazifeli bulunan köy muhtar ve ihtiyar meclisinin kanunî süresinin 1954 yılının Kasım ayı sonuna kadar devam etmesi kanunlaşmıştır[65].

Esas itibariyle İçişleri Bakanlığı'nın seçim erteleme konusunda para unsurunu bir gerekçe göstermesi yadırganacak bir davranış olmamalıdır. Zira bazı illerde, 1950 yılında yapılan köy ve genel meclis seçimlerinde görev alanlara tahsisatsızlık nedeniyle paraları ödenmemiş ve bu sebeple mağduriyetlikler meydana gelmişti. Konu ile ilgili sıkıntılı yerlerden birisi Trabzon idi. Bu meyandaki genel borç 69.873 liradır. 1953 yılı özel idare bütçesinden bu borç için 30.000 lira ayrılmıştır. Trabzon için Umumî Muvaneze'den seçim işleri için 5.000 lira yardım yapılmıştır. Alacaklıların mağduriyetinin giderilmesi için valilik ile çalışmalar yapılmıştır[66].

Parasal anlamda bir sorun da kadro meselesi ile ortaya çıkmaktadır. Kadro sıkıntıları özellikle bucaklarda mağduriyetlik yaratan bir konu olmuştu. Bu dönemde bucak müdürlerinin maaş durumları iyileştirilmiştir. Ayrıca 5442 sayılı kanunla da meslekî bilgilerini artırmaları için mecburî bir kursa tabi tutulan müdürlerin maaşları da 25, 30, 35, 40, 50 ve 60 olmak üzere derecelendirilmişti. Ancak terfi süreleri dolan bucak müdürleri kadro sıkıntısı sebebiyle terfi ettirilememekteydi. Bu durum boşalan kadrolarla nispeten önlenmeye çalışılsa da yeterli olamamıştı. Etem Menderes, bu konunun ancak Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan "barem kanunu projesi" ile ıslah edilebileceğini ifade etmiştir[67].

4. Asayiş Meselesi ve Tevhid-i Zabıta Kanunu

İçişleri Bakanlığı'nın en önemli meselelerinden birisi ülke huzuru ve asayiştir. Etem Menderes'in İçişleri Bakanlığı'na tayininden kısa bir süre sonra bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda İstanbul Valisi Gökay'ın başkanlığında yapılan 27 Eylül 1952 tarihli asayiş ile ilgili toplantıya başsavcı, emniyet müdürü ve il jandarma komutanı katılmıştı. Toplantıda özellikle yaralama ve cinayet konuları üzerinde durulmuş ve bu sebeple ruhsatsız silah konusu değerlendirilmişti.

---

[65] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 24, 17 Temmuz 1953, s.783-791.
[66] Trabzon Milletvekili Hamdi Orhon'un yazılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 8 Nisan 1953, s.276-277.
[67] Diyarbakır Milletvekili M. Remzi Bucak'ın sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 24 Nisan 1953, s.484-485.

Toplantıda, bir hafta içinde ruhsat almayanlara üç aya kadar hapis cezası şeklindeki kanunun tatbik edilmesi kararı alındı. Bundan başka içki satan kurumların müşteriye fazla içki satmaması için kapatma yaptırımı uygulanacaktı. Emniyet Müdürü Ahmet Tekelioğlu, polisin icraatlarının son yıllara göre daha arttığını ve suç oranlarında azalma olduğunu beyan etmiştir. Eroinle mücadelenin ve silah- bıçak aramalarının devam ettiği de kaydedilmiştir. Tekelioğlu, silah- bıçak konusunda kış devresinde çıkması beklenen kanunla daha etkili olunacağını da vurgulamıştı[68]. Bu dönemde cinayet olayları çok artmıştır. Toplantıdan bir gün önce Vali Gökay, gazetecilere bu konu hakkında konuşmuş ve bu durumun "asayişsizlik" olarak telakki edilmemesi gerektiğini açıklamıştı. Bu konuda önlemlerin alındığını söyleyen Vali Gökay, şehirde yaşayanların telaşa düşmemesi gerektiğini söylemişti[69].

Etem Menderes, İçişleri Bakanlığı bütçesi[70] ile ilgili söz aldığı meclis konuşmasında bu konuya değinmiş ve *"memlekette asayiş vardır"* diye bir iddiada bulunmasının çok doğru olmayacağını ifade etmiştir. Asayişin teminatı için adliye kurumunun etkili çalışmasının önemine dikkat çeken Etem Menderes, iyi zabıta elemanlarının yetiştirilmesi ve bu noktada dünyadaki yenilikleri ülkeye getirmek gerektiğini de belirtmiştir. Bununla birlikte yolların yapımı, ulaşım ve haberleşme sistemleri de geliştirilmelidir. Özellikle telsiz tesisatının yaygınlaştırılması üzerinde önemle durulan bir konudur. Etem Menderes ayrıca İçişleri Bakanlığı'nın kendisinden önce ele aldığı Tevhid-i Zabıta Kanunu hakkında da konuşmuş ve bunun ülke açısından önemli bir yenilik olacağına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte başta polis olmak üzere güvenlik güçlerinin maaş durumlarının iyileştirilmesi de gündemde olan konudur. Etem Menderes, bunun için Maliye Bakanlığı ile görüştüklerini ilave etmiştir[71]. Etem Menderes, 1954 bütçe müzakerelerinde Tevhid-i Zabıta Kanunu'nun meclise sunulmaya hazır hale getirildiğini, ancak 1954 seçimleri sonrasına bırakıldığını söylemiştir[72].

---

[68] "Dün Vilayette Bir Toplantı Yapıldı", *Milliyet,* 28 Eylül 1952, s.1,7.
[69] "Şehirde Asayişsizlik Diye Bir Mevzu Yoktur", *Milliyet,* 27 Eylül 1952, s.1,7.
[70] "İçişleri ile Dışişleri Bütçeleri de Dün Meclis'te Kabul Edildi", *Ulus,* 24 Şubat 1953, s.1,5.
[71] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953, s.806-808.
[72] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954, s.759.

İçişleri Bakanlığı'nın üzerinde durduğu önemli konulardan biri uyuşturucu madde konusudur. Emniyet Müdürlüğü, esrar ve eroin kullananlarla mücadele etmektedir. Bu cümleden olarak, eroin ya da esrar tekkesi olarak bilinen yerlere baskınlar düzenleniyordu[73]. Bu mücadele bazen silahlı- bıçaklı çatışmaya da dönüşüyordu[74]. Etem Menderes mecliste yaptığı konuşmada bu meseleye değinmiş ve İstanbul'da güvenlik güçlerinin sıkı takip içinde olduklarını ifade etmiştir. Etem Menderes, bu konuda cezaların çok hafif olduğuna dikkat çekerek komisyonlarda görüşülen kanun tasarısında ağır ceza hükümlerinin yer aldığını kaydetmiştir. Kanunla eroin kaçakçılığının önlenmesi de amaçlanmaktaydı. Bunun yanı sıra polis eğitiminde trafik ve eroin alanında eleman yetiştirmek için kurslar açılacaktır[75].

Öte yandan asayiş konusu ile ilgili olarak pek çok soru meclis gündemine taşınmıştır. Bunlar silah yapımı ve taşınması[76], kumar[77], hırsızlık[78], cinayet[79] ve kız kaçırma[80] gibi olaylardı. Bu konularda da güvenlik güçleri tarafından gerekli çalışmalar ve takibat yapılmakta, zabıta kadroları artırılmakta ve makineli araçlarla da takviye edilmekteydi[81].

Doğu ve Güneydoğu'da asayişin olmadığından şikâyet eden soru önergeleri de vardı. Kundaklama[82] ya da "ağalık düzeni"nin tekrar getirilmeye çalışıldığı[83] şeklinde gelen bu şikâyetlerin çoğunun altında kişisel yaşanan olaylar ya da arazi taksimi gibi nedenler yatmakta idi.

---

[73] "Dün Bir Eroin Tekkesi Basıldı", *Milliyet,* 21 Kasım 1952, s.1.
[74] "Esrarkeşlerle Polis Arasında Bir Arbede Oldu", *Milliyet,* 25 Eylül 1952, s.1,7.
[75] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953, s.807-808.
[76] Burdur Milletvekili Mehmet Özbey'in yazılı soru önergesi için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 29 Nisan 1953, s.571-572.
[77] Afyon ile ilgili soru. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 28 Şubat 1953, s.1387-1389.
[78] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 24 Nisan 1953, s.517.
[79] Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller'in sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 17, 21 Kasım 1952, s.268-269.
[80] Ankara'daki hadiseye dair Yozgat Milletvekili Yusuf Karslıoğlu'nun yazılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 22, 27 Mayıs 1953, s.432-433.
[81] Mardin Milletvekili Mehmet Kâmil Boran'ın yazılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 17, 28 Kasım 1952, s.403-404.
[82] Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Okçuoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 19, 23 Ocak 1953, s.386-387.
[83] Malatya Milletvekili Mehmet Kartal'ın soru önergesi. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 29, 5 Mart 1954, s.281-282.

Meclise taşınan bir başka konu emniyet mensuplarının çalıştıkları yerdeki hareket tarzları olup, bu husus o yerin huzur ve asayişi bakımından önem arz etmektedir. Bununla ilgili hem yolsuzluk hem de mağduriyetlik içeren bir konu Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri tarafından meclise taşınmıştır. Soru önergesi, Bandırma Emniyet Amiri Zeki Şahin ile alakalı şikâyetleri içeriyordu. Şahin'in adeta bir "başbakan" gibi davrandığını ifade eden ve yaptığı yolsuzlukları anlatan İşeri, her ne kadar Etem Menderes'in açıklamasından tatmin olmasa da, bu konu ile ilgili aylarca şikâyetlerde bulunduğunu ve meseleye ancak Etem Menderes İçişleri Bakanlığı'na geldiğinde el atıldığını söylemiştir: "*Aylardan beri şikâyetlerde bulundum. Hiç aldırış eden olmadı. Sayın ve çok kıymetli Dâhiliye Vekili Etem Menderes'ten Allah razı olsun, Vekâlete gelir gelmez bu işi halletti, başka yere nekletti. Kendisine çok teşekkürler ederim. Fakat milletin parasına yazıktır, bunları büsbütün tasfiye etmek lâzımdır*[84]*.*"

5. Yerel Yönetimlerdeki Baskılar ve İktidar- Muhalefet Çekişmesine Yönelik Şikâyetler

DP kuruluşundan sonra hızla teşkilatlanma sürecine girmiştir. Bu süreçte özellikle taşrada gerek CHP ile DP arasında gerekse DP içinde partililer arasında çekişmeler, hizipleşmeler ve dolayısıyla şikâyetler meydana gelmiştir. Etem Menderes de DP'nin muhalefet döneminde yerelde siyaset yapan biri olarak bu tartışma ve çekişmeleri yaşamıştır. Bunlardan birisi Mart 1946'da Aydın DP İl Başkanı iken CHP Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge ile yaşadığı gerilimdir[85].

CHP'li idare amirlerinin yerelde uyguladıkları siyasî baskıdan İlber Ortaylı da söz etmektedir. Örneğin Ankara kazalarından birinde kaymakam olan bir zat, DP'ye oy verdiği için köylülere eşek semeri vurdurtmuştu. Sonraki dönemde bu kişi

---

[84] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 24 Nisan 1953, s.504-506.

[85] Toker, *1944-1950,* s.94-95; Mükerrem Sarol anılarında Bürge ile yaşanılan sorunlardan bahsetmektedir. Söylediğine göre İzmir teşkilatını kurmak için gelen Bayar'ı ziyaret ettiklerinde bu konu açılmıştı. Etem Menderes, Aydın'daki çalışmalardan bahsettikten sonra idarenin büyük baskı yaptığını ve valinin Müfettiş Fazıl Şerafettin Bürge ile elele vererek kendilerini ümitsizliğe sevk etmek için her yola başvurduğunu anlatmıştı. Sarol, *Bilinmeyen I,* s.36-37.

CHP'den milletvekili olmuştur[86]. DP iktidarıyla birlikte halkın üzerindeki jandarma ve kaymakam baskısı kalkmıştır. Şikâyet olduğu takdirde ise kaymakam haksız bulunursa cezalandırılmıştır. Halkı destekleyen zümre, DP döneminde taşrada etkili olmuştur[87]. DP'li yerel liderlerin çoğunun özellikle halkla bağlarını koparmamış olması ve partinin *"halkın içinde iş görmek"* politikasını izlemesi geniş kitleleri etkileyen bir faktör olmuştur[88].

Etem Menderes de bu hususun önemini bilen tecrübeli bir siyasetçi olarak bakanlığa gelir gelmez bir doğu seyahatine çıkmıştır. Etem Menderes, bu seyahat esnasında bulunduğu Bulanık'ta Cumhuriyet Halk Partisi İlçe Başkanı ile teması olmuştur. Başkan, kendisine bölgenin isteklerini saymanın yanı sıra hükümetin yaptığı iyi icraatlardan dolayı da teşekkür etmiştir. Bunun üzerine Etem Menderes söz almış ve memnuniyetini şöyle dile getirmişti: *"Bizim sizin gibi iyi niyetli vatandaşlara çok ihtiyacımız var. Bulanık, örnek bir muhalefet faaliyetini sinesinde topladığı için tebrik ederim[89]."*

Etem Menderes'in bu konu ile ilgili meclis müzakerelerinde söylediği sözler de önemlidir: *"Arkadaşlar, iç politika, meselesine gelince; muhalefet teşkilâtının huzur ve emniyet içinde çalışma imkânlarına daima sahip olmaları vatandaşların siyasî kanaatleri bakımından her türlü müdahale ve emniyetsizlikten masun olmaları ve eşit muameleye tâbi tutulmalarının teminat altma alınması için daima Vekâletimizce mesai sarf edilmektedir. Gerçi, şu veya bu sebepten bâzı üzücü hâdiseler olmaktadır; fakat, bütün bu şartların kısa bir zamanda ele alınıp tahakkuk ettirilmesine imkân olmadığını elbette, insafla mütalâa edecek olursanız, takdir buyurur ve bana hak verirsiniz. Bu hususta en küçük hâdisenin üzerinde durmakta ve bu teminatı memlekette tahakkuk ettirmek için mesai sarfetmekteyim[90].*

İdare âmirlerinin vasıfları üzerinde dikkat ve ehemmiyetle durmaktayız. Âmme hizmetleri üzerindeki mesaileri ve eserleri, asayiş meseleleri üzerindeki gayretleri,

---

[86] İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi,* İstanbul 2012, s.123. (Kısaltma: Ortaylı, *Türkiye'nin*).
[87] İlber Ortaylı- İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023,* İstanbul 2013, s.176-177. (Kısaltma: Ortaylı-Küçükkaya, *1923-2023*).
[88] Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi,* Haz. Hurşit Güneş, Ankara 1996, s.91.
[89] "Doğudaki Kalkınma", *Milliyet,* 29 Eylül 1952, s.7.
[90] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953, s.806.

Devlet otoritesini mahfuz tutmak kaydiyle vatandaşlara daima iyi muamele yapılması yanında en çok ehemmiyet verdiğimiz vasıf da siyasî cereyanların üzerinde kalmaları, dürüst ve tarafsız olmalarıdır. Her fırsatta, vazife başında bulunan idare âmirlerimizle bu hususta alâkalanmaktayız[91]*."*

Yerel politikada demokratik kuralların işlemesi gerektiğini bu sözleriyle açıklayan Etem Menderes'in ilk İçişleri Bakanlığı döneminde yerel yönetimlerinden gelen ve daha çok kaymakam, vali gibi mülkî amirlerle ilgili şikâyetler, meclisteki soru önergeleri ve özellikle de mektuplar aracılığıyla olmuştur. Bu mektuplar aynı zamanda yereldeki iktidar- muhalefet çekişmesini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Etem Menderes'e gelen bu şikâyet mektuplarında özellikle vali ve kaymakamların bulundukları yerde Cumhuriyet Halk Partilileri maddî ve manevî destekledikleri̇nden bahsedilmektedir. Bu şikâyetlerden en fazla nasibini alanlardan biri Erzincan Valisi İsmail Hakkı Baykal olmuştur. Zira vali için arka arkaya şikâyet mektubu gelmiştir. Valinin iktidar aleyhine çalıştığı iddia edilen bu mektuplarda ayrıca CHP'yi ihya etmek için uğraştığı da detaylı olarak anlatılıyordu[92].

Erzincan'daki bu hadiseye benzer bir durum aynı tarihlerde Malatya'da yaşanmıştır. DP Malatya İl İdare Kurulu'nun gönderdiği 20.12.1952 tarihli bir mektupta, Malatya Valisi Şefik San muhalefet ile işbirliği yapmakla suçlanıyordu[93]. Ancak Vali San ile alakalı şikâyetler sadece mektuplar aracılığıyla gelmemiş, mecliste de zaman zaman gündem olmuştur. Malatya Milletvekili Mehmet Kartal, Malatya Valisi Şefik San'ın birtakım kanunsuz icraatlarda bulunduğuna dair bir yazılı önerge vermiştir. Önergede valinin, merkeze bağlı Dilek köyü muhtarı Nuri Akın'ın işten el çektirme sebebi ve muhtar hakkında yapılan tahkikatın neden bitirilemediği sorulmuştur. Bundan başka İsmetpaşa bucağına bağlı Kilâyik Barguzu köyü muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin vazifelerine son verildiği; heyetin yedek

[91] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953, s.806.
[92] Mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA,* 10 900.98.304.1, s.31; 47-48; 64-65; 66-67.
[93] *BCA,* 10 900.98.304.1, s.17-18.

üyeleri olduğu halde DP'li olan kişilerin muhtar ve heyet üyesi olarak görevlendirildikleri ifade edilerek sebep ve sonuçları öğrenilmek istenmiştir[94].

Mehmet Kartal, vali hakkında bir de sözlü önerge vermiştir. Malatya Valisi Şefik San'ın Gülpınar köyü muhtarı Bekir Ali Şan'ı vilayet makamında dövdüğünü ve sonrasında valinin nüfuzunu kullanarak muhtarın şikâyetini geri aldırttığını gazetelerin yazdığını söyleyen Kartal, bu konuda İçişleri Bakanlığı'nın ne işlem yaptığını sormuştur. Bunun üzerine Etem Menderes söz almış, konu hakkında açıklama yapmış ve müştekinin şikâyetini geri almasına rağmen 9 Mart 1953 tarihinde gerçekleşmiş olayın bir mülkiye müfettişinin tahkikine verildiğini ifade etmiştir. Etem menderes, vali hakkındaki muamele için müfettiş raporu beklendiğini belirtmiştir[95].

DP iktidarının ilk yıllarında valilerin yerlerinden oynatılmak istendiği -haklı ya da haksız ne tür gerekçe ile olursa olsun- bu mektuplardan anlaşılmaktadır. Esas itibariyle bu tip olayları yeni dönemin zemine yerleşmesi için yapılan manevralar olarak değerlendirmek pek de yanlış olmaz.

Taşradan valilerin yanı sıra bazı kaymakamlar hakkında da şikâyet mektupları gelmiştir. Bunların arasında en önemlisi Şiran Kaymakamı ile ilgili olandır. Gümüşhane Valisi Fahrettin İnal tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bu mektup, Şiran Kaymakamı Raşit Şener hakkında şikâyet içermektedir. Vali, kaymakamın tarafsız hareket etmediği sebebiyle halk arasında ikilik meydana geldiği ve bu yüzden ilçeden alınmasını isteyen bir yazının DP İl Başkanlığı'ndan gönderildiğini belirtmektedir[96]. 8.12.1952 tarihli bu yazıda, Şiran İlçe DP İdare Kurulu'nun kaymakamın çalışmalarını takdir ettiklerini ancak tarafsız olmaması nedeniyle parti menfaatine zararlı olarak gördükleri ifade edilmiştir[97].

Şiran Kaymakamı ile ilgili mecliste de bir şikâyet olmuştur. Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, Şiran ilçesinin Günbatur köyünde gerçekleşen

---

[94] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 18, 24 Aralık 1952, s.420.
[95] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 24 Nisan 1953, s.490-491.
[96] *BCA,* 10 900.98.304.1, s.8.
[97] Gümüşhane DP İl Başkanı L. Çubukçu tarafından Gümüşhane Valiliği'ne gönderilen yazı için bkz. *BCA,* 10 900.98.304.1, s.9.

böyle bir hadiseyi gündeme getirmiştir. Eyüboğlu, köy ihtiyar heyeti azalığı yaparken vazifelerini ihmalden para cezasına çarptırılan şahısların köy ihtiyar heyetinden istifa ettikleri halde bu istifanın kaymakam tarafından kabul edilmediğini ileri sürmüş ve yapılan işlemin bir haksızlık olduğunu dile getirmiştir[98].

1953 yılında yereldeki iktidar- muhalefet çekişmesine bazı milletvekilleri de dâhil olmuştur. Bu konudaki en ilginç örnek Muş gösterilebilir. Muş Valisi Zühtü Öner'in Muş Adliyesi'nden Yargıç Ali Kemal, Vartolu Ali Haydar Dikmen, Hamdi Çelebi ile Muş Hukuk İşleri Müdürü Sabit Şeren gibi bazı muhalifler hakkındaki şikâyeti üzerine DP Varto İlçe Başkanı Mustafa Kara merkeze bir mektup yazmıştır. Mektupta, Şeren hakkındaki iddianın asılsız olduğu ve diğerlerinin de sicillerinin incelenmesi istenmektedir[99]. Muş'taki ihtilafın sebebi ise bir süre sonra Muş Milletvekili Hamdi Dayı tarafından gönderilen bir mektupla anlaşılacaktır. Zira Dayı, Muş'un Vali Vekili Zühtü Öner'in olumsuz davranışlarından bahsetmekte ve şöyle demektedir: *"Vekil vali Zühtü Öner asıl vali olmak için rastgelen şahısların fikirlerine hizmet ve sözlerini yerine getirmek suretiyle Hükümet otoritesini tamamen zaafa düşürmektedir[100]."*

Öte yandan bir süre sonra Vali Öner de bir şikâyet mektubuyla bu çekişmeyi farklı bir boyuta getirmiştir. 24.11.1953 tarihli mektubunda Öner, bazı milletvekillerinin kendisiyle uğraştığını ancak bu kişilere itimat etmediği için Etem Menderes'e teşekkür ettiğini ifade etmektedir. Öner'in bahsettiği milletvekilleri Ferit Kılıçlar ile Hamdi Dayı idi. Bu şahıslar, taraftarlarıyla birlikte valiyi Muş'tan uzaklaştırıp idareyi Hukuk İşleri Eski Müdürü Sabit Şevki Şeren'e intikal ettirmek amacındaydılar. Bu milletvekillerinin halk tarafından tutulmadığını söyleyen vali, kendisine karşı yönlendirilen iddiaları yalanlamıştır[101].

Yereldeki iktidar- muhalefet çekişmesine milletvekillerinin karışması 1954 senesinde de görülmektedir. Bu yerlerden birisi Burdur'dur. Burdur Valisi yazdığı

---

[98] *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 19, 30 Ocak 1953, s.556; Eyüboğlu, meseleyi daha sonra tekrar meclise getirmiştir. Etem Menderes'in yazılı cevabı ile bahsi geçen karar suretleri için bkz. *TBMMZC,* 9. Dönem, Cilt 21, 24 Nisan 1953, s.513-516.
[99] 17.1.1953 tarihli mektup için bkz. *BCA,* 10 900.98.304.1, s.7.
[100] 4.6.1953 tarihli mektup için bkz. *BCA,* 10 900.98.304.1, s.33-34.
[101] *BCA,* 10 900.98.304.1, s.41-42.

mektupta, 7 aydır görev yaptığı Burdur'da tarafsız hareket ettiğini ancak bazı kişilerin dikta kurmak maksadında olduklarını yazmıştır. Valinin iddiasına göre bu kişilerin başında Milletvekili Mehmet Erkazancı gelmekteydi. Vali bundan sonra detaya girmektedir. Halk Partililerin encümen seçimine hile karıştırdığını, Cumhuriyet Halk Partisi'nden DP'ye geçen bir üyeyi kandırdıklarını ve üyenin kendi arkadaşlarına oy vermediğini yazmakta ve şöyle devam etmektedir: *"Halk Partisi'nden Demokrat Parti'mize iltihak eden üye hizipleşmeden dolayı kandırılmamış olsaydı yine encümen azalığına Demokrat arkadaşlar seçileceklerdi*[102]*."*

Burdur Valisi, bu tertibi düzenleyenlerin kendisini de bu işe dâhil etmeye uğraştıklarını ifade etmekte ve Etem Menderes ile ilgili şu ifade ile sözünü tamamlamaktadır: *"Tek taraflı hareketi, hele hizipleşmede bu cereyanların dışında kalınması hususundaki arzunuzu çok yakınen bildiğim için zatı âlinize durumu arz etmeyi uygun gördüm*[103]*."* Valinin bu sözleri Etem Menderes'in yerel yönetimlerin idamesinde tarafsız yaklaşıma son derece önem verdiğini göstermektedir.

B. İkinci Dönem (30.09.1955-12.10.1956)

Etem Menderes'in ikinci kez İçişleri Bakanlığı vazifesine getirilmesi en zor dönemlerden biri olan Kıbrıs meselesi ile bağlantılı 6-7 Eylül olayları zamanında olmuştur. Etem Menderes, bu dönemde Millî Savunma Bakanı'dır. Tam anlamıyla kaos devri olan bu süreçte bazı bakanlıklarda yapılan atamalar süratli bir değişime uğramıştır.

6-7 Eylül olayları üzerine gerekli önlem alamayan Korgeneral Vedat Garan, Korgeneral Fazıl Bilge ve Tuğgeneral Nedim Erensoy'un görevlerine son verilmiştir. Ardından İçişleri Bakanı Namık Gedik ile İstanbul Emniyet Müdürü Alaattin Eriş istifa etmek zorunda kaldılar (10 Eylül). Namık Gedik'in yerine geçici olarak Etem

[102] 1.1.1954 tarihli eski harfli yazı ile yazılmış mektup için bkz. *BCA*, 10 900.98.302.2, s.24-25.
[103] *BCA*, 10 900.98.302.2, s.25-26.

Menderes getirildi[104]. Etem Menderes'in İçişleri Bakanlığı'na vekâlet etmesi başbakanın teklifi üzerine uygun görülmüştür[105].

MSB'ndan istifa eden Etem Menderes, öncelikle Devlet Bakanlığı'ndan istifa eden Osman Kapani'nin yerine tayin edilmiştir (15 Eylül)[106]. Etem Menderes'in ikinci kez İçişleri Bakanlığı'na tayini ise 30 Eylül 1955 tarihinde olmuştur[107].

Etem Menderes, bu dönemde başka bakanlıklara da vekâlet etmiştir. Bunlardan biri Dışişleri Bakanlığı'dır. Fatin Rüştü Zorlu'nun başbakan ile Bağdat seyahati nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet etmiştir[108]. Etem Menderes, Fuat Köprülü'nün istifası üzerine ikinci kez Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet görevini yerine getirmiştir (20 Haziran 1956)[109]. Bundan başka Başbakanlık'a da vekâlet etmiştir. Etem Menderes, başbakanın Pakistan seyahati sırasında[110] ve daha sonra İran seyahati esnasında olmak üzere bu makama iki kez vekâlet etmiştir (Nisan 1956)[111]. Etem Menderes, ayrıca Münâkalât[112] Bakanlığı'na da vekâlet etmiştir. Etem Menderes, yurtdışına seyahate giden Münâkalât Bakanı Arif Demirer'in yerine başbakanın teklifi üzerine vekâlet etmiştir (Nisan 1956)[113]. Demirer'in Tahran seyahati sırasında da Etem Menderes ikinci kez aynı bakanlığa vekâleten atanmıştır[114].

Etem Menderes'in ikinci İçişleri Bakanlığı döneminde yurt dışı seyahatleri olmuştur. Başbakan ile birlikte Afganistan'a yaptığı resmî ziyaret esnasında İçişleri

---

[104] Turan, *Türk IV-2*, s.178.
[105] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 1 Kasım 1955, s.24.
[106] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 1 Kasım 1955, s.24.
[107] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 1 Kasım 1955, s.24; "Kabinede Yapılan Yeni Tayinler", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1955, s.1.
[108] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Kasım 1955, s.87.
[109] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 12, 20 Haziran 1956, s.395.
[110] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 10, 26 Mart 1956, s.1277.
[111] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 11, 16 Nisan 1956, s.96.
[112] Nakil, trafik ve ulaştırma işleri. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara 2005, s.724. (Kısaltma: Devellioğlu, *Lûgat*).
[113] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 11, 2 Mayıs 1956, s.231.
[114] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 12, 13 Haziran 1956, s.298.

Bakanlığı'na Devlet Bakanı Celal Yardımcı vekâlet etmiştir[115]. Almanya seyahati sırasında da yerine Emin Kalafat görevlendirilmiştir[116].

1. Mülkî Taksimat ve Nüfus Kanunu Çalışmaları

Etem Menderes'in ilk dönem İçişleri Bakanlığı icraatlarından biri olan mülkî taksimat meselesi, ikinci dönemde de üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Bu konuda daha çok Konya milletvekillerinin ilgilendiği soru önergelerinden anlaşılmaktadır.

Etem Menderes, Konya Milletvekili Hamdi Ragıp Atademir'in bir soru önergesi üzerine mülkî taksimat meselesinin nasıl ele alındığını açıklamıştır. Ülkenin gittikçe olumlu bir yöne doğru değişen şartları dikkate alınarak ihtiyaçlar ölçüsünde, vatandaşın menfaatine uygun bir şekilde yeni mülkî taksimat yoluna gitmek ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çerçevesi içinde iktisadî ve coğrafî şartları esas almak bir prensip olarak kabul edilmiştir. Bu hususta mahallî ihtiyaç ve zaruretler ile birlikte bakanlığa gelen talepler de incelemeye tabi tutulmaktadır. Etem Menderes, Atademir'in Konya'nın iki ilçesinin vilayet teşkilatı haline getirilmesi ile ilgili ne gibi hazırlıklar yapıldığına dair sorusuna ise diğer taleplerden farklı olmadığını ifade ederek yanıtlamıştır[117]. Benzer sorular, Konya Milletvekilleri Muammer Obuz[118], Rüştü Özal[119] ve Himmet Ölçmen'den[120] de gelmiştir.

Etem Menderes, 25 Şubat 1956'da mecliste yapılan İçişleri Bakanlığı bütçesi müzakerelerinde bu konuya değinmiştir. Mülkî teşkilat meselesinde coğrafî ve iktisadî unsurların dikkate alınarak vilayetlerin revizyondan geçirildiğini söyleyen Etem Menderes, bu konunun esaslı bir incelemeye tabi tutulacağını ifade etmiştir. Bunun için biri ilmî, diğeri tecrübeli idarecilerden oluşan iki heyet teşkil edilecekti. Mart ayından itibaren yapılacak incelemeden sonra mülkî teşkilatın nasıl revizyondan geçirileceği meclise sunulacaktı. Tam teşkilatlı nahiye ve ilçeleri ihtiyaç ve zaruretlere göre sıraya koyacaklarını ve imkânlar ölçüsünde kurmaya devam

[115] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 13, 15 Ağustos 1956, s.370.
[116] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 14, 1 Kasım 1956, s.17.
[117] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Aralık 1955, s.391-392.
[118] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Aralık 1955, s.392-393.
[119] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Aralık 1955, s.393.
[120] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Aralık 1955, s.393-394.

edeceklerini söyleyen Etem Menderes, bu teşkilatların işlemesi için ilgili bakanlıklardan oluşan bir heyetin çalışmakta olduğunu belirtmiştir[121].

Etem Menderes'in ilk İçişleri Bakanlığı döneminde çalışmalarına başladığı Nüfus Kanunu, bu dönemde de üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Nüfus Yazımı Kanunu'nun bakanlıkça hazırlandığını ve meclise sevk edilmek üzere olduğunu söyleyen Etem Menderes, bu kanunun Medeni Kanun ve Personel Kanunu ile münasebeti olduğu için bunlar üzerinde yapılacak revizyonun beklendiğini ifade etmiştir. Bunun da malî külfeti 35 milyondan fazla tutmakta idi. Etem Menderes, nüfus defterlerinin yenilenmesi için 74 bin liradan bahsedildiğini, ancak bunun doğru olmadığını söylemiştir. Bu iş için 1955 senesinde 227 bin lira ve 1956'da da 300 bin lira belirlenmişti[122].

Mülkî taksimat konusu daha sonra tekrar meclis gündemine taşınmıştır. Ordu Milletvekili Memiş Yazıcı'nın sorusu üzerine Etem Menderes, mülkî taksimatın yapılmasında iktisadî ve coğrafî esasların dikkate alındığını söylemiş ve ilmî ve tatbiki açıdan incelendikten sonra revizyona tutulacağını belirtmiştir. Bu hususta Amme Enstitüsü ile temasa geçilerek bir ilmî anket hazırlanmıştı. Etem Menderes, ikinci heyetin etütlerinin bitirilmesinin beklendiğini ve ondan sonra karara varılacağını ifade etmiştir[123]. Benzer bir soru, Elazığ Milletvekili Salahattin Toker tarafından meclise getirilmiş ve yine aynı şekilde cevaplandırılmıştır[124].

2. 1955 Belediye Seçimleri ve Mecliste Seçim Tartışmaları

13 Kasım 1955'te yapılan belediye seçimleri[125]; seçim hazırlıkları, propagandaları ve sonuçları itibariyle mecliste büyük tartışmalara yol açmıştır. Özellikle muhalif cepheden büyük suçlamalar gelmiştir. Etem Menderes de içişleri bakanı olarak bu suçlamamaların muhatabı olmuştu.

1954 Kasım ayı içinde yapılması gereken belediye seçimleri, adaylığını koyacak memur ve müstahdemlerin 6 ay öncesinden istifalarını lüzum göstererek

[121] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 10, 25 Şubat 1956, s.705.
[122] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 10, 25 Şubat 1956, s.706.
[123] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 11, 25 Nisan 1956, s.187.
[124] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 13, 9 Temmuz 1956, s.145-146.
[125] "Belediye Seçimi Bugün Yapılıyor", *Milliyet*, 13 Kasım 1955, s.1.

6437 sayılı kanunla ertelenmişti. Bununla birlikte bazı memur ve müstahdemlerin istifa etmeden adaylıklarını koydukları ve seçildikleri ileri sürülmüştür. Kars Milletvekili Mehmet Hazer, sözlü bir soru önergesiyle konuyu meclise taşımıştır. Hazer, bu konuda bir örnek de vermiş ve İller Bankası genel müdürünün Demokrat Partili sıfatıyla adaylığını koyarak belediye üyeliğine seçildiğini ifade etmiştir[126].

Bunun üzerine söz alan Etem Menderes, belediye seçimlerinin nasıl yapılacağının kanunla belirlenmiş olduğunu ve bu hükümlere göre silâh altında bulunan askerler, jandarmalar, zabitler, polisler ve askerî memurlar ve devlet memurları ile belediye memur ve müstahdemleri, memuriyetleri dâhilinde belediye meclisine üye seçilemeyeceklerini belirtmiştir. Fakat bu kişilerin, Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun 35. maddesinde olduğu gibi, ayrıca 6 ay önce istifa etmelerine dair bir şart ileri sürülmemiştir. Adaylık için belirlenen son başvuru gününden 20 gün öncesi bunun için yeterli görülmektedir. Açıklamasının sonunda Etem Menderes, Kasım ayında yapılan belediye seçimlerinde esaslara uygun hareket edildiğini vurgulamıştır[127].

Öte yandan seçimlerle alakalı olarak yolsuzluklar ve suiistimaller ileri sürülerek seçim güvenliği üzerine de tartışmalar yaşanmıştı. Bu iddialardan biri Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu'nda gelmiştir. Yerköy belediye seçimlerinde kanun hükümlerinin çiğnendiğini, memuriyet nüfuzlarının suiistimal edildiğini, seçmen ve bağımsız adayların baskıya tâbi tutulduğunu bizzat gördüğünü ifade etmiştir. Kaymakamın baskı uyguladığını söyleyen Alişiroğlu, adliye bakanının da yasak olmasına rağmen Yerköy'de seçim propagandası yaptığını iddia etmiştir. Alişiroğlu, ayrıca seçime nasıl şaibe düştüğünü maddeler halinde tek tek açıklamıştır[128].

Etem Menderes, daha sonra söz almış ve konunun bir mülkiye müfettişine yerinde incelettirildiğini ifade etmiştir. Kaymakamın belediyeyi tazyik etmesinin bir su meselesinden kaynaklandığını belirten Etem Menderes, kanuna aykırı bir hareket yapılmadığını söylemiştir. Bu hadise seçim dönemine tesadüf etmişti. Kaymakamın

[126] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 26 Aralık 1955, s.437.
[127] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 26 Aralık 1955, s.437-438.
[128] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 19 Aralık 1955, s.341-342.

seçim gecesi emniyet komiseri ve jandarma ile birlikte asayişi sağlama hareketi ise baskı mahiyetinde olmayıp vazifesini yerine getirmesinden ibaretti. Etem Menderes, bölgede müstakillerin kamyonlarla seçmen taşıdıklarının suç sayılmasından ötürü Cumhuriyet Müddei Umumiliği'nce şoförlerin ifadelerinin alınmak suretiyle belirlendiğini; ancak DP'lilerle ilgili böyle bir şikâyet olmadığını ifade ederek sözlerine son vermiştir[129].

Malatya'daki seçimlerle ilgili şikâyetler de meclisin gündeminde olmuştu. Malatya Milletvekilleri Mehmet Zeki Tulunay, Ahmet Fırat ve Mehmet Kartal bu konuda soru önergeleri vermişlerdir. Seçim zamanında Malatya'da bulunduğunu söyleyen Tulunay, Malatya Valisi Ahmet Tekelioğlu'ndan şikâyet etmekte ve valinin propaganda maksadıyla dolaşarak toplantılar yaptığını ileri sürmüştür. Valinin seçimden bir gün önce emniyet güçlerini kullanarak baskı ve zulüm yaptığı da iddia edilmekteydi. Ahmet Fırat'ın sorusu da aynı şekilde olup, valinin yasak olan günde bile propaganda yaptığını söylemiştir. Kartal ise Malatya'daki hadiselerin seçim emniyetinin olmadığını gösterdiğini, hükümet makamlarının ve zabıta kuvvetlerinin müstakil olarak seçime katılan vatandaşların çalışma imkânını yok etmek için baskı uyguladığını ve seçim esnasında özellikle sandık kurulu üye ve başkanlarının müstakiller aleyhinde hareket etmelerinin sağlandığını iddia ederek sorumlular hakkında ne gibi bir muamele yapıldığını sormuştur[130].

Etem Menderes, bu sorularda bahsi geçen konuların Malatya milletvekilleri Ahmet Fırat, Mehmet Kartal, Mehmet Zeki Tulunay ve Nüvit Yetkin imzaları ile bir tel yazısı ile bakanlığa geldiğini ifade ederek söze başlamıştır. Bu yazı alınır alınmaz Malatya Valisi Tekelioğlu, Ankara'ya çağırılmıştı. Vali seçim günü Ankara'ya intikal etmişti. Bu yüzden seçim günü Malatya'da bulunamamıştı. Olayların incelenmesi için Malatya'ya iki mülkiye müfettişinin gönderildiğini söyleyen Etem Menderes, adlî makamların ve incelemenin sonucunun beklendiğini belirtmiştir[131].

Etem Menderes, İçişleri Bakanlığı'nın bütçe müzakereleri esnasında da belediye seçimlerine değinmiştir. Seçim konusunda kanunlara riayet edildiğini, 600

[129] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 19 Aralık 1955, s.342-343.
[130] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 19 Aralık 1955, s.351-353.
[131] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 19 Aralık 1955, s.351-353.

küsur belediyenin Demokrat Parti'nin ve 200 küsur belediyede de müstakillerin kazandığını ifade eden Etem Menderes, bakanlığın hiçbir surette siyasî maksatlarla, alâkalı organlarına ve memurlarına en küçük bir tesir yapmadığını belirtmiştir. Etem Menderes, vatandaşların kanunların kendilerine verdiği haklar dâhilinde hiçbir tesire mâruz kalmadan reylerini kullandıklarını söylemiş ve partiler arasındaki mücadelelerin kendilerini alakadar etmediğini vurgulamıştır[132].

3. Muhalif Toplantılara Müdahale Tartışmaları ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu

Namık Gedik'in içişleri bakanı olduğu dönemde, bazı muhalefet toplantıları esnasında yaşanan polis müdahaleleri, Etem Menderes'in göreve başlamasından kısa bir süre sonra meclis gündemine taşınmıştır. Bunlardan biri Kasım Gülek'in seyahatinde gerçekleşen olaylardı. Kasım Gülek'in yurt gezisi esnasında yaptığı toplantılarda ve il kongrelerinde meydana gelen bazı hadiseler muhalefetin eleştirisine konu olmuştur. Kars Milletvekili Mehmet Hazer, verdiği yazılı soru önergesi ile Isparta, Konya, Sarıyer, Üsküdar, Ereğli, Zonguldak ve Sinop'ta yapılan toplantılarda yapılan müdahaleleri sorgulamıştır[133].

Etem Menderes, açıklamasında 20.7.1955 tarihinde Isparta'da yapılan CHP vilayet kongresinde Kasım Gülek'in konuştuğu sırada bazı kimselerin polis zabtında geçtiğine göre *"burada polis yok mu"* diye gürültü yapmışlar, polis de vazife icabı müdahaleye mecbur olmuştu. Bu sebeple kongre devam edememişti. Aynı tarihte Konya'daki kongre sorunsuz bir şekilde sonlanmıştı. Konya'da CHP, aynı tarihte yapmak için başvurduğu açık hava toplantısından kendi isteğiyle vazgeçmişti[134].

CHP'nin Üsküdar ilçesi Lozan Zaferi'nin yıldönümü için Üsküdar vapur iskelesi yanındaki lokalde bir toplantı düzenlemek istemişlerdi. Ancak Türk milletine mal olmuş bir zaferin herhangi bir siyasî partinin toplantı vesilesi yapılmasının hoş karşılanmayacağı düşüncesiyle müsaade edilmemişti. Yine aynı tarihte Sarıyer şubesi de Emirgan lokalinin açılışı için Emirgân İnci Kıraathanesi'nde siyasî bir toplantı

[132] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 10, 25 Şubat 1956, s.706.
[133] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 18 Kasım 1955, s.76-77.
[134] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 8, 18 Kasım 1955, s.77.

yapmak istemişse de bu mahalde toplantı yapılmasının trafik düzenini aksatacağı nedeniyle vilayetçe bu toplantıya izin verilmemiştir[135].

12.8.1955 tarihinde[136] Zonguldak'taki toplantıya katılmak için Zonguldak limanına gelen Kasım Gülek ve arkadaşları toplantıdan sonra Kozlu- Soğuksu bölgesine otomobille hareket ettikleri bir sırada CHP taraftarları ve karşıtları arasında bir kapışma olmuş ve polis müdahale etmişti. Emniyet Müdürü Zeki Akalın tarafından otomobili durdurulan Kasım Gülek'e bu şartlar altında seyahat etmesinin sakıncalı olduğu hatırlatılmıştı. Ancak Gülek şöförüne hareket emri verdiği için kontak anahtarı alınmış, şöförün zabıta kuvvetlerine hareketi nedeniyle hükümet konağına götürülmüştü. Etem Menderes, Emniyet Müdürünün şöföre tabanca göstermediği gibi *"vururum"* diye hitapta da bulunmadığını söylemiştir[137].

Kasım Gülek, 11.8.1955 tarihinde İstanbul'da, vapurla hareketinden önce yaptığı basın toplantısında *"BMM nin meşruiyeti hakkında suizannı mucib olacak şekilde fiil ve harekette bulunduğundan ve İstanbul Eminönü 1 nci Sulh Ceza Mahkemesinden sâdır olan 13. VIII. 1955 gün ve 955/309 sayılı tevkif kararına müsteniden"* Sinop'ta tutuklanmıştır. Etem Menderes, Hazer'in iddia ettiği gibi vatandaşların toplantı, haberleşme ve seyahat hürriyetlerine zabıta tarafından engellendiğinin, bir kısım vatandaş ve basın mensuplarının joplarla dövülmesinin ya da gazetelere sansür uygulanmasının gerçek olmadığını ifade etmiştir[138].

Ancak bu hadise muhalefet tarafından tekrar meclise getirilecek ve uzun tartışmalara neden olacaktır. Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin, bu olayda sorumlu olan ve memuriyet sıfat ve nüfuzunu suistimal eden emniyet mensuplarının yaptıkları muameleyi sormuştur. Etem Menderes, bundan sonra söz almış ve konu ile ilgili açıklama yapmıştır. İki taraf arasında, tezahürat nedeniyle kötü bir hadisenin olmasını engellemek için seyahati kesmeleri rica edildiğini söyleyen Etem Menderes, bunun aksi hareket edilmesi üzerine müdahale edildiğini ve bunun da polisin yetki ve

---

[135] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 18 Kasım 1955, s.77.
[136] Ereğli'deki olaylar hakkında bilgi için bkz. "Gülek'in Seyahati Hadiseli Başladı", *Milliyet,* 13 Ağustos 1955, s.1.
[137] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 18 Kasım 1955, s.77-78.
[138] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 18 Kasım 1955, s.78.

salahiyetleri dairesinde olduğunu ifade etmiştir. Etem Menderes, bu yüzden emniyet müdürlüğüne götürülen Gülek'in silahla ya da ölümle tehdit edilmediğini belirtmiştir[139].

Daha sonra Nüvit Yetkin söz almış ve hadisenin Etem Menderes'in anlattığı şekilde olmadığını söylemiş ve Kasım Gülek'in bir vatandaş olarak anayasal hakları ve hürriyetinin sınırlandığını belirtmiştir. Olaylar gündüz vakti topluluğun gözleri önünde ve tarafsız gazetecilerin huzurunda cereyan etmişti. Anlatıldığı gibi bir tezahürat bir heyecan yoktu. Yetkin, emniyet müdürünün otomobilin önüne çıkarak tabancasıyla tehditte bulunduğunu ve sonra karakola götürdüğünü ifade etmiştir. Yetkin'in iddiasına göre iktidar muhalefete karşı elinde bulunan devlet kuvvetlerini suiistimal etmekte ve emniyet müdürü gibi bu işlere müsait olan adamları istihdam etmekte idi. Ortada bir "tahdit" suçu olduğunu söyleyen Yetkin, *"Emri bizzat Dahiliye Vekili veya Başvekil vermiştir."* diyerek suçlamada bulunmuştur[140].

Etem Menderes tekrar söz almış ve şunları söylemiştir: *"Muhterem arkadaşlar, hâdise demin arz ettiğim gibidir. Dâhiliye Vekili muhterem selefim tarafından böyle bir talimat verilmemiştir. Seyahat serbestliği tahdit edilmiş değildir. Bugün dahi muhalefet mevkiindeki arkadaşlarımız kanunun verdiği haklar dâhilinde memleket içinde serbestçe seyahat etmektedirler. Şu anda bu hareket mevcuttur. Karakolda diktafonun bulunması gayet tabiîdir. Emniyet teşkilâtına ait bir odada diktafonun bulunması şayanı memnuniyettir. Devlet kuvvetleri suiistimal edilmemiştir. Demin izah ederken arz ettiğim gibi, hâdiseleri önlemek ve arkadaşı her hangi bir tecavüze uğramaktan masun tutmak için zabıtaca alınmış tedbirlerden ibarettir. Mahiyeti tamamiyle budur. Hattâ Sayın Kasım Gülek Devrek başkanımızı bu tezahürat münasebetiyle mahkemeye vermiştir. Tezahürat yapıldığının bu da bir delili addedilebilir[141]."*

Nüvit Yetkin, Kasım Gülek'in tehlikeden korunduğunun söylendiğini, o zaman tehlikeyi meydana getirenler için ne muamele yapıldığını sorması üzerine

---

[139] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 23 Kasım 1955, s.117-118.
[140] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 23 Kasım 1955, s.118-120.
[141] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 23 Kasım 1955, s.120.

Menderes, *"Cemmigafîr[142], binlerce yüzlerce insan var. Tecavüz vâki olmamıştır. Vâki olsaydı derhal kanuni muameleye tevessül edilirdi."* cevabını vermiştir[143].

Gülek hadisesinden kısa bir süre sonra hükümetin toplantılarla ilgili olarak yayınladığı bir bildiri de yine Etem Menderes'in karşısına çıkarılmıştır. İçtimaatı Umumiye Kanunu'nun tatbik edilmesi ile ilgili olan bu tebliğ, 19 Ağustos 1955'te radyoda yayınlanmıştı. Hükümet, parti kongre ve toplantılarının siyasî tahriklere yol açmasını engellemek için önlemler almayı amaçlıyordu[144]. Kırşehir Milletvekili Tahir Taşer, bu tebliğin sebebini sormuştur. Tebliğin toplantı hürriyetini sınırlandıran bir teşebbüs olduğunu ileri süren Taşer, aynı zamanda toplantı hürriyetini teminat altında bulunduran anayasanın açık hükümleri ile uyuşmadığını ifade etmiştir[145].

Taşer'den sonra söz alan Etem Menderes, tebliğde kanuna aykırı bir durum olmadığını ve tebliğin maksadının *"kanunî vecibelerin unutularak yerine getirilmemesi suretiyle toplanma hürriyetinden istifadeyi müşkülata uğratmamak"*olduğuna dikkat çekmiştir. Tebliğin kanunun bir tefsiri olmadığını ve vilayetlere tamim edilmediğini söyleyen Etem Menderes, anayasaya aykırı olmadığını da ilave etmiştir. Tahir Taşer, bu açıklamadan tatmin olmamıştır. Meşrutiyet devrinden intikal eden ve padişah mührü taşıyan kanunun 47 sene sonra DP iktidarı ile değiştirilmeye çalışıldığını ifade etmiş ve Etem Menderes'in bu durumu değiştirebileceğini ümit ettiğini kaydetmiştir[146].

Taşer, kanunda maddelerin açık olduğu halde böyle bir tamimin radyoda yayınlamasına sebep olarak, iktidarın muhalefetin yapmış olduğu toplantılardan memnun olmamasını ileri sürmüştür. Tebliğ metninden de anlaşılacağı üzere bundan böyle idare âmirleri muhalefetin yapacağı toplantılar için bir "mevzu listesi" isteyecekler ve tek mevzu etrafında yapılacak konuşmalarda hoşa gitmeyecek sözler sarf edilmesi halinde toplantılara son verme salâhiyetine sahip olacaklardır.

---

[142] Cemm-i gafîr. Büyük cemaat, insan kalabalığı. Devellioğlu, *Lugât,* s.274.
[143] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 23 Kasım 1955, s.120.
[144] "Dâhiliye Vekâleti Bir Tebliğ Neşretti", *Milliyet,* 20 Ağustos 1955, s.1,7.
[145] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 10, 13 Şubat 1956, s.186-187.
[146] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 10, 13 Şubat 1956, s.187.

Trakya'da CMP'nin bu emre göre men edildiğini söyleyen Taşer, polislerin jop ve zincirlerle halkı dövdüklerini iddia etmiştir[147].

Etem Menderes tekrar söz almış ve Namık Gedik zamanında yapılan bu işlemin doğru olduğunu ve kanunsuz bir durum olmadığını söylemiştir: *"Buna neden lüzum görülmüş olduğunu; tamimde vekâlet zikrediyor ve tamim baştan aşağı kanundaki hükümleri tekrar etmektedir. Buna neden lüzum gördüğünü ilâveten zikretmektedir"* diyen Etem Menderes, hükümet aleyhine çıkacak dedikoduları önlemek amacı taşıdığını söylemiştir. Taşer ise ısrarla bir tebliğ ile bu emrin ortadan kaldırılmasını istemiştir[148].

Bu dönemin belirleyici bir iç politika meselesi olan "toplantı" konusunda önemli bir kanun çalışması yapılmıştır. 22 Haziran 1956 tarihinde Etem Menderes, toplantılar ve gösteri yürüyüşleri hakkında kanun layihasını bir takrirle meclise getirmiştir. Takrirde, tasarıyı müzakere etmek üzere adliye ve dâhiliye encümenlerinden oluşan geçici bir komisyon kurulması istenmektedir. Takrir oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir[149].

Kanun layihası, 27 Haziran 1956'da meclise tekrar gelmiş ve Etem Menderes, tasarının acil görüşülmesini isteyen bir takrir vermiştir. Takrir kabul edilmiştir. Kanun layihası üzerinde oldukça hararetli uzun tartışmalar yaşanmıştır. DP Grubu adına Çorum Milletvekili Kemal Biberoğlu, kanun hakkında uzun bir açıklayıcı konuşma yapmıştır. Daha sonra da İsmet İnönü söz alarak buna karşılık eleştirel bir tavırla şunları söylemiştir: *"Önümüzdeki lâyiha yalnız iktidar tarafından tertibedilen, emsalini bildiğimiz toplantıları serbest bırakmıştır. Bu maksat on birinci maddede resmî teşekküller tarafından tertibedilecek toplantılar şeklinde ifade edilmiştir. Lâyiha vatandaşları ve muhalefet partilerini meşru ve tabiî haklarından mahrum ederken, öte yandan muhalefet aleyhine resmî toplantılarda âdet haline gelen tecavüzleri temin etmeye dikkat göstermiştir. Toplanma hürriyetinin kaldırılması teşebbüsüne ruhumuzun bütün kuvveti, hür vatandaşın bükülmez, sarsılmaz metaneti*

[147] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 10, 13 Şubat 1956, s.187-189.
[148] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 10, 13 Şubat 1956, s.189-191.
[149] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 12, 22 Haziran 1956, s.428-429.

ile itiraz ediyoruz." Uzun müzakerelerin sonunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 281 oy ile kabul edilmiştir[150].

II. MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI DÖNEMİ

A. Birinci Dönem (17.05.1954-15.09.1955)

10. dönemde milletvekili olarak mecliste yemin eden[151] Etem Menderes, 17 Mayıs 1954'te yeni kabinede Millî Savunma Bakanı olarak yer almıştır[152]. Etem Menderes, 15.09.1955 tarihine kadar bu vazifeyi sürdürmüştür[153].

Etem Menderes, bu dönemde başka bakanlıklara da vekâlet etmiştir. Bunlardan biri Dışişleri Bakanlığı'dır. 6 Ağustos 1954'te Bled'de yapılan bakanlar toplantısı için Yugoslavya'ya giden Fuat Köprülü'nün yerine vekâlet eden[154] Etem Menderes, daha sonra NATO Bakanlar Konseyi'ne giden Köprülü'nün yerine ikinci kez bu görevi almıştır (Ekim 1954)[155]. Etem Menderes'in bu makama üçüncü kez vekâlet etmesi ise Adnan Menderes'in Belgrad ziyareti esnasında olmuştur. Adnan Menderes, bu dönemde Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet ediyordu (Nisan 1955)[156].

Etem Menderes, Başbakanlık'a da vekâlet etmiştir. Dışişleri bakanı ile Almanya'ya giden Adnan Menderes'in yerine dönünceye kadar vekâlet eden[157] Etem Menderes, Adnan Menderes'in Irak seyahati sırasında ikinci kez[158] ve sonra yine Adnan Menderes'in Roma seyahati sırasında üçüncü kez olmak üzere bu makama vekâlet etmiştir[159].

Etem Menderes'in yurt dışı seyahatlerinde de yerine Millî Savunma Bakanlığı'na vekâlet edenler olmuştur. MSB olduktan kısa bir süre sonra başbakan

---

[150] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 12, 27 Haziran 1956, s.520-555; 561.
[151] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 1, 14 Mayıs 1954, s.2.
[152] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 1, 17 Mayıs 1954, s.17-18; "Yeni Kabine Programını Pazartesiye Bildirecek", *Akşam,* 18 Mayıs 1954, s.1-2.
[153] Ahmad, *Kronolojisi,* s.123; http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[154] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 2, 1 Kasım 1954, s.20.
[155] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 2, 1 Kasım 1954, s.21.
[156] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 7, 6 Mayıs 1955, s.91.
[157] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 2, 1 Kasım 1954, s.21.
[158] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 4, 7 Ocak 1955, s.27.
[159] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 4, 31 Ocak 1955, s.239.

ile Amerika seyahatine ve sonra da Paris'e vazife için giden Etem Menderes'in yerine Maliye Bakanı Hasan Polatkan[160], diğer seyahatlerinde ise yerine Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu vekâlet etmiştir[161]. Zorlu'nun vekâlet ettiği bir dönemde Irak'a gitmesi nedeniyle ise MSB'nda Polatkan kalmıştır[162]. Etem Menderes'in Londra ziyareti sırasında da yerine Fuat Köprülü vekâlet etmiştir[163].

1. Bakanlık Binaları ve Özlük Hakları ile İlgili Çalışmalar

Etem Menderes'in ilk Millî Savunma Bakanlığı döneminde mecliste yaptığı çalışmalar ve hazırladığı kanun layihalarından bazıları bakanlığı mimarî ve techizat açıdan yenilemek ile birlikte personel ücretlerinin iyileştirilmesi üzerine olmuştur.

9 Haziran 1954 tarihinde kamuya ait olup ve kullanılmasına gerek kalmayan binaların tasfiyesine dair kanun layihasının müzakereleri esnasında Etem Menderes de söz almış ve bu kanunun MSB ile alakalı olduğunu belirtmiştir. Daha önce MSB'na tahsis edilen bazı binaların kullanılmadığını ve terk edildiğini söyleyen Etem Menderes, bunların tasfiye edilip yerine yeni askerî düşünceye uygun binaların ikamesini istediklerini ifade etmiştir. Bu noktada Maliye Bakanlığı ile anlaşmak istediklerini dile getirmiştir[164].

Maliye Bakanı Hasan Polatkan, kanun tasarısı hakkında olumlu konuşmuş ve bunun faydalarına dikkat çekmiştir. Ancak bazı milletvekilleri tasarıya karşı çıkmış ve hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri olan Yozgat Milletvekili İhsan Aktürel, kanunun prensipten başka tatbikat açısından da aksaklıkları olduğuna vurgu yapmıştır. Gaziantep Milletvekili Süleyman Kuranel de kanunun komisyonlarda acele görüşüldüğünü ve imar ve iskân işlerini ilgilendirdiği için de bayındırlık encümeninden de geçmesi gerektiğini belirtmiştir[165].

---

[160] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 1, 9 Haziran 1954, s.93; *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 3, 17 Aralık 1954, s.129.
[161] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 2, 1 Kasım 1954, s.21; *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 2, 10 Kasım 1954, s.38; *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 5, 18 Şubat 1955, s.195.
[162] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 5, 24 Şubat 1955, s.656.
[163] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 8, 1 Kasım 1955, s.23-24.
[164] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 1, 9 Haziran 1954, s.107-110.
[165] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 1, 9 Haziran 1954, s.110-111.

Müzakerelerde özellikle 6188 sayılı kanunun ön plana çıktığı görülmektedir. Konya Milletvekili Mustafa Bağrıaçık ise kanunun büyük bir ihtiyaca cevap vereceğine inandığını ve fakat kabul edilirken bazı şartların gerektiğini ifade etmiştir. Belediyelerin tahsisat sorununa dikkat çeken Bağrıaçık, binaların satılması yerine belediyelere taksitle devredilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Etem Menderes *"Yerine yenisini nasıl ikame edelim"* demiştir. Süleyman Kuranel de özellikle şehrin sınırındaki talimgâhın 6188 kanun gereğince belediyelere verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Etem Menderes söz alarak *"Muhterem arkadaşlarım, gerek musakkaf olsun, gerek arsa veya tarla olsun bir hizmete tahsis edildikten sonra 6188 sayılı Kanun hükmü içine girmiyor. Talimhane tahsisimiz altında kaldığı müddetçe şehrin kenarında ıztırap verecektir. Fakat bu kanun bu işi halletmiş olacaktır. Onu satacağız ve bedeli ile başka bir yerde başka bir talimhane ikame edeceğiz; belki de daha fazla para vermek suretiyle tesis edeceğiz. Normal bütçe ile bunu görmeye imkân yoktur."* demiştir. Tartışmalardan sonra özellikle Atıf Benderlioğlu'nun konunun bayındırlık ve içişleri komisyonlarına gönderilmesi yolundaki takriri kabul edilmiş ve oturum kapanmıştır[166].

Etem Menderes'in meclis gündemine taşıdığı bir başka konu bakanlığa ait iş yerlerinde çalıştırılan işçilere ilave tediye verilmesi hakkında kanun tasarısıdır. İktisadî devlet teşekküllerine ait işyerlerinde çalışan işçilerin bu teşekküller tarafından memur ve hizmetlilere verdiği prim ve temettü ikramiyelerden faydalandığı halde devlet bütçesinden ücret alan MSB iş yerlerinde çalışan işçilerin bu ikramiyelerden mahrum olması ve işçileri işlerine bağlamak nedeniyle bu layiha hazırlanmıştır. Etem Menderes'in 11 Haziran 1954 tarihinde verdiği takrir, Zonguldak Milletvekili Cemal Kıpçak'ın takririyle tekrar çalışma komisyonuna gönderilmiştir[167].

Bu dönemde ayrıca subayların ve askerî memurların maaşlarında da bir kanun tasarısı ile iyileştirilme yoluna gidilmiştir. Bu kanun tasarısının ele alınma sebebi kadro yetersizliği nedeniyle terfi etme hakkı olduğu halde terfi edemeyenlerin bir üst derece maaş almalarını sağlamaktır. Müzakereler esnasında Trabzon Milletvekili

[166] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 1, 9 Haziran 1954, s.117-121.
[167] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 1, 11 Haziran 1954'e ek S. 11, s.143-144.

Sami Orberk söz almış ve layihanın subaylara maaş verdiğini ancak terfi hakkı vermediğini ifade ederek eleştirmiştir[168]. Kanun tasarısı, ikinci müzakerenin sonunda kabul edilmiştir[169].

2. Harcamalar, Kore Savaşı ve Askerlik Kanunu ile İlgili Çalışmalar

Etem Menderes'in ilk dönem MSB'nda mecliste gelen bazı soru önergeleri ile bakanlıktaki harcamalar sorgulanmıştır. Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, verdiği yazılı soru önergesinde bakanlık için alınan dört yüz bin ünitelik penisilinin nereden ve kaç liraya satın alındığını sormuştur. Etem Menderes, bahsi geçen penisilinin 2490 sayılı kanun hükümleri dâhilinde ve iki ayrı partide satın alındığını yazılı olarak açıklamıştır. Etem Menderes'in açıklamasına göre bu penisilinler parekende fiyatının yarısından da az fiyatlara alınmıştır[170]. Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ise Yedek Subay Okulu öğrencilerine yaptırılan atış talimlerinde harcanan mermilerden daha fazla merminin kullanılmış olup olmadığına dair yazılı soru önergesi vermiştir. Etem Menderes de bu soruya cevap olarak eğitim atışlarında kabiliyetli olarak görülen atıcılara talimnamelerin sınırları dâhilinde ilave mermi tahsis edildiğini detaylarıyla yazılı olarak açıklamıştır[171].

Mecliste Kore Savaşı'ndan gelen bazı konular da görüşülmüştür. Örneğin Kore'de Türk Silahlı Kuvvetleri Birliği aşçısı iken 28 Kasım 1950'de Kunuri Muharebesi'nde şehit düşen Mehmet Akman'ın eşi ve annesi için maaş tahsisi hakkında bir kanun layihası hazırlanmıştır. Etem Menderes, konunun acil olarak görüşülmesine dair bir takrir vermiştir. Ayda 100'er lira maaş tahsisi içeren kanun layihası müzakerelerden sonra kabul edilmiştir[172].

Meclis gündemine taşınan bazı soru önergeleri de Kore subayları ile alakalıydı. Ankara Milletvekili Seyfi Kurtbek, Kore'ye gidip dönen bütün subay ve astsubaylardan bilgi toplanması ile alakalı çalışmalar hakkında bir soru önergesi

---

[168] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 6, 20 Nisan 1955'e ek S. 241, s.425-426.
[169] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 6, 27 Nisan 1955, s.481.
[170] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 2, 17 Kasım 1954, s.100-101.
[171] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 3, 1 Aralık 1954, s.18-21.
[172] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 7, 20 Mayıs 1955'e ek S. 327, s.415.

vermiştir. Bilgi toplanmasının amacı, Kore'ye giden birliklerin oradaki harekât ve faaliyetlerinin doğru bir şekilde tespitini yapmak ve bunlardan millî savunma için gerekli dersleri çıkarabilmekti. Bu sebeple bakanlıkça bir soru listesi hazırlanıp bastırılarak kıtalara dağıtılmıştı[173].

Etem Menderes verdiği yazılı cevapta, subaylara dağıtılan bu yayınların çoğundan raporların alındığını, bu raporların KKK'nda oluşturulan bir heyet tarafından incelendiğini ve millî savunma için çıkarılan derslerden çeşitli sınıf ve branşlara ait broşürler hazırlanıp orduya yayınlandığını ifade etmiştir. Böylece birliklerin Kore'deki harekâtı doğru bir şekilde tespit edilmişti. Bundan başka resmî ve özel kişilere ait raporlardan yabancı yayın ve Amerikan talimnamelerinden faydalanmak ve her türlü yeniliği takip etmek suretiyle özellikle ordunun gelişimi için çalışılmakta ve mümkün olanları orduya tatbik edilmekteydi[174].

Millî savunma ile alakalı olarak meclise sunulan kanun layihalarından biri Askerlik Kanunu ile ilgilidir. Kanunun 35. maddesine eklenen *"mühendis, madenci, hekim ve öğretmenlerle iç ve dış hizmetlerde ve kurs ve stajlarda bulunan vazifelilerin 32 yaşına kadar askere celp sevklerinin"* MSB'nın teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, ertelenmesi vazifesinin MSB'na bırakılması amacıyla hazırlanmıştır[175]. Meclis müzakerelerinin neticesinde kanun kabul edilmiştir[176].

B. İkinci Dönem (19.01.1958-27.05.1960)

Etem Menderes'in ikinci dönem Millî Savunma Bakanlığı 19 Ocak 1958 tarihinde başlamış ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar devam etmiştir[177]. Etem Menderes, Şemi Ergin'in istifası üzerine bu vazifeye getirilmiştir[178].

Etem Menderes, 18 Ocak 1958 tarihli notunda bu görev değişiminden şöyle bahsetmektedir: *"Akşam Tevfik İleri ve Namık Gedik, Koraltan'ın odasına*

[173] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 2, 10 Kasım 1954, s.39.
[174] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 2, 10 Kasım 1954, s.39.
[175] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 5, 16 Şubat 1955'e ek S. 196, s.161-162.
[176] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 6, 25 Mart 1955, s.110.
[177] http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
[178] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 1, 20 Ocak 1958, s.499; Ahmad, *Kronolojisi*, s175; "Etem Menderes Millî Müdafaa Vekili Oldu", *Zafer*, 20 Ocak 1958, s.1.

çağırdılar. Başvekil İstanbul'a gitmiş. Bana haber göndermiş; Şemi Ergin istifaya sevk edildi. Ben Millî Müdafaaya, Tevfik İleri Nafıaya tayin edilmiş. Kararnameyi imzalamış. Yarın tatbik edilecek ve ben İstanbul'a görüşmek üzere gideceğim[179]*."* İfadelerden anlaşılacağı üzere Etem Menderes'in böyle bir atamanın yapılacağından haberi yoktur.

Ertesi gün Adnan Menderes, Etem Menderes'i saat bir buçukta telefonla arar. Görev değişiminin olduğu bu dönem, bütçe müzakerelerinin yapıldığı zamana denk gelmiştir. Yerine Tevfik İleri'yi bırakıp derhal İstanbul'a gelmesini ister. Başbakan, Etem Menderes'in bir an önce İstanbul'a gelmesinde ısrarlıdır. Nitekim akşam tekrar aramış ve *"mesele müstacel"* demiştir. Etem Menderes de bütçe komisyonunu yemekte toplamış ve yerini Tevfik İleri'ye bırakarak akşam treni ile İstanbul'a hareket etmiştir. Yanında Namık Gedik ve Hasan Polatkan da bulunmaktadır[180].

Etem Menderes, ikinci dönem Millî Savunma Bakanlığı'nda Adnan Menderes'in yurt dışına çıktığında Başbakanlık'a vekâlet etmiştir. Bunlardan biri Irak seyahati[181] bir diğeri de Uzak Doğu seyahati esnasında olup[182] toplamda 7 kez Adnan Menderes'in yerine vekâleten gelmiştir[183]. Etem Menderes'in yurt dışı seyahatlerinde de yerine Namık Gedik[184] Fatin Rüştü Zorlu[185] ve Hasan Polatkan'ın[186] vekâlet ettikleri görülmektedir.

---

[179] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/119.
[180] Etem Menderes, aynı gün cumhurbaşkanının kendisini tebrik ettiğini ifade etmektedir. 19 Ocak 1958. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/119.
[181] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 1, 27 Ocak 1958, s.548.
[182] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 3, 28 Nisan 1958, s.312.
[183] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 4, 26 Temmuz 1958, s.816-817; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 6, 26 Ocak 1959, s.599; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 7, 6 Şubat 1959, s.52; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 7, 22 Şubat 1959, s.412; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 10, 1 Kasım 1959, s.18-19.
[184] Etem Menderes'in ABD seyahatinde Gedik yerine vekâlet etmiştir. *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 4, 26 Temmuz 1958, s.816; Gedik ikinci kez vekâlet etmiştir. *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 5, 1 Kasım 1958, s.21.
[185] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 5, 1 Kasım 1958, s.20.
[186] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 6, 19 Aralık 1958, s.219-220; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 6, 7 Ocak 1959, s.354; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 8, 25 Mart 1959, s.108; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 10, 14 Aralık 1959, s.359-360; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 13, 25 Nisan 1960, s.247.

1. Ordu Personelinin Eğitimi ile Nakil ve Terfi İşlerine Dair Çalışmalar

Etem Menderes, 1958 bütçe müzakerelerinde[187] Silahlı Kuvvetler personelinin eğitimi hakkında bilgi vermiştir. Buna göre ordu kadrolarında muharip, teknik ve bakım olmak üzere üç vasıfta astsubay yetiştirilmektedir. Astsubaylar, Mersin, Konya ve Merzifon okullarından temin ediliyordu. Belirli hizmet süresini tamamlamış astsubaylardan orduda kalmak isteyenler, imtihana tabi tutularak subay olabiliyorlardı. Kadro sıkıntısını aşmak için de okullardaki öğrenci sayısı arttırılmaktaydı. Subayları yetiştiren harp okullarının kaynağı, askerî lise ve kısmen de Maarif Bakanlığı lisesi öğrencileri idi. Askerî lise ve harp okuluna son zamanlarda rağbet artmaya başlamıştı. Takım kumandanlığı kadro eksikleri ise yedek subaylarla karşılanıyordu.[188]

Öte yandan gerek astsubaylar, gerekse Harp Okulu'nu bitiren subaylar, eldeki silah ve malzemeyi kullanmak üzere yurt içi ve dışı kurs eğitimleri alıyorlardı. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bünyesindeki yeni silâh ve harp vasıtalarının kullanılması için, yurt içinde ve dışında açılan kurslarda personel yetiştirilmesine önemle devam ediliyordu. Bu kurslarda halen 321 kişi bulunmaktaydı. Taktik ve teknik sahadaki askerî gelişmeleri yakından takip etmek ve orduya katılan yeni silâhların kullanılmasını öğrenmek amacıyla alâkalı yerlerle iş birliği halinde çalışılarak tahsil ve yıllık kurs plânları hazırlanmakta ve uygulanmaktaydı. Bunlardan, Amerika'da 14 doktor, 65 yüksek mühendis, Fransa'da 1 öğretmen, Almanya'da 1 veteriner ve bir yüksek mühendis, toplam 82 kişi tahsil görüyordu. Çeşitli kurslarda ise Amerika'da 10 yüksek mühendis subay, Kanada'da 120 pilot subay, Amerika, Almanya, İtalya'da 75 pilot subay; Amerika, Almanya, İtalya'da 18 astsubay, Amerika ve Almanya'da 6 sivil personel olmak üzere toplam 229 kişidir[189].

Askerlik Kanunu müzakere edilirken ordunun eğitimi meselesi konu olmuştur. Etem Menderes, modern silahların kullanılmasının en az ortaokul seviyesi gerektirdiğini ve bu sebeple ordu içindeki tahsil seviyesini yükseltmek için birtakım

---

[187] "Mecliste Kavgalar Devam Etti", *Milliyet,* 25 Şubat 1958, s.1, 5.
[188] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.538.
[189] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.538-539.

tedbirler alındığını ifade etmiştir. Amerikalı yetkililerle, ordudaki okur- yazar oranını modern metotlarla artırmak için bir konuşma yapıldığını söyleyen Etem Menderes, bu faaliyetlerin Etimesgut'da devam ettiğini belirtmiştir. Okuma- yazma bilmeyen erler için Mamak'ta kurslar açılmıştır. Menderes, amaçlarının yılda 120.000 ere okuma-yazma öğretmek olduğunu vurgulamıştır[190].

Silahlı Kuvvetler personeli olan uzman çavuşlar ise 6320 sayılı Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu çerçevesinde, en az ilkokul mezunu olup muvazzaflık hizmetlerinden sonra 1 ilâ 5 yıl müddetle orduya hizmet taahhüdünde bulunmuş er statüsüne tabi kişilerdi. Bunun nedeni orduda noksan olan astsubay ihtiyacını karşılamaktı. Kıtalarda, birlik başında ve bakım kademelerinde kullanılmaları zarurî olan uzman çavuşların er statüsünde kalmaları ordu hizmetleri açısından önemli görülüyordu[191].

1958 yılında bazı kanunlar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ordu Personel Kanunu bunlardan biridir. Diğeri terfi konusunda idi. Terfi Kanunu ve sicil kurumunun daha iyi ve olgun esaslara bağlanmasını sağlayacak bir kanun layihası hazırlanmıştı. Bu lâyiha, Devlet Personel Kanunu'nun alacağı son şekle göre bir kere daha gözden geçirildikten sonra meclise sunulacaktı[192].

Subayların çeşitli coğrafî bölgelerde belirli müddetli hizmetlere katılmalarını temin için çıkarılan 6966 sayılı Nakil ve Tayin Kanunu'nun uygulanmasına 1957 yılı tayinleriyle başlanmıştı. Ordu mensupları, bu yeni esaslar dâhilinde meslek hayatlarının hangi yıllarında, hangi coğrafî bölgelerde ve hangi seviyedeki garnizonlarında hizmet edeceklerini önceden kestirmek suretiyle eskisine göre daha huzurlu bir duruma gelmişlerdi. Bu coğrafî bölgeler; Eskişehir-Afyon-Burdur hattının batısı, Trabzon-Malatya-Urfa hattının doğusu ile bu iki bölgenin arasında kalan bölgedir[193].

---

[190] Tunceli Milletvekili Arslan Bora'nın sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 4, 12 Mayıs 1958, s.106-107.
[191] Trabzon Milletvekili Mahmut Goloğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 19 Şubat 1958, s.201-202.
[192] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.534-535.
[193] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.535.

Silahlı Kuvvetler'in elindeki insan gücü ve teknik imkânlarının kamu hizmetlerinde kullanılması, yerinde ve ülke menfaatine uygun bir hizmet olarak görülmektedir. Ordu mensuplarının bu hizmetleri yerine getirmesi ile bir taraftan bir iş ve eser meydana getirebiliyor, diğer taraftan da pratik bilgisi gelişiyordu. Ordu *"şehir içi ve şehirlerarası yolların bakım ve onarımları, (süne ve kımıl) haşeresiyle mücadele, muzır hayvanları itlaf faaliyetlerine katılma, garnizonların ana yolla irtibatlandırılması, kömür istihsali, çimento ve fişek fabrikaları gibi çeşitli tesislere, zelzele, seylâp ve yangın gibi tabiî âfetler vukuunda yapılan hizmet ve yardımlar"* gibi konularda faaliyet gösteriyordu[194].

1959 yılındaki kanun çalışmaları eğitim ve terfi konularına yönelik olmuştur. Etem Menderes, 1959 bütçesinde bazı kanun çalışmalarından bahsetmiştir. Bunlardan Harp Okulları Kanunu tamamlanmış olup Başbakanlık'ta idi. Bu kanun ile ilgili Maliye ve Maarif bakanlıklarının görüşleri vardı. Bakanlar arasında bir toplantı ile bu noktalar halledildikten sonra kanun meclise sevk edilecekti. Bu kanunla birlikte meclise intikal edecek bir başka kanun Kısa Müddetli Subay Kanunu idi. Bir diğeri Yedek Subay ve Astsubay Kanunları bakanlıkların görüşüne sunulmuştu. Daha önce yapılmış Subay Terfi Kanunu revizyondan geçirilmekte ve meclise sunulmaya hazırlanmakta idi[195].

Modern ve yeni silahlar konusuna önem veren Millî Savunma Bakanlığı, bunları ustalıkla kullanacak teknik elemanlar yetiştirme meselesini ele almıştır. Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi, bütçe komisyonunda bu konuda uzun izahat vermiştir. Bu konu ile alakalı kurslar, ordonat, istihkâm, muhabere, ulaştırma, tank ve topçu mektepleri ve erlerini teknik eleman vasfında yetiştirmek için çalışmakta idi. Öte yandan subayların vasıflarını arttırmak yolunda başka çalışmalar da vardır. En önemlisi lisan meselesidir. Bu sebeple son yıllarda kurslar açılmıştı. Çeşitli sınıflarda subaylar, İngilizce başta olmak üzere diğer dilleri de öğreniyorlardı. Bundan başka subaylar, bilgi ve görgülerini arttırmak için yurt dışına kurslara da gidiyorlardı. Bu kursların süreleri bir hafta ile iki yıl arasında değişmekte olup ABD ile çeşitli Avrupa ülkelerinde yapılmaktaydı. Bu şekilde 4035 subay çeşitli sahalarda

[194] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.538-539.
[195] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 24 Şubat 1959, s.711.

yetişmiş vaziyette olup halen 625 subay dışarıda bulunmaktaydı. Ayrıca ataşelik, NATO karargâhları, Bağdat ve Balkan Paktları sekreterlikleri gibi yerlere gönderilen subaylar, lisanlarını geliştirmek için imkân buluyorlardı[196].

Millî Savunma Bakanlığı'nın faaliyetlerini ilmin ve tekniğin yardımı ile geliştirmek için alınması gereken tedbirler konusunda bir İlmî İstişare Kurulu oluşturulmuştu. Bu konudaki kanun layihası, 18 Mayıs 1959 tarihinde Etem Menderes'in acele takririyle meclis gündemine taşınmıştır. Kanun maddeleri üzerinde müzakere edilmiş ve kabul edilmiştir[197].

Üniversite ve harp okullarındaki askerî öğrenciler, birinci sınıfta 35, ikinci sınıfta 40, üçüncü sınıfta 50, dördüncü ve sonraki sınıflarda 60 lira harçlık almalarını sağlayan Harp Okulları Kanunu layihasının 13. maddesi, Millî Müdafaa Encümeni'nde kabul edilmiş ve Maarif Encümeni'ne sevk edilmişti. Askerî lise ve ortaokul öğrencilerinin harçlıklarının ise lise derecesinde 15, ortaokul derecesinde de 7,5 liraya yükseltilmesi hakkındaki kanun layihası Maliye Bakanlığı'nın incelemesinde bulunmaktadır. Erlerin harçlıklarının arttırılması hakkında da bir kanun layihası hazırlanmıştı. Buna göre erlere 5- 7,5; onbaşılara 7,5- 10 ve çavuşlara 15- 20 lira arasında harçlık verilmesi teklif edilmekte olup, Maliye Bakanlığı'nda incelenmeye alınmıştır[198].

Askerî sağlık personeli alanında ise bir yetersizlik vardı. Silahlı Kuvvetler'de 1000 kadar doktor, 74 eczacı ve 60 kadar diş hekimi mevcuttu. Kadrolara göre sağlık personelinin eksikiği oranı % 53 idi. Bu noksan kısmen her yıl Yedek Subay Okulu'ndan çıkan yedek sağlık personel ile sivil hastane mütehassıslarına ek görev verilerek telafi edilmekteydi. Askerî doktor, eczacı ve diş hekimliğine insanları teşvik etmek için birtakım tasarılar hazırlanmakta idi. Birincisi, askerî sağlık personel öğrencilerinin harp okulu öğrencileri gibi okulda geçirdikleri zaman için emeklilik hakkının tanınması idi. İkincisi, Sivil Sağlık Teşkilatı'nda olduğu gibi askeri sağlık personeline de bir sağlık kurumunda ek görev hakkı verilmesidir. Üçüncüsü ise yaş haddinin sivil teşkilatta olduğu gibi 65 olarak tanınmasıdır. Son

[196] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 24 Şubat 1959, s.711-712.
[197] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 9, 18 Mayıs 1959, s.176-180.
[198] Ankara Milletvekili Selim Soley'in sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 9, 17 Temmuz 1959, s.874.

olarak da mahrumiyet bölgesinde bulunmayan sağlık personelinden muayenehanesi olmayanlar ile mahrumiyet bölgesinde bulunan sağlık personeline muayenehaneleri olsa dahi gerekli tazminatın verilmesi idi[199].

Etem Menderes, 1960 bütçe konuşmasında, silah altına alınan erlerin vazifelerini okur- yazar bir halde görmeleri meselesine değinmiştir. Bunun için 1959 Nisan ayından itibaren okuma yazma bilmeyen acemi erlere yeni bir sistemle okuma yazma ve hesap öğretilmekteydi. Bu çalışmada öğretmen olan yedek subaylardan faydalanılmaktaydı. Maarif Bakanlığı'nın müfettişleri de tedrisatı kontrol ediyorlardı. 1959 yılı içinde 50.000 er okutulmuş bulunmaktadır. Etem Menderes, Emlak Kredi Bankası'nca inşasına devam edilen 41 binanın 1960 sonunda tamamlandıktan sonra bu miktarın senede 100.000'e çıkacağını ifade etmiştir. Ayrıca askerliğin devamı müddetince de erlere genel kültür, askerî ve ziraî bilgiler ders halinde verilmekte idi[200].

Öte yandan NATO üyeleriyle yapılan ortak testler ve denetlemeler, öğretici ve faydalı olmakta ve özellikle orduya yeni giren modern harp malzemesinin kullanılmasında başarılar elde edilmekteydi. Örnek olarak *Honest John* taburları sürekli eğitim ve titizlik ile üstün başarılar elde ediyor, aynı zamanda ülkeye yeniden girecek bu cins taburların çekirdek personeli de böylece yetiştirilmiş oluyordu. Hava savunmasının modern birlikleri olan *Nayki* (Yerden havaya güdümlü mermi atan taburlar) ülkeye yavaş yavaş girmekte ve bu taburların personelinin de Amerika'da yetiştirilmesine devam edilmekteydi. Her üç kuvvete mensup çeşitli birlikler, 1959 yılı içinde 50'den fazla tatbikata katılmış ve müttefiklerin içinde, ordunun kendisine düşen vazifeyi başaracak kabiliyette yetişmesine özen gösterilmiştir[201].

Etem Menderes, 1959 yılında yeni okulların açıldığını ve mevcut okulların da kapasitelerinin arttırıldığını kaydetmiştir. Subay sayısının arttırılması hususu önemle ele alınmaktaydı. Bu noktada tam donanımlı subay temini için harp okullarının tahsil süresini dört yıla çıkaran kanun teklifi meclise sunulmuştu. Bununla birlikte kıta

---

[199] Tokat Milletvekili Faruk Ayanoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 10, 16 Kasım 1959, s.40.
[200] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 12, 24 Şubat 1960, s.407.
[201] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 12, 24 Şubat 1960, s.407.

subayı ihtiyacının teminini sağlayan 2 yıl süreli subay okulları açılması hakkındaki kanun tasarısı da meclise sunulmuştur. Etem Menderes, yeni harp silah ve araçlarının ehil personel eline teslimini bir prensip olarak kabul ettiklerini ifade ederek bunun için idarî, taktik ve teknik astsubay yetiştirilmesine devam edildiğini belirtmiştir. 1963 senesine kadar askerî okulların öğrenci mevcutlarının, harp okullarının % 150, askerî liselerin % 100, askerî ortaokullar % 200 ve astsubay okulları % 90 arttırılacağını söyleyen Etem Menderes, subay ve astsubayların yabancı dil öğrenmesi konusuna da önem verdiklerini vurgulamıştır. Bundan başka özellikle modern teknik ve taktikleri incelemek amacıyla yabancı ülkelere gönderilen personel sayısı 3551'e ulaşmıştır[202].

Etem Menderes, Yedek Subay ve Astsubay Kanunu'nun geriye alınması meselesine de değinmiş ve bunun siyasî bir hareket olmadığını vurgulamıştır. Etem Menderes, kanun üzerinde birbirine uymayan fikirler ileri sürüldüğünü, bazılarının yüksek okul mezunlarının, bazılarının ise bundan başka lise mezunlarının da bir testten geçirilerek bu haktan istifade etmesi gerektiğini savunduklarını ve bu sebeple kanunun iyi bir incelemeden geçirildikten sonra meclise takdim edilmesi gerektiğinin düşünüldüğünü belirtmiştir[203].

2. Ordunun İmar ve İskân Açısından Yeniden Yapılandırılması ile İlgili Çalışmalar

Bu dönemde bazı askerî binaların yıkımı ve yeniden yapılması ile yine binalarda tadilat ve ilaveler meclis gündemine taşınan konular arasındadır. Ordu için yeni hastane, okul, lojman ve kışlaların yapılması ile beraber eski binaların satışı, yıkımı ve nakli gibi konular da ele alınmıştır.

Bunların başında Gülhane Askerî Tıp Akademisi ile ilgili çalışmalar gelmekteydi. İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla İstanbul'dan Ankara'ya nakledilen GATA, eski Cebeci Hastanesi'ne yerleştirilmişti. Akademinin bu binada kaldığı süre zarfında yeniden paviyon inşası ve mevcut eski binaların tadil ve onarımlarına 3 928 197 lira sarf edilmiş, sonra bu binalar 5985 sayılı kanun ile Ankara Üniversitesi'ne

[202] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 12, 24 Şubat 1960, s.408.
[203] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 12, 24 Şubat 1960, s.408-409.

devredilmiştir. Yeni bina yapmak imkânı bulunmadığından Akademi Yedek Subay Okulu'na nakledilmiş ve binanın tadil ve onarımlarına 1.200.000 lira harcanmıştı[204]. Öte yandan hastanenin bu yerde de kalamayacağı anlaşılmıştı. Etem Menderes, 1958 yılı bütçe müzakereleri esnasında Gülhane Hastanesi konusunun geçmesi üzerine hastaneyi, Sarıkışla'nın yerine yeniden kurmak istediklerini belirtmiştir. Bu işin gayrimenkullerden gelecek para ile yapılacağını söyleyen Etem Menderes, bunun aynı zamanda Sarıkışla'nın Etimesgut'a taşınmasından sonra olacağını vurgulamıştır[205]. Etem Menderes, 1959 bütçesinde Hüsrev Polat'ın konuyu tekrar açması üzerine yine aynı şeyleri söylemiş, Gülhane'nin yıkılmış olan Sarıkışla arsasına yapılacağını beyan etmiştir[206].

Bu süreçte başka askerî hastanelerin yapılması da ele alınmıştı. Etem Menderes, 1958 bütçesinde, 1956 yılında inşasına başlananlar da dâhil orduya ait 64 askerî hastane bulunduğunu ve inşasına devam edilen Çamlıca Er Sanatoryumu, Kayseri, Elazığ, Bursa ve Van hastanelerinin 1958 yılında ikmaline devam edileceğini söylemiştir. Ayrıca İzmir'de 500 yataklı bir hastane inşası kararlaştırılmıştı[207]. 1960 yılına gelindiğinde Bursa Askerî Hastanesi inşaatı devam eden kurumlardan biri olup, 2.404.141,17 liraya mal olmuştur. İnşaatı altı blok halinde ele alınmış olan askerî hastane, tam teşekküllü modern bir hastane olarak hizmete girmişti. Asansör ve içme suyu gibi bazı noksanları 1960 yılında tamamlanacaktır. Garaj, havuz, hamam ve bahçe düzeni işleri de devam eden senelerde ikmal edilecekti[208].

Hastanelerin dışında, askerî okul ve öğrenci yurtları gibi kurum binaları da üzerinde çalışılan konulardı. Memuriyet yerlerinde lise ve üniversite bulunmayan ordu mensuplarının bu yaştaki çocukları için 1957'de bir tesis kurulmuştu. Tesis tarafından Çanakkale ve Erzurum'da iki yurt binası inşaatına başlanmıştı. Yurtların inşası 1958'de tamamlanacaktı. Sinop'ta da 1000 kişilik kara astsubay okulu

---

[204] Gümüşhane Milletvekili Hüsrev Polat'ın sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 12 Şubat 1958, s.87.
[205] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.547.
[206] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 24 Şubat 1959, s.733.
[207] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.537.
[208] Bursa Milletvekili Hüseyin Bayrı'nın sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 13, 11 Mayıs 1960, s.481-482.

yapılması kararlaştırılmıştı[209]. Bu dönemde yeni askerî okulların açılması kararı, aynı zamanda okul binası ihtiyacı doğurmuştu. Bunlardan biri Çorum'da açılması kararlaştırılan Astsubay Okulu'dur. Merzifon Astsubay Okulu'nun yarısı Çorum'a nakledilecekti. Bu amaçla Çorum'da bulunan seferî gereç deposu olarak kullanılan binaların bir kısmı 1958 malî yılında onarılmıştır. 1959 malî yılında da kışla binasının tamire muhtaç kısmının 6771 sayılı kanuna göre elde edilecek ödeneklerle tamiri yapıldıktan sonra okulun intikali yapılacaktı[210].

Yurt çapında yetersiz olan askerlik şubesi binalarının yapılmasına dair çalışmalar da bu dönemin ele alınan meselelerinden biridir. Bu konu bütçe tahsisatı ile alakalı idi. Bu sebeple 1958 yılı programına 10 adet askerlik şube binası alınabilmiştir[211]. Ancak imar çalışmalarının içinde esas önemli bir yer tutan kışlalar idi. Şehir içlerinde kalan kışlaların satış yoluyla elden çıkarılıp yerlerine şehir dışında yeni kışlaların yapılmasına karar verilmiştir. Meclis tarafından kabul edilen 6771 sayılı kanun buna imkân veriyordu. 1957 yılında yapılan çeşitli yerlerde satış ile 4.840.488 lira temin edilmişti. Bu para ile Ankara Etimesgut'ta ve İstanbul'da yeni kışlalar yapılması hazırlıklarına başlanmıştı. 1958 yılında satışa çıkarılacak Gaziantep, Elazığ, İskenderun, Erzurum, Siirt, Afyon ve Bursa'daki gayrimenkuller bulunmaktaydı. Bu satışlarla Etimesgut ve Abdurrahmangazi'deki kışlaların tamamı ile lojmanları, İstanbul'da Metris, Gelibolu, Erzurum ve Erzincan'daki kışlalar ve lojmanları kararlaştırılmıştı. Bu kışlalar, erat, astsubay ve subaylar açısından her türlü ihtiyaca cevap verecek vasıflarda olacaktı[212].

Yıkılan kışlalardan biri olan İzmir Konak'taki Sarıkışla ve müştemilatı, 9 Mart 1954 yılında yürürlüğe giren 6310 sayılı kanun gereğince Maliye Bakanlığı'nca İzmir Belediyesi'ne devredilmişti. Buna karşılık belediye de yeniden bir orduevi binası, askerlik şubesi, 500 kişilik bir kışla, garaj ve tümen kumandanlığı ile kimyahane binaları inşasını taahhüt etmişti. Böylece binalar yapılmış ve hizmete

---

[209] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.535-537.
[210] Çorum Milletvekili Fevzi Hacırecepoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 6, 30 Ocak 1959, s.702-703.
[211] Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Okçuoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 5, 21 Kasım 1958, s.251.
[212] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.536-537.

girmişti[213]. Etem Menderes, 1959 bütçesinde 6 tane büyük kışla ve 42 tane kışlanın tamirinin programa alındığını ifade etmiştir. Ayrıca hudut karakollarının da inşa ve ıslahına başlanmıştı[214].

Bu dönemde ordu mensuplarının hizmet ettikleri garnizonlardaki lojman ihtiyaçlarının temini konusu bakanlığın üzerinde durduğu hususlardan olmuştu. Bu mesele, devlet bütçesi yardımları ile önceki yıllarda ele alınmıştı. 1955, 1956 ve 1957 yıllarında 9.479.000 liralık tahsisat ile çeşitli bölgelerde 472 lojman inşaatına başlanmıştı. Bunlardan 134 tanesi tamamlanmış ve subay ve aileleri iskân edilmişti. Geri kalan 338 lojmanın inşası da 1958 yılı içinde bitirilecekti. 1958 yılı bütçesinde yer alan 10 milyon liralık tahsisat meclisten geçtiği takdirde çeşitli yerlerde 392 lojmanın inşasına başlanacaktı[215].

Etem Menderes, 1959 bütçe görüşmelerinde de lojman inşaatının önemini vurgulamıştı. Birkaç yıldır lojman konusunun ele alındığını ve lojman miktarının 3474'e ulaştığını kaydeden Etem Menderes, 1958 yılında 321 tanesine başlandığını ve bunların bir kısmının bittiğini ifade etmiştir. 1959 senesi için Emlâk Bankası ile yapılan bir anlaşma ile 1143 lojmanın inşasını temin edilmişti[216]. 1960 bütçesi müzakerelerinde ise kışla, okul ve lojman inşaatına devam edildiğini ifade ederek özellikle subay lojmanlarının döner sermayeye bağlanması fikrinin de tetkik edildiğini belirtmiştir[217].

III. BAYINDIRLIK BAKANLIĞI DÖNEMİ (12.10.1956-19.01.1958)

Etem Menderes, Bayındırlık Bakanlığı'na 12.10.1956'da tayin olmuş[218] ve bu görevi 19.01.1958'e kadar ifa etmiştir. Ancak 1957 seçimleri nedeniyle arada bir

[213] Maraş Milletvekili Hilmi Soydan'ın sorusu. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 28 Şubat 1959, s.1419.
[214] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 24 Şubat 1959, s.712.
[215] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.535.
[216] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 24 Şubat 1959, s.712.
[217] *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 12, 24 Şubat 1960, s.408.
[218] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 14, 1 Aralık 1956, s.17; "Etem Menderes Nafıa Vekili Oldu", *Zafer,* 13 Ekim 1956, s.1.

boşluk olmuş ve seçimlerden sonra bir ara bakanlık koltuğu tehlikeye girmişse de neticede yeni kabinede aynı vazifesini[219] sürdürmüştür.

Etem Menderes Bayındırlık Bakanlığı'nda kalması ile ilgili bu hadiseden günlüğünde bahsetmektedir. Adnan Menderes'in çağırdığını ve Bayar'a doğru yola çıktıklarını ifade eden Etem Menderes, kendisi aleyhinde birtakım dedikodular yapıldığını başbakandan öğrendiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

"Benim Nâfıa'da[220] kalmama –hatta hükümette- muhalefet ediliyormuş. Şimdi Cumhurreisine konuşacak. Belki Nâfıa Vekilliğimi nakil suretiyle kabinede tutacakmış. Mesela belki de Maarife… Cevaben kabinede yer almaktan mütemadiyen sıkıntıdayım, istemiyorum. Bu hususta çoktan kararımı vermiş haldeyim. Açıkta kalsam… sevineceğim dedim… Ben dönüyorum dedim. İçeriye gireyim bekle dedi. Yarım saat bekledim. Cumhurreisi ile yanıma geldiler. Cumhurreisi Etem Bey Nâfıa Vekilliğinizi tebrik ederim dedi güler yüzle ve nezaketle… Kendisi de tebrik ederim diyerek elini uzattı. Müsaade istedi, ayrıldık[221]".

Etem Menderes'in Bayındırlık Bakanlığı döneminde yurt dışı seyahatleri esnasında yerine vekâlet edenler olmuştur. NATO Konseyi toplantısına katılmak için Paris'e gittiğinde yerine Devlet Bakanı Cemil Bengü, Dışişleri Bakanlığı'na da İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu vekâlet etmiştir[222]. Yine bir başka seyahatinde Cemil Bengü ile beraber Emin Kalafat yerine vekâleten görevlendirilmişlerdir[223].

A. Köprü, Baraj, Liman, Yol ve Su İşleri İle İlgili Çalışmalar

Köprü, baraj, yol yapımı ile içme suyu ve sulama faaliyetleri Bayındırlık Bakanlığı'nın sorumlu olduğu alanlardır. Bu bağlamda Devlet Su İşleri ile Karayolları Genel Müdürlükleri de bu bakanlığa bağlıdır. Etem Menderes'in Bayındırlık Bakanlığı yaptığı süre zarfında bu konularda birçok çalışma yapılmıştır.

---

[219] Etem Menderes, 27 Kasım 1957 tarihli notunda *"Yeni Kabinede Nafıa Vekiliyim"* diye büyük harflerle ve çerçeve içinde yazmıştır. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/20; *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 1, 27 Kasım 1957, s.43.
[220] Bayındırlık işleri. Devellioğlu, *Lûgat,* s.796.
[221] 23 Kasım 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/22.
[222] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 14, 28 Kasım 1956, s.155.
[223] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 19, 6 Mayıs 1957, s.5.

DP iktidarı boyunca İstanbul'un imarı ve İstanbul köprüsü üzerinde önemle durulan konulardı.

Celal Bayar, Adnan Menderes'in imar konusuna çok önem verdiğini ve bu noktada İstanbul'u ayrı bir yerde tuttuğunu anlatır. Adnan Menderes yapılmasını gerekli gördüğü köprü için, *"İki kıtayı birbirine bağlayacak Boğaz Köprüsü, iktisadî deveranın teneffüs cihazı olacaktır."* demişti. Bayar, İstanbul'un imarı konusunda Adnan Menderes'i desteklediğini kendisine söylemiştir[224].

Bayar'ın bu konuyu Bayındırlık Bakanı Etem Menderes ile de görüştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 17 Aralık 1957 tarihli notunda Etem Menderes, cumhurbaşkanının karşısına İstanbul imarı ve köprüsünü not etmiştir[225]. Bayındırlık Bakanlığı sürecinde özellikle İstanbul Köprüsü projesinin önemli bir yer tuttuğunu, günlüğün bazı yerlerinde rastlanan bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu bilgiler daha çok köprünün ihalesi ile ilgilidir. Bu noktada Fransız ve Alman şirketlerinin talepleri değerlendirilmiştir. Etem Menderes'in bu konuda irtibat halinde olduğu kişiler Hasan Polatkan, Tevfik İleri ve Orhan Mersinli'dir[226].

Etem Menderes'in mecliste cevaplandırdığı soru önergelerinden bu dönemde üzerinde durulan önemli bayındırlık meselelerinden birinin su ve sulama işleri olduğu anlaşılmaktadır. Yurt çapında sulama projelerine bütçeden imkân dâhilinde tahsisat ayrılmıştır. Bunlardan Kars ili Iğdır Ovası 1. sulama inşaatı ile Doğu Beyazıt sulama projesi çalışmalarına devam edilmekteydi[227]. Bazı yerlerde sulama işleri dere ıslahı çalışmaları ile birlikte yürütülmekteydi. Örneğin Antalya'da Bıçkıcı, Gökçeler, Delice, Gazipaşa Çayı, Küçüklü gibi dereler zaman zaman taşarak mahsulleri tahrip ediyordu. Bölgede tetkik ve etüt çalışmaları yapılmıştır. Serik ilçesinin sulama projesinin 1957 yılı sonu bütçe imkânı ile inşaat safhasına kısmen geçilmesi planlanmıştır[228]. Manisa'nın Sarıçam köyündeki Deliçay'ın ıslahı üzerine de

---

[224] Bayar, *Başvekilim,* s.158-160.
[225] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/9.
[226] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/2, 2/3, 2/12, 2/30, 2/32, 2/34, 4/26, 4/46.
[227] Kars Milletvekili Kemal Güven'in sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 21 Aralık 1956, s.233-236.
[228] Antalya Milletvekili Asım Okur'un sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 21 Aralık 1956, s.236-237.

çalışmalar yapılmış ve bir köprü tesis edilerek ulaşım sorununun çözüme ulaştırılması düşünülmüştür[229].

Malatya'nın Akçadağ ilçesinin Ganideresi taşkınlarından korunması için etütler yapılmış, ancak ödenek durumundan ele alınamamıştı. Akçadağ arazisinin sulama işi ise 1957 programında düşünülmekte olup tahsisat durumuna bağlı olarak yapılacaktı. Bölgenin elektrik meselesinin halledilmesi için Erkenek suyundan faydalanılarak Malatya ve Adıyaman'a enerji verilecek bir santralin etüdü üzerinde çalışılmaktaydı[230].

Malatya ilinin sulaması için Tohma suyu büyük öneme sahipti. Bu konuda etütler yapılmıştır. Bir diğer kaynak ise Aşudu şelâleleri olup yüzde yüz istifade edilmektedir. Setrek suyu, Balıklı suyu, Sağde Çayı, etüt edilmiş ancak bütçe yetersizliği nedeniyle ele alınamamaktaydı. 1957 yılında Malatya'da Şahnahan sulamasının ihalesi yapılmış olup, Başharık, Derme ve Doğanşehir sulamaları da ele alınacak konulardı[231].

Baraj konusu da Bayındırlık Bakanlığı'nın üzerinde önemle durduğu çalışmalar arasındaydı. Dicle ve Batman nehirleri üzerinde birer baraj yapılması konusunda etütler yapılmaktaydı. Bölgede enerjiye acil ihtiyaçları olan Diyarbakır, Siirt gibi şehirler için orta kapasiteli termik veya hidrolik santrallerin kurulması ve bu suretle bölgede bir enerji pazarının tesisi uygun görülmektedir. Her biri milletler arası büyüklükte olan barajların inşası ise yapılan etütler açısından mümkün görülmektedir. Tesislerden her birinin inşa süresi 4- 5 yıl olarak tahmin edilmektedir. Dicle ve Fırat kolları üzerinde inşa edilecek tesisler konusunda Irak ile 1946'da yapılmış bir anlaşma mevcuttu. Buna göre, bu iki nehir üzerinde kurulacak tesisler, ilgili devletlerin menfaatine en uygun gelecek şekilde planlanacaktı[232].

---

[229] Manisa Milletvekili Hikmet Bayur'un sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 16, 9 Ocak 1957, s.25.
[230] Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 16, 9 Ocak 1957, s.26-29.
[231] Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 20, 2 Eylül 1957, s.563-564.
[232] Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoğlu'nun sorusu. *TBMMZC,* 10 Dönem, Cilt 16, 18 Ocak 1957, s.137-140.

Yurt genelinde nehir ve ırmaklar üzerinde köprüler inşa edilmesi meselesi de bu dönemde gündemde olmuştur. Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu, böyle bir soruyu meclise taşımıştır. Muş ilinin sınırları dâhilinde olan nehir ve ırmaklar üzerinde köprü yapılıp yapılamayacağını soran Ağaoğlu'na Etem Menderes, Muş'taki köprü inşaatının il ve köy yolları programı içinde devam ettiğini söylemiştir. Murat Köprüsü ve Medrakon Köprüsü'nün dışında Ziyaret Nahiyesi, Ziyaret Köyü yolundaki Kilise Suyu, Bulanık - Hafrenk yolundaki Hafrenk, Muş merkez kazasında Varto - Hazikan yolundaki Hazikan, Karasu üzerinde Norşin Köyü önündeki Norşin, Bulanık Kazası'nda Murat Nehri üzerinde Kotanlı Köyü civarındaki Kotanlı, Hafrenk Suyu üzerinde Şirvanşeyh Köyü önündeki Şirvanşeyh, Varto Kazası'nda Şerafettin Suyu üzerindeki Bazikan, yine Şerafettin Suyu üzerinde ve Gomogorko Köyü önündeki Koloninkomu, Bingöl Suyu üzerinde ve Körkarut Köyü önündeki Körkarut, aynı su üzerinde Ada Suyu üzerindeki Ada köprülerinin etütleri yapılmakta ve 1957 programında yer almaktadır. Ağaoğlu aldığı cevap karşısında sevincini şu sözlerle belirtmiştir:

"Aziz arkadaşlarım, Şarkın en ücra köşelerini bile, birer birer gezerek bizzat görmüş olan Sayın Nafıa Vekilimiz Etem Menderes Beyefendinin, vekâletini ilgilendiren mevzularda bu bedbaht bölgeye, hususi bir ehemmiyet vereceğini ve diğer bölgelerle olan muazzam açıklığı kapatmaya çalışacağının güzel emarelerini bugün olduğu gibi sevinçle görmekte ve hissetmekteyim. Kendilerine minnet ve şükranlarımı tekrar arz eder hepinizi hürmetle selâmlarım[233]*."*

Bu süreçte Elâzığ - Çemişkezek yolundaki Aşvan köprüsü yapımına devam edilmiştir. Yine aynı bölgede Palu köprüsü, Palu - Karabegan yolunda ve Palu kasabası önünde dar bir köprü inşası yapılan etütler neticesinde uygun görülmüş ve 1957 yılı inşa programına dâhil edilmiştir[234].

Diğer taraftan köy yolları ve içme suları ile ilgili projeler de Bayındırlık Bakanlığı'nın çalışma alanına girmekteydi. Köy yollarının inşası, Köy Kanunu hükümleri gereğince köylü gücü ile gerçekleştirilmekteydi. Köy yollarına yardım

[233] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 17, 13 Şubat 1957, s.201-203.
[234] Elâzığ Milletvekili Selâhattin Toker'in sorusu. *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 20, 10 Haziran 1957, s.140-141.

tahsisatından başka gerekli malzeme ve makine yardımı da yapılmaktaydı. Bakanlık bütçesindeki il ve köy yolları yardım tahsisatı, nüfus, saha, il yolu ve durumu, köy adedi ve köy yolu ile arazi arızası gibi faktörler dikkate alınarak vilâyetlere dağıtılmıştı. Köy yolları için ayrıca bir ödenek ayrılmamış ve böylece köy yollarının yapımı vilâyetlerin takdirine bırakılmıştır. 1951 - 1955 yılları arasında köy yolları için vilâyetlere 58.244.311 lira sarf edilmiştir. Köy içme suları için, köylerde halkın yapacağı su işlerine yardım tahsisatı, ilin köy adedi, köyün nüfusu, ilin yüzölçümü dikkate alınarak valiliklere dağıtılıyordu[235].

Etem Menderes, 26 Şubat 1957 tarihinde yapılan Bayındırlık Bakanlığı bütçesi müzakereleri esnasında söz almış ve yapılan çalışmalara değinmiştir. Etem Menderes, devlet binalarının, demiryolu ve limanlarının, karayolları ve su işlerinin yapımının Bayındırlık Bakanlığı'na ait olduğunu ifade etmiştir. Meclisin önemle üzerinde durduğu bu işler için bütçeden büyük miktar para ayrılıyordu. Etem Menderes, 1957 yılı Bayındırlık bütçesinin toplamda 1.018.735.646 lira ile meclise sunulduğunu söylemiştir. Bu da devlet bütçesinin dörtte birini teşkil etmekteydi[236].

Öte yandan demiryolları yapımı bu dönemde devam edilen çalışmalardan biriydi. Erzurum hattında Horasan- Sarıkamış kısmının 1958'de işletmeye açılması düşünülmektedir. Elazığ- Van sınır hattında, Elazığ-Muş istasyonları 1957 yılı sonunda tamamlanacaktır. Sahillerde liman[237] ve iskele çalışmaları devam edecek ve bu meyanda 1957 yılında da Haydarpaşa limanı inşaatı, Bodrum barınağı ve Gemlik, Paşabahçe, Hopa, Fethiye iskeleleri tamamlanmış olacaktır. Ayrıca sivil hava meydanları ile ilgili inşaatlar devam edecekti. Bundan başka NATO programı gereğince bakanlıkça yapılan hava meydanları ile akaryakıt tesisleri inşaatı sürdürülmekte idi.[238]

Karayolları ile ilgili çalışmalar da bakanlığın önemli bir uğraşı alanıydı. 1957 yılında 1.300 kilometre uzunluğunda devlet yolu inşası faaliyetine ilâveten 1.200

---

[235] Elâzığ Milletvekili Selâhattin Toker'in sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 13 Şubat 1957, s.205-207.
[236] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957, s.902.
[237] Etem Menderes günlüğünde Samsun ve İskenderun limanlarının ihaleleri hakkında notlar düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/4, 2/6, 2/8, 2/24, 2/96.
[238] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957, s.903.

kilometre geçit yolu inşa edilmesi de planlanmaktaydı. Bundan başka yoğun trafiği olan bölgelerde 2.400 kilometre yol asfaltla kaplanması hesaplanmıştır. Yolların bakım çalışmalarının da devam ettirileceğini söyleyen Etem Menderes, neticede 1957 yılı sonunda standart yolların uzunluğu 6.500 kilometreye, yaz, kış geçit veren devlet yollarının uzunluğu 20.000 kilometreye, bakım altındaki devlet yollarının uzunluğu 23.084 kilometreye, asfaltla kaplı yolların uzunluğu 5.000 kilometreye ve köprülerin uzunluğu 58.000 metreye ulaşacağını ifade etmiştir[239].

Su işleri de bayındırlık alanının diğer önemli kolunu oluşturmaktadır. Gerek sulamada ziraat alanında gerekse enerji üretiminde faydalanmak üzere daha önce inşaatına başlanmış olan 7 barajdan Seyhan ve Damsa barajları tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Kemer, Demirköprü ve Hirfanlı barajlarının çalışmaları da devam etmektedir. Bu barajlardan başka 1957 senesinde Apa[240], Altınapa, May, Mamasun, Almus ve Kayırlı olmak üzere altı barajın taahhüde bağlanması planlanmıştı.[241]

Bazı bölgelerde yer üstü suyunun bulunmayışı, yer altı kaynaklarından faydalanma mecburiyeti meydana getirmişti. 1956 yılına kadar toplamda 105 kuyu açılmış, alınan yeni tedbirlerle 1957 yılında 270 kuyu açılması öngörülmüştür[242]. Yer altı suları için 1957 senesi için 20 milyon lira para harcanması planlanmıştı. 1957 senesi programına göre, Urla, Diyarbakır, Mardin, Konya, Niğde, Çorum, Isparta ve Denizli vilâyetleri dâhilinde ilk etütleri ilerlemiş sahalarda araştırma kuyuları açılacaktı[243].

B. Kamu Binası ve Konut Alanında Yapılan Çalışmalar

Etem Menderes, 1957 bütçe konuşmasında yapı işleri konusunda da bir açıklama yapmıştır. Bu çalışmalar, daha çok devlet daireleri, okul, hastane, sağlık merkezi ve adalet tesisleri gibi binalar üzerinde yapılıyordu. Etem Menderes, 39

---

[239] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957, s.903-904.
[240] Etem Menderes, 18 Aralık 1957 tarihli notunda Apa Barajı hakkında bilgi vermektedir. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/8.
[241] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957, s.904.
[242] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957, s.904.
[243] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 18, 3 Nisan 1957, s.82-83.

eğitim, 79 sağlık, 23 ziraat binası ile 43 adalet tesisinin tamamlanmasına çalışılmakta olduğunu ifade etmiştir. Bundan başka özellikle doğal afetlerden zarar görenlere bir yıl önce çıkarılmış kanunla girişilen ev inşaatları da devam ediyordu. Bu binalar, sağlam olmakla birlikte, gösterişten uzak olarak ve fakat ihtiyacı karşılayacak nitelikte düzenlenmişti[244].

Bu şekilde ihtiyaç sahibi olan yerlerin başında Sinop'un Gerze Kasabası geliyordu. 13/14 Şubat 1956 tarihinde çıkan büyük bir yangınla kasabada 17 kişi ölmüş, 833 ev ve 300 dükkân küle dönmüştü. 6000 kişinin sokakta kaldığı olaydan sonra hükümet, yardım hakkında bir bildiri yayınlamıştı. Etem Menderes, o dönemde İçişleri Bakanı olarak olay yerine gitmiş ve incelemelerde bulunmuştu[245]. Bu felaketin izlerini yok etmek ve kasabayı ihya etmek için mecliste kabul edilen ve yürürlüğe giren 6683 nolu kanunla Gerzelilere yardım ve ev yapılmasına karar verilmiştir. Etem Menderes, mecliste bu konuda kendisine yöneltilen soru karşısında söz almış ve kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren çalışmaların devam ettiğini belirtmiştir[246].

Öncelikle kasabanın bir imar planı hazırlanmıştı. Daha sonra kadastro durumu tespit edilmiş ve yangın sahasının istimlâk muamelesi yapılmıştır. Sonra da imar planı araziye uygulanmış ve yapılacak evlerin tipleri, proje, keşif ve şartnameleri hazırlanmıştır. Ev tiplerine göre, 427 çift katlı, 192 çift katlı dükkânlı ve 300 adet tek katlı olmak üzere toplam 919 adet ev 12.002.700 liraya ihale edilmişti. Mukaveleye göre bu evlerin 1958'de tamamlanarak sahiplerine teslim edilmesi öngürülmüştür[247].

5 Eylül 1956 tarihinde yer teslimi yapılarak işe başlandığını söyleyen Etem Menderes, yol ve kanalizasyon projelerinin tamamlandığını ifade etmiştir. Öte yandan evsiz kalan vatandaşlardan muhtaç durumda olan 67 aile için gerekli tedbirler alınmış, Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'na ait tütün bakımevi, hükümet konağı

---

[244] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957, s.902-903.
[245] "Gerze Yangınında 17 Kişi Öldü", *Milliyet,* 15 Şubat 1956, s.1,3.
[246] Sinop Milletvekili Haşim Tarı'nın sözlü sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 14, 21 Kasım 1956, s.110-111.
[247] Sinop Milletvekili Haşim Tarı'nın sözlü sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 14, 21 Kasım 1956, s.111.

olarak kullanılan ilkokul binası tadil edilerek ve bundan başka geçici olarak baraka inşa edilerek bu mağduriyet giderilmiştir[248].

Gerze felâketzedeleri için Millî Yardım Komitesi'ne dört milyon sekiz yüz bin liralık bağışta bulunulmuştur. Bu paranın 3.000.000 lira kadarı ev eşyası ile ticarî emtialarını yangında kaybedenlerin zararlarının kısmen telâfisi için felâketzedelere dağıtılmıştır. Geri kalanının da yeniden yaptırılan evlerin, banka borçlarına karşılık dağıtılması düşünülüyordu. Ancak Etem Menderes'ten sonra söz alan Sinop Milletvekili Haşim Tarı, yaklaşan kış şartlarında felaketzedelerin durumunun zor olacağını belirterek meselenin acil olduğuna dikkat çekmiştir[249]. Tarı'nın kış endişesi aslında pek de yersiz değildir. Zira Aralık ayının ilk haftasında ciddî bir kar ve fırtına olur. Özellikle denizlerde yaşanan fırtınanın verdiği zararlar[250] basında yer almıştır.

Netice itibariyle bu hadiseden Gerze de etkilenmiştir. Etem Menderes, 3 Aralık 1957 tarihli notunda Nusret Bey isminin karşısına Sinop Gerze evlerinin rüzgârdan çatılarının uçtuğunu not etmiştir[251]. Etem Menderes, 4 Aralık tarihli notunda ise Gerze evlerini incelemek üzere Emlak Kredi'den bir yetkiliyi götüreceğini kaydetmiştir[252]. Nitekim Etem Menderes, 8 Ocak 1958'de inşaatı tetkik etmek için Gerze'ye gitmiştir. Ancak Ankara'ya dönüşünde sorun yaşamış ve kar fırtınası nedeniyle yolda mahzur kalmıştır[253].

---

[248] Sinop Milletvekili Haşim Tarı'nın sözlü sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 14, 21 Kasım 1956, s.111.
[249] Sinop Milletvekili Haşim Tarı'nın sözlü sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 14, 21 Kasım 1956, s.111-112.
[250] "Denizlerde Fırtına Hala Devam Ediyor", *Milliyet,* 4 Aralık 1957, s.1,3.
[251] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/16.
[252] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/15.
[253] Etem Menderes'in Adnan Menderes'e gönderdiği telgraflar için bkz. *BCA,* 30 100.75.473.2, s.1-3.

İKİNCİ BÖLÜM

DP DÖNEMİNDE ETEM MENDERES VE DIŞ POLİTİKA

Demokrat Parti iktidarı döneminde, Türkiye'nin daha sonraki dönemlerine de sirayet edecek olan dış politika meseleleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Balkan Paktı, Bağdat Paktı, Amerikan yardımları, Nato'ya üyelik, Ortadoğu politikaları ve Kıbrıs meselesidir.

Demokrat Parti'nin dış politika meselesine bakışını anlamak için Celal Bayar'ın şu sözleri önem arz etmektedir: *"Nasıl bir haricî siyaset takip etmemiz lazım geldiği programımızda yazılıdır. Parti namına müteaddit beyanatımızla bunu ifade etmiş bulunuyoruz. Bize büyük Atatürk memleketimizin menfaati namına takip olunacak yolu öğretmiştir. Bizleri bu sahada da yetiştiren o büyük Ata'dır*[1]*."*

Celal Bayar'ın bu sözlerinden anlaşıldığı üzere DP, kendisine dış politika konusunda Atatürk'ü örnek almaktaydı. O halde partinin dış politika esasları, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tavizsiz bir şekilde uyguladığı esaslara dayanacaktı. Bu esaslar, barışın korunması, uluslar arası hukukun önemi ve denge siyasetidir.

Ancak DP, 10 yıllık iktidarı boyunca ABD'ye bağımlı bir dış politika izlemiş ve bunu da çıkarlarına en uygun olarak düşünmüştür. Bu süreçte Washington ile Ankara arasında dış politika konusunda büyük bir ayrılık olmamıştır[2].

Etem Menderes de ABD yanlısı bir dış politikanın gerekliliğine inanan bir politikacıdır. Etem Menderes'in bakanlık vazifeleri süresince Türkiye'deki Amerikalı görevlilerle ilişkileri oldukça iyidir. Onlarla dostane ilişkiler kurmak istemesi ve bunu bir sosyallik çerçevesinde ele alması esas itibariyle günlüğünde belirgin bir şekilde görülmektedir. Görevi biten ve geri dönmeye hazırlanan

[1] 30 Haziran 1946, *Vatan* gazetesi. Celal Bayar'ın Adana'da partililere demeci için bkz. *Politik Konuşmalar 1946-1950,* s.57-58.
[2] Ahmad, *Demokrasi*, s.396.

Amerikalılarla hediyeleştiğini de yine bazı notlarında ifade etmektedir[3]. Etem Menderes ayrıca Amerika nezdinde resmî anlamda fahrî olarak diploma ve rozetler de almıştı. 29 Nisan 1959 tarihli notunda Etem Menderes, ABD Kara Ordusu Lojistik İdare Merkezi'nden (Fort Lee Virginia) 19 Mart 1959'da aldığı bir resmî ödülü kaydetmiştir[4].

Etem Menderes, bakanlıkları boyunca Dışişleri Bakanlığı'na defalarca vekâlet etmiştir. Ancak ikinci İçişleri Bakanlığı döneminde üzerine aldığı Dışişleri Bakanlığı vekâlet görevini bir yıldan fazla sürdürmüş ve bu dönemde dış politika ile daha aktif ilgilenmiştir. Etem Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün istifası üzerine bakanlığı, 20 Haziran 1956'dan 25 Kasım 1957'ye kadar idare etmiştir. Semih Günver, bakan Etem Menderes hakkında şunları söylemektedir: *"Menderes, itinalı giyinen, yumuşak görünüp sert tepkileri olan, asabi bir insandı. Yabancı dil bilmezdi. Dış politikadan anladığı intibaını vermezdi. Pratik tecrübesi vardı. Genel Sekreter Muharrem Nuri kendisinden çok hoşlandı. Fuat Köprülü gibi idaresi zor bir bakan değildi. Şubat 1985'te görüştüğüm Birgi, Etem Menderes için hayırhah konuştu. 'Terbiyeli, saygıdeğer, olumlu bir devlet adamı idi' dedi. Benim Etem Menderes ile temasım pek az oldu*[5]*."* Etem Menderes zamanında bakanlığın Muharrem Nuri Birgi tarafından fiilen idare edildiğini ifade eden Günver, 1957 yazında bakanlıkta çok değişikliklerin olduğunu kaydetmektedir. Muharrem Nuri Birgi, Londra'ya elçi olmuş, Melih Esenbel ise Genel Sekreterlik'e getirilmiştir[6].

Bu bölümde Etem Menderes'in Dışişleri Bakanlığı vekâleti zamanındaki faaliyetleri dışında özellikle istihbaratı elinde bulundurduğu Millî Savunma Bakanlığı dönemlerine ait evrak ile günlük notlarından faydalanılmıştır.

---

[3] Bu konudaki notlar için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s. 2/158, 4/116, 4/92, 4/89, 4/88, 4/85, 4/81, 4/77, 4/70, 4/65, 4/63, 4/56, 4/55, 4/24, 4/7, 4/6, 5/127, 5/126, 5/124, 5/123, 5/109, 5/107, 5/106, 5/99, 5/97, 5/95, 5/84, 5/74, 5/72, 5/71, 5/70, 5/61, 5/55, 5/44, 5/28, 5/8.
[4] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/88.
[5] Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z "Zorro" Gibi*, Ankara 1985, s.79. (Kısaltma: Günver, *Fatin*).
[6] Günver, *Fatin*, s.80.

I. Avrupa ile Siyasî ve Ticarî İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği tehlikesinin artması Batı Avrupa devletlerinin kendi aralarında siyasî bir birleşme yolu aramalarına neden olmuştu. Brüksel Antlaşması'nı gerçekleştiren İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ile Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç, 5 Mayıs 1949'da Londra'da bir anlaşma ile Avrupa Konseyi'ni kurmuşlardı. Askerî bir niteliği olmayan örgüte Türkiye'nin alınmayışı, Türkiye'de büyük tepkilere neden olmuştu. Ancak kısa bir süre sonra 8 Ağustos 1949'da konseyin merkezi olan Strasburg'da yapılan toplantıda, Türkiye ile Yunanistan ve İzlanda'nın da örgüte davet edilmesine karar verilmişti. Bu karar, Türkiye'de memnuniyetle karşılandı[7].

DP iktidarı boyunca Avrupa ile ilişkiler ve Avrupa Konseyi aynı önemi muhafaza etmiştir. Dışişleri Bakanı Vekili Etem Menderes, 1957 bütçesi müzakerelerinde dış politikadan bahsederken Avrupa Konseyi'nin önemine şu şekilde değinmiştir:

"Muhterem arkadaşlar, Avrupa camiasının faal bir rüknü olmak sıfatıyle azası bulunduğumuz ve mesaisine en büyük ihtimamla iştirak ettiğimiz milletlerarası diğer bir mühim teşekkül de Avrupa Konseyi'dir. Garp kültür ve medeniyetini temsil eden Avrupa memleketleri arasında müşterek ideal ve prensiplerin sembolü olan Avrupa Konseyi'nin son senelerde sarf ettiği faaliyetleri âza devletler arasında siyasî sahada bir görüş birliğinin teessüsüne doğru atılmış ileri bir adım olarak telâkki edebiliriz. Orta - Avrupa'da bu yıl cereyan eden müessif hâdiseler muvacehesinde Avrupa Konseyi'nce gösterilen hassasiyet ve alınan kararlar bunun iyi bir misalini teşkil etmektedir… Avrupa Konseyi'nin iktisadî, adlî, sosyal ve kültürel sahadaki faaliyetlerine iştirak eden Hükümetimiz Avrupa Kültür Anlaşması ile üniversitelere giriş hakkını sağlayan diplomaların muadeletine dair Sözleşmeyi ve Avrupa Konseyi'nin imtiyaz ve muafiyetlerine mütedair Anlaşmayı Yüksek Meclisin tasvibine arz etmiş bulunmaktadır[8]."

---

[7] Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789- 1994),* İstanbul 1995, s.726-727. (Kısaltma: Uçarol, *Siyasî*).
[8] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.805-806.

Avrupa ile ilişkiler açısından Avrupa Tediye Birliği ile geliştirilen iktisadî konular[9] da bu dönemin meselelerindendir. 2 Haziran 1956 yılına kadar Avrupa Tediye Birliği'ne bağlı ülkelerden Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İsveç, İngiltere ve İsviçre ile Türkiye arasındaki dış borçların tasfiyesi için karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştı. Bu anlaşmalar Avusturya ile 9 Ekim 1954'te, Almanya ile 6 Ağustos 1953'te (21 Nisan 1956'da yenilenmiştir), Belçika ile 10 Nisan 1955'te, Danimarka ile 17 Ocak 1955'te, Fransa ile 24 Aralık 1954'te, Hollanda ile 5 Nisan 1955'te, İtalya ile 27 Ocak 1955'te, İsveç ile 17 Ağustos 1954'te, İngiltere ile 17 Ocak 1955'te, İsviçre ile 23 Kasım 1953'te (15 Nisan 1954 ve 1 Ekim 1954 tarihlerinde yenilenmiştir) yapılmıştı.[10]

Avrupa ile yapılan ihracatta krom, manganez ve demir gibi madenlerin yanı sıra hububat, meyve ve sebze de bulunmaktadır. 30 Kasım 1956 tarihine kadar transferi gecikmiş ticarî borçlar için yapılan tediyeler TL olarak şu şekildedir:

Almanya: 181.567.632

Avusturya: 26.191.683

Belçika: 4.347.546

Danimarka: 2.705.610

Fransa: 26.292.620

Hollanda: 1.929.577

İsveç: 11.353.912

İngiltere: 25.388.409

İsviçre: 25.750.886

[9] Türkiye'ye 1947-1953 arasında sağlanan dış kaynaklar EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) ve özel çekme hakları da dâhil 250 milyon doları bağış ve 408 milyon doları borç olmak üzere, TL cinsinden 1.14 milyar olarak tahakkuk etmiştir… 1954'ten sonra bütçe giderlerinin dörtte birine yaklaşan borç taksitleri yeni borçlanmaları getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akın, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı (1945-1960)", *Türkler C. 16,* Ankara 2002, s.919.

[10] Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'ın yazılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.358.

İtalya: 102.204.155[11].

Öte yandan Etem Menderes, yabancı basında Türkiye'nin iktisadî durumu hakkında olumsuz yayınlar yapıldığına dair kendisine yöneltilen soruya bunların bazılarının tenkit maksatlı yazıldığını ve bunun da normal karşılanması gerektiğini ifade ederek cevaplandırmıştır. Etem Menderes, Batı ülkeleri ile yapılan ticarî münasebetlerin gittikçe arttığını, birkaç tenkit yazısının yabancı kurumları endişeye düşürmeyeceğini ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir:

"Sadece cari yıl içinde muhtelif memleketlerden vâki teklifler ecnebi müesseselerin Türkiye ile ne derece iş yapmak istediklerini açıkça göstermektedir. Halen üzerinde bulunduğumuz işlerden bir kısmının birkaç yüz milyon dolara baliğ olmakta bulunduğunu söylersem bu hususta bir fikir edinilmiş olur sanırım. Bu itibarla bu kabîl neşriyatın önlenmesi için düşünülen en esaslı tedbir, takibedilen iktisadi gayelerin bir an evvel tahakkukuna çalışmak ve söylentileri fiiliyat sahasına intikal eden başarılarla iskât etmekten ibaret bulunacaktır.[12]"

Etem Menderes, 1957 bütçesinde yaptığı konuşmada yabancı ülkeler ile yapılan ticarî ilişkilerden bahsederken Avrupa ülkelerini de bu meyanda değerlendirmiştir. Ülkeler arasındaki iktisadî ve ticarî işbirliğinin her geçen yıl ilerlemesi ve gelişmesine dikkat çeken Etem Menderes, bu sebeple Dışişleri Bakanlığı'nın bu sahadaki faaliyetinin de önem kazandığını belirtmiştir. 1956 malî yılında yabancı ülkelerle yapılan müzakerelerin olumlu netice verdiğini ifade eden Etem Menderes, bu konuda Avrupa ülkelerinden Yugoslavya, Hollanda, İtalya, Çekoslovakya, Belçika, Almanya, Fransa, Bulgaristan ve İngiltere'yi zikretmiştir. Etem Menderes, amaçlarının iktisadî ve ticarî alandaki bu gelişmeleri daha etkili bir hale getirmek olduğunu vurgulamıştır[13].

---

[11] Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'ın yazılı sorusu için bkz. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.358-359.
[12] Ankara Milletvekili Muhlis Ete'nin yazılı sorusu. *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.360-361.
[13] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.806.

II. Balkan Paktı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlardaki Sovyet üstünlüğü Türkiye ile Yunanistan'ı endişeye düşürmüştü. Özellikle Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Sovyet Rusya baskısını artırmıştı. Sovyetler bu baskıyı Bulgaristan'ı aracı kullanarak yapıyordu. Bu durum, Türkiye'yi bölgesel bir savunma paktı kurmaya yönlendirmiştir. Pakta katılacak diğer iki ülkenin durumu da buna uygundu. Yugoslavya 1948'de Sovyet bloğundan ayrıldıktan sonra Batı'ya yakınlaşmıştı. Yunanistan da kuzeyden özellikle Bulgaristan'dan tehdit alıyordu. Bundan başka Türkiye ile NATO'da ittifak halinde olması da iki ülke arasındaki diplomasiyi yoğunlaştırmıştı. Neticede üç ülke arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve 28 Şubat 1953'te Ankara'da dışişleri bakanları arasında resmî adıyla "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. 10 maddeden oluşan anlaşma, ekonomik ve kültürel işbirliğine dayanıyordu. Devletler ayrıca genelkurmayları aracılığıyla ortak savunma konusunda işbirliğini devam ettireceklerdi[14].

Türkiye bu anlaşmayı bir ittifak haline getirmek için çaba sarf etmiştir. Bu çabaların sonunda 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya'da Bled'de üç devlet arasında Balkan İttifakı imzalanmıştır. Anlaşma 20 yıl süreyi kapsıyordu ve üyelere gelecek herhangi bir saldırı karşısında ortak bir savunmayı hedefliyordu. Ayrıca dışişleri bakanlarından oluşan bir Daimî Konsey kurulacaktı. Ancak ittifak, 1955 yılından itibaren güç kaybetmeye başladı. İlk önce Rusya ile ilişkilerini düzeltmeye kalkan Yugoslavya'dan darbe almıştır. Ancak esaslı problemler Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs meselesi nedeniyle yaşanan çatışmalar ile başlamıştır[15]. Bu gerginlik, paktın hukuken 1960 yılına kadar sürse de fiilen 1955'te ortadan kalkmasına neden olmuştur[16].

Zira Yunanistan'ın bu tavrı sonraki yıllarda da devam etmiştir. Etem Menderes, 28 Aralık 1956'da mecliste yaptığı konuşmada Yunanistan ile ilişkilere değinmiş ve Balkan Paktı konusunda Kıbrıs meselesinin etkisi üzerinde durmuştur. Balkan

---

[14] Uçarol, *Siyasî*, s.731-733.
[15] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (C. 1-2; 1914 1995)*, İstanbul 2005, s.523-524. (Kısaltma: Armaoğlu, *20. Yüzyıl*).
[16] Cihat Göktepe, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Türkler C. 16*, Ankara 2002, s.908.

Paktı'nın ortak güvenlik, barış ve refah açısından önemine dikkat çeken Etem Menderes, paktın geçici menfaat hesaplarının bir ürünü olmadığını kaydetmiştir. Pakt, NATO ve Bağdat Paktı gibi Birleşmiş Milletler Antlaşması'ndaki meşru müdafaa ve barış için işbirliği prensiplerine dayanıyordu. Etem Menderes, Türkiye açısından paktın lüzumu ve kıymetinin daimî olduğunu ancak pakt için her üç üyenin de aynı duygu ve düşünceleri taşıması gerektiğini belirtmiştir. Bu bakımdan Yunanistan'ın konuya yaklaşımının tasvip edilmediğini ve bunun paktın geleceği için tehlikeli bulunduğunu söylemiştir[17].

Etem Menderes'in bahsettiği Yunan Başbakanı'nın açıklamalarıydı. Karamanlis, Yunan Millî Meclisi'nde Balkan Paktı'nın, Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki tavrı nedeniyle *"ölü bir noktada"* bulunduğunu söylediğini ifade etmişti. Karamanlis, *"Kıbrıs meselesi muallâkta kaldığı müddetçe Balkan Paktı'nın idamesi faydasız olacaktır"* demişti[18].

Etem Menderes, bu konuda şu yorumu yapmıştır: *"Görülüyor ki, Yunanistan, Balkan Paktını, Kıbrıs Meselesini dilediği şekilde halletmek hususunda bir koz, bir kalkan gibi kullanmak istemektedir, buna müsaade edilmemek icabeder… Derhal ifade edelim ki, Balkan Paktından yalnız ve tek taraflı olarak istifade eden Türkiye değildir. Bu paktın lüzumuna kâni olduklarını söyleyenler, onun mevcudiyetinden kendileri de çok fayda görmektedirler[19]."*

Etem Menderes, Belgrad ziyaretinden sonra yayınlanan ve pakt üyeleri arasındaki işbirliğini artırmanın gerekliliğini ifade eden Yugoslav- Yunan bildirisine de değinmiş ve bunun Karamanlis'in beyanatına göre daha yumuşak ve elastiki olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında Yunanistan'ın tavrının tebliğe göre değil de Karamanlis'in sözlerine uygun olduğunun tespit edildiğini söyleyen Etem Menderes şöyle devam etmiştir:

"Yani Yunan Hükümeti kendi memleketinin emniyeti ve Balkanların menfaati lehine olduğunu tasdik ettiği Paktı, Kıbrıs meselesi hallolmadıkça, ölü noktada

[17] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.331.
[18] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.331-332.
[19] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.332.

tutmaya karar vermiş ve Paktın feshedilmesi ihtimalinden bahsetmek suretiyle, üstü kapalı tehditlerde bulunmuştur. [20]*"*

Etem Menderes, Kıbrıs meselesinin tamamen Balkan Paktı'nın dışında bir mesele olduğunu ifade etmiş ve Yunan Hükümeti'nin Balkan Paktı'nda olduğu gibi NATO içinde de yapmaya çalıştığı "tazyik heveslerinin" bekledikleri neticeyi vermeyeceğini vurgulamıştır. Etem Menderes, Yugoslavya'nın pakta önem verdiklerini işittiklerini ve Belgrad bildirisinin Yugoslav ricalinin ısrar ve ikazı neticesinde olduğunu tahmin ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak Yugoslavya'nın paktın korunması noktasında vazifesini tam anlamıyla yerine getirdiğine kanaat getiremediklerini de ilave etmiş ve şöyle demiştir: *"Bu hususi tereddütlerimizin, en kısa zamanda bertaraf edilmesinin mümkün olmasını, samimiyetle temenni etmekteyiz*[21]*."*

Etem Menderes, Yunanistan'ın Kıbrıs meselesi için Balkan Paktı'nı öldürmekten çekinmediğini, Yunan Hükümeti'nin katı tutumu nedeniyle paktın bakanlar seviyesinde toplanamadığını ve üçlü askerî mesai yapamadığını belirtmiştir. Türkiye'nin paktın varlığının devamı için gayret sarfetmesine rağmen Yunan tarafının paktı işlemez duruma getirmekte tereddüt etmediğini ifade eden Etem Menderes, şöyle devam etmiştir:

"Pakt, siyasi beyanatlarda muhtelif maksatlarla istismar edilmektedir ve bu istismar ediliş tarzı da onun bir âzası olan Türkiye'nin lehine olmamaktadır… Bu paktın vücuda gelmesinde Türkiye'nin birinci derecede faal rolü olmuştur. Bunu, tefahür için söylemiyoruz; sulh uğrunda memleketleri birbirine yaklaştırmak hususundaki vazifemizi, ne kadar iyi idrak etmiş ve bu vazifenin icabatını yerine getirmekte, ne kadar müspet hareket eylemiş olduğumuzu, tebarüz ettirmek için kaydediyorum. Şimdi, emek sarfı ile vücuda getirdiğimiz bu hüsnüniyet eserinin nerelerde olduğunu ve nelere yaradığını bilmemiz lâzımdır[22]*."*

[20] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.332.
[21] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.332.
[22] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.332-333.

Etem Menderes, mecliste 1957 bütçe müzakerelerinde yaptığı konuşmada da Balkan Paktı hakkında detaylı bilgi vermiş ve Türkiye'nin aynı noktada olduğunu anlatmıştır. Türkiye'nin Balkan Paktı'nın fayda ve lüzumu hakkında görüşünün devam ettiğini ancak paktın atıl bir durumda olmasının sebebinin Yunanistan ile Yugoslavya olduğunu belirtmiştir. Yunanistan'ın uzun zamandan beri Balkan Paktı ve NATO içindeki vecibelerini yerine getirmediğini söyleyen Etem Menderes, Yugoslavya'nın tutumu üzerine paktın canlandırılması noktasındaki ümitlerin azaldığını ifade etmiştir. Paktın kurulmasında etken olan kader ve menfaat birliğinin önemine dikkat çeken Etem Menderes, bu sebeple Yunanistan ile Yugoslavya'nın hareketlerinin Türkiye'den çok kendi menfaatleri aleyhine olacağını vurgulamıştır[23].

III. Bağdat Paktı

A. İttifak Hazırlıkları ve Paktın İmzalanması

Türkiye ile Irak arasında Şubat 1955'te imzalanan Bağdat Paktı, esas itibariyle Sovyet Rusya'nın Orta Doğu'ya sızmasını önlemek amacıyla ABD'nin fikri olarak doğmuştur. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, özellikle Kore Savaşı'ndan sonra komünist yayılmacılık tehlikesine karşı Orta Doğu ülkeleri arasında bir ittifak yapılması için harekete geçmiştir. Dulles, bu düşünceyle Mayıs 1953'te bütün Orta Doğu ülkelerine bir seyahat düzenlemiştir. Bu sırada Türkiye'ye de gelen Dulles, seyahatinde bu fikri gerçekleşeceği bir ortam bulamamıştır. Bunun nedeni Arap ülkelerinin İsrail, İngiltere ve Fransa ile olan anlaşmazlıklarıydı. Bu sebeple ittifakın gerçekleşmesi askıya alınmıştır[24].

Bağdat Paktı'na giden süreçte ilk aşamayı Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command- MEC) oluşturmaktadır. 1951 yılında ortaya çıkan MEC, 1952 yılında adını değiştirerek bölgesel bir savunma sistemi haline geldi. MEDO, bu süreçteki ikinci aşamaydı[25]. MEDO'ya (Middle East Defence Organization) 1952 yılında Arap ülkelerinin katılım yolları aranmıştır. Bu dönemde Mısır ve İngiltere

[23] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.804.
[24] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.524-525.
[25] Fahir Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleten C:LIX S. 224 Y. 1995/Nisan,* Ankara 1995, s.190.

arasında MEDO konusunda görüşmeler uzun süre devam etmiştir. Köprülü'nün Mayıs ayında Arap liderleriyle yaptığı görüşmelerde, İngiltere ile Mısır arasındaki Kanal meselesi halledilmedikçe MEDO konusunda da bir ilerleme olmayacağı düşüncesi hâkimdi[26].

İngiltere ve Mısır arasında gerginliğe yol açan Şüveyş Kanalı hadisesi, 27 Temmuz 1954 tarihinde parafe edilen bir anlaşma ile sonuçlandırılır. 19 Ekim 1954 tarihinde de anlaşma imzalanmıştır. İngiltere- Mısır ilişkilerinin iyileşmesinden sonra Türkiye, bu ittifakın kurulması için faaliyete geçmiştir. Nitekim Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın Ankara'ya gelmesinden sonra 18 Ekim 1954'te yayınlanan bir bildiriyle, Türkiye ile Irak arasında güvenlik amacı taşıyan bir ittifak kurulacağı açıklandı. Bildiride, Türkiye'nin Arap devletlerinin yasal menfaatlerine aykırı bir politika izlemeyeceği ifade edilmekteydi. Bu ifade, İsrail ile Arap ülkeleri arasında bir denge siyasetine yönelik bir tutumun işaretiydi[27].

Nuri Said Paşa ile Ankara'da yapılan görüşme, Pakistan elçisine bildirilir. Elçiye, Nuri Sait Paşa'nın, Batı ile işbirliği yapmanın Arapların menfaatine bir durum olduğunu Arap Birliği toplantılarında ifade ettiğini ve İsrail tehdidinden dolayı Pakistan ile işbirliği yapmak ihtiyacı duyduğunu söylediği anlatılmıştır. Adnan Menderes, Türkiye ile Pakistan'ın Orta Doğu'nun güvenliğini sağlamak amacında olduklarını ve bu işbirliğine Araplar da katılırsa daha geniş bir birlik haline gelineceğini Nuri Sait Paşa'ya hatırlatmıştır. Irak'tan sonra Suriye ve İran'la da temas edilecekti. Irak Başbakanı, en büyük tehdidin ise İsrail değil Rusya'dan geleceğini dikkate alınca Irak petrolleri doğu sınırlarında tedbirleri alınacağını ve Türkiye'ye yapılacak yabancı yardım malzemesinin kolay geçmesini sağlayacağını söylemişti. Ayrıca Nuri Said'in Türk-Pakistan Paktı'nı lehinde olduğu da elçiye bildirilmişti[28].

---

[26] George McGhee, *ABD- Türkiye- NATO- Ortadoğu…* Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara 1992, s.250-252. (Kısaltma: McGhee, *ABD*).

[27] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.525-526.

[28] Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nda Genel Sekreter Vekili Melih Esenbel ile Pakistan elçisi arasında geçen bu konuşma, 22 Ekim 1954 tarihlidir. Görüşme karşılıklı soru- cevap şeklinde geçmiştir. Esenbel, verdiği bilgileri Pakistan Hükümeti'ne bildirmesini elçiden rica etmiştir. Zabıtname ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.98.304.2, s.93-100.

Pakistan elçisi Âmin-ud-din, 27 Ekim 1954'te memleketine, Türkiye'de yapmış olduğu üst düzey görüşmeleri anlatan rapor niteliğinde bir mektup göndermiştir. Buna göre elçi, 22 Ekim 1954'te cumhurbaşkanı ile bir görüşme yapmış ve itimatnamesini takdim etmişti. Elçi aynı gün Millî Savunma Bakanı Etem Menderes ile de görüşmüştü. Elçi ile Etem Menderes görüşmede, Nuri Said Paşa'nın basın toplantısından bahsetmişler, elçi özellikle paşanın basın toplantısındaki belirsiz olan beyanatının aslını sormuştu. Etem Menderes de Nuri Said'in Türkiye- Pakistan ile aynı safta olduğunu belirtmişti. Elçi, ertesi gün de Adnan Menderes ile bir görüşmede bulunmuştur. Adnan Menderes, Irak ile olan bu ittifakın oldukça önemli olduğuna dikkat çekmiş ve Irak'ın Türk- Pakistan Paktı'na tasvip etmesinden ötürü memnuniyet duyduğunu belirtmişti. Ayrıca Arapların İsrail ile olan gerginliklerinden dolayı Türk- Pakistan Paktı'na girmeleri gerektiğini ifade etmişti[29].

Türkiye, Arap ülkelerinin pakta girmesi için çaba göstermiştir. Bunlardan biri olan ve Başbakan Adnan Menderes'in pakta kesinlikle dâhil etmek istediği[30] Ürdün, konuya kısmen de olsa ılımlı yaklaşmakla birlikte kendi içinde çelişkili durumlar yaşamaktaydı. Ürdün Başbakanı Tevfik Ebulhuda'nın Türk Heyeti Beyrut'ta iken Beyrut'u ziyaret etmesi bunu açıkça gösteren bir hadise olmuştur. Bu ziyaret, ülkede özellikle mecliste sıkıntılara neden olmuş ve hükümet bazı milletvekilleri tarafından sorguya çekilmişti. Başbakan vekili bu seyahatin şahsî sebeplerle yapıldığını söylemişse de başbakandan dönüşte izahat alınması kararlaştırılmıştı[31].

Ürdün'ün bu ılımlı tavrında esasen Türk Hükümeti'nin yaklaşımı da etkilidir. Türk Hükümeti bu sıralarda Ürdün ile dostluk tesisini kuvvetlendirmek maksadıyla mecliste kanun tasarısı hazırlıyordu. MSB Etem Menderes, Üç tane Uğur tayyaresinin Ürdün Devleti'ne hibe edilmesine dair kanun layihasını bir takrir ile

---

[29] Elçi, 29 Eylül'de itimatnamesini Dışişleri Bakanı Prof. Fuat Köprülü'ye takdim ettiğini, ancak kendisinin NATO konuşmaları için Paris'te olmasından ve Köprülü'nün işlerine Etem Menderes'in bakmasından ötürü davet üzerine Etem Menderes ile görüşme yaptıklarını belirtmekteydi. Görüşmede, Türk- Irak Paktı'ndan başka Türkiye'ye gelmiş olan Pakistan askerî heyetten duyulan memnuniyet de dile getirilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA,* 10 900.98.304.2, s.83-92.

[30] Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım, İstanbul 2001, s.116. (Kısaltma: Bağcı, "Demokrat").

[31] *BCA,* 10 900.98.304.2, s.112.

meclise sunmuştur. Yapılan müzakereler sonrasında kanun tasarısı kabul edilmiştir[32]. Lübnan ile ilgili de benzer bir kanun tasarısı hazırlanmış ve bazı silah, mermi ve malzemenin Lübnan'a hibe edilmesine dair layiha müzakere sonucu kabul edilmiştir[33].

Türkiye, bütün çabalarına rağmen pek fazla bir şey elde edememiş, Arap ülkelerini bu ittifaka razı edememişti. Bununla birlikte Irak da yolundan dönmemiş ve 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nı imzalamıştır. Güvenlik ve savunmaya yönelik paktın 5. maddesi önemlidir. Zira bu maddeye göre, pakta katılım şartı için ya Arap Ligi ülkesi olmak ya da taraflarca tanınmış olmak gerekliydi. Bu durumda İsrail'in bu pakta katılması mümkün değildi[34].

B. Paktın Genişlemesi ve Etkileri

Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra Mısır ve Suriye'nin aleyhtar tutumları neticesinde paktın genişletilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda önce İngiltere 4 Nisan 1955'te, Pakistan 23 Eylül 1955'te ve İran da 3 Kasım 1955'te pakta katıldılar. Ancak katılan ülkelerin hiçbirisinin Arap devleti olmaması ve böylece Arap ülkelerinin desteğinden mahrum kalması, pakt açısından bir zafiyet olmuştur[35]. Her ne kadar basında pakta girmesi muhtemel olarak görünse de[36] ABD'nin pakta katılmayışı güçlü bir savunma örgütünün oluşmasına engel olmuştur[37].

Öte yandan pakta katılan devletlerin durumları, bu davranışlarının sebebinin anlaşılması açısından önemlidir. İran'ın pakta katılması kendi iç politikasıyla doğrudan alakalıydı. Bu konuda Suriye'nin Tahran Elçiliği'nin hazırlamış olduğu bir rapor, İran'ın buhranlı iç politikasını ortaya koymaktadır. İran'da yaşanan buhranın sebeplerinden ilki ABD'nin buradaki nüfuzunun artmasıydı. Amerika'nın askerî yardımları ve İran'a gönderdiği memur ve subaylar bu nüfuzun artmasında etkendir.

---

[32] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 5, 11 Şubat 1955'e ek S. 189, s.82-83; 86.
[33] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 7, 20 Mayıs 1955'e ek S. 329, s.414-415; 483.
[34] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.526-527.
[35] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.527.
[36] "Amerika'nın Bağdat Paktı'na Girmesi Muhtemel", *Milliyet,* 6 Ekim 1955, s.1,7.
[37] Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Y. 3 S. 6 Ekim 2011,* Konya 2011, s.91.

İran'da Amerikan yanlılarının başında ise Başbakan General Zahidi gelmekteydi. Bu yüzden Şah'la arasının açık olduğuna dair dedikodular çıkmıştı[38].

İran'daki muhaliflerin başında Komünistler gelmektedir. Komünizm'in İran'da tutunmasının nedeni ise halkın içinde bulunduğu kötü şartlardı. Hükümet ve üniversite kadrolarında komünistlerle mücadele edilmiştir. Mücadele edilen bir diğer kesim de din adamlarıydı. General Zahidi, din adamlarının halk nazarındaki nüfuzlarını kırmıştır. Rapora göre büyük bir istihbarat teşkilatı oluşturan Zahidi, İran'ı Türkiye- Pakistan Paktı'na dâhil etmeye çalışıyordu[39]. Türkiye de İran'ı pakta üye yapmak için çaba sarfetmiştir. Bu bağlamda Bayar'ın İranlıları ikna etmek için yaptığı ziyaret önemlidir. Esasen ziyaretten önce Şah kabineyi katılım hususunda ikna etmiş, yalnız tarih belirlenememişti[40].

Özellikle İngiltere'nin katılmasını Arap toplumunda bir silah olarak kullanan Mısır ve Suriye, karşı atağa geçip aralarında askerî bir pakt imzaladılar. Bu ittifaka daha sonra Suudi Arabistan ve Yemen de katılmıştır. Mısır ve Suriye 20 Ekim 1955'te, Mısır ve Suudi Arabistan 27 Ekim 1955'te, Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında 21 Nisan 1956'da savunma anlaşması imzalanmıştır. Bağdat Paktı'na karşı oluşturulan bu blok sayesinde Sovyet Rusya, Orta Doğu'ya nüfuz etmeyi başarmıştır[41]. Öte yandan Kasım 1956'da başlayan ikinci Arap- İsrail Savaşı ve akabinde İngiltere'nin Süveyş'i işgali Bağdat Paktı'nı sarsmıştır. Pakttan çekilme kararı alan Nuri Sait Paşa'yı Başbakan Adnan Menderes vazgeçirmiştir[42].

Bu süreçte Dışişleri Bakanlığı vekâleti vazifesinde olan Etem Menderes ve Dışişleri Genel Sekreteri, 29 Kasım- 2 Aralık 1956'da Londra'yı ziyaret etmiş ve Dışişleri Bakanı Selwyn Llyod ile Ortadoğu'daki ortak sorunlar hakkında görüşmüşlerdir. Türkiye, bölgenin istikrarına büyük önem veriyor ve özellikle

---

[38] 4.12.1954 tarihli rapor için bkz. *BCA*, 10 900.98.304.2, s.68-69.
[39] *BCA*, 10 900.98.304.2, s.69-70.
[40] Gökhan Çetinsaya, "Türk- İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.142.
[41] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.527-528.
[42] Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923- 1973", *Belleten C. XXXIX S. 154 Y. 1975/Nisan,* Ankara 1975, s.286.

Suriye'deki Albay Sarraj yönetimindeki askerî hükümetin Sovyet askerî yardımlarıyla silahlandırılmasını büyük tehlike olarak görüyordu[43].

Etem Menderes, 28 Aralık 1956 tarihinde meclisteki konuşmasında Bağdat Paktı'na değinmiş, paktın kurulduğu günden beri sadece barışı amaç edindiğini ve fakat düşmanca faaliyetlere maruz kaldığını ifade etmiştir. Etem Menderes, ülkelerin pakta katılıp katılmamalarının kendilerini ilgilendirdiğini belirtmiş, ancak tavırlarının paktı yok etmek isteyenlere karşı değişeceğini vurgulamıştır. Bu ülkeler, başından beri pakta karşı olan Suriye ve Mısır idi. Bu ülkelerde kamuoyunun değil yönetimlerin bu konuda etken olduğunu söyleyen Etem Menderes, bu durum karşısında tedbirler alınacağını kaydetmiştir. Mısır ve Suriye'nin pakt aleyhine yaptıklarından uzun bir şekilde bahseden Etem Menderes, özellikle Mısır yöneticilerinin *"idealizm kisvesi"* altında propaganda yaptıklarını belirtmiştir. Etem Menderes, bu noktada paktın kuruluşundan sonra aleyhte yapılan propagandalara değinmiş, özellikle İsrail ile gizli anlaşmaların olduğu şeklindeki iftiralardan bahsetmiş ve şöyle devam etmiştir:

"Biz, israil ile münasebatımız bahane edilmek suretiyle, aleyhimizde yapılan, hem gülünç hem de hazin, pervasız propagandalara, maksatlarımızın dürüstlüğünün verdiği itminan ile bir hayli müddet, sadece icabeden mukabeleleri yapmakla iktifa ettik. Ümidediyorduk ki; gerek İsrail ile gerek Arap devletleri ile en geniş siyasî temas ve imkânlarımızı muhafaza etmek suretiyle, günün birinde, Filistin meselesinin halli bakımından, iki taraf arasında yapıcı, faydalı vazife görmek imkânlarını elimizde tutmuş ve bu suretle, Orta - Doğu'nun sulh ve istikrarına hizmet etmiş oluruz.[44]"

Etem Menderes, olayların buna imkân vermediği gibi İsrail'in Mısır'a olan tecavüzünün Türk- İsrail ilişkilerini nazik bir duruma getirdiğini söylemiştir. Bundan sonra Filistin meselesi halledilinceye kadar Tel Aviv'deki elçinin geri çekilmesine karar verilmiş ve bunun olaylar üzerinde etkili bir tedbir olacağı düşünülmüştü.

---

[43] Bağcı, "Demokrat", s.122.
[44] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.327-331.

Ancak alınan bu tedbirin olumlu tesirlerini yok etmek amacıyla Mısır ve Ürdün'de Türkiye aleyhine birtakım propagandalara girişilmişti[45].

İttifaka karşı alınan bütün bu olumsuz tutumlara rağmen Türkiye, pakt üyeleri ile iyi ilişkiler geliştirmek için çaba göstermiştir. Etem Menderes, günlüğünün pek çok yerinde ittifak üyesi devletlerin heyetlerinin Türkiye'yi ziyaretlerinden bahsetmiştir. Bunlardan birisi Ocak 1957'dir. Irak, İran ve Pakistan heyetleri Ankara'ya gelmiş ve temaslarda bulunmuştu. Irak heyetinde veliaht Emir Abdullah da bulunmaktaydı. Pakistan Başbakanı, Ankara Çimento Fabrikası, Harp Okulu ve Kırıkkale fabrikalarını gezmişti[46].

25 Şubat 1957 tarihinde yapılan bütçe müzakerelerinde Etem Menderes dış politikadan bahsederken Bağdat Paktı'na da değinmiş ve son zamanlarda yaşanan olayların Ortadoğu'da itimada değer tek siyasî teşekkülün Bağdat Paktı olduğunu ifade etmiştir. Etem Menderes, pakt içinde başbakanlar seviyesinde yapılan toplantıların olumlu netice verdiğini kaydetmiştir[47].

1957 yılının Aralık ayında Ankara'da Bağdat Paktı Konferansı yapılır[48]. Etem Menderes, bu dönemde Nuri Sait Paşa ile bizzat ilgilenmiştir[49]. 1958 Ocak sonlarına doğru Bağdat Paktı Askerî Konseyi Türkiye'de tekrar bir araya gelir. Bu toplantının[50] öncesinde Adnan Menderes Bağdat'a gitmişti. Türkiye'ye gelen heyetlerin başında ise Pakistan adına Başkumandan Mehmet Eyüp Han, İran adına Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Abdullah Hidayet, Irak adına Erkan-ı Harbiye

---

[45] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.331.

[46] Etem Menderes'in not düştüğü tarihler, 19-22 Ocak 1957 tarihleri arasıdır. Etem Menderes, misafirler şerefine verilen yemek, resepsiyon ve kokteyllerden bahsetmiştir. Ayrıca Koraltan, Polatkan ve Hüseyin Avni Bey ile beraber Pakistan ve İran Başbakanlarını İstasyon Gazinosu'na götürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/171, 2/172, 2/173.

[47] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.803.

[48] Ahmad, *Kronolojisi,* s.174.

[49] Etem Menderes, Hariciye Köşkü'nde Paşa'ya yaptığı ziyaretten bahsetmektedir. Etem Menderes, Paşa ve Irak Sefiri beraber öğle yemeği yemişlerdir. 2 Aralık 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/16.

[50] Bağdat Paktı Bakanları, Suriye bunalımı ile İsrail sorununu konuşmak için Ankara'da toplandılar. Ocak 1958. Ahmad, *Kronolojisi,* s.176.

Umumiye Reisi M. Refik Ahmet ve İngiltere adına Hava Mareşali Dicson bulunmuştur[51].

1958 yılı pakt açısından temasların yoğun geçtiği bir yıl olmuştur. Nitekim Mayıs ayında bir askerî heyet Irak'a gönderilmiştir. Nuri Sait Paşa'nın isteği üzerine gönderilen heyetin başında Birinci Ordu Komutanı Cemil Paşa vardı[52]. Nuri Sait Paşa'nın böyle bir ziyareti talep etmesi, kuvvetle muhtemel Irak iç siyasetindeki karışıklıklarla alakalıydı.

Orta Doğu'daki Sovyet Rusya'nın faaliyetleri, 1956'dan itibaren bölgede oluşan buhranı daha da arttırmıştır. Bu sıkıntılı durum, Irak'ta da kendini göstermiş, 14 Temmuz 1958'de bir ihtilal[53] monarşinin ve Nuri Sait yönetiminin yıkılmasına neden olmuştur. Öte yandan General Kasım'ın liderliğinde kurulan yeni rejimin ittifaktan çekilmesi[54] paktın geleceğini etkilemiştir. Pakt, Merkezî Anlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization- CENTO[55]) şeklinde isim değiştirerek ekonomik ve kültürel işbirliğine yönelmiştir[56]. McGhee, Bağdat Paktı'nın başarısızlığa uğramasının nedenini biraz da NATO'nun pakt ile bağlantı kurma konusunda bir ilgi göstermemesine dayandırmaktadır[57]. Ortadoğu politikasında etkin rolü olmayan CENTO ise Humeyni Devrimi ile birlikte İran'ın ayrılmasıyla sona ermiştir[58].

---

[51] Etem Menderes'in not düştüğü tarihler, 24-28-29 Ocak 1958'dir. Etem Menderes, Bağdat Paktı üyeleri ile yaptığı görüşme ile kendilerine Hariciye Köşkü'nde ve Ankara Palas'ta verilen ziyafetlerden bahsetmiştir. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/114, 4/116.

[52] 4-5 Mayıs 1958 tarihli notlar için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/64.

[53] Irak'taki askerî darbe, Bağdat Paktı devlet başkanlarının Ankara ve İstanbul'da düzenledikleri toplantı sırasında meydana gelmiştir. Irak Kralı II. Faysal ile Başbakan Nuri Sait Paşa'nın öldürülmeleri ve darbenin Moskova yanlısı olmasından duyulan endişe, 17 Temmuz 1958 tarihli Bağdat Paktı bildirisinde açıkça ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı),* Ankara 1991, s.255-256. (Kısaltma: Armaoğlu, *Belgelerle*).

[54] Irak, 14 Temmuz 1959'da pakttan ayrıldığını açıklamıştır. Turan Silleli, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri,* İstanbul 2005, s.78.

[55] CENTO, 19 Ağustos 1959'da Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanmıştır. Turan, *Türk IV-2,* s.170; CENTO hakkında bilgi için bkz. Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler C. 16,* Ankara 2002.

[56] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.528.

[57] McGhee, *ABD,* s.267.

[58] Yücel, *Demokrat,* s.121.

IV. Türkiye- ABD İlişkileri

A. Amerikan Yardımlarının Başlaması, Kore Savaşı ve NATO'ya Üyelik

DP'nin ilk yıllarındaki önemli bir dış siyaset konusu olan NATO'ya giriş meselesinde esas etken kuzeyde beliren Sovyet Rusya tehdididir. Türkiye, Millî Mücadele yıllarından itibaren sıkıntı veren bu tehlike karşısında bir denge unsuru aramıştır. Bu noktada Türkiye, Rusya'dan daha güçlü olan ABD'ne dayanmayı tercih etmiştir. 4 Nisan 1949'da NATO'nun kuruluşu ve Amerika'nın kolektif bir ittifak sistemini benimsemesi de Türkiye açısından olumlu bir aşama olmuştur[59]. Zira Batı'ya yaklaşma politikası ile aynı zamanda ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernleştirilmesi için gerekli kaynakların dış yardım ile Batı'dan kolay sağlanacağına inanılıyordu[60].

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Truman yönetimi esnasında Ortadoğu'daki Sovyet tehdidini önlemek maksadıyla yeni politikalar üretmiş ve 1947'deki Truman Doktrini[61] gereği Türkiye'ye büyük askerî yardımlarda bulunmaya karar vermişti[62]. Nitekim 22 Mayıs 1947 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar yardım yapılmasını öngören kanunu kabul etmiştir[63]. Haziran ayında Amerikan İktisadî Heyeti Türkiye'ye gelmiştir[64]. Türkiye'ye yapılacak olan yardım 12 Temmuz 1947 tarihinde yapılan bir anlaşma ile teminat altına alınmıştır[65].

ABD, ayrıca Sovyet Rusya'nın Avrupa'daki siyasî yayılımını engellemek ve Avrupa'nın kalkınması maksadını taşıyan bir projeyi de bu dönemde hayata geçirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma ile *"Marshall Planı"*nı açıklamıştır. Bu

---

[59] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.517-518.
[60] Yusuf Sarınay, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi", *Türkler C. 16,* Ankara 2002, s.926.
[61] Amerikan Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de kongrede, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısı önünde bir konuşma yaparak yeni Amerikan politikasını açıklamıştır. Konuşma metninin orijinali için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.152-157.
[62] McGhee, *ABD, s.*17-18.
[63] Orijinal kanun metni için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.158-161.
[64] Ahmad, *Kronolojisi,* s.33.
[65] Türkiye adına Hasan Saka ve ABD adına Edwin C. Wilson'un ismi geçen anlaşma için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.162-164.

plan, 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasını sağlamıştır[66].

Öte yandan özel Amerikan sermayesinin gelmesinden ümidini kesen Türk Hükümeti de Marshall Planı üzerinde yoğunlaşmıştı[67]. Türkiye'nin plana dâhil olması 4 Temmuz 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile olmuştur[68]. Bu sayede Türkiye, 1948-1952 arasında Amerika'dan toplamda 350 milyon dolar civarında bir kaynak sağlamıştır[69]. Bu kaynak başta tarım olmak üzere madencilik, ulaştırma ve bayındırlık faaliyetlerine kullanılmıştır[70]. Amerika'nın Avrupa'daki Sovyet tehlikesine karşı bir sonraki hamlesi ise Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı'nı kurması olmuştur[71]. Avrupa'daki müttefiklerini aynı birlik altında toplamak isteyen ABD, böylece kapitalist blok içinde oluşacak kamplaşmayı önlemeyi amaçlıyordu[72].

Türkiye'nin NATO üyeliği ise çok kolay olmamıştır. Belçika, Danimarka, Hollanda ve Norveç gibi ülkeler kendi paylarına düşen ekonomik yardımın azalacağı düşüncesiyle aleyhte tavır almışlardı[73]. Ancak Türkiye'nin üyeliği, Ortadoğu'nun savunması ve ABD'nin o bölgede Sovyet tehdidini önleyebilmesi bakımından tek güçlü korumayı sağlayacaktı[74].

---

[66] Marshall'ın konuşmasının orijinali için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.165-167.

[67] 1947 yazında özel bir Amerikan vakfı, Türkiye'nin kaynakları ve potansiyelleri üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın yazarı Max Weston Thornburg, yabancı sermayeyi çekmek için Türkiye'nin iş ve teknik deneyime ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştır. Bilgi için bkz. Andrew Mango, *Türkiye ve Türkler 1938'den Günümüze*, Türkçesi Füsun Doruker, İstanbul 2005, s.55. (Kısaltma: Mango, *Türkiye*).

[68] Türkiye adına Necmettin Sadak ve ABD adına Edwin C. Wilson'un adının geçtiği anlaşma metni için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.168-178.

[69] Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye,* İstanbul 2012, s.183.

[70] Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo- Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın),* C. 2, İstanbul 2013, s.209-213. (Kısaltma: Dokuyan, *1945-1950*).

[71] Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve ABD arasında Waşinghton'da imzalanan anlaşma metni için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle*, s.188-192.

[72] Burcu Bostanoğlu, *Türkiye- ABD İlişkilerinin Politikası Kuram ve Siyasa,* Ankara 1999, s.260. (Kısaltma: Bostanoğlu, *Türkiye*).

[73] Mustafa Albayrak, "D.P. Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", *Türkler C. 16,* Ankara 2002, s.864.

[74] McGhee, *ABD,* s.18,22.

NATO'ya üyelik konusunda Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi de en önemli bir etken olmuştur. 25 Haziran 1950'de başlayan savaşta, BM'in emrine verilen bir tugaylık kuvvet büyük kahramanlık ve mücadele azmi[75] göstermiştir. Böylece Türkiye'nin NATO'ya katılımının bir kazanç olacağı anlaşılmış oldu. Neticede Ottowa'da Eylül 1951'de yapılan NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ile Yunanistan'ı NATO'ya katılmaya davet etmeye karar verdi[76]. Ancak Türkiye'nin NATO'ya alınmak istenmesinde başka nedenler de vardı.

Sosyalist Balkan ülkelerinin hızla silahlanması ile ABD, Türkiye'nin üyeliğine olumlu bakmaya başlamıştı[77]. Ayrıca Ortadoğu bölgesinin stratejik öneminin artması ve Eisenhower'in NATO'nun güneydoğu kanadını güçlendirmek istemesi başlıca sebepler arasındaydı[78]. Mısır'ın Ekim 1951'de Ortadoğu Komutanlığı tasarısına katılmayı kesin olarak reddetmesi de İngiltere'nin geri adım atmasını sağlamıştır. Neticede 17 Ekim 1951 tarihinde Londra'da yapılan toplantıda NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını kabul etmiştir[79].

Öte yandan NATO'ya üyelikten hemen önce Türkiye, ABD ile resmî adı *"Muaddel Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını Tadil Eden Anlaşma"* olan bir ortak güvenlik anlaşması imzalamıştır. Türkiye ile ABD arasında bir mektup teatisi ile gerçekleşen 7 Ocak 1952 tarihli bu anlaşma TBMM tarafından 10 Mart 1954 tarihinde onaylanmıştır. Anlaşma esas olarak da 12 Temmuz 1947 tarihli yardım anlaşmasına dayanmaktadır[80].

Türkiye'nin NATO'ya resmen üyeliği 18 Şubat 1952'de gerçekleşmiştir[81]. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden kısa bir süre sonra 4 Mart 1952'de General

---

[75] Türk tugayı, Kunuri Savaşı'nda büyük bir başarı göstermiş ve ordunun yok edilmesini önlemiştir. McGhee'nin 8. Ordu Komutanı General Walker'den yaptığı aktarma için bkz. *ABD,* s.142-143; Türk askerlerinin Kore'deki mücadelesi için bkz. *Kore'de Türk Muharebeleri,* Ankara 2012; Kore'ye 4 tugay gönderilmiştir. Askerlerin biyografileri için bkz. *Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri,* Ankara 1992.

[76] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.519-520.

[77] Dokuyan, *1945-1950,* s.369.

[78] Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler "Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı",* İstanbul 2000, s.93. (Kısaltma: Akalın, *Askerler*).

[79] 17 Ekim 1951 tarihli protokol için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.189, 192-193.

[80] Maslahatgüzar Gerald Keith'in Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'ye yazdığı 7 Ocak 1952 tarihli mektup için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.184-187.

[81] Ahmad, *Demokrasi,* s.392.

Dwight D. Eisenhower, NATO Başkomutanı olarak Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında Eisenhower ile Celal Bayar son derece olumlu mesajlar verdiler[82]. Bundan sonra ilişkiler olumlu seyretmiş ve Adnan Menderes aralarında MSB Etem Menderes'in de olduğu bir heyetle ABD'ye gitmiştir[83]. Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles ile görüşmelerde bulunulmuş ve neticesinde bir tebliğ ile askerî yardımların arttırılacağı bildirilmiştir. Böylece 1954 yılı içinde Türkiye'ye yapılan askerî yardım 740 milyon doları bulacaktı[84].

B. NATO Çalışmaları, Eisenhower Doktrini ve Suriye Buhranı

Etem Menderes'in Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet ettiği dönem Amerika ile ilişkiler açısından önemlidir. Menderes, 28 Aralık 1956 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında NATO'nun önemine dikkat çekmiş ve ortak emniyet tedbirlerinin başlıca unsurlarından olduğunu ifade etmiştir. Paktın aleyhinde propaganda yapıldığını ifade eden Menderes, bunların asılsız olduğunu belirtmiş ve başbakanın son katıldığı 11-14 Aralık'ta Paris'teki toplantıdan bahsetmiştir. Bu toplantı sonrasında yayınlanan bildiri ile bütün pakt camiasında tam bir dayanışma ve görüş birliğinin olduğu ortaya çıkmıştı. Yine bu toplantı ile askerî savunma tedbirlerinin asla gevşetilemeyeceği sonucu da çıkıyordu. Toplantıda üye devletler arasında özellikle iktisadî ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik kararlar alınmıştı. Ayrıca pakt içindeki ihtilafların başka mercilere gitmeden halledilmesine dair prensip kararı alınmış ve usuller belirlenmişti. Etem Menderes, toplantı hakkındaki konuşmasını şöyle tamamlamıştır:

"Bu Konsey toplantısının dikkate şayan neticelerinden biri de; bir yandan Macaristan hâdiseleri karşısındaki durumunu açıklarken öte yandan Orta - Şark'ta olup bitenler muvacehesinde alâka ve endişesini ifadede geri durmamış olmasıdır. Konsey, neşrettiği tebliğde bu alâka ve endişesini ifade ederken Orta - Şark'ın işlerine karışır veya Orta - Şark'ı idareye kalkışır bir tavır asla takınmamıştır. Çünkü Atlantik Paktının istinadettiği ideallerden biri de, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının

[82] McGhee, *ABD*, s.161-162.
[83] "Başvekil Adnan Menderes Dün Akşam New-York'a Vardı", *Milliyet*, 1 Haziran 1954, s.1.
[84] Amerikan Askerî Yardımı Yarım Milyar Dolara Çıktı", *Milliyet*, 6 Haziran 1954, s.1.

esasını teşkil eden, hürriyet ve başka memleketlerin hareket serbestilerine mâni olmamak prensibidir. Filhakika Konseyin tebliğinde, Orta- Şark'ta komünizmin yerleşmesinden - yani hariçten bir müdahale ve tahakkümün vukuundan dolayı endişe izhar edilmiş ve Orta - Şark'ta huzursuzluk yaratan meselelerle milletlerarası sulh ve istikrara zarar vermesi zaviyesinden meşgul olunmuştur. Atlantik Paktı camiasının emniyeti için hayati ehemmiyet arz eden Orta - Şark bölgesi ile bu Pakt teşkilâtının, bu bakımlardan çok yakından alâkalanması onun için, elbette bir vazife teşkil eder[85]*."*

5 Ocak 1957 tarihli Eisenhower Doktrini, 1956 yılında yaşanan Arap- İsrail Savaşı'nın bir sonucudur. İsrail, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırması ile meydana gelen bu savaş esnasında Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya asker göndereceğini söylemesi üzerine ABD devreye girmiş ve savaşın sonlanmasını sağlamıştı. Ancak ortaya çıkan Sovyet tehdidi Amerika'yı bölgeye -hem ekonomik sıkıntılarını gidermek hem de ittifaklar ile Komünizme karşı mücadele etmek için- yardımcı olmaya yönlendirmiştir. Başkan Eisenhower, kongreye bir mesaj göndererek bu doktrini uygulamak için yetki istemiştir[86].

Etem Menderes, hareketli olan bu dönem ile ilgili bilgi vermektedir. 1 Şubat 1957 tarihli notta Etem Menderes, Kazım Taşkent[87] ile yaptıkları bir konuşmadan bahsetmektedir. Buna göre Amerikan kredi işleriyle uğraşan Taşkent, Amerika'dan 10 milyon dolarlık döviz kredisi isteyecek ve bunu kültür işlerine sarfedecekti[88].

Etem Menderes'in Amerikan yardımını önemsediği mecliste yaptığı konuşmalardan da anlaşılmaktadır. 15 Şubat 1957 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Etem Menderes, Türkiye'nin askerî ve iktisadî bakımdan güçlenmesinin Amerika ile olan karşılıklı yardımlaşma ilişkilerinin esasını oluşturduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin ortak emniyet uğrunda yüklenmiş olduğu malî külfetlere dikkat

---

[85] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.326-327.
[86] Eisenhower Doktrini orijinali için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.240-248.
[87] Kazım Taşkent, 26 Şubat 1953'te meclisten istifa etmiş; ancak perde arkasında hala etkili olan bir banker işadamıdır. Ahmad, *Demokrasi,* s.95; Kazım Taşkent, 9 Eylül 1944'te Yapı ve Kredi Bankası'nı kurdu. Bilgi için bkz. s.143; Ali Kazım Taşkent, sağlık problemleri ileri sürerek Manisa milletvekilliğinden çekilmiş ancak DP üyesi olmaya devam etmiştir. Ahmad, *Kronolojisi,* s.107.
[88] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/166.

çeken Etem Menderes, modern bir ordunun ancak iktisadî gelişme ile olabileceğini vurgulamıştır[89].

Etem Menderes, Manisa Milletvekili Hikmet Bayur'un kendisine soru olarak yönelttiği Amerika'dan geniş ölçüde bir kredi sağlanması meselesi hakkında şöyle demiştir: *"Sayın Hikmet Bayur arkadaşımın iktisadî kalkınmamızı münhasıran böyle bir kredinin sağlanmasına bağlıyan görüşüne tam olarak iştirak edemeyeceğim. Bilindiği gibi bir hayli zaman evvel ortaya atılmış olan böyle bir kredi tasavvurunun tahakkuk etmemiş olmasına rağmen iktisadî kalkınmamızın hızla devam etmekte olduğunu hep birlikte görüyoruz[90]."*

Mecliste çok belirgin bir cevap vermemesine rağmen Etem Menderes, günlüğünde, 1 Mart 1957 tarihli notunda 18 Mart tarihinde Washington'da yapılacak bir toplantı ile önemli bir Amerikan yardımı temin edilebileceğini belirtmektedir[91].

Etem Menderes, mecliste bütçe müzakerelerinde yaptığı konuşmada Eisenhower Doktrini'ne değinmiştir. Eisenhower Doktrini'nin Amerika'nın özellikle Ortadoğu'da beliren Komünist tecavüzüne karşı ortaya çıkmış bir plan olduğunu ifade eden Etem Menderes, Ortadoğu'da yaşanan buhranlı sürecin yeni bir mesele olmadığını ve Komünist cephenin bu bölgede uzun zamandır gayret gösterdiğini söylemiştir. Mısır, Süveyş Kanalı meselesini Komünist propaganda ile bir Doğu-Batı mücadelesi haline getirmeye çaba gösterdiği için Komünist nüfuzu Ortadoğu'da yeni bir yayılma imkânı bulmuştu[92].

Aynı konuşmada Etem Menderes, bir silahsızlanma planı uygulamaya konulmadığı müddetçe kuvvetli olması gerektiğini söylediği NATO'dan gelen askerî yardımların nasıl kullanıldığını anlatmıştır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden itibaren masrafı ortak olmak üzere yapılacak askerî tesisler için toplam yardım 90 milyon sterlindir. Bu yardım bu süreçte bütün NATO devletlerine yapılan yardımın % 20'sine tekabül etmektedir. Buna karşılık enfrastrüktür (altyapı) yardımlarına

---

[89] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 15 Şubat 1957, s.217.
[90] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 15 Şubat 1957, s.218.
[91] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/152.
[92] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.801-802.

katılma payı 10 milyon sterlin idi. Etem Menderes, 90 milyon liranın 35 milyonunun hava meydanlarına, 25 milyonunun akaryakıt tesisatına, 14 milyonunun muhabere tesislerine, 8 milyonunun deniz üslerine ve 8 milyonunun da harp karargâhları, radarlar ve seyrüsefer yardımcı cihazlarına kullanmak için programlandığını söylemiştir. Programın sonunda 22 hava meydanı, 2000 küsur km.lik akaryakıt boru hattı, 270.000 metre küp kapasitelik akaryakıt deposu, 14.000 km.lik irtibat sağlayan muhabere şebekesi, 10 mahalde deniz üssü tesisleri, iki harp karargâhı ve çeşitli yerlerde radar ve seyrüsefain cihazları kurulmuş olacaktı[93].

Etem Menderes, ABD yardımlarına da değinmiş ve 1948 yılından beri alınan iktisadî yardımın 800 milyon dolara ulaştığını kaydetmiştir. Bu paranın 107 milyonu 1956-57 devresine aittir. Bu yardımlar bir program dâhilinde tamamen kullanılmaktaydı. 1954 yılında imzalanan ziraî maddeler ticaretinin geliştirilmesi ve yardımlaşma hakkındaki kanun çerçevesinde yapılan anlaşmalarla 1954'te 26 milyon, 1955'te 28 milyon ve 1956 yılında da 65 milyon dolarlık ziraî madde Türk lirası karşılığında temin edilmişti. Askerî yardımlara gelince 1956-57 devresinde toplam yardım tutarının 200 milyon dolara ulaşmasının beklendiğini söyleyen Etem Menderes, böylece gelen askerî yardım toplamının 1 miyar 700 milyon dolara varacağını belirtmiştir[94].

Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'ne katılması ise 22 Mart 1957'de olmuştur. Eisenhower'in özel danışmanı Büyükelçi James P. Richards, Ankara'ya gelerek müzakerelerde bulunmuş ve ortak bir bildiri yayınlanmıştır[95]. Adnan Menderes bu sayede ülkedeki prestijini artırmayı düşünmekteydi[96]. Etem Menderes ise Richards'ın Ankara temaslarını yakından takip etmiştir. Başbakan'ın Richards Heyeti için Hariciye Köşkü'nde verdiği akşam yemeğine katılan[97] Etem Menderes ertesi gün Amerikan Sefareti'nde verilen öğle yemeğine de iştirak etmişti[98].

---

[93] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.805.
[94] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.806.
[95] Ortak bildiri için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.249-250.
[96] M. Serhan Yücel, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Türkler C. 16,* Ankara 2002, s.842. (Kısaltma: Yücel, "Menderes").
[97] 21 Mart 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/142
[98] 22 Mart 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/141.

Öte yandan Ortadoğu'da Mısır'ın öncülüğünde başlayan Batı aleyhtarlığı, bütün Arap ülkelerine sirayet etmişti. Esas itibariyle Bağdat Paktı'ndan itibaren Batı'ya karşı olan Suriye de Sovyet Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Suriye Savunma Bakanı Halit el-Azm'ın Temmuz 1957'de Moskova'ya giderek birtakım anlaşmaları imzalaması ve bunların açıklanması ile de Suriye buhranı[99] ortaya çıkmıştır. Bu durum ABD ile Türkiye'yi harekete geçirmiş ve savaş hazırlığına sevk etmiştir. Bundan sonra Sovyet Rusya Türkiye'yi alenen tehdit etmiş; bunun üzerine ABD de NATO üyesi olan Türkiye'yi yalnız bırakmayacaklarına dair bir bildiri yayınlamıştır[100]. Askerî birlikler Suriye sınırına kaydırılmış ve bunun neticesinde Kafkasya sınırında hareketlilik yaşanmıştır[101]. Suriye ise Türkiye'nin sınırda yığınak yapmasını[102] BM'e şikâyet etmiş ve Türkiye'ye de bir nota vermiştir[103].

Sovyet Rusya ile yaşanan kriz, Aralık 1957'de Türkiye'ye ilk defa Amerikan füzelerinin girmesini sağlamıştır. Türkiye'nin ABD'den talebi üzerine *Honest John[104] ve Nike* füzeleri getirilmiştir[105]. Amerikan yardım heyeti ile ilk ortak toplantı yapılmıştır. Etem Menderes, 11 Mart 1958 tarihli notunda Amerika'nın 1958 yılı silah yardımından bir muhrib ile 4 mayın taramanın çıkarıldığını ve 2 denizaltının verileceğini kaydetmektedir[106]. Sonraki günlerde Amerikalılarla bir ortak toplantı daha yapılacaktır[107].

---

[99] Suriye krizi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Oğuz Çelikkol, *İçimizdeki Komşu Suriye,* İstanbul 2015, s.67-68; Mahir Küçükvatan, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 11 S. 23 Y. 2011/Güz,* İzmir 2011.

[100] 11 Ekim 1957 tarihli bildiri için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.251-252.

[101] ABD elçilik görevlilerinin *"Türkiye ve Irak ile komplo kurmak"* suçlamasıyla Suriye'den sınır dışı edilmesi ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Loy Hendorson'un Ağustos 1957'de Türkiye'yi ziyaret etmesi Suriye ile olan gerilimi tırmandırmıştır. Ahmad, *Demokrasi,* s.397-398.

[102] 27 Eylül 1957 tarihi itibariyle Türkiye, Suriye sınırına yaklaşık 33.000 kişilik bir birlik yerleştirmiştir. 4 Ekim'de ise ek bir zırhlı tugayın sevkiyatına başlanmış ve 10 Ekim tarihinde bu sevkiyatın tamamlandığı bildirilmiştir. Bilgi için bkz. Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945- 1958,* İstanbul 1997, s.191.

[103] Ekim 1957. Ahmad, *Kronolojisi,* s.169.

[104] Etem Menderes, 4 Mart 1958 tarihli sayfasının başına *"Honest John silahları"* olarak kısa bir not düşmüştür. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/96.

[105] Adnan Menderes'in konu ile ilgili Anadolu Ajansı'na verdiği 9 Aralık 1957 tarihli demeç için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.253-254.

[106] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/93.

[107] 8 Nisan 1958 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/78.

Öte yandan Türk- Amerikan ilişkilerinde sadece Amerikan yardımlarının değil aynı zamanda NATO çalışmaları bağlamında da olumlu bir seyir gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde MSB olarak 1958 bütçe müzakerelerinde söz alan Etem Menderes, silahlı kuvvetlerin NATO içersinde önemli bir yeri olduğuna dikkat çekmiş ve Türkiye'nin NATO'ya girişinin 6. yılı nedeniyle NATO Güney - Doğu Müttefik Kuvvetleri Kumandanı Oramiral Brisko'dan gelmiş bir telgrafı okumuştu. Brisko, *"Türk silâhlı kuvvetleri, altı yıl önce NATO'ya iltihak etmişler ve sulhun korunması hususundaki gücümüzü ölçüsüz derecede artırmışlardır. O zamandan beri ittifakımız gerek kuvvet, gerekse karşılıklı anlayış bakımından kuvvetlenmiş bulunmaktadır. Türk silâhlı kuvvetlerine, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da, idame ettireceklerine inandığım mühim rolleri için teşekkürlerimi arz ederim."* demişti[108].

Etem Menderes, Türk dış politikasında yapılan bazı icraatların Arap ilişkileri açısından hatalı olduğunu günlüğünde vurgulamıştır. 24 Mayıs 1958 tarihli notunda Köprülü ile Süveyş meselesinden konuştuklarını yazan Etem Menderes, Türkiye'nin İngilizlerin burada kalmasını teklif etmesinin yanlış olduğunu ve bunun Arapları Türkiye'den soğuttuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Suriye sınırına asker yığılmasını ilkinde kendisinin önlediğini belirten Etem Menderes, daha sonra bunun Amerikalılar istiyor diye yapıldığını ve bunun da Arap dünyasında kötü etki yaptığına dikkat çekmektedir. Etem Menderes, Amerikalıların aslında böyle bir isteklerinin olmadığını da ilave etmiştir[109].

Etem Menderes, Temmuz 1958'de ABD Savunma Bakanlığı'nın çağrısı üzerine Amerika'ya bir seyahat yapmıştır. Bu seyahatin maksadı ise ABD'nin Türkiye'de kuracağı üsler hakkında görüşmeyi kapsamaktadır. Ancak Ortadoğu'da ortaya çıkan bunalım yüzünden seyahat yarım kalmıştır[110]. Bununla birlikte verimli bir seyahat olmuştur[111].

---

[108] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.539-540.
[109] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/54.
[110] Ahmad, *Kronolojisi*, s.181.
[111] Etem Menderes, ABD'ye gittiği süreçte günlüğünde not tutmamıştır. Ancak döndükten sonra ayın 24'ünden itibaren not düştüğü görülmektedir. Bu tarih, uçak ile İstanbul'a ardından Ankara'ya gittiğini yazdığı dönüş tarihidir. 25 Temmuz 1958 tarihli notunda ise Menderes gerek başbakana

Irak'ta gerçekleşen ihtilalden hemen sonra pakt üyelerinde meydana gelen tedirginlik ABD'nin bu noktada daha etkin rol almasını sağlamıştır. Türkiye'de yapılan toplantıların sonunda yayınlanan 17 Temmuz 1958 tarihli bildiride geçen *"Bu hususlaki gayretlerinde Orta Şark'ın sulh, emniyet ve istikrarı ile yakınen ilgili bulunan diğer memleketlerin tam müzaheretine nail olacaklarına emindirler"* ifadesi ile ABD'nin desteği istenmiştir. Nitekim 28 Temmuz 1958 tarihinde Londra'da yapılan toplantıya ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles da katılmıştır. Aynı gün yayınlanan bildiri ile ABD, dünya barışı için tebliği yayınlayan devletlerle güvenlik ve savunma konusunda işbirliği yapmayı kabul etmiştir[112]. Bu tarihten kısa bir süre sonra ise Türkiye'de bu bağlamda bir hareketlilik yaşanmıştır.

Nitekim Etem Menderes, 12 Ağustos 1958 tarihli notunda Amerikalıların bir çıkarma taburu vereceklerini ve General Mead ile birlikte Adana İncirlik meydanına gideceklerini kaydetmiştir[113]. 13 Ağustos günü İncirlik'e giden Etem Menderes'in yanında Fevzi Mengüç ile Hamdullah Suphi Paşa bulunmaktadır. Kendilerini İncirlik yetkilileri ile Adana Valisi ve Mersin Valisi karşılamıştı. Etem Menderes, heyeti ile beraber uçakları tedkik ettikten sonra saat 17.00 itibariyle Ankara'ya hareket etmiştir[114].

20 Kasım 1958 tarihinde ABD ile Türkiye arasında Atom Silahları Mukavelesi imzalanmıştır. Etem Menderes, kısa notunda General Mead, Deniz Albayı W. A. Moffett ile Deniz Binbaşısı John P. Wolfe'nin adını belirtmiştir[115]. 20 Ocak 1959 tarihli notunda ise Etem Menderes, yaz aylarında Amerikalıların Todor atom silahını vereceklerini ifade etmiştir[116].

---

gerekse cumhurbaşkanına Amerika seyahatini anlattığını kaydetmiştir. Menderes'in başbakan için *"Memnun oldu"* şeklinde yazması ise seyahatin iyi geçtiğine bir işarettir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/30.

[112] Tebliğin altında İran Başbakanı İkbal Manuçer, Pakistan Başbakanı Mâlik Firuz Han, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Birleşik Krallık Başbakanı Harold Macmillan ile ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in isimleri bulunmaktadır. Tebliğ ile ilgili ayrıtılı bilgi için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle*, s.255-257.

[113] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/21.

[114] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/21.

[115] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/12.

[116] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/118.

ABD işbirliğini gerçekleştirmek için pakt üyeleri ile ikili anlaşmalar yapacaktı. Türkiye ile ABD arasında Ankara'da imzalanan 5 Mart 1959 tarihli işbirliği anlaşması bunun neticesinde ortaya çıkmıştır. Anlaşmada 28 Temmuz 1958 tarihli beyannameye de atfen, herhangi bir saldırı karşısında mukavemet ve ortak güvenlik konusunda karşılıklı teminat verilmektedir. Anlaşmada 5 Ocak 1957 tarihli Eisenhower Doktrini'ne yani *"Orta Doğu'da Sulh ve İstikrarı İdameyi İstihdaf Eden Müşterek Karar"*a da değinilmiş ve herhangi bir tecavüz durumunda Türkiye'nin talebi üzerine ABD'nin -silahlı kuvvetlerin kullanılması da dâhil- her türlü harekete geçeceği belirtilmiştir. Ayrıca ABD, Türkiye'ye askerî ve iktisadî yardımda bulunmaya devam edeceğini de onaylamıştır[117].

Etem Menderes günlüğünde bu tarihten iki gün öncesi yani 3 Mart 1959 tarihinde Amerika ile ilgili konulara değinmiştir. Adana radyo stüdyosu için Amerika Millî Emniyeti'nin 1 milyon dolar ve 1,5 milyon Türk lirası tahsis ettiğini yazan Menderes şöyle devam etmektedir: *"8 milyon Türk lirası daha istemişiz. Bunun üzerine Amerikalılar mukaveleyi bozuyorlar. Mister Kombel gelmiş. Binanın alt katı yıkılmış."* Ankara Millî Emniyet binası için 200 bin dolar hibe ettiklerini ve malzeme için döviz geleceğini belirten Etem Menderes bina inşaatının Türkiye'ye ait olduğunu ve sadece genel müdür odasına 350 bin lira harcandığını belirtmektedir[118].

Anlaşmadan kısa bir süre sonra ise 11 Mart 1959 tarihli notunda Etem Menderes, Amerika ile ilişkilerden bahsederken Hürriyet Partisi Elazığ Milletvekili Salahaddin Toker isminden bahsetmektedir. Muhtemel bir konuşmadan olduğu anlaşılan sözler enteresandır: "*Füzelerin menzili uzadıkça rampalar Amerika kıtasına intikal edecek. Türkiye'nin coğrafî ve askerî durumunun ehemmiyeti azalacak. Atom, petrolün yerine geçince orta ve yakın şarkın ehemmiyeti kalmayacak[119]."* Bu sözler kuvvetle muhtemel Toker'e[120] aittir. Sözlerin içeriği olan düşünce ise esasen dönemin ABD hakkında olan bir görüşünü ortaya koymaktadır.

---

[117] Anlaşmayı Türkiye adına Fatin Rüştü Zorlu ve ABD adına da Fletcher Warren imzalamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle,* s.258-260.
[118] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/101.
[119] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/98.
[120] Salahaddin Toker ile ilgili notlar için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s. 2/174, 2/170, 2/136, 2/89, 2/51, 2/30, 2/15, 2/12, 2/9, 2/4, 4/115, 4/101, 4/46, 5/123, 5/116, 5/80, 5/44, 5/37.

DP iktidarı boyunca Ankara, ABD ile olan ilişkilerini *"karşılıklı yarar ilişkisi"* şeklinde düşünmüştür. Özellikle Eisenhower Doktrini'ni bu şekilde yorumlamış ve Amerika'dan gelecek maddî yardımı da bu anlayışla doğru orantılı olarak görmüştür. Buna göre ABD nazarında Türkiye'nin önemi arttıkça yardımlar da o oranda artacaktır. Bu sebeple Türkiye *"Amerikan çıkarlarının önemsizleşmesi kaygısını"* sürekli taşımıştır[121].

Öte yandan Etem Menderes, Amerikan askerî yardımıyla alakalı bir kanun tasarısını meclise bir takrirle sunmuştur. Bu tasarı, 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmanın onanmasına dair kanuna yapılan ek maddeyi içermektedir. Bu maddeye göre Amerika tarafından verilmiş olan malzeme ve teçhizattan lüzumu kalmayanların tahsisinin kaldırılarak ABD Hükümetine iadesi yapılacaktı. Müzakerelerden sonra kanun layihası kabul edilmiştir[122].

Etem Menderes'in bu dönemde Amerikan desteğinin alınmasını önemsediği bazı notlarından anlaşılmaktadır. Etem Menderes, bu konuda Amerikalı emekli Albay Mr. Miscall ile *"enteresan"* olarak nitelediği bir konuşma gerçekleştirmiştir. Etem Menderes, bu görüşmede Amerika'dan çeşitli yardım temin etmenin yolları üzerinde durduklarını kaydetmekte ve tekrar konuşacaklarını ilave etmiştir[123].

C. U-2 Hadisesi ve Türk- Amerikan İlişkilerinde Gerginlik

ABD ile Rusya arasındaki güç mücadelesi 1960 yılında oldukça yükselmiştir. Nitekim 27 Mayıs darbesinden hemen önce ABD ile Sovyet Rusya arasında tarihe "U-2 Hadisesi" olarak geçen bir olay gerilimi tırmandırmıştır. Etem Menderes'in MSB olduğu süreçte yaşanan bu olay, Türkiye'yi Rusya karşısında zor durumda bırakmıştır.

Sovyetler, 1957 yılında uzaya ilk füze ve uydusunu fırlatmış ve böylece stratejik bir üstünlük kazanmıştır. ABD ise uzaydan bile saldırı imkânı veren bu uzun menzilli füzelere karşı koruma maksatlı U-2 uçaklarını geliştirmiştir. Amerika bu

---

[121] Bostanoğlu, *Türkiye*, s.332-334.
[122] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 9, 10 Haziran 1959, s.668.
[123] 27 Haziran 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/61.

uçakları İngiltere, Almanya, Türkiye ve Japonya'daki üslerine konuşlandırmıştı. İncirlik üssündeki bu uçaklardan birisi 1 Mayıs 1960 günü havalanarak Pakistan üzerinden Sovyet hava sahasına girmiş; bu esnada bir motor arızası sebebiyle alçalınca Sovyet radarına yakalanarak düşürülmüştür. Pilotun[124] sağ olarak kurtulduğu olay üzerine gerek ABD gerekse Sovyet yetkilileri peşpeşe açıklamalar yapmıştır. ABD ile Sovyet Rusya arasında ilişkiler gerginleşmiş ancak uçağın Adana'dan kalkmış olması Türkiye'yi de Sovyetler nezdinde zan altında bırakmıştır. Bunun üzerine 8 Mayıs 1960 tarihinde Türk Dışişleri tarafından bir bildiri yayınlanarak böyle bir uçuşa izin verilmediği ifade edilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet Rusya'ya geçmediği malûmdur[125]"*. Sovyet Rusya'nın 13 Mayıs'ta verdiği ikinci nota üzerine Türkiye, sınırları dışında sadece kendi uçaklarından sorumlu olduğunu tekrarlamıştır[126].

Esasen Türk- Sovyet ilişkileri 1958 yılı itibariyle bir iyileşme dönemine girmişti. Kruşçev, 1958 yılında Bulganin'in başbakanlıktan çekilmesi üzerine başbakan olmuş ve 1964 yılına kadar iktidarını sürdürmüştür[127]. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ilişkilerin düzelmesi[128] bu devreye rastlamaktadır. Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın bir heyetle 1959 yılında Rusya'ya gidişi[129] bu anlamda önemli bir hadisedir. Yine bu dönemde Adnan Menderes de Rusya'ya ziyaret kararı almıştır[130].

---

[124] CIA ajanı Gary Powers, esir alınmıştır. Ahmad, *Kronolojisi,* s.210; Akalın, pilotun ismini Francis Powers olarak kaydetmektedir. *Askerler,* s.114.

[125] Armaoğlu, *Belgelerle*, s.261-262.

[126] Nurettin Gülmez- Bülent Tahancı, "Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 14 S. 28 Y. 2014/Bahar,* İzmir 2014, s.236-237.

[127] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.465.

[128] Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 9 Ocak 1960 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Türkiye'nin Rusya'ya karşı politikasında meydana gelen değişiklikleri anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suat Bilge, *Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk,* Ankara 1992, s.345-346.

[129] Bu seyahatin önemi, 1939'dan beri ilk kez iki ülke bakanları düzeyinde olmasındandı. Vefa Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 14 S. 28 Y. 2014/Bahar*, İzmir 2014, s.269.

[130] Kâmuran Gürün, *Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953),* Ankara 2010, s.313.

Bu karar[131] bazı çevrelerce Amerika'ya karşı bir *"şantaj"* olarak değerlendirilmiştir[132].

Türkiye'nin NATO üyeliği ve Rusya ile ilişkilerinin darbe üzerindeki etkilerini irdelemek için bu dönemde dış basında çıkan yazılar önem arzetmektedir. Etem Menderes'in -makamından alınan basın raporlarına bakıldığında- 27 Mayıs sürecinde Batı kamuoyunun tutumunun bilincinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu raporda bulunan 7 Mayıs 1960 tarihli *Economist "NATO'nun Karışık Köşesi"* başlıklı uzun yazısına Türkiye'deki olaylara atfen *"Menderes, çok geç kalmadan genç Türk demokrasisini boğmaktan vazgeçecek mi?"* şeklinde bir soruyla başlamaktadır. Bu noktada neye "çok geç kalınacağı" sorusu dikkat çekicidir. İstanbul'da toplanmış olan NATO dışişleri bakanlarının kendilerini örfî idare altında olan bir şehirde ve vahim bir durumun ortasında bulduklarını belirten yazıya göre Zorlu, NATO Konseyi'ne olaylara bazı gruplar tarafından istismar edilen gençlerin sebebiyet verdiğini söylemişti. Adnan Menderes ise daha ileri giderek muhalefetin halkı ayaklandırmaya çalıştığını iddia etmişti[133].

Yazıya göre Türkiye'de yaşanan olaylardan Menderes Hükümeti sorumludur. Hükümetin özellikle son altı yıldır demokratik esaslara riayet etmediğini vurgulayan yazı, ekonomik, siyasî, basın ve üniversite özgürlüğü gibi konularda eleştirisinin boyutunu genişletmektedir. Türkiye'de sağlam bir demokrasinin ilerlemesi için pek çok faktör olduğunu ifade eden yazar şöyle devam etmektedir: *"Bazı zamanlar taşkın bir şekilde olsa dahi tenkitlerin kabul edilmesi daima demokrat idarenin esaslarındandır. Ve eğer Menderes bu gerekleri tatbike geçmezse, şimdiye kadar kendisini siyasetten ihtimamla ayırmış olmasına rağmen ordunun bunların tatbiki hususunda baskısı ile karşılaşabilir[134]."* Bu son cümle çarpıcıdır, zira 20 gün sonra ihtilal olacaktır. Ancak yazının devamında Rusya'nın zikredilmesi de yine küresel güç dengelerinin Türk siyaseti üzerindeki etkilerini düşünmek noktasında önemlidir.

---

[131] Türk Hükümeti, bu kararı 11 Nisan 1960'da duyurmuştur. Kemal H. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, Çev. Hakan Gür, Ankara 2003, s.197.
[132] Akalın, *Askerler*, s.110-111.
[133] MSB Etem Menderes'in makamından alınan yabancı basın raporu. *BCA*, 10 900.90.274.1, s.12.
[134] *BCA*, 10 900.90.274.1, s.12-15.

Türkiye'nin NATO müttefikliği konusuna dikkat çeken yazı ülkenin diktatörlük altına girmesi durumunda *"kifayetli ve verimli bir ittifak üyesi"* olarak kalmasının zor olduğunu ifade etmektedir. *"Bütün Türklerin mutabık oldukları bir hususun Sovyet nüfuz veya taarruzunu defetmek olmasından ötürü bu hususta fazla mübalağa etmek doğru değildir"* diyen yazıda Adnan Menderes'in Rusya'ya yapacağı ziyaretten bahsedilmekte ve bu da maddî yardımların temini arzusuna bağlanmaktadır. Yazının bu konudaki son cümlesi ise dikkate değerdir: *"Kendisi, daha ziyade sağlam bir vaziyette olanların Moskova'ya ziyaretlerinden en fazla faydayı sağlamakta olabilecekleri hususunu aksettirmelidir; eğer Temmuzda kendi memleketinde daha fazla sıkıntılar içinde kalmış olursa, Ruslar kendisine yardım edecekleri yerde daha derinlere itmenin kendi menfaatlerine olduğunu hissedebilirler*[135]*."*

Adnan Menderes'in Rusya'ya yapacağı seyahat Yunan basınında da yankı bulmuştur. Yunan basını, Türkiye'nin bu davranışını Yunanistan'a karşı samimiyetsizlik ve hatta Türkiye'nin Batı bloğundan ayrılıp Doğu bloğuna yaklaşması olarak değerlendirmiştir. Yunan basınında bu seyahatle ilgili makul yazı yazan tek gazete ise *Katimerini* idi. Dışişleri Eski Bakanı Pipinelli, bu seyahati zararsız olarak değerlendirmiş ve NATO'ya sadakatle bağlı olan Türkiye'nin bu temasından olumsuz bir netice çıkmayacağını ifade etmişti. Öte yandan yine eski bakanlardan Ksindaris ise yazdığı bir makalede, Batı müttefik devletlerinde hayretle karşılanan bu hadisede, Türkiye'nin Amerika'nın fikrini sormadığını, sadece İngiltere ile görüştüğünü yazmış ve Ankara'nın böyle bir hareketle dikkatleri üzerine çekmiş olduğuna vurgu yapmıştır[136].

[135] *BCA*, 10 900.90.274.1, s.15-16.
[136] *BCA*, 10 900.98.304.2, s.148-151.

V. Kıbrıs Meselesi

A. Kıbrıs'ın Uluslararası Bir Sorun Haline Gelmesi ve 6/7 Eylül Hadisesi

1571'de Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Kıbrıs adası[137] ile ilgili mesele, Türkiye'nin 1950'li yıllarda uğraştığı en önemli problemlerinden birisi olmuştur. Bunun sebebi Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıs'ı ilhak etmek için iç karışıklık çıkarmasıydı. Kıbrıs meselesi, Yunanistan ve Türkiye'de 1947 itibariyle belirgin olarak ortaya çıkmıştır[138].

Kıbrıs Türklerinin en büyük mitingi 28 Kasım 1948'de Selimiye Meydanı'nda yapılmış ve 15000 kişi katılmıştı. Mitinge Dr. Fazıl Küçük, Faiz Kaymak, M. Dana, R. R. Denktaş, Suphi Kenan, Dr. Denizer gibi isimler katılmış ve Enosis aleyhinde konuşmuşlardı. Enosis propagandasına karşı durmak için Kıbrıslılar tarafından 1949 yılında Türk Kurumları Federasyonu kurulur ve başkanlığına Faiz Kaymak getirilir. Federasyonun kuruluş toplantısına, Kıbrıs Türklerinin[139] hakkını savunan kurumların başında gelen KATAK[140] ve Millî Parti[141] ile birlikte çeşitli örgütler katılmıştır[142].

1950 yılında Başpiskopos seçilen Makarios, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını gerçekleştirmek için Enosis'i ilan etti. Bundan sonra Yunanistan, gerek Türkiye gerekse İngiltere ile olan ilişkilerini etkileyecek bir sürece girmiştir. Makarios ise Rumların "Self Determinasyon" hakkı olduğunu dünyaya duyurmak için büyük bir kampanya başlatır. Enosis idealini, Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Clifford

---

[137] Kıbrıs tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750,* İstanbul 2005; H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs,* Lefkoşe 1988. (Kısaltma: Alasya, *Tarihte*).

[138] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.529.

[139] Kıbrıs Türklüğü hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıslı "Müslüman"ların "Türk"leşme ve "Laik"leşme Serüveni (1925-1975),* İstanbul 1999.

[140] Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu'nun ilk kongresi 18 Nisan 1943 tarihinde Evkaf'ta yapılmıştır. Emekli Hâkim İzzet Bey, Dr. Rauf ve Fadıl Korkut KATAK yönetimine seçilmişlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu,* İstanbul 1998, s.32. (Kısaltma: İsmail, *150 Soruda*).

[141] Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi, Dr. Fazıl Küçük'ün evinde yapılan toplantı ile 23 Nisan 1944 yılında kurulmuştur. Parti daha sonra adını Kıbrıs Türktür Partisi'ne çevirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail, *150 Soruda,* s.34.

[142] Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri İngiliz Yönetiminde Türk- Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları,* Lefkoşa 2000, s.316-317. (Kısaltma: İsmail, *Kıbrıs*).

Norton'a da bildiren Makarios, bunu kabul ettikleri takdirde Kıbrıs'ta istedikleri yerde üs kurabileceklerini söylemişti[143].

Türkiye, Atina'daki gelişmeler karşısında tepki göstermiş ve hükümetin izniyle Ankara ve İstanbul'da mitingler düzenlenmişti. Dışişleri Bakanı Köprülü de konuyla ilgili bir demeç vermiş ve Türkiye'nin böyle bir düzen değişikliğine izin vermeyeceğini beyan etmişti. Bu açıklama, Yunanistan'da büyük tepkilere yol açmıştır. Öte yandan Makarios ise faaliyetlerine devam etmiş ve Ocak 1950'de yapılan plebisitin İngilizler nezdinde kabul görmesi için teşebbüslerde bulunmuştu[144]. Ancak bu konuda başarılı olamadı. Zira Sömürgeler Bakanı Selwyn Lloyd başta olmak üzere İngiliz ileri gelenleri bu konuda taviz vermemekteydiler[145].

1950 plebisitinin[146] Türkler tarafından da kabul görmemesi üzerine Yunanistan ve Rumlar, 1954'te konuyu Birleşmiş Milletler'e götürmüştür. Ancak BM, konunun görüşülmesine gerek olmadığına karar vermişti. Bundan sonra Rumlar, terör eylemlerine girişmişlerdir[147].

Kıbrıs meselesinin BM'e intikalinden sonra Türkiye ise bu konu üzerine esaslı bir şekilde eğilmiştir. Dışişleri Genel Sekreteri Muharrem Nuri Birgi ile BM'deki daimi Türk delegesi Selim Sarper, BM Genel Kurul'unda Türkiye temsilcisi olarak görevlendirildiler. Öte yandan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başkanı Faiz Kaymak, Avukat A. Mithat Berberoğlu ve Avukat Ahmet Zaim'den oluşan bir Kıbrıs Heyeti de Ankara'ya gelerek temaslarda bulunmuştur[148]. Öte yandan bu süreçte Türkiye'de "Kıbrıs Türktür Komitesi" kurulmuştur. Türkiye Millî Talebe

---

[143] Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959) Enosise Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (2),* Ankara 1998, s.1-4. (Kısaltma: Gazioğlu, *Kıbrıs III*).
[144] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.5-6.
[145] Lloyd, konuyla ilgili 4 Mayıs 1953 tarihli gizli bir raporu Başbakan Sir Winston Churchill'e göndermiştir. Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.8-9.
[146] Kilise, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak isteğini dünyaya duyurmak için 15 Ocak 1950 tarihinde plebisit yapmıştır. Alasya, *Tarihte,* s.165; Plebisit neticesinde % 90'ın üzerinde Rum halkı ilhaka taraftar olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum- Yunan Emelleri,* 1992, s.29. (Kısaltma: Alasya, *Kıbrıs*).
[147] Aydın Olgun, *Kıbrıs Gerçeği 1931-1990,* Ankara 1991, s.10-11. (Kısaltma: Olgun, *Kıbrıs*).
[148] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.28.

Federasyonu'nun öncülüğü neticesinde 1954'te kurulan komitenin amacı kamuoyunu harekete geçirmekti[149].

Makarios'un Enosis ideali ve Rum talepleri İngilizler nezdinde itibar görmeyince Rumlar, İngilizlere karşı silahlı eylem hazırlığı yapmaya başladılar. Makarios, bu iş için emekli Albay Grivas'ı adaya davet etmiştir. Grivas'tan, Makarios tarafından kurulmuş ve Rum gençlerinden oluşan "Millî Gençlik Hareketi PEON"un[150] örgütlenmesi için tavsiye istenmiştir. 1954 yılında Makarios ve Grivas "EOKA[151] Tedhiş Örgütü"nü kurdular[152].

İngiltere, Kıbrıs meselesini konuşmak üzere 30 Haziran 1955'te Türk ve Yunan hükümetlerini Londra'ya çağırmıştır. 29 Ağustos 1955'te açılan konferansta, Yunanistan Enosis, Türkiye de statükonun devamını, aksi takdirde adanın Türkiye'ye ilhakını istemektedir. İngiltere ise Self-Goverment sistemini önermektedir[153]. Konferansa katılan Zorlu başkanlığındaki heyette Millî Savunma Bakanı olarak Etem Menderes de bulunmaktaydı[154].

Konferansta Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Yunanlılar şaşırmışlardır. Yunanistan'ın Enosis'ten geri adım atmak zorunda kaldığı ve ilişkilerin gerildiği bir anda 5 Eylül'de Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev ile Türkiye'nin Selanik Konsolosluğu arasında bir bombanın patlatılması ise durumu değiştirmiştir. Haberin duyulması üzerine 6 Eylül günü İstanbul Beyoğlu'nda toplanan bir kalabalık olayı protesto[155] etmişlerdir[156]. Olay günü Celal Bayar ile Adnan Menderes İstanbul'dadır.

---

[149] İsmail, *150 Soruda*, s.40.
[150] PEON'un açılımı (Pankipriaki Ethniki Organosi Neoleas) şeklindedir. M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara 1997, s.317 (Kısaltma: Hatipoğlu, *Yakın*); PEON, 1953 yılında" yasa dışı eylem yapma" suçlamasıyla İngiliz yönetimi tarafından kapatılmıştır. Bundan sonra gücünü EOKA'ya aktarmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail, *Kıbrıs,* s.344.
[151] EOKA'nın açılımı (Ethniki Organosi Kiprion Agoniston) şeklindedir. Hatipoğlu, *Yakın,* s.318.
[152] Albay Grivas, II. Dünya Savaşı'nı takiben ortaya çıkan iç savaş sonunda tedhiş faaliyetlerinde bulunan faşist "XHI" adlı örgütün kurucusuydu. Örgüt Komünistlere karşı savaşmıştı. Grivas'in Kıbrıs'taki faaliyetleri için bkz. Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.59-62.
[153] Alasya, *Tarihte*, s.180.
[154] Ahmad, *Kronolojisi*, s.140.
[155] Taksim meydanındaki bu protestoyu düzenleyenler Kıbrıs Türktür Cemiyeti idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hulûsi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları,* İstanbul 1993, s.21.
[156] Yücel, "Menderes", s.840.

Ancak akşam treni ile İzmit'e doğru hareket etmişlerdir. Tahrip olayları[157] ise bu saatten sonra başlayacaktır. Mükerrem Sarol, olayları haber aldıktan sonra İzmit Valisi aracılığıyla Celal Bayar ile Adnan Menderes'e bilgi göndermiştir. Bunun üzerine Celal Bayar ile Adnan Menderes İstanbul'a geri dönmüş ve Bakanlar Kurulu kararı ile de örfî idare[158] ilan edilmiştir[159].

Etem Menderes, Millî Savunma Bakanlığı'ndaki son gününde İstanbul'da Emniyet Müdürlüğü'nü ziyaret etmiş ve Emniyet Müdürü Hayrettin Nakiboğlu'ndan olay ile ilgili bilgi almıştır. Yanında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboylu ve Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün de bulunmaktadır[160]. Hükümet, olaylar esnasında zarar görenlere yardım için harekete geçmiştir. Öte yandan Türk- Yunan ilişkilerinin gerilmesi üzerine başbakan tarafından görevlendirilen Müsteşar Ahmet Salih Korur, 15 Eylül 1955 tarihinde Rum Ortodoks Patriği Athenagoras'ı ziyaret ederek devlet adına özür dilemiştir[161].

Bu sırada devam eden konferanstan ise görüşlerin uyumsuzluğu nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Böylece konferans 7 Eylül 1955'te sona ermiştir. Yunanistan istediği sonucu alamaması üzerine Kıbrıs'taki örgüte silah göndermeye başlamıştır[162]. Nitekim EOKA'nın faaliyetleri, 1955-56 yıllarında başta Rumlar olmak üzere İngiliz ve Türk, pek çok kişinin ölümüne ve yaralanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Genel Vali Mareşal John Harding[163] tedbir olarak Makarios'u Hint Okyanusu'ndaki Seychelles Adalarına sürmüştü. Ancak bu durum, ters netice vermiş ve Makarios, Kıbrıs'ta adeta "efsane" bir konuma gelmiştir[164].

---

[157] İstanbul'da toplanan kalabalık gruplar, Rumların mallarını talan etmişler ve kiliselere saldırmışlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mango, *Türkiye,* s.61; Olaylarda bir Ortodoks papaz öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akalın, *Askerler,* s.71.

[158] 6 Eylül'de İstanbul ve İzmir'de, 9 Eylül'de ise Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ahmad, *Kronolojisi*, s.140.

[159] Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası,* İstanbul 1995, s.74-78.

[160] "Sokağa Çıkma Yasağı Saat 24 de Başlayacak", *Milliyet,* 15 Eylül 1955, s.1.

[161] Ulvi Keser, "Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* İzmir 2013, s.216-217.

[162] Alasya, *Tarihte,* s.180-181.

[163] Konferanstan istediği sonucu alamayan İngiltere, adaya Eylül sonunda eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir John Harding'i atamıştır. Cihat Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk- İngiliz İlişkileri (1955-1959)", *Türkler C. 16,* Ankara 2002, s.946.

[164] Olgun, *Kıbrıs,* s.11-12.

Öte yandan EOKA'nın saldırılarının artması üzerine Dr. Küçük başkanlığındaki Kıbrıs Türk Millî Partisi birtakım önlemler almıştır. Grivas, bundan sonra gerek Küçük'e gerekse Kaymak'a tehdit mektupları göndermeye başlamıştır[165]. Kıbrıslı Türkler ise kendilerini savunmak amaçlı Volkan isimli bir örgüt kurmuşlardır. Bu örgüt daha sonra Türk Mukavemet Teşkilatı adıyla daha etkili bir biçimde yapılanacaktır[166].

B. Taksim, Enosis ve Self- Government Tartışmaları

1956 yılı Kıbrıs konusunda Türkiye'nin iç siyaset çatışmaları bakımından buhranlı olduğu bir yıl olmuştu. Temmuz 1956'da Kıbrıs konusunun konuşulduğu DP toplantılarında Fuat Köprülü büyük eleştiriler almıştır. Bunun nedeni ise Yunanistan'ın eski Dışişleri Bakanı Stefanopulos'un Fatin Rüştü Zorlu'ya, Köprülü'nün Kıbrıs meselesini "ikinci, üçüncü derecede bir mesele" olarak düşündüğünü söylediği iddiasıydı. Bu konuyu grupta Zeki Erataman ve Burhanettin Onat dile getirmişti. Fuat Köprülü eleştirilere cevap vermemiş ve bir süre sonra da DP'den istifa etmiştir[167].

Köprülü'den sonra Dışişleri Bakanlığı'na vekâleten atanan Etem Menderes, 28 Aralık 1956 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Kıbrıs meselesinin geldiği son noktaya değinmiştir[168]. Etem Menderes, meselenin Birleşmiş Milletler'in New York'da toplantı halinde olan Genel Kurul'unun gündeminde olduğunu, Yunan ve İngiliz olmak üzere iki cepheden ele alındığını söylemiştir. Yunan talebi, 3 yıl önceki gibi Kıbrıs'ta self- determination hakkının verilmesi şeklinde idi. İngiltere ise Kıbrıs'ta tedhişin Yunanistan tarafından tahrik edilmesine yönelik şikâyetçi idi. Bu taleplerin incelenmesi, yıl sonu tatilinin arkasından ele alınacaktı[169].

14 Aralık 1956'da Atlantik Paktı Konseyi'ne Yunanistan'ın katılmasından sonra pakt üyelerinin sorunlarını pakt içinde halletmeleri şeklinde alınan kararı

---

[165] 14 Mayıs 1956 tarihli mektup için bkz. İsmail, *Kıbrıs,* s.349-350.
[166] Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878-1960)", *Belleten C. LIX S. 224 Y. 1995/Nisan,* Ankara 1995, s.184.
[167] Yücel, *Demokrat,* s.123.
[168] "Kıbrıs'ın Taksimine Razıyız", *Milliyet,* 29 Aralık 1956, s.1, 3.
[169] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.333.

belirten Etem Menderes, Kıbrıs meselesinin BM'den alınarak NATO'ya getirilmesini icap ettiğini vurgulamıştır. Ancak Yunanistan'ın bunu yapmaktan çekindiğini ifade eden Etem Menderes, bunun da Yunan tarafının BM'deki özel tertiplere müsait havadan faydalanmak istenmesinden kaynaklandığını söylemiştir[170].

İngiltere, olaylar karşısında Lord Radcliff'i[171] Kıbrıs için bir anayasa yapması için görevlendirmişti. Radcliff'in anayasa tasarısı, taksim planı şeklinde görüldüğünden Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştı[172].

Etem Menderes, konuşmasında bu konudan da bahsetmiş ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Self- Determination yönetimi kurmak için Radcliff raporu diye anılan bu raporun 19 Aralık'ta Avam Kamarası'nda açıklandığını belirtmiştir. İngiltere'nin Müstemlekeler Bakanı bu açıklamadan önce Türkiye'ye gelmiş ve başbakana izahat vermişti. Avam Kamarası'ndaki açıklamadan sonra ise Başbakan Adnan Menderes, 20 Aralık tarihinde Anadolu Ajansı'na yapıcı bir beyanat vermiştir. Etem Menderes, bu raporu *"hayırhah"* olarak nitelendirmektedir[173].

Raporun incelendiğini, Kıbrıs'taki iki liderin Ankara'ya davet edildiğini ve onlarla görüşmeden sonra İngiltere ile temasa geçileceğini belirten Etem Menderes, İngiltere'nin adadaki tedhişin sona ermesinden sonra muhtariyet verilmesini kabul ettiğini kaydetmiştir. Bunun Türk tarafının da görüşü olduğunu söyleyen Etem Menderes, bu idarî muhtariyetin kurulması için Kıbrıslı Türklerin hak, menfaat ve varlıklarının korunmasını ikinci şart olarak belirtmiştir[174].

Yunanistan'ın Enosis idealine de değinen Etem Menderes, Yunanlıların gerçekte Kıbrıs'ın ilhakını amaçlayan bu ideallerini farklı şekilde yansıttıklarını ve Self- Government prensibinin adaya uygulanmasını istediklerini ileri sürdüklerini ifade etmiştir. Etem Menderes, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesini asla kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Türkiye, Self- Determination prensibinin Kıbrıs'ta gelişi

---

[170] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.333.
[171] Anayasa Komiseri olarak tayin edilen Radcliffe, liberal bir anayasa hazırlamak üzere gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alasya, *Kıbrıs,* s.33.
[172] Prof. Nihat Erim ve Doç. Suat Bilge'den kurulan bir heyet, 2 Ocak 1957 tarihinde Kıbrıs'a gönderilmiştir. Olgun, *Kıbrıs,* s.11.
[173] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.333.
[174] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.333.

güzel tatbik edilemeyeceğini ileri sürüyordu. İngiltere de bu prensibin ilerde, zamanı geldiğinde, milletlerarası siyasî şartlar ile askerî icaplar müsait olduğu takdirde tatbik olunmasını kabul ettiğini ilân etmişti. Türkiye'nin İngiltere ve Radcliffe raporu ile uyuşumunun bu noktada olduğunu ifade eden Etem Menderes şöyle devam etmiştir:

"İngiltere Müstemlekeler Nazırının İngiliz Hükümeti namına, Kıbrıs'ta ahalinin reyine müracaat hususundaki bu görüşünün esası şudur; İngiltere Hükümeti self - determination prensibinin taraftarı olmakta, hattâ başkalarından daha da ileri bir görüşe sahiptir. Self - determination prensibi tatbik edilecek, ama, tam ve kâmil olarak tatbik edilecek. Yani Kıbrıs'taki Türk Cemaatiyle rumca konuşanlardan mürekkep cemaatin herbiri kendi kaderlerini bizzat serbestçe kendileri tâyin etmek hakkına sâhip olacaklardır. Bu demektir ki, oradaki 120 bin ırkdaşımız reylerini Türkiye ile birleşmek yolunda kullandıkları takdirde, onların müşterek vicdanının bu arzusuna rağmen Türk Cemaati diğer cemaatin veya başka bir devletin mahkûmu veya tebaası haline girmiyecektir. (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar) Yine İngiliz Hükümeti bunu, adanın taksimi ile kâbil görmektedir ki, bu suretle taksim self - determination prensibinin âdilâne bir şekilde tatbikinin mukadder neticelerinden biri haline gelmektedir… Ancak bu suretledir ki, hem emniyet dâvamızın, hem de Kıbrıs'taki soydaşlarımızın arzuları hilâfına yabancı bir idarenin tahakkümü altına girmesine müsaade etmemek hususundaki azim ve kararımızın tahakkuku, Kıbrıs'ta, 25 milyonun sakin bulunduğu vatanımızın selâmet ve emniyetini teyit etmek imkânı elde edilmiş olacaktır[175]*."*

Türkiye 1956 yılında taksim tezini kabul etmiştir. 1957 yılı ise Türkiye'nin bu tezi gerek Türk kamuoyuna gerekse İngiltere ve Yunanistan'a kabul ettirmek için uğraştığı bir yıl olmuştur[176]. 1957 yılının Şubat ayında Amerika'da BM Kıbrıs konusunda bir toplantı yapmıştır. Etem Menderes günlüğünde, Fatin Rüştü Zorlu ve Nuri Birgi'nin toplantı için ABD'ye hareket ettiklerini ifade etmiştir[177]. Bahsi geçen toplantıya katılmak için Nihat Erim de Londra'dan Amerika'ya gitmişti. Orada Büyükelçi Haydar Görk ve Zorlu ile birlikte ABD Dışişleri Bakanı Dulles'ı ziyaret

[175] *TBMMZC*, 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956, s.334.
[176] Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.533.
[177] 5 Şubat 1957 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/164.

etmişlerdir. Zorlu, BM kararında Türkiye'nin taraf olabileceği bir öneri çıkmasını arzu ettiklerini belirtmiştir. Neticede bu konuşma faydalı olmuş ve toplantıdan ilgili tarafların görüşmeye dâhil olması şeklinde bir karar çıkmıştı[178].

Etem Menderes, 25 Şubat 1957 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe müzakereleri esnasında Kıbrıs meselesine yeniden değinmiş ve Yunanistan'ın adadaki tedhiş hareketlerine dikkat çekmiştir. Yunanistan açısından Türk dostluğunun Kıbrıs'tan daha önemli görülmesi gerektiğini belirten Etem Menderes, bu durum devam ettiği müddetçe ilişkilerin de imkânsız hale geleceğini vurgulamıştır. Yunanlıların İngiliz teklifini de reddettiklerini ifade eden Etem Menderes, bunun sebebini de Yunanlıların Kıbrıs'ın ilhakını sağlamayan bir teklife itibar etmeyeceklerini söyleyerek açıklamıştır. Meselenin BM'de ele alınmasından memnun olduklarını belirten Etem Menderes, müzakerelerin başlaması için öncelikle adada Yunan tedhiş hareketinin sona ermesi gerektiğini ifade etmiştir. BM'in meselenin taraflar arasında müzakere yolu ile adil bir şekilde halledilmesini ümit ettiğini söyleyen Etem Menderes şöyle devam etmektedir:

"Bizim için şayanı memnuniyet olan diğer ve mühim bir cihet, bu meseledeki haklı görüşümüzün, uzak veya yakın bütün dünya memleketleri tarafından geniş mikyasta benimsenmiş olmasıdır. Artık ümit ederiz ki, Yunan Hükümeti, dünya efkârının izhar ettiği temayüle uyarak, bu meselede mâkul ve mutedil bir hattı hareket takip etmeye başlasın[179]."

İngiltere de EOKA'nın tedhiş faaliyetlerini durduğu takdirde adada işbirliğinin olacağına inanıyordu. Bunun için örgüte karşı harekete geçilmiş ve EOKA liderlerinden birçoğu yakalanmış ya da öldürülmüştü. Bunun üzerine EOKA, 14 Mart 1957'de mütareke ilan etmiş ve Makarios'un serbest bırakılması durumunda faaliyetlerini geçici olarak durduracağını bildirmişti. NATO Genel Sekreteri Lord Ismay da 15 Mart 1957 günü meselenin halledilmesi için arabuluculuk teklifinde bulunmuştur. 20 Mart'ta İngiltere Parlamentosu'nda kabul edilen bu teklif, Türkiye'de olumlu karşılanırken Yunanistan tarafından reddedilmiştir. Makarios, 28

[178] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.243.
[179] *TBMMZC,* 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957, s.800-801.

Mart'ta Kıbrıs'a dönmemek şartıyla serbest bırakılmıştır[180]. Makarios'un serbest bırakılması, Türk kamuoyunda sert tepkilere neden olmuştur[181].

Etem Menderes'in bu tarihten itibaren ajandasına Kıbrıs sorunu ile ilgili düştüğü notların yoğunlaştığı görülmektedir. Meselenin ciddiyetini gösteren bu notlardan birisi 2 Nisan 1957 tarihlidir. Etem Menderes, bu notunda *"Kıbrıs meselesi ızdırap verecek"* demekteydi[182]. Nisan ayı Kıbrıs konusunda oldukça hareketli bir ay olmuştur. Mart ayı içinde, İngilizlerin Makarios ile müzakereye karar vermesi bunun nedenlerinden biri olabilir. Etem Menderes bunu başbakandan öğrenmişti[183].

Nisan ayı[184] içinde Türk siyaset ve diplomasisinin hemen her günü Kıbrıs meselesi ile geçmektedir. Bu noktada İngiliz ve Amerikan diplomatları ile de temas edilmiştir. Etem Menderes, 9 Nisan 1957 tarihli notunda İngiliz sefiri ve Amerikan müsteşarı Mister Lyon'a Kıbrıs konusunda muhtıra verildiğini kaydetmiştir[185]. Kıbrıs'ta yaşanan gerginlikler de olayın hararetli bir şekilde sürmesine neden oluyordu. Ay sonunda Kıbrıs'ta Rumların bir camiyi taşlaması, buna örnek bir hadisedir[186].

Öte yandan Amerika, Mayıs 1957'de NATO'nun da meseleye dâhil olması için bir müdahalede bulunmuştur. Genel Sekreter Paul Henri Spaak'ın bu iş için görevlendirilmesine Türk tarafı olumlu bakmıştır. Spaak'ın önerisi ise Kıbrıs'ın belirli bir süre için kısıtlı bir bağımsızlığa kavuşmasını içermekteydi. Bununla birlikte Kıbrıs için üç devletin egemenliğine dayanan bir yönetim modeli de 1957 yaz aylarında düşünülen bir görüş olmuştur[187]. Nitekim Etem Menderes de günlüğünde bu konudan bahsetmektedir. 9 Mayıs 1957 tarihli notunda Etem Menderes, Kıbrıs'ın NATO'dan üç devletin ortak dairesine verileceği yönündeki

---

[180] Alasya, *Kıbrıs,* s.34-35.
[181] Sabahattin İsmail, *Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000),* Lefkoşa, s.81.
[182] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/135.
[183] 16 Mart 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/144.
[184] Etem Menderes, Nisan ayında Kıbrıs meselesi için yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermektedir. Notlar için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/132, 2/130, 2/129, 2/128.
[185] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/132.
[186] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/127.
[187] Spaak, 16 Mayıs'ta Genel Sekreterliğe getirilmiştir. Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.317-319.

haberlerin gazetelerde yazdığına dikkat çekmektedir[188]. Ayrıca Avrupa Konseyi İstişarî Meclis Başkanı Prof. Dehaus'un ziyaretinden bahseden Etem Menderes, Kıbrıs meselesinde Türk görüşüne mutabık olduğunu yazmıştır[189].

Bu arada 27 Temmuz 1957'de Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı kurulmuştur. Kurucuları arasında Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi'nin bulunduğu teşkilat, Türklerin mal ve can güvenliğini sağlama amacını taşıyordu[190].

Türkiye, Kıbrıs konusunda yakın coğrafyadan bazı ülkelerden dostluk teminatı elde etmişti. Bunlardan birisi Libya idi. Etem Menderes, günlüğünün 23 Aralık 1957 tarihli notunda, Libya Sefiri Ali es-seyd Sabri'nin böyle bir teminat verdiğini ifade etmiştir[191].

1958 yılı Kıbrıs çatışmalarının ve mitinglerin[192] yoğun olarak yaşandığı bir yıl olmuştu. Öte yandan birkaç hafta içinde açıklanacağı duyurulan yeni İngiliz planının görüşülmesi için Mayıs ayı sonunda Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş Türkiye'ye davet edildiler. Küçük ve Denktaş, 27 Mayıs'ta Bayar, 30 Mayıs günü de MSB Etem Menderes ile görüşmüşlerdi[193]. Küçük ve Denktaş'ın Türkiye'de bulundukları bu dönemde Rumlar, Girne Türk Okulu'na saldırdılar. Üç yıldan beri izin verilmeyen Kıbrıs mitingleri bundan sonra başlamıştır. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği'nin başvurusu ve İçişleri Bakanlığı'nın izniyle 8 Haziran 1958 günü büyük miting için belirlenmişti. Miting için *"Ya taksim… Ya ölüm"* sloganının tespit edildiği İÜTB tarafından duyurulmuştur[194].

Bu dönemde Kıbrıs konusunda Türk Hükümeti birtakım önlemler almıştır. Etem Menderes, 11 Haziran 1958 tarihli notunda Adnan Menderes'in çağırdığını ve

---

[188] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/120.
[189] 18 Haziran 1957 tarihli notunda Menderes, Dehaus şerefine Koraltan'ın Marmara Köşkü'ndeki yemeğine katıldığını ifade etmiştir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/99.
[190] İsmail, *150 Soruda*, s.44.
[191] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/6.
[192] 1957'de Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi'nin kurduğu Türk Mukavemet Teşkilatı tarafından 27-28 Ocak 1958'de Kıbrıs'ta gerçekleştirilen mitingde büyük çaplı olaylar olmuştu. İsmail, *Kıbrıs,* s.358-359.
[193] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.379-380.
[194] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.381-383.

Celal Bayar, Namık Gedik, Fatin Rüştü Zorlu ve Refik Koraltan ile Kıbrıs meselesini konuştuklarını kaydetmektedir. Etem Menderes'in ifadesine göre başbakan Kıbrıs'a silah gönderilmesini söylemişti[195]. Bu ifadeden Türkiye'nin Kıbrıs'taki Rumların saldırılarına karşı kendini savunan Türklere silah desteğinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

11 Haziran tarihi aynı zamanda Ankara'nın kendisi hakkındaki Kıbrıs'taki çatışmaları kışkırttığı yönündeki ithamlara yanıt verdiği bir gündü. Bildiride EOKA suçlanmış ve İngiltere'nin açıklayacağı Kıbrıs planı için uyarıldığı açıklanmıştır[196]. 12 Haziran'da ise Ankara'da coşkulu bir miting yapılmıştır[197].

Türkiye'nin İngiltere'ye plan konusunda yaptığı ikazlar ise bir netice çıkmamıştır. 10 Haziran'da Ankara ve Atina'ya sunulan yeni plan, İngiliz Büyükelçisi tarafından 13 Haziran'da Ankara'da bulunan Dr. Fazıl Küçük'e verilmiştir. Macmillan Planı[198] olarak tarihe geçen ve "üçlü ortaklık" öneren bu planın açıklandığı tarihlerde Kıbrıs'taki çatışmalar daha da artarak devam etmekteydi. Türkiye'de taksim coşkulu mitingleri yapılırken, Rum ve Yunan tarafı yeni planın Enosis idealinin gerçekleşmesine izin vermeyeceği kaygısı içindeydi[199].

Türkiye bu dönemde taksim tezi konusunda ısrarlı tutumunu sürdürmüştür. Türkiye, bu formülün esasen Yunan Dışişleri Bakanı Averoff tarafından teklif edildiğini birkaç defa belirtmişti. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiltere'ye çekilen telgraftan başka Adnan Menderes de 15 Haziran 1958 tarihinde Başkan Eisenhower'e gönderdiği mesajda bu iddiaya yer vermektedir. Amerikan belgelerinde ise bu iddiaya dair bir belgenin bulunmadığı ileri sürülerek Türkiye adeta yalanlanmıştı. Ancak Amerikan Dışişleri tarafından yayınlanan bu belgelerde,

---

[195] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/45.
[196] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.392.
[197] Günver, *Fatin*, s.82.
[198] Plana göre, adada temsili hükümet sistemi kurulacak ve Kıbrıslı Türk ve Rumlar çift tabiiyet kullanabileceklerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alasya, *Tarihte,* s.189.
[199] Gazioğlu, *Kıbrıs III,* s.395-396.

Türkiye ile taksim konusunda sürekli temas halinde olan İngiltere'ye ait belgeler bulunmamaktaydı[200].

Bu sırada Türk direnişini durduramayan EOKA lideri Grivas, 4 Ağustos 1958'de ateşkes ilan eder. Türk Mukavemet Teşkilatı da bu durum karşısında ateşkese uyar. Bu noktada teşkilatın amacı teşkilatlanmayı tamamlamaktı. Bundan sonra TMT için yeni bir dönem başlamıştır[201].

9 Ağustos'ta McMillan, Kıbrıs meselesi için Ankara ve Atina'yı ziyaret etmiştir. Bu görüşmede Zorlu, taksim konusunda ısrarlı olmuştur. Bunun üzerine İngilizler, 16 Ağustos'ta yedi yıllık bir muhtariyet devresini öngören ikinci bir plan sunmuşlardır. Planda bazı değişiklikler yapılmasını isteyen Ankara, 26 Ağustos'ta bu planı desteklediğini açıklamış, ancak taksim vurgusuna da devam etmiştir. Bu politika, Zorlu'nun yeni bir taktiği idi ve maksadı Yunanlıları zor duruma düşürmekti. Nitekim Yunanistan tedirgin olmuş ve 26 Eylül günü, bu planın uygulanması halinde 1 Ekim 1958'de NATO'dan çekileceğini açıklamıştır[202].

Kıbrıs olaylarının NATO'yu etkilemesi, özellikle Amerika'nın bu konunun bir çözüme ulaşması için baskılarının artmasına neden olmuştur. 1959 yılı bu durumun aktif hale geldiği yıl olmuştur. Bu süreçte Türkiye ile Yunanistan ikili görüşmeler yapmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar vermişlerdi. 5-11 Şubat 1959 tarihinde Zürich'te yapılan görüşmelerde, anayasa ile anlaşmalar tespit edilmiştir. Bu anlaşmalar, 19 Şubat 1959'da Londra'da, Türkiye Yunanistan ve İngiltere[203] ile Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla Enosis ve

---

[200] Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", *Belleten C. LX S. 229 Y. 1996/Aralık,* Ankara 1996, s.750.

[201] Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi (1914-1958)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 8 S. 18-19 Y. 2009/Bahar-Güz,* İzmir 2009, s.172.

[202] Günver, *Fatin,* s.83-84.

[203] İngiltere'nin Kıbrıs meselesindeki pozisyonu Zürih'ten sonra tartışma konusu olmuştur. Daıly Telegraph, 23 Mayıs 1960 tarihli yazısında Makarios'un müşaviri Zenon Rossides'in özellikle üslerdeki İngiliz hükümranlığı üzerinde yorum yaptığı; bu hükümranlığın askerî maksat taşıdığı ve bu maksadın kalkması durumunda hükümranlığın da otomatik olarak kalkacağını ifade ettiğini yazmaktadır. Aynı tarihli Yorkshıre Post ise Kıbrıslı Rumların devlet memurlarının tayin nisbeti konusunda Vali Sir Hugh Foot'un araya girmesini bir müdahale olarak saydıklarını ve protesto maksatlı bir miting yaptıklarını kaydetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA,* 10 900.90.274.1, s.23-24.

taksim yasaklanmıştır. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti[204] hazırlanan Kıbrıs Anayasası[205] ile 16 Ağustos 1960 tarihinde resmen kurulmuştur.[206]

[204] Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk ve Rum halklarının eşit statü ile kurdukları bir cumhuriyettir. 50 kişilik Temsilciler Meclisi'nde %30 Türk ve %70 Rum olması kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Fikret Alasya, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi,* Ankara 1987, s.24.

[205] Kıbrıs Anayasası, İsviçreli Uluslararası Hukukçu Prof. Dr. Marcel Bridel başkanlığında iki toplumun ve Yunanistan ile Türkiye'nin temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından 18 ayda tamamlanmıştır. Alasya, *Kıbrıs,* s.53.

[206] Anlaşmalar hakkında bilgi için bkz. Armaoğlu, *20. Yüzyıl,* s.533-534; Anlaşmayı, Kıbrıs Rumlarının lideri Başpiskopos Makarios ve Kıbrıs Türklerinin lideri Fazıl Küçük imzalamıştır. Nasuh Uslu, Kıbrıs meselesinin özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Türk- Amerikan ilişkilerini şekillendiren en önemli konulardan olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs,* Ankara 2000, s.31-33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS VE ETEM MENDERES

Cumhuriyet tarihinin en önemli olaylarından biri olan 27 Mayıs olayı sebep ve sonuçları itibariyle geniş alanda değerlendirilmesi gereken bir konudur. Ancak her şeyden evvel bu hareketi kavramsal olarak açıklamak gerekmektedir. İhtilal sonrası resmî belgeler incelendiğinde ihtilal kelimesine hemen hiç rastlanmamaktadır. Bu yazılarda sıklıkla "27 Mayıs İnkılâbı" ifadesi geçmektedir. Çoğunlukla YSK, MSK ve çeşitli mahkemelerin imza ve mühürlerini taşıyan bu yazıları dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerekir.

27 Mayıs hareketi her şeyden önce askerî bir darbeydi. Zira seçimle gelen ve parlamentonun güvenoyuna sahip bir hükümeti görevden uzaklaştırmıştı[1]. Bu hareket hızla ihtilale dönüştü. İnkılâplar ise bir ihtilalle başlamakla birlikte sonrasında rejim, anayasa ve toplum yapısının tamamen değiştiği hareketlerdir. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Millî Mücadele ve neticeleri böyle bir harekettir[2].

27 Mayıs hadisesinden sonra bu şekilde bir değişim söz konusu olmamış; mevcut yönetim askerî darbeyle[3] tasfiye edilmiştir. O güne kadar toplumda ortaya çıkan çatışmalar ve çelişkiler bu olaya zemin hazırlamıştı. Bu noktada tarih boyunca meydana gelmiş bütün ihtilâllerin belli bir toplumsal zaruret sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü bir ihtilalin gerçekleşmesi ve başarılı olabilmesi için toplumdan çoğunluk desteği alması lazım gelmektedir. Aksi halde teşebbüs isyan olarak kalır.

Gerçekleştiği günden beri bu kavram karışıklığı ve hukuk tartışmalarıyla gelen 27 Mayıs sürecinin önemli isimlerinden biri şüphesiz Etem Menderes'ti. Millî Savunma Bakanı ve Adnan Menderes'in en yakın arkadaşı olmasından başka Etem Menderes özellikle darbe sonrası ele geçirilen günlük notları ile kendisinin de yargılandığı dava sürecine damga vurmuştur. Bu bölümde, 27 Mayıs öncesi ve

---

[1] Hikmet Özdemir, "1960-1980 Dönemi", *Türkler C. 17,* Ankara 2002, s.15.
[2] Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli,* İstanbul 1999, s.100-101. (Kısaltma: Aydemir, *İhtilâlin Mantığı*).
[3] Askerlerin siyasete müdahale ederek yönetimi ele geçirmesi yani "pretoryenizm" müdahale biçimi, amaç ve siyasette kalış süresine göre çeşitli tiplere ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsen Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli),* İstanbul 1996, s.11.

sonrasındaki sosyal ve siyasî süreç ile Anayasayı İhlal Davası, Etem Menderes ve günlük notları çerçevesinde ele alınmıştır.

I. 27 MAYIS DARBESİ'NE GİDEN SÜREÇTE YAŞANANLAR

A. Demokrat Parti'nin Politikaları

Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 yılındaki seçim zaferinden 27 Mayıs Darbesi'ne kadar geçen süre zarfında Türk siyasî hayatında etkin rol oynamıştır. "Demokrasi" sloganıyla siyaset sahnesine giren DP'nin bu süreçte uyguladığı politikalar ve çıkardığı kanunlar ise daha sonra eleştiri konusu olmuştur.

DP'den 16 Aralık 1953 tarihinde istifa ederek ayrılan İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar, istifa yazısında DP'nin bu durumunu şu şekilde açıklamaktadır: *"Fakat artık bütün ümitlerim kırıldı. Muhalefete tahammül edemeyen, hiddetlerimizi yenemeyen insanlar haline geldik; Halk Partisi mallarının müsadere kanununun iki seneden beri geçirdiği safhalar ve söz haklarımızın iptal edilerek yıldırım gibi Parti Grubundan, komisyondan ve Meclisten geçirilmek için tutulan yollar ve hâkim olan korkunç zihniyetle kanunun ve esbab-ı mucibesinin hukuk prensiplerine aykırılığı karşısında acı acı düşündüm ve Grup arkadaşlarımın memleket ve tarih önünde fedakârane yüklendikleri mesuliyete daha fazla iştirak etmekten korktum[4]"*.

Şevket Süreyya Aydemir, DP liderlerinin üzerlerine aldıkları tarihî vazifeyi idrak edemediklerini söyleyerek bu durumu açıklamaktadır. Millî Mücadele sonunda cumhuriyetin ilan edilmesiyle gerçekleştirilen inkılâp hareketi bir başlangıçtı. Demokrasinin yerleşmesi ve toplumun her kesiminde kabul görmesi için zaman gerekliydi. Uzun süren tek parti döneminden sonra DP, çok partili dönemi getirmekle tarihî bir aşamanın öncüsü olmuştu. Ancak DP, bu tarihî misyonu değerlendirememiş ve ihtilale giden süreci hazırlamıştır[5].

---

[4] Ahmet Hamdi Başar, *Demokrasi Buhranları,* İstanbul 1956, s.99-100.
[5] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.124-126.

Ali Fuat Başgil'in de hatırasında DP'nin bu yanlışına dikkat çektiği görülmektedir. Başgil, 1960 Ağustosunda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile yaptığı görüşmede, DP iktidarı hakkında şunları söylediğini kaydetmiştir:

"Tasavvur buyurunuz Paşam, bir yol giderken önümüze, sürülmüş geniş bir tarla gelse, tabiatıyla sağa sola bakar, bizden evvel geçilmiş ve çiğnenmiş bir yol ararız. Bulursak oradan yürür, takuz tukuz tarlaya vurmayız. Kanaatimce 1950 iktidar değişmesinde, yeni iktidarın adamları yollarının üzerinde sürülmüş bir tarla gördüler. Ve kendilerinden evvel geçilip çiğnenmiş bir yol aradılar. O yolu takip edip gittiler. Ve tabii hata işlediler. Her rastlanan yolun selamete ulaştıramayacağını düşünmediler. Fakat bu hatayı işleyen yalnız onlar değildi[6]*."*

1. Meclis Çalışmaları ve Çıkarılan Kanunlar

Demokrat Parti'nin iş başına gelmesinden 27 Mayıs'a kadar olan süreçte yaptığı hatalı politikaların başında muhalefet konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı başlattığı mücadele gelmektedir. Muhalefeti ezmek ve halkın nazarında kendini güçlü tutabilmek için giriştiği bu mücadele esnasında DP, muhalefet aleyhine birtakım kanunlar çıkarmıştır.

DP'nin bu doğrultuda daha çok ekonomik açıdan CHP'ye yüklendiği görülmektedir. CHP'nin mal varlığını araştırmakla işe başlayan DP, 25 Temmuz 1951'de yaptığı toplantıda partinin daha önce devletten almış olduğu gayrimenkullerin hazineye tekrar devrine karar vermiştir. Bu konuda ilk kanun icraatı halkevleri[7] ile ilgilidir. Halkevlerinin büyük çoğunluğu CHP mülkiyetindeydi. 8 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan kanunla halkevleri kapatılmış ve binaları hazineye devredilmiştir[8].

DP'nin bir başka önemli icraatı ise CHP mallarının müsadere edilmesine yöneliktir. 14 Aralık 1953 yılında çıkarılan *"Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız*

---

[6] Ali Fuat Başgil'in Gürsel Paşa ile Şale Köşkü'nde yaptığı görüşmenin detayları için bkz. *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları,* İstanbul 1990, s.15. (Kısaltma: Başgil, *Hatıraları*).

[7] Halkevleri, CHP'nin Türk Ocakları yerine kültür politikasını tahakkuk ettirmek için kurduğu kurumlardır. Tunaya, *1859-1952*, s.578.

[8] Mustafa Arıkan, *Hamdi Ragıp Atademir Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri,* Ankara 1998, s.76. (Kısaltma: Arıkan, *Atademir*).

iktisaplarının iadesi hakkında kanun" ile CHP'nin "gayrimeşru" olarak edindiği iddia edilen emlak ve paranın hazineye devri istenmekteydi. Arıkan, bu olayın esas itibariyle doğru ancak amaç olarak muhalefeti çökertmek için partizanca yapılmış olduğuna dikkat çekmektedir[9]. İnönü, meclis konuşmasında, kanun tasarısının anayasaya aykırı olduğunu söylemişti[10].

DP'nin gerçekleştirdiği antidemokratik çalışmalardan biri de 1954 seçimlerinden önce Basın Kanunu'nda[11] yaptığı değişikliktir. Bu değişiklikle basın ve radyo yoluyla işlenecek suçlara ağır cezalar getirilmiştir. Suçların resmî mahiyette olan kişilere karşı işlenmesi durumunda ceza daha yüksek olabilecekti. Kanunun en kritik noktası ise suçlanan gazeteciye "ispat hakkı" tanımamasıydı[12].

Seçimden önce yapılan bir işlem de Emekli Sandığı ile ilgili olmuştur. Emekli Sandığı'nda yapılan değişiklikle emeklilik için gerekli olan süre 30 yıldan 25 yıla indirilmiştir. Sadece Yargıtay, Sayıştay ve Danıştay üyeleri ile üniversite profesörleri için 30 yıl sınırı saklı tutulmuştur. DP'nin bu teşebbüsünde, bu dönemde emekliye sevketme ve nakil işlemlerine yönelik tepkiler etkili olmuştur. Dönemin yasası, emekliye sevkedilen memurlara Danıştay'a başvurma hakkı tanımaktaydı. DP'nin amacı bu olanağı ortadan kaldırmaktı. Bu sebeple TBMM'deki çoğunluğuna dayanarak bir "yorum" çıkarmıştı[13].

1954 seçimlerinden sonra özellikle Bayar tarafından eleştirilen bir konu, memurların milletvekilliğine adaylık koymaları ile ilgili meseledir. Muhalefet safında adaylığını koymuş yüksek memurların kazanamadıkları takdirde görevlerine geri dönmeleri meselesi ile ilgili hükümet tarafından *"Milletvekilleri Seçim Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddelerinin kaldırılmasına"* dair kanun layihası hazırlandı. Bu tasarının 35. maddesi önem arzetmekteydi. Bu madde ile memurlar, aday olabilmek için altı ay önce görevlerinden ayrılmak

---

[9] Arıkan, *Atademir,* s.77.
[10] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1950-1964),* C. 3, İstanbul 1988, s.132. (Kısaltma: Aydemir, *1950-1964*).
[11] Hükümet, basın kanununda 8 Mart 1954 tarihinde değişiklik yapmıştır. Ahmad, *Demokrasi,* s.61-62.
[12] Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* s.28.
[13] Turan, *Türk IV-2,* s.98.

zorunda kalacaklardı. Toker, bununla sadece CHP safında aday olan kişilerin hedef alındığına dikkat çekmektedir[14].

DP'nin muhalefete karşı yapmış olduğu bu teşebbüslerden Millet Partisi de nasibini almıştır. 1951 yılından sonra muhafazakâr kesimde destek gören MP, bu açıdan iktidar tarafından rakip olabilecek potansiyel olarak görülmekteydi. Nitekim parti *"halkın dinî duygularını istismar ettiği gerekçesi ile"* 18 Ocak 1954'te kapatılmıştır. Ancak parti, Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla 10 Şubat 1954 tarihinde tekrar kurulur[15].

Öte yandan DP'nin bu dönemde hatalı bir icraatı da seçmene karşı yapılmıştı. Malatya'da CHP'nin, Kırşehir'de ise CMP'nin kazanması bu teşebbüse sebep olmuştur. "Seçmeni cezalandırmak" olarak yorumlanan işleme ilk önce Malatya'dan başlanmıştır. 14 Haziran 1954'de kabul edilen yasa ile Malatya ikiye bölünerek Adıyaman adında yeni bir il yapılmıştır. Bu teşebbüs karşısında çok fazla tepki olmamıştır[16].

Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi ise aynı zamanda 1954 seçimlerinde en çok oy verdiği Millet Partisi'ne karşı alınan yanlış kararlardan birisiydi. DP, coğrafî ve iktisadî sebepler ileri sürerek 30 Haziran 1954'te vilayeti *"Kırşehir Vilayeti'nin kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilayet kurulmasına dair kanun"* ile ilçeye çevirmiştir. Büyük tepkilere neden olan olay karşısında CMP lideri Osman Bölükbaşı, 1957 yılında mecliste iktidarı tenkit etmiş ve bu sebepten tutuklanmıştır. Bölükbaşı, 1957 seçimlerinde milletvekili seçilmesiyle serbest bırakılmıştı[17].

Etem Menderes günlüğünde "Bölükbaşı Hadisesi"nden bahsetmektedir. 20 Temmuz 1957 tarihli notunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın paşalara ve vekillere verdiği yemekte Bölükbaşı aleyhinde konuştuğunu söyleyen Etem Menderes,

---

[14] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957,* Ankara 1991, s. 27-28.
[15] Arıkan, *Atademir*, s.77.
[16] Turan, *Türk IV-2*, s.95-96.
[17] Arıkan, *Atademir*, s.77-78.

Bayar'ın sözünü yazmaya bile cesaret edememiş ve üç nokta koymuştur[18]. Etem Menderes'in Bölükbaşı meselesinden ötürü rahatsız olduğu ve endişe duyduğu notlarında kendisini göstermektedir. Bunlardan biri 23 Temmuz 1957 tarihli notudur. Bölükbaşı'nın tahliye konusundan bahsederken Etem Menderes, *"Allah yardımcımız olsun"* sözünü de sonuna eklemiştir[19].

Öte yandan Etem Menderes, Bölükbaşı'nın tahliye edildiği günü de defterine kaydetmiş ve konu ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır. Gazetelerin en önemli konusu haline gelen hadise hakkında Etem Menderes şunları yazmıştır: *"Bir mebus böyle bir suçtan beş ay tevkif tutulamaz. Mahkeme birkaç hafta zarfında bir hükme varmalı idi… bu hadiseyi efkârı umumiye nezdinde yine aleyhimize çevirdi. Başvekil… Partiyi mahvediyor. İhtiraslarının kurbanı oldu, memleket ve parti"*[20].

27 Haziran 1956 yılında kabul edilen Toplantı ve Gösteri Kanunu ile muhalif partilerin gösteri yapmaları ve toplantılar düzenlemelerine sınırlar getirilmişti[21]. 1957 seçimlerinden sonra Meclis İç Tüzüğü'nde yapılan bir değişiklikle muhalefetin denetim imkânı daraltılmıştır[22].

Aralık 1958'de Tedbirler Komisyonu'nun kurulması, DP'yi felakete götürecek olan uygulamalardan birisidir. 15 kişilik komisyonun amacı, DP'ye karşı hareket eden basın ve muhalefet için birtakım tedbirleri almaktı. Şiddetin devam ettiği bir dönemde böyle bir komisyonun kurulması -DP içinde bile- tepkilere neden olmuştur. Komisyonun başkanlığına Hulûsi Köymen getirilmiştir[23].

---

[18] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/82.

[19] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/81; Bölükbaşı hakkındaki diğer bir not, 24 Temmuz 1957 tarihlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. s.2/80.

[20] Etem Menderes'in günlüğünün bazı yerleri yazı bozuk olduğu için okunamamıştır. 1 Aralık 1957 Pazar günlü not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/17; Menderes, 9 Aralık 1957 tarihli notunda Bölükbaşı'nın tahliyesi hakkında şunları yazmaktadır: *"Bölükbaşı'nın tahliyesi hakkında mücadele. 80 avukatın mahkeme salonuna alınması hakkındaki emri imza etmemiş. Namık da zabıta vasıtasıyla almayalım demiş. Kanun?"* Burada emri imza etmeyen kişinin ismi verilmemiştir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/13.

[21] Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.27.

[22] Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.28-29.

[23] Komisyon üyeleri, Halil Özyörük, İzzet Akçal, İlhan Sipahioğlu, Ekrem Anıt, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Burhan Belge, Hadi Tan, Halim Alyot, Osman Bibioğlu, Zeki Erataman, Mehmet Daim Süalp, Hamdi Sancar, Behzat Bilgin'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin*

DP'nin hatalı son meclis uygulaması ise 12 Nisan 1960 tarihinde Denizli Milletvekili Hamdi Sancar başkanlığında 15 kişilik[24] bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulması olmuştur[25]. CHP'nin kanun dışı faaliyetlerini araştırmakla yükümlü olan komisyonun yetkilerini belirleyen Salahiyet Kanunu 27 Nisan 1960 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunla komisyon yasama, yürütme ve yargı organının haklarını elde etmiş oluyordu[26].

2. Grup İçi Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve Adnan Menderes'in Durumu

DP iktidarı, adalet, basın özgürlüğü, inkılâplara bağlılık gibi pek çok vaatle birlikte aslında daha çok ekonomik alt yapılı bir program ile gelmiştir[27]. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Celal Bayar verdiği demeçte, partinin bu konudaki hazırlıklarından bahsetmektedir: *"Partimiz teşkilat bahsi dışında en büyük faaliyetini malî, iktisadî ve adlî sahadaki hazırlıklara hasretmiştir. Azalarımız arasında en salahiyetli zatlardan mürekkep (oluşan) bir malî ve iktisadî komisyon teşkil ettik[28]."*

Nitekim 1957 yılına kadar ki süreçte ciddi ekonomik atılımlar yapılmıştır. Ancak DP, bu ekonomi hareketini iyi sürdüremedi[29]. Esasen halkın DP'yi iktidara getirmesinin ve benimsemesinin en önemli sebebi bu yönü olmuştur. Ancak sonrasında durum olumlu yönde seyretmemiştir. Özellikle 1955 buhranı bir dönüm noktası olmuş; parti dışında muhalefet çekişmesi doludizgin giderken, içerde de çatırdamalar başlamıştır.

İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960, Ankara, s.195-196. (Kısaltma: Toker, *1957-1960*).

[24] Komisyon üyeleri, Vacit Asena, Kemal Biberoğlu, Turan Bahadır, Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Sait Bilgiç, Hilmi Dura, Osman Kavuncu, Himmet Ölçmen, Kemal Özer, Necmettin Önder, Selami Dinçer, Nusret Kirişçioğlu, Ekrem Anıt ve Nüzhet Ulusoy'dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Toker, *1957-1960*, s.331.

[25] Şenşekerci, *Bayar,* s.226.

[26] Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi,* İstanbul 2002, s.80-81. (Kısaltma: Akyaz, *Askerî*).

[27] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.227-228.

[28] 24 Nisan 1946, *Vatan* gazetesi. *Politik Konuşmalar 1946-1950,* s.46-47.

[29] Aydemir, bu ekonomik atılımları madde madde açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *İhtilâlin Mantığı,* s.238-244.

DP Grubunun Adnan Menderes'e karşı ilk cephe alışı 1955 enflasyon buhranı[30] döneminde olmuştur. Kasım ayında yapılan ve bütün bakanların istifa ettiği bir grup toplantısında Adnan Menderes'in çekilmemesinden bahisle Nadir Nadi şöyle demektedir: *"DP Meclis Grubunun tüm şahlandığı o kış gecesi Menderes çekilmedi; çünkü bütün dış belirtilere rağmen Grup, Menderes'in değil, Menderes Grubun arayıp bulduğu bir oyuncaktı. Grup çoğunluğu ise yaşadığımız sosyal, ekonomik ve siyasal ortamın bir yaratığından başka bir şey değildi. Menderes'siz edemezdi bu çoğunluk. Şayet onu düşürse idi, Grup er-geç bir başka Menderes bulmak zorunda kalacaktı. Birinci Menderes, ikinci Menderes, üçüncü Menderes, beşinci Menderes, on yıl içinde kurulan bütün Demokrat Parti hükümetlerinin aynı damgayı taşıması Menderes'in üstün kişiliğine değil, tam tersine, az renkli kişisizliğine yorulmalıdır[31]."*

Feroz Ahmad, DP içinde oluşan hizipleşmeyi çok farklı ve çeşitli görüşe sahip insanların bir araya gelmiş olmasına bağlamaktadır. Partinin kuruluş gayesi, CHP ve tek parti zihniyetini sona erdirmekti. Muhalefetteyken büyük bir güç olan bu çeşitlilik, iktidar safhasında dezavantaja dönüşmüş ve böylece hizipçilik ortaya çıkmıştır[32]. Parti içindeki en güçlü grup Yaylacılar Grubu[33] idi. Grubun lideri ise Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı'dır[34]. Parti içindeki bu ayrılıkçı durum özellikle 1957 ve sonrası için daha belirgin bir hal almıştır.

---

[30] Etem Menderes fonundan alınan bir belge, buhranla ilgili Batı'dan gelen bilgileri içermektedir. 18 Mart 1955 tarihli Almancadan tercüme edilen bu belge, bir istihbarat yazısı izlenimini vermektedir. Kuvvetle muhtemel Alman Sefareti'nin Almanya'ya yazdığı bu yazıda, o sırada Ankara'da bulunan OEEC (Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı) heyetinin Türk parasının değeri konusunda inceleme yaptığı ve Türk resmî makamlarının bir develüasyon yapılacağını yalanladıkları yazmaktadır. Bununla birlikte Türk hükümetinin iktisadî ve malî alanda Amerikan yardımının genişletilmesi için bir para ıslahatı yapmasının ve para değerini yeniden ayarlamasının beklenebileceği de ifade edilmektedir. Yazının başında *"Bu haberin çok mahrem tutulması rica olunur"* denilmektedir. Ayrıntılı bilgi ve belgenin orijinali için bkz. *BCA*, 10 900.98.304.2, s.8-11; Yine Almancadan tercüme edilmiş bir başka belgede ABD'nin Türkiye'nin para siyasetine karşı tavrını değiştirerek, Türk lirasının kıymetinin -hiç olmazsa kısmen- düşürülmesi için resmen teşebbüse geçeceğinin diplomatik çevrelerde sık sık konuşulduğu belirtilmektedir. *BCA*, 10 900.98.304.2, s.14.

[31] Nadir Nadi, *Perde*, s.395-397.

[32] Ahmad, *Demokrasi*, s.83-84.

[33] DP milletvekilleri arasında sayıları meclis grubunun neredeyse üçte birini bulan *"Yaylacılar Grubu"* oluşmuştu. Şenşekerci, *Bayar*, s.225.

[34] Aydemir, *Menderes'in*, s.235.

Etem Menderes, Köprülü ile yapmış olduğu bir konuşmadan bahsederken iktisadî vaziyetin bozuk, seçimin ise tehlikede olduğunu yazmakta ve grubun da başbakan aleyhinde olduğuna dikkat çekmektedir: *"Hükümet ve grup hemen hemen tamamen aleyhinde… Tahlil. Başvekâletten ayrılmaz, seçim kaybolursa tevkif tehlikesi*[35]*…"* Etem Menderes'in bu sözleri durumun ne kadar vahim olduğunu göstermesi açısından önem arzeder. Ancak bir konu daha vardır ki; o da Adnan Menderes ve partinin durumunun sadece Etem Menderes'in kafasının içindeki düşüncelerden ibaret olmadığı ve başkalarıyla da açıkça konuştuğudur.

DP içerisindeki hizipleşmenin 1957 yılında yapılan seçimi ve sonuçları ile şüphesiz alakası vardı. Etem Menderes, 27 Ekim 1957 tarihli notunda seçim değerlendirmesini yaparken başbakanı suçlamaktadır: *"Bir kısım vilayetlerden kötü haberler gelmeye başladı. Yirmi kadar vilayette kaybediyoruz… Ankara'da Adana'da kaybettik… Taşkent'e de söylemiştim… Cezasını çekeceğiz galiba. Odundan namzet göstersem millet ben gösterdim diye reyini verir. Millet benim arkamda… Yıllarca dinlediklerim kulaklarımda çınlıyor. Umulmayan bir sürpriz bizleri felakete sevk eder. Bütün zekâsına rağmen kaprislerinin kurbanı oluyor ve oluyoruz. Partiyi mahvediyorsun! diye yüzüne haykırmıştım. Hüseyin Avni Bey'in ani gelmesi hatalarını saymamı önledi… Sabaha kadar Dâhiliye'de endişeler içinde seçim haberlerini aldık. Hiç parlak ve tatminkâr değil; en iyi vilayetlerde dahi sükuttar… Aydın, Manisa, Balıkesir."* Duygu ve düşüncelerini böyle kelimelere döken Etem Menderes, Namık Gedik'e de bu konuda çıkışmış ve grup içinde hadiselerin çıkacağını söylemiştir[36].

Etem Menderes, bu söylediklerinde pek de haksız değildir. Nitekim seçimlerin sonrasında zaten gergin olan parti içi hava iyiden iyiye bozulur. Etem Menderes, partiden bazı istifaların olacağının sezinlendiğini; bu yüzden başbakanın partilerden

[35] 8 Mart 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/148.
[36] Etem Menderes, seçim günü hastadır. Sabahleyin Başbakanlık'a gittiğini söyleyen Etem Menderes, başbakan ile Bayar'ın aldırmadıklarını ve kendisine "geçmiş olsun" dahi demediklerini ifade etmektedir. İstifini bozmadığını yazan Etem Menderes şöyle devam etmektedir: *"Gece Samet'le Dâhiliye'ye gittik. Elimi sıktı. Bayar da geçmiş olsun dedi." BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/36.

istifa edenlerin milletvekilliklerini de düşürmek için bir kanun çıkarma niyetinde olduğunu duymuştu[37].

DP iktidarının Adnan Menderes'in dışında en önemli aktörü olan Celal Bayar'ın da bu gergin günlerde adı geçmektedir. Başbakan kadar o da gidişattan tedirgin ve endişelidir. Etem Menderes, 8 Kasım 1957 tarihli notunda, Bayar'ın bir davetinde etrafındaki kişilere söylediği sözlere dikkat çekmektedir. Samet Ağaoğlu, Şemi Ergin ve Hayrettin Erkmen gibi isimlerin bulunduğu bu davette Bayar, tehlikeli bir vaziyet içinde olunduğunu söylemiş ve *"İcap ederse diktatörlükle idare edeceğiz"* demişti. Bayar'ın bu sözleri dinleyenler üzerinde kötü bir tesir bırakmıştır[38].

Bu noktada Şevket Süreyya Aydemir'in Bayar hakkındaki analizi önemlidir. Aydemir, Celal Bayar'ı *"kombinezoncu politikacı"* olarak tanımlamakta ve kombinezonculuğu şu şekilde açıklamaktadır: "*Durmadan yön değiştiren siyasî rüzgârlar içinde ve olaylara ağırlığını koyan çeşitli şahsiyetler karşısında, kendileri ve taraftarları için, en uygun tertibi ve çıkış yolunu bulmak sanatıdır."* Ancak son noktaya gelindiğinde Bayar, bu özelliğini ortaya koyamamış ve olayları değerlendirmekte gecikmişti[39].

Celal Bayar'ın soğukkanlı tavır ve sözlerinin yanı sıra grup içinde esas konuşulan şüphesiz Adnan Menderes'in oldukça fevri ve hiddetli davranışlarıdır. Adnan Menderes'in bu dönemdeki psikolojisini göstermesi bakımından Etem Menderes'in Samet Ağaoğlu'ndan aktardığı şu cümleler önemlidir: "*Sabah saat 9'dan öğleye kadar deli gibi bağırmış… Ben Başvekil olmazsam üç günde Halk Partisi iktidarı yıkar. Delice hezeyanlar… Hayreddin Erkmen birkaç kelime mukabelede bulununca odasını terk ederek çıkmış... Cumhurreisi ile Samet evde yatağından kaldırarak zorla gruba getirmişler. Vaziyet çok çirkin…"* Grup

[37] Menderes, 8 Kasım 1957 Cuma günlü notunda bu haberden bahsederken Gedik ve Zorlu'nun adı da geçmektedir. Muhtemelen haberi onlardan almıştı. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/29.
[38] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/29.
[39] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.202-206.

toplantısında başbakanın hiddetli ve şiddetli bir şekilde konuştuğunu söyleyen Etem Menderes, bunun olumlu bir tesir bırakmadığını ifade etmektedir[40].

Etem Menderes, başbakanın yanı sıra grup içindeki bazı şahısları da isim vererek analiz etmektedir. Bu şekilde bu kişileri ve olayları başbakanla ilişkilendirerek grup içi muhalefeti aydınlatmaya çalışmaktadır. Öte yandan başbakanın etrafta *"grup avucumun içinde"* şeklinde övünmesi ve birçok konuşmalarının grubu çileden çıkardığını söyleyen Etem Menderes, bazı kanunları çıkarmak için yaptığı dayatmalarından da bahsetmektedir. Bunlar anayasanın tebdili, mebusluktan ıskat meselesi, istiklal mahkemeleri kurma gibi konulardı[41].

Etem Menderes, 11 Kasım 1957 tarihli notunda Samet Ağaoğlu'ndan başbakanın "mebusluktan ıskat" meselesinden vazgeçtiğini öğrendiğini söyleyerek bu konuda bazı yorumlar yapmaktadır. Partiden istifaların olacağı anlaşıldığında ortaya atılan bu mesele partiye aslında yarardan çok zarar getirecekti. Her şeyden evvel partide artık kalmak istemeyenin tutulmaması gerekmekteydi. Etem Menderes bunun daha tehlikeli olacağını ve bu durumda olan kişilerin muhalefetle gizli işbirliği yapabileceğini düşünüyordu. Etem Menderes'e göre artık bu kararla birlikte başbakanın grup karşısında mukavemeti kırılmıştı. Bir daha tehlikeli teşebbüslere girişip *"grup avucumun içinde"*diyemeyecekti[42].

Öte yandan DP saflarında başbakan ile alakalı dedikodular devam etmektedir. Herkesin birbirine Adnan Menderes ile alakalı şikâyetleri oluyordu. Etem Menderes, böyle bir eleştiriyi, yürürken rastladığı Muzaffer Kurbanoğlu'ndan almıştı. Kurbanoğlu, başbakanı kastederek *"Islah olmazsa tehlikedeyiz"* demek istemişti. Bütün grup şiddet tedbirlerinden rahatsızdı[43]. Başbakan hakkında böyle bir şikâyeti Namık Gedik, Celal Yardımcı'ya yapmıştı. Gedik, başbakanın kararsızlığından ve

[40] 9 Kasım 1957 tarihli notta, toplantıda konuşulan en önemli konunun mebusluk hakları ıskat meselesi olduğu ifade edilmekteydi. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/29.
[41] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/28.
[42] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/28.
[43] 19 Kasım 1957 tarihli not için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/24.

hükümet kurmada tereddüt ettiğinden bahsetmişti. Etem Menderes, 19 Kasım 1957 tarihli bu notunda başbakanı kastederek *"İşine akıl ermiyor"* demektedir[44].

Grup içerisinde bu dedikodular, hezeyanlar almış başını giderken başbakan, Etem Menderes'e enteresan bir şekilde gruptan çok memnun olduğunu söylemişti. 23 Kasım 1957 tarihli notunda Etem Menderes şunları kaydetmiştir: *"Gruptan çok memnunum. Onları hiç yalnız bırakmayacağım. Her birisini kendilerini takdir edeceğim dedi. Hâlbuki milleti kaybetmekteyiz farkında değil. 400 küsur ekseriyetten bahsederek güveniyor görünüyor. Milletten tasvip ve kuvvet almadıkça hiç kıymet yok… Grup hakkındaki teveccühü samimi değil, avucunun içinden çıktı, çünkü[45]."*

Hâlbuki grup içinde muhalif sesler yükselmekle kalmıyor; Adnan Menderes'in aleyhine imza bile toplanıyordu. Etem Menderes, bir gün Nedim Ökmen'in kendisine gelerek başbakanın kaprislerine muhalif olarak grupta 150 imzanın olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Yeni milletvekillerinin daha ateşli olduğu ve hedeflerine partiyi değil başbakanı koyduklarını yazan Etem Menderes, Putoğlu'nun da grup reisi vekilliğinden istifa ettiğini anlatmaktadır. Nedeni ise hükümet programı için Kemal Çobanoğlu ve bir kişi daha söz için ismini yazdırmıştı. Putoğlu, bunu başbakana söyleyince münakaşa etmişler ve bu esnada başbakan kendisine ağır muamele yapmıştı[46].

Bu noktada Metin Toker'in DP grup ve yöneticileri hakkındaki analizine dikkat çekmek yerinde olacaktır. Toker, on yıllık iktidarı boyunca partide üç gücün egemen olduğunu ifade etmektedir. Bu güçler Bayar, Adnan Menderes ve DP Grubu idi. Bunların hiçbiri tek başına diğer ikisini yenecek bir güce ulaşamamıştı. Bununla birlikte bunlardan ikisi bir araya geldiğinde üçüncüye karşı daima bir güç oluşturabilmiştir. Grup, bazen Adnan Menderes ile Bayar'a karşı; bazen de Bayar ile Adnan Menderes'e karşı hareket etmişti. Ancak en önemli birlik Bayar ile Adnan Menderes arasında gruba karşı olmuştur. Böylece grubu istedikleri şekilde idare

[44] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/24.
[45] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.189.
[46] 30 Kasım 1957 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/18.

etmişlerdir[47]. Ancak Etem Menderes'in bu anlattıkları DP iktidarının son dönemecinde grubun başbakan karşısında daha güçlü durduğunu göstermektedir.

Öte yandan Adnan Menderes'in fevri ve kaprisli hareketleri 1958 yılında da sürmüştür. Grubun başbakana karşı muhalif tutumu devam etmekteydi. Özellikle istişaresiz ve ani kararlardan şikâyetçilerdi. Etem Menderes, 11 Nisan 1958 tarihli notunda bu tarz zikzakların partiye zarar verdiğini yazmıştır[48]. Parti içindeki gergin havadan Etem Menderes ile başbakan arasının da bozulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Etem Menderes, 13 Nisan 1958 tarihli notunda istifanın eşiğine nasıl geldiğini anlatmaktadır.

Başbakanın grubun ayaklanması endişesiyle Japonya seyahatinden vazgeçeceğini söylediğini ve kendisi ile Zorlu'nun da yapacakları seyahatlerden vazgeçmesi gerektiğinden bahsettiğini kaydeden Etem Menderes istifaya karar verdiğini şu şekilde anlatmaktadır: *"Bu ne demek? İstifaya karar verdim. Kendisine bu kararımı bildirmek ve dolambaçlı yollardan entrikalı hareketlerini yüzüne haykırmak için gitmek üzere iken Talat geldi. Pek haklı mütalaa ve müdahalesiyle beni ikna etti. Sükûn buldum. Bu hareketimi demogoji yoluyla aleyhime kullanabilirlerdi[49]."*

Etem Menderes, bu süreçte her yerde başbakandan şikâyetleri duymaktadır. Bunlardan biri, Refik Koraltan'ın, başbakana bir şey söylemenin kavgaya sebep olacağından muzdarip bir şekilde konuşmasıydı[50]. Etem Menderes de aynı sebepten muzdariptir. 31 Mayıs 1958 tarihli notunda başbakanın kendisiyle her meseleyi konuşmamasının ve kendisine konuşma fırsatı vermemesinin cezasını göreceğini kaydetmektedir[51].

Öte yandan Adnan Menderes'in mevcut durumundan Namık Gedik başta olmak üzere etrafındaki kişiler sorumlu tutulmaktadır. Etem Menderes, 5 Haziran

[47] Toker, *1957-1960*, s.111-112.
[48] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/77.
[49] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/76.
[50] 30 Mayıs 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/51.
[51] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/51.

1958 günü Kemal Aygün'le[52] yaptığı bir konuşmada bu konudan bahsetmektedir: *"Kemal Aygün sabahleyin Başvekilin pek muzdarip ve morali bozuk olarak dolaştığını anlattı. Namık ve birkaç arkadaşı kendisini felakete sürüklüyorlar. Farkında değil dedi.[53]"*

Gerçekten 1958 yılı DP açısından parti içi hesaplaşmaların, hizipçiliğin ve başbakan aleyhtarlığının iyiden iyiye belirginleştiği bir yıl olmuştu. Yaylacılar ismi verilen ılımlılar grubu, Adnan Menderes'in otokratik yöntemlerinden rahatsızdı. Grup, 1958 yılında Adnan Menderes'e meydan okumak için harekete geçmiştir[54].

Bu dönemde grup toplantıları daha sıkıntılı geçiyordu. Etem Menderes, 5 Haziran 1958 tarihli notunda böyle bir toplantıyı anlatmaktadır. Pahalılık ve zamların konuşulduğu bu toplantıyı Tevfik İleri ile konuştuğunu yazan Etem Menderes, başbakanın kürsüdeki konuşmalarına karşın homurdanmalar ve laf atmalar olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: *"Ön sıranın sol kısmında 10 kişi kadar alkışlıyor. Bu havayı, içinden memnun olarak Tevfik İleri bana anlatıyor. Sahte bir eda ile grubun bu halini tenkit ediyor[55]."* Anlaşılan o ki, Etem Menderes, parti içinde tavrını açıkça ortaya koyanlar kadar durumunu belli etmeyenlerin de olduğunu düşünmektedir.

Adnan Menderes'in fevri hareketlerinin sınırı aştığı olaylardan biri de 9 Ağustos 1958 tarihli grup toplantısıdır. Tenkitli konuşmalar yapılırken başbakanın hiç durmadan yerinden yaptığı müdahale ve taarruzlar, grupça fena karşılanmıştı. Etem Menderes, bunu *"Başvekillik seviyesine yakışmıyor"* şeklinde ifade etmektedir[56]. Özellikle 1954 seçimlerinden sonra yaşanan krizler Adnan Menderes'i yıpratmış, aşırı derecede sinirli ve çevresine karşı kırıcı olmaya başlamıştır[57]. Başbakanın bu tavırlarında şüphesiz kötü gidişatı kabul edememenin, olayları etrafa

---

[52] Ankara Valisi Kemal Aygün, Temmuz 1958'de tayinle İstanbul Belediye Başkanlığı'na getirilmiştir. Aygün, bu vazifeyi Adnan Menderes'in ısrarı ile kabul etmişti. Aslında bu tayini istemeyen Aygün, bunun kendisine Namık Gedik tarafından hazırlanmış bir oyun olduğunu düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Toker, *1957-1960,* s.118.
[53] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/48.
[54] Ahmad, *Demokrasi,* s.104.
[55] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/48.
[56] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/23.
[57] Yücel, "Menderes", s.842.

çok da kötü değilmiş gibi göstermek ya da kendisinin öyle görmek istemesinin büyük etkisi vardı.

Etem Menderes 7 Aralık 1958 tarihli notunda böyle bir durumdan bahsetmektedir. Kabine azalarının İnönü'nün Gaziantep'e gitmesi nedeniyle yaptığı bir toplantıda başbakan şunları söylemişti: *"Gazetelerin yüzde 95 tirajı aleyhimizde biz de radyodan istifade mecburiyetinde kaldık. Günde yüzlerce telgraf alıyorum. Hürriyet ve Halk partilerinden milletten. Bugün kudretimizin uç bâlâsındayız. Adana'da 3,5 bin kişi harekete gelmiş. Bir şey değil. Maraş'ta sen gelirsin buraya? diye bağırmışlar. On binlerce kişi toplandığı yalan… Parti teşkilatımızda; aramızda hiç ihtilaf kalmadı artık*[58]*."*

Ancak gerçekler böyle değildi. Başbakandan sonra söz alan Rıfkı Salim Burçak, radyonun muhalefete küfredercesine iktidar için çalıştığını, seçimler için meclis tahkikatı açılması kararının tatbik edilmediğini, iktisadî vaziyetin durumunu ve grup haleti ruhiyesinin müsait olmadığını söyledi. Bu sözlerin üzerine başbakan yine hiddetli ve fevri tavrıyla cevap vermişti: "*Grupla ben de daimi temastayım. Sizin dediğiniz gibi haleti ruhiyesi yok, grupta. Seçimler hakkında meclis tahkikatı kararını tatbike lüzum görmedik*[59]*."*

Rıfkı Salim Burçak, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde bir akşam yemeğinde gerçekleşen bu toplantıdan bahsetmektedir. Başbakanın sinirli ve fevri olarak kendisine cevaplar verdiğini belirten Burçak, gece yarısından sonra dağıldıklarını ve Etem Menderes ile evlerinin yan yana olduğundan dolayı onun arabasıyla gittiklerini ifade etmektedir. Arabaya biner binmez Etem Menderes'in kendisine eğilip *"Sen haklısın, ben de senin görüşündeyim"* dediğini kaydeden Burçak şöyle devam etmiştir: *"Bu sözü keşke demin söyleseydin! demedim. Etem Menderes, Bayar'la Adnan Beyi kastederek: Sekiz yıldır iktidardayız; hala bir fikre tahammül etmesini bilmiyorlar! diyerek onların müsamahasızlıklarına işaret etti*[60]*."*

---

[58] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/4.
[59] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/4.
[60] Burçak, *On Yılın,* s.586-589.

Toplantıda Adnan Menderes'ten sonra söz aldığını ifade eden Etem Menderes ise başbakanın tavrından çekindiği için fazla konuşamadığını şöyle anlatır: *"Kanunlar tatbik edilmeli dedim. Kendimize de. İlave edemedim. Çünkü kavgalaşacaktık. Menfî faaliyetler ve basın hakkında tedbir alınmalı dedim*[61]*."*

Bu noktada İlber Ortaylı'nın Adnan Menderes hakkındaki yorumuna dikkat çekmek yerinde olacaktır. Ortaylı, Adnan Menderes'in hatasının kendisine atfedilen *"yanılmazlık ve ilahi seçimin gerçekliğine ve devam edeceğine"* Doğu toplumlarındaki pek çok politikacı gibi inanması olduğunu ifade etmektedir[62]. Belki de bu sebepten Adnan Menderes son yıllarda bu kadar fevri ve asabi bir duruma gelmişti.

Etem Menderes'in kanunları herkese ve DP için de uygulanması gerektiğini düşünmesi hakkaniyetli ve demokratik bir tavırdır. Ülkenin içinde bulunduğu durum ve özellikle Tedbirler Komisyonu'nun kurulması DP içinde de tepki yaratmıştı. Bu tepkilerden biri Kemal Özçoban ve çevresinden gelir. Ülkenin sıkıntılı gidişatına farklı bir yol aramaya çıkan DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban ve arkadaşlarının *"Basın Suçlarına Af Tasarısını"* meclise vermesi muhalefet tarafında şok etkisi yaratmıştır. Ancak daha sonra Özçoban bu teklifi meclisten geri çekmiş ve grubuna vermiştir. Geri adım atma olayının perde arkasında ise Özçoban'ın Adnan Menderes ve arkadaşları tarafından sorguya çekilmesi ve sert bir şekilde azarlanması vardı[63].

1959 yılına gelindiğinde değişen bir şey olmaz. Yine başbakan aleyhinde dedikodular sürüp gitmekteydi, parti içi muhalefet ve genel hava son derece bozuktu. Başbakana bu sıkıntıları söylemek ise mümkün değildi. Etem Menderes, her yerde Mükerrem Sarol'un dedikodusunun dolaştığını ifade etmektedir. Sarol, memleketi felakete sürükleyenin Adnan Menderes olduğunu herkese anlatmaktaydı[64].

Öte yandan bu süreçte parti içi dedikodularına bir yeni isim eklenmiştir. İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkındaki dedikodular, başbakanınkileri aşmıştı. Etem

---

[61] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/4.
[62] Ortaylı- Küçükkaya, *1923-2023*, s.190.
[63] Toker, *1957-1960*, s.196-198.
[64] 20 Ocak 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/118.

Menderes, kiminle karşılaşsa Gedik hakkında bir tenkit almaktaydı. Gedik üzerinde dönen söylentiler ise hep başbakanı kandırdığı şeklindeydi. İçişleri Bakanlığı insanlar tarafından beğenilmiyor ve partinin tehlikede olduğu düşünülüyordu[65].

Etem Menderes günlüğünde Namık Gedik'in asılsız ve başbakanı oyalayıcı sözlerini ya bizzat kendisinden ya da bir başkasından işittiğini anlatmaktadır. 21 Mart'ta İstanbul'da oldukları bir zamanda Gedik'in kendisine İnönü'nün halk nazarında beş paralık itibarının kalmadığını söylediğini ifade eden Etem Menderes, yazısını *"Başvekil inandı mı?"* diyerek bitirmektedir. Yine aynı gün Kemal Aygün kendisine, Namık Gedik'in başbakana Amerika'nın kendisini kral bekler gibi beklediğini söylediğini anlatmıştı. Bunları başbakan Aygün'e söylemişti. Etem Menderes, bu yazısını da *"Ciddi mi?"* şeklinde sonlandırıyordu[66].

Mayıs ayına gelindiğinde artık Namık Gedik'in istifası açıkça konuşulmaktadır. 11 Mayıs 1959 tarihli notunda Etem Menderes, cumhurbaşkanının yemeğinde hadiseler ve tedbirler hakkında konuşulduğunu ve bu esnada Gedik'in istifasının da teklifler arasında olduğunu söylemiştir. Bunu yemekte ortaya atan da Hadi Tan olmuştur[67].

Etem Menderes, bu konuda Mehmet Daim Sualp ile yaptığı bir konuşmayı aktarmıştır. Tedbirler Komisyonu'nda 15 kişiden 13'ü tedbirlere taraftar değildi. Olayların sorumlusu olarak Namık Gedik'i gösteriyorlardı. Namık Gedik'e istifa teklif edilince *"Her şeyi Başvekil'in emri ve tasvibi ile müşterek yaptık"* demişti. Grubun çoğunluğu ise bu durumun iktidarı yıprattığı kanaatindeydi[68].

Bütün olumsuzlukların içinde Etem Menderes, başbakanı son hadiselerle ilgili uyarmak için yalnız olarak randevu istedi. Ancak başbakanın *"Mecliste konuşuruz"* deyip aramadığını ifade eden Etem Menderes, *"Hiç aramadı ihtarıma rağmen… Mühimsemedi ve böylece kaldı."* demektedir[69]. Öte yandan Bayar ve İnönü de

---

[65] 29 Ocak 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/114.
[66] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/95.
[67] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/81.
[68] 14 Mayıs 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/79.
[69] Etem Menderes, 17 Mayıs tarihli bu sayfada yazdıklarını 19 Mayıs sayfası şeklinde not düşmüştür. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/78.

başbakana Namık Gedik için ihtarda bulunmuşlardı. Ancak başbakan bu ikaza da aldırmamıştı[70].

Etem Menderes'in başbakanı uyarmak istemesiyle alakalı olarak Şevket Süreyya Aydemir'in sözlerine bu noktada değinmek gereklidir: *"Bu arada Adnan Menderes'in ilk ve son arkadaşı ve dengeli bir şahsiyet olan Etem Menderes'e, geniş bilgi yardımları için ayrıca medyun ve müteşekkirim. Şuna da inanıyorum ki, gençlik yıllarında Adnan'ı birkaç defa ölümlerden kurtaran bu soğukkanlı, vefalı insanın etki ve telkinleri işletilseydi, gidişat, galiba trajik sonuçlara varmazdı[71]."*

Namık Gedik ile başbakanın meselesi dost meclislerinde de konuşulmaktadır. Etem Menderes, Mükerrem Sarol ve Samet Ağaoğlu ile yaptığı böyle bir sohbeti 20 Mayıs 1959 tarihli sayfada anlatmaktadır. Ağaoğlu, oldukça muzdaripti ve arayan, soran, davet eden kalmadı demekteydi. Sarol'un sözleri ise daha kızgın olduğunu gösteriyordu: *"Memleketi Namık idare ediyor. Başvekil'le birlikte muhalefete karşı iç politikamızı tespit ettik, tatbik ediyoruz, diyormuş. Hükümet nerede kaldı[72]."*

1959 sonlarına yaklaşırken DP içinde bir başkaldırı hareketi daha olacaktır. Sıtkı Yırcalı, 1 Kasım'da yapılacak olan TBMM Başkanlığı için Koraltan'a karşı adaylığını koymuştur. Ancak Yırcalı, Adnan Menderes ile Bayar'ın karşı tavrı ile kaybetmiştir[73].

İhtilale yakın günlerde Tahkikat Komisyonu ve kabul edilen yetki kanunu nedeniyle parti grubunda bir tedirginlik meydana gelmişti. 23 Mayıs'ta Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı önderliğinde 97 imzalı bir takrirle grubun toplanması istenir. Yırcalı dışında Rıfkı Salim Burçak ve Mustafa Zeren gibi isimler kabine değişikliği istemektedirler. Ancak Adnan Menderes, başbakanlığı bırakmak niyetinde değildir. *"Sizlere teessüf ederim!.."* diyerek salonu terk etmiştir[74]. Başbakan bu son sözleri 25 Mayıs'ta yapılan son grup toplantısında söylemiştir[75]. Toplantıda bulunan

---

[70] 20 Mayıs 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/76.
[71] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.343.
[72] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/76.
[73] Toker, *1957-1960*, s.264.
[74] 23 Mayıs akşamı Çankaya'da yapılan toplantı için bkz. Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.333-335.
[75] Aydemir, *Menderes'in*, s.411.

Rıfkı Salim Burçak, başbakanın artık grupla arasındaki bağın koptuğunu gördüğünü ve bu sebeple ağır konuşmuş olabileceğini ifade etmektedir[76].

B. İktidar- Muhalefet Gerginliği

14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP karşısında İnönü CHP'si uzun yıllar sürdüreceği bir muhalefet süreci başlatır. Yıllardır tek parti dönemi yaşamış olan partinin böyle bir durumu hazmetmesi zor olacaktır. Öte yandan CHP'nin normal muhalefetten öte olan bu şiddetli tavrı ise İnönü'nün şahsiyetinde adeta kişiselleşecektir. Çoğulcu demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olan muhalefet kurumu, iktidar- muhalefet çekişmesi bakımından 1950'li yılların Türkiye'sinde olaylara yön veren etkili bir aktör olacaktır.

Tek partili hayata CHP son vermişti. Bununla birlikte Türkiye'de *"iktidarın gerçek sahibinin kendisi olduğu"* şeklindeki görüşünden vazgeçememiştir. Burçak, İnönü'nün *"Bir yıl sonra duruma bütünü ile egemen olacağız; bize teslim olacaklardır."* dediğini ve bunun demokrasi ile bağdaşmadığını ifade etmektedir[77]. Bu bağlamda on yıllık süreçte DP'lilerin nazarında İsmet Paşa'nın daha çok sivrildiği ve hedefe konduğu görülmektedir.

DP'nin muhalefet ile olan mücadelesinin daha çok İsmet Paşa eksenli olduğunu Metin Toker, iki aşama olarak açıklamaktadır. Birincisi İsmet Paşa'yı CHP'den ayırmak; ikincisi ise CHP'yi İsmet Paşa'dan kurtarmaktı. Bu iki aşama aslında aynı sonuca götürse de farklı anlamlara gelmekteydi. İlkinde İnönü'nün tarihteki saygıdeğer kişiliğine dikkat çekilirken, diğerinde CHP'deki *"İsmet Paşa sultası"* kastediliyordu. Ancak CHP'nin gerçekleştirdiği 8. Kurultay'da İsmet Paşa güçlü bir şekilde ortaya çıkmış ve bu iki plan da suya düşmüştü[78].

CHP, almış olduğu yenilgi psikolojisiyle yeni iktidara fazla bir ömür biçmez. Ancak DP'nin 1954 seçimlerinde daha da güçlü çıkması CHP'nin muhalif tavrını şiddetlendirmesine neden olacaktır. Hatta öyle ki bir gün İnönü'nün evinde yapılan

---

[76] Burçak, *On Yılın,* s.748.
[77] Rıfkı Salim Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler,* Ankara 1991, s.17. (Kısaltma: Burçak, *27 Mayıs*).
[78] Toker, *1950-1954,* s.69.

bir toplantıda "ihtilal" konusu bile konuşulacaktır. Faik Ahmet Barutçu, Sadi Konuk, Cevat Dursunoğlu ve Lütfi Kırdar'ın olduğu toplantıda seçimler konuşulmuştu. Dursunoğlu, DP'den bahsederken *"Bunları süngüden başka hiçbir şey koltuktan indiremez"* demiş; Barutçu da Dursunoğlu'nun fikirlerine kısmen katıldığını ifade etmişti. İnönü ise bu sözlerin karşılığında önlerinde seçim olduğunu, iktidarı bu şekilde devirmeye çalışacaklarını ancak yapamadıkları takdirde bu yolu seçeceklerini söylemişti. Türkiye'nin 27 Mayıs'a nasıl sürüklendiğini göstermesi açısından Mükerrem Sarol'un Lütfi Kırdar'dan aktardığı bu olay önem arzetmektedir[79].

Nitekim bu konuşmalardan üç yıl sonra gerçekleşecek bir hadise, CHP cephesindeki "ihtilal" arzu ve fikrini DP saflarında da hissettirecektir. 29 Ekim 1957 günü Gaziantep'te Cumhuriyet Bayramı nedeniyle yapılan merasim esnasında CHP taraftarları harekete geçmiş, dört beş bin kadar kişi belediyeye hücum etmiş ve olaylar esnasında bir komiser muavini öldürülmüştü. Etem Menderes, günlüğünde bu olaydan bahsetmiştir. Koraltan'ın odasında Bayar, Adnan Menderes ve Feyzi Mengüç Paşa'nın heyecanlı ve endişeli bir şekilde tedbir düşündüklerini söyleyen Etem Menderes, bölgeye jet uçaklarının gönderilmesini eleştirmektedir. O'na göre bu tedbir manasız ve hatalı idi. Örfî idare ilan etme düşüncelerini ise *"Tetkik ve müzakere edilebilir."* olarak yorumlamaktadır[80].

Gaziantep hadisesi, DP'de ciddi anlamda bir tedirginliğe yol açar. Etem Menderes'in Samet Ağaoğlu'nun odasında yapılan bir toplantıyı anlatması buna örnek olabilecek mahiyettedir. Ağaoğlu'nun odasında Sıtkı Yırcalı ve Necmi İnanç da vardı. Odada bulunan kişilerin olanı biteni tenkit ederek DP tarafının hatalarını saydıklarını söyleyen Etem Menderes kendi düşüncesini de şu şekilde açıklamaktadır: *"İhtidam başladı. Bunun önlenmesi ve telafisi çok müşküldür. Belki de mümkün olmaz. Bu zihniyet devam ederse iktidarda tutunamayız. Bu fikre iştirak ettiler[81]"*.

Gaziantep olayının nedeni olarak 27 Ekim günü yapılan seçimlere usulsüzlük karıştırıldığı iddiası gösterilmiştir. İsmet Paşa, ülkenin dört bir tarafından gelen

[79] Arıkan, *Atademir*, s.87-88.
[80] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/35.
[81] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/35.

şikâyetleri Adnan Menderes'e bir telgraf ile bildirmiştir[82]. CHP, seçime itiraz kararı vermişti[83].

DP nazarında ise Gaziantep olayında baş sorumlu olarak İnönü görülmektedir. Nitekim 30 Ekim'de Celal Bayar'ın iştirakiyle yapılan Vekiller Heyeti toplantısında bu konu en bariz şekilde zikredilmiştir. İsmet Paşa'nın başbakana çektiği telgrafın müzakere edildiğini ifade eden Etem Menderes şunları söylemektedir: *"Vaziyet vahim ve tehlikeli görüldü. İhtilal işareti addedildi. İnönü memleketin ihtilale hazır olup olmadığını iskandil ediyor! Millet haleti ruhiyesini yokluyor, telakki edildi"* Bir cevap yazısı hazırlandığını söyleyen Etem Menderes, burada muhataplarının İnönü değil efkârı umumiye olduğunu, radyo ve matbuat aracılığıyla hitabın yapılacağını da ifade etmiştir[84].

Adnan Menderes'in bu cevap yazısında, mukabil bir suçlama yapılmakta ve seçimleri kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülkede olaylar çıkarmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Radyoda okunan bu yazının karşılığı olarak İnönü'nün ikinci telgrafı ise ağır olmuştur. İnönü, Adnan Menderes'ten vatandaşlara karşı yapılan şiddetin durdurulmasını istemektedir. İnönü, telgrafında yayın yasağı nedeniyle Gaziantep adını zikretmemiştir[85]. Esas itibariyle başbakandaki ihtilal endişesi yersiz değildir. Çünkü seçimlerden önce askerî müdahale ile ilgili söylentiler yayılmıştı[86].

Öte yandan iki parti arasındaki gerginlikler bundan sonra da devam edecektir. 3 Kasım 1957 tarihli notunda Etem Menderes, Bayar'ın çağrısı üzerine Vekiller Grup İdare Heyeti'nin toplandığını yazmaktadır. Etem Menderes'in ifadesine göre konu, Cumhuriyet Halk Partisi grubunun meclisin 15 gün ara verme kararına yaptığı itirazdı. Toplantıda Adnan Menderes bulunmamaktadır. Ancak konuya telefonla dâhil olmuştur. Müzakereler neticesinde DP grubunun CHP'ne ağır başlı bir cevap vermesi uygun görülmüş ve Hayreddin Erkmen tarafından bu şekilde bir yazı hazırlanmıştır. Olayın bundan sonrası enteresandır. Telefonla bu yazıyı dinleyen

---

[82] Toker, *1957-1960*, s.17-18.
[83] "CHP 67 İlde de Seçime İtiraza Karar Verdi", *Milliyet*, 30 Ekim 1957, s.1, 5.
[84] *BCA*, 10 900.300.3, s.2/34.
[85] Toker, *1957-1960*, s.19-20.
[86] Ahmad, *Demokrasi*, s.71.

başbakan beğenmemiş ve Erkmen'i telefona çağırarak ağır konuşmuştur. Kendisini yarı yolda bırakan adamlarla çalışamayacağını, başbakanlığı da kabul edemeyeceğini cumhurbaşkanına arz etmesini söylemiştir. Bundan sonra hal kritik bir vaziyet alır. Etem Menderes'in yazdığına göre Samet Ağaoğlu, Şemi Ergin ve heyet yeni bir müsvedde hazırlayacaktır. Başbakanın cumhurbaşkanına verdiği yazılı mesaj, Cumhuriyet Halk Partisi hakkında oldukça sert ve haşin söylemler içermektedir. Bu şekilde karşı tarafa ağır bir cevap yazılmasını istemiştir. Etem Menderes, Bayar ve Namık Gedik'in başbakanla bizzat telefonla konuştuklarını da yazmıştır. Ancak cevap ertelenir ve Bayar, İstanbul'a gitme kararı alır[87].

Özellikle Gaziantep olayı sonrasında yaşanan telgraf trafiği, gerek Bayar gerekse Adnan Menderes tarafında İsmet Paşa'ya karşı olan aleyhtar tutumu artırmıştır. Etem Menderes, günlüğünde bu konu ile ilgili konuşmalara yer vermektedir.

Etem Menderes, 14 Kasım 1957 tarihli sayfasında Cevat Açıkalın ve Fahreddin Kerim Gökay ile yaptığı bir görüşmeden bahsetmektedir ki bu görüşmede içinde bulundukları vaziyeti hem Bayar hem de Adnan Menderes ekseninde konuşmuşlardı. Etem Menderes, Bayar hakkında şunları söylemektedir: *"Bayar, icap ederse İsmet Paşa'yı da sehpaya götürmekte hiç tereddüt etmem, dedi. Korkunç ihtiras… Bu böyle bir sebep hiçbir zaman mevcut olamaz. Bu telkinler karşılıklı Başvekil'le. Hangisinden çıkıyor[88]?"* Etem Menderes, bu son ifadesiyle başbakan ile Bayar'ın aynı taraftan ve zihniyetten konuştuklarını vurgulamaktadır. Esas itibariyle Bayar'ın başbakanı etkilediği genel bir kanaattir.

Bu noktada Necip Fazıl Kısakürek'in Adnan Menderes ile Bayar hakkındaki ilişki analizine bakmak yerinde olacaktır. Menderes'in *"okült"* yani görünmez cinsten Bayar'ın tesir ve güdümü altında olduğunu ifade eden Kısakürek'e göre hükmeden daima Bayar olmuştur[89]. Rıfkı Salim Burçak, bu düşünceye inanmayanlardandır. O'na göre, 27 Mayıs'tan önce Türkiye'nin 1 numaralı kişisi Bayar değil, Adnan Menderes'tir. Başbakan, sertlik konusundaki Bayar'ın

[87] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/32.
[88] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/26.
[89] Kısakürek, *Menderes*, s.113-114.

düşüncelerini kendisine uyduğu için kabul etmişti. Burçak, başbakan ile Bayar arasında bu noktada yalnız muhalefet ile olan ilişkilerde bir fark olduğuna dikkat çekmektedir. Bayar, cesurane bir politika ile kararlı hareket etme taraftarı iken başbakan zaman zaman tereddüte düşmüş ve muhalefet ile ilişkileri düzeltme yoluna gitmişti[90].

Ancak Etem Menderes'in 15 Kasım 1957 tarihli notu doğrudan Adnan Menderes'i suçlayıcı bir ifade taşımaktadır: *"Eğer Başvekil oyununda muvaffak olursa, yine tahakküme başlar ve İsmet Paşayı tevkif yoluna giderse, memlekette büyük tehlike başgösterir. Ve ben buna katiyen rıza göstermeyeceğim[91]."*

Etem Menderes, başbakanın fevri ve kaprisli hareketlerinden son derece rahatsız olduğunu ve bunun kendilerine zarar vereceğini notlarında sık sık bahsetmektedir. İtidalden yanadır[92]. Ancak başbakanla karşılıklı konuşmalarında bu düşüncelerini kendisine söyleyememekteydi. 23 Kasım 1957 tarihli notunda böyle bir konuşmayı şöyle aktarmaktadır: *"Halk Partisi, fırsat eline geçerse derimizi yüzecek dedi. Fakat bunun günahı senin ve Bayar'ın diyemedim."* Aynı sayfada İsmet Paşa ile ilgili de şunlar yazmaktadır: *"Ancak onun ve çevresinin rahmete kavuşmasıyla rahat yüzü görmek mümkün olur. Umumi efkâr ona dokunmayı hükmedemez. Evet dedi Garp Cephesi Kumandanlığı sıfatı var dedi. O kadar değil… Devlet reisliği, uzun yıllar başvekillik, ilahileşmiş vasfı var dedim. Kabul etti[93]."*

Adnan Menderes'in CHP'ye karşı yürüttüğü İnönü odaklı mücadeleye Şevket Süreyya Aydemir, *"İnönü fobisi"* şeklinde bir yorum getirmektedir. Bu fobi, Adnan Menderes'in en büyük hatası olmuştur. Bunun ruhsal bir olay olduğunu ifade eden Aydemir'e göre aynı durum Bayar'da da vardı. Çünkü yıllar boyunca *"dokunulmazlık"* mihveri altında olan İnönü'ye karşı harekete geçmiş ve isyan

[90] Burçak, *On Yılın,* s.776-777.
[91] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/26.
[92] Etem Menderes, 6 Kasım 1957 tarihli notunda Salahaddin Toker ile bu konuda ve CHP'nin düşünceleri hakkında konuştuğundan bahsetmektedir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/30.
[93] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.189.

etmişlerdi. Adnan Menderes'in İnönü'ye karşı yaptığı bütün davranışlarının altında da bu *"isyan ateşi"*yatmaktaydı[94].

Öte yandan 1958 yılına gelindiğinde iki parti arasında gerginlikler şiddetiyle devam etmektedir. DP, muhalefetin faaliyetine karşı ne tedbirler alınacağını konuşmak için cumhurbaşkanı başkanlığında bir araya geliyordu[95]. Bu toplantıların esas ismi de İsmet İnönü idi. İnönü'nün kongrede *"Cumhuriyet tehlikededir. Hilafet geri getiriliyor."* demesi konusuna Etem Menderes, 1 Haziran 1958 tarihli notunda değinmiştir[96]. Bu tarihlerden itibaren İsmet İnönü'nün keskin ve sert söylemlerinin yoğunlaştığı görülmektedir.

Etem Menderes'in katıldığı 2 Haziran 1958 tarihinde İstanbul'da vilayette kabine toplantısında[97] konu yine İnönü idi. İnönü'nün yapmış olduğu basın toplantısının ele alındığını belirten Etem Menderes şunları yazmaktadır: *"Kestik biçtik. Kerhen kabadayılık sananlar oldu. İnönü'nün dokunulmaz vaziyeti bertaraf edilecekmiş. Efkârı muvacehesinde… Hayal. Valinin tebligat yapması emredildi. Büyük hata. Hiç de iyi olmadı. Hatadan hataya düşmekteyiz. Grubun ayaklanmak üzere olması karşısında bir meydan muharebesi yaratmak lazım. Tehlikede olduğumuzu ilan ederek kurtarıcı kahraman rolü oynamak zamanı yine hulûl etti. Fakat grup kararlı bu sefer mukavemet edeceğe benziyor[98]."*

İnönü'yü bitirmek için sarfedilen bu sözler ya da eylemler bir tarafa muhalefet gittikçe güçlenmekteydi. 14 Temmuz 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen ihtilal, muhalefetin eline büyük bir siyasî koz vermiştir. Bu olay, Adnan Menderes'te bir *"ihtilâl fobisi"* meydana getirmişti. Millet desteğine sahip olduğu inancında olan Adnan Menderes, ihtilâl suçlamasına[99] karşılık her yerde "millî irade" vurgusunu

---

[94] Aydemir, *Menderes'in*, s.241-243.
[95] Etem Menderes, böyle bir toplantıyı 21 Mayıs 1958 tarihli notunda anlatmaktadır. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/56.
[96] Etem Menderes, İstanbul'da vilayette vekiller heyeti toplantısındadır. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/50.
[97] "Kabine Dün de Uzun Bir Toplantı Yaptı", *Milliyet*, 3 Haziran 1958, s.1.
[98] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/49.
[99] Irak ihtilali sonrasında İnönü "ihtilâl" sözcüğünü sık sık kullanacaktır. 7 Eylül 1958'de İstanbul'da yaptığı basın toplantısında İnönü şöyle demektedir: *"İnsan hakları dışında iktidar sürme sevdasına düşen siyaset serserileri ihtilâli zorla meydana getirirler."* Mustafa Arıkan, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi S. 4*, Konya 1997, s.304. (Kısaltma: Arıkan, "27 Mayıs'a").

yapmaktadır[100]. Irak ihtilalinden kaynaklanan bu korku Adnan Menderes'in konuşmalarına da yansımıştır: *"Ben, bir Halk adamıyım. Başta Muhalefet ve baskı grupları olmak üzere karşımdakiler, benim de düşmanımdırlar. Ama bu azınlıklar, beni devirmek için, İhtilâl yolunu da deneyeceklerdir. Fakat benim de, her türlü vasıtayı kullanmak hakkımdır[101]."*

Öte yandan İnönü, muhalefeti daha geniş bir tabana yaymak için harekete geçmiştir. CHP'nin önderliğinde iktidara karşı birtakım partiler bir araya gelerek Millî Muhalefet Cephesi'ni oluşturmuşlardır. Bu birlik için 7 Ekim 1958'de görüşmelere başlanmıştır. Bu bağlamda ilk önce CMP ile TKP 16 Ekim 1958'de birleşmiş ve CKMP adını almış ve başkanlığına da Osman Bölükbaşı getirilmiştir. Bir başka muhalefet partisi Hürriyet Partisi de 24 Kasım 1958'de CHP'ye katılmıştır[102].

DP safında bu birleşmeye tepki olarak Vatan Cephesi fikri oluştu. Adnan Menderes, 12 Ekim 1958'de DP Manisa İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada Vatan Cephesi'nin kurulmasını istemiştir. Celal Bayar'ın da desteğiyle Vatan Cephesi her yerde şubeler açmaya başladı. Vatan Cephesi'nin propagandası için ise radyo kullanılmaya başlandı[103].

İnönü'nün Anadolu'daki gezileri, iktidar- muhalefet kavgalarının körükleyicisi olmuştur. İnönü'nün 1958 Ekim'inde Sivas- Tokat- Amasya'ya düzenlediği Orta Anadolu seyahatinde, güvenlik güçleri ile halk karşı karşıya gelmiştir. Bu olaylar, özellikle Tokat- Zile'de yoğunlaşmış, halk üzerine göz yaşartıcı bomba atılmış, ağır şiddet uygulanmış ve buna da Zile Kaymakamı Tevfik Kurma neden olmuştu. İddiaya göre kaymakam, halkın İsmet Paşa'yı karşılamasını engellemek için birtakım tedbirler almıştı. İsmet Paşa, ilçeye girince de olaylar meydana gelmişti[104]. Hükümet yetkilileri ile *Zafer* gazetesi ise olaylardan CHP'yi sorumlu tutmuştur. İçişleri Bakanlığı adına açıklama yapan Recai Türeli, CHP'nin toplantı kanununun 12.

---

[100] Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* s.31-32.
[101] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.277.
[102] Yücel, *Demokrat,* s.137.
[103] Yücel, *Demokrat,* s.137-138.
[104] Toker, İnönü'ye eşlik ettiği için seyahat hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. *1957-1960,* s.174-184.

maddesine aykırı hareket ettiğini ve yetkililerin görevlerini yerine getirdiklerini ifade etmiştir[105].

İsmet İnönü'nün 1958 sonu yapmış olduğu güney seyahati ise DP safında tam bir krize yol açmıştır. 6 Aralık 1958 tarihli notunda Etem Menderes, başbakanla gece yaptığı telefon görüşmesinden bahsetmiş ve başbakanın Erkânı Harbiye Reisi veya muavininin bu işle vazifelendirilmesini istediğini kaydetmiştir. Söylediğine göre başbakan, Gaziantep'te olaylar çıkacağına ihtimal veriyordu. Etem Menderes, bundan sonra Ali Uçan, Süleyman Kuranel ve Vali Muzaffer Bey ile telefonla görüştüğünü ve son derece sakin olduklarını yazmıştır. Ancak bu seyahat, DP vekilleri arasında oldukça telaş yaratmıştı. Köşkte parti heyetinin toplandığını ve kendisini çağırmadıklarını söyleyen Etem Menderes, bu durumdan memnun olduğunu belirtmekte ve *"Düşünceleri hiç olmayan his ve fevri konuşma ve kararları yine canımı sıkacaktı."* demektedir[106].

Öte yandan muhalefetin yurt genelinde vatandaşlar nezdinde değerinin arttığı konuşulan bir konu olmuştur. DP'nin halk nazarında itibarının zayıfladığını ve oylarının düştüğünü gösterir mahiyette bir örneği Etem Menderes, 8 Aralık 1958 tarihli notunda, Avukat Adnan Selekler'den aktarmaktadır. Selekler, Antalya'nın 1950 ve 1954 seçimlerinde CHP'ne oy verdiğini belli etmenin insanları utandırdığını; ancak artık öğünmenin adet olduğunu ifade etmişti. Millet maddî eserleri birinci planda saymıyor ve Cumhuriyet Halk Partisi ilerleme kaydediyordu[107].

CHP'nin yükselişi, DP'nin ekonomik başarısızlıkları ile doğrudan alakalıdır. Bu durum, CHP'nin imajının değişmesine de neden olmuştur. Partinin 14. Kongresi'nde (12- 15 Ocak 1959) *"ekonomik refah ve sosyal adalet"* konusu büyük ilgi görmüştür. Bundan sonra parti yepyeni bir muhalefete yönelmiştir[108].

---

[105] Fatih Tuğluoğlu, "Demokrat Partinin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Zile Hadisesi (17 Ekim 1958), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Y. 8 S. 15 Nisan 2016*, Konya 2016, s.171-173.
[106] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/4.
[107] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/3.
[108] Ahmad, *Demokrasi*, s.75.

Öte yandan 17 Şubat 1959'da yaşanan talihsiz bir kaza[109] siyaset ortamını bir nebze yumuşatmıştır. Adnan Menderes, Kıbrıs meselesinin ele alındığı dönemde Londra'ya kalabalık bir ekiple yaptığı uçak yolcuğu esnasında önemli bir kaza geçirmiştir. Uçak, Londra'nın 25 mil güneyinde yere saplanmış ve çok kayıpların yaşandığı bu kazayı Adnan Menderes, hafif bir şekilde atlatmıştı. 27 Şubat'ta Türkiye'ye dönen Adnan Menderes büyük gösterilerle[110] karşılanır. 28 Şubat'ta ise Adnan Menderes ile İnönü el sıkışmışlardır. Bu olay iç siyasette bir duraklama devri olarak kabul edilmiştir[111].

Bir süre sonra DP ve CHP arasında bir kısır döngü haline gelen yıpratma savaşı gittikçe kuvvetlenecektir. Özellikle İsmet Paşa'nın şahsiyetinde belirginleşen ve Ege seyahati ile büyük olayları başlatan bu savaşın ihtilale nasıl yol aldığını gerek yaşanan olaylarda ve gerekse Etem Menderes'in günlüğündeki yorumlarda bariz olarak görülmektedir.

İnönü'nün Ege seyahati[112] ve hadiseleri iktidar aleyhine neticelenmiştir. Bu noktada Uşak Hadisesi[113] önem arz etmektedir. CHP, bu geziyi "Büyük Taarruz" olarak adlandırmaktaydı. Uşak ilinin İstiklal Savaşı itibariyle sembolik bir önemi vardı. Dokuz gün süren bu seyahat, ciddi çatışmalara neden olmuş ve hükümeti sert tedbirler almaya sevk etmiştir[114]. Zira önce Uşak'ta DP İl Binası tahrip edilmiş sonra da Manisa'ya hareket etmek üzere Uşak Garı'na gelen CHP kafilesine DP'li bir grup

---

[109] Millî Savunma Bakanı ve Başbakan Vekili Etem Menderes, 18 Şubat 1959'da mecliste bu kaza ile ilgili açıklayıcı bir beyanat vermiştir. Adnan Menderes'in kazadan sonra civardaki evlerden birinde istirahat ettiğini ve sonra da London Clinic adlı hastaneye gittiğini ifade eden Etem Menderes, uçaktaki diğer kişilerin durumları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 7, 18 Şubat 1959, s.255-256; Başbakanın kazadan kurtulması ve o sırada yakınlarda olan bir çiftçi ailenin de ilk müdahaleyi yapması bir lütuf olarak addedilmişti. Mustafa Atalay, bu çiftçi İngiliz ailesinde bir de hemşirelik diplomasına sahip bir kadının bulunmasını bir lütuf olarak ifade etmektedir. Bunlar Toony ile Margaret Bailey idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Adnan Menderes ve Hayatı,* Ankara 1959, s.122.

[110] Toker, Adnan Menderes'in uçaktan indiği anı anlatmaktadır. Büyük bir kalabalık toplanmıştır. Etem Menderes, kapıya yanaştırılan merdivene ilk önce tırmanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *1957-1960*, s.210.

[111] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.280-281.

[112] İnönü'nün kalabalık bir gazeteci ve siyasî grupla 29 Nisan 1959'da çıktığı bu seyahatin ilk durağı Uşak olacaktır. Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.281.

[113] Aydemir, İnönü'nün Uşak'ta yaşadığı zor anları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bilgi için bkz. *1950-1964*, s.372-373.

[114] Uşak hadisesinin Meclis'te görüşülmesi esnasında DP ile CHP'liler arasında arbede yaşanmıştır. Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.29-30.

tarafından saldırı olmuştu. Bu esnada atılan taşlardan biri de İnönü'nün başına isabet etmişti. İnönü bu olayı Manisa konuşmasında *"Benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir."* şeklinde ifade edecektir[115].

Etem Menderes, bu konuyla ilgili olarak duygularını açık bir şekilde yansıttığı bir yorumu şu şekilde yazmıştır: *"Vatan Cephesi ile bunların kadrolarını çürük ağaca benzeteceğiz. Boşalacaklar… Millet bizi ekseriyetle getirdi… Uşak'ta cam kırma hadisesi; mahkemede dava red ediliyor. Yorgunum, yıpratıcı işler içindeyim çok yorgunum… Vatan Cephesi'nin açılması piyasa bolluğu zamanında olmadı. İşler çığırından çıktı… Celal Bayar. İhtilalin içine girmişizdir… Orduya nüfuz başlamıştır. İsmet Paşa'nın bu kadar menfur ad edildiğini yeni öğrendim[116]."*

Etem Menderes ayrıca Uşak meselesinde alınan tedbirleri ve tavrı eleştiren sözleri de kaydetmiştir. Emniyet genel müdür muavininin kendisini ziyarete geldiğini ifade eden Etem Menderes, genel müdürün Uşak'a gönderilmesinin hatalı bir karar olduğunu yazmıştır. Etem Menderes, olaylara karşı verilen tepkilerin ayarsız ve acemice bir politika olduğunu da ifade etmektedir[117].

Öte yandan Manisa'dan sonra İzmir'e gelen İnönü, İçişleri Bakanlığı'nın siyasal parti kongrelerini yasaklamak için verdiği talimat nedeniyle bir toplantı yapamamıştı. Bu arada DP'li bir grup, muhalafet yanlısı olduğu gerekçesiyle *Demokrat İzmir* gazetesine saldırmış ve ateşe vermiştir. Sonradan Yassıada'da sorumlu olarak Adnan Menderes'in suçlanacağı olay ile ilgili Etem Menderes günlüğünde bahsetmektedir[118]. 8 Mayıs 1959 tarihli notunda Etem Menderes *"İzmir gazete matbuasının yanmasında Vali ile Başvekil arasında telefon muhaberesi olmuş. Vali olacağını fakat saatini belli edemeyeceğini söylemiş. Hazin teşebbüsler, hacil cüretler. Yıpranmaktayız[119]."* şeklinde bu konuya yer vermektedir.

İnönü, bir büyük saldırıyı da İzmir'den havayolu ile geldiği İstanbul'da atlatmıştır. Taşlık'taki evine otomobille hareket eden İnönü'nün yolu Topkapı'da

[115] Yücel, "Menderes", s.844.
[116] 4 Mayıs 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/84.
[117] 16 Mayıs 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/78.
[118] Turan, *Türk IV-2*, s.193.
[119] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/82.

kesilmiştir. İnönü'nün arabasına saldıran kalabalık bir tertip ile orada bulunmaktadır. Bölgeye yerleştirilmiş olan asker ve polisler ise bu saldırıya kayıtsız kalmışlardı[120]. Binbaşı Kenan Bayraktar[121] olaya müdahale etmiş ve diğer subayların yardımıyla İnönü kurtarılmıştır[122]. Olayın ertesi günü 5 Mayıs 1959'da İstanbul'da evinde yaptığı basın toplantısında İnönü, kendisine tekrar seyahate çıkıp çıkmayacağını soran gazeteciye şu yanıtı vermiştir: *"Ömrümün seyahat ile geçeceğinden şüphe etmeyin[123]."*

İnönü'ye karşı yapılacak olan bir başka tertibi Etem Menderes günlüğünde anlatmaktadır. 5 Haziran 1959 tarihli notunda Etem Menderes, Dilaver Argun ile bu konuda yaptığı bir konuşmadan bahsetmektedir. İçişlerinde huzur ve çalışma şevkinin kalmadığını belirten Argun, İçişleri Bakanı Namık Gedik'in İnönü'nün Ege seyahatinden sonra İstanbul'dan Ankara'ya dönüşünde bir tertip hazırlaması konusunda kendisine yaptığı teklifi anlatmıştır. Sözde İnönü taşlanacak ve o gün gelecek olan Yunan Başbakanı da alkışlanacaktı. Etem Menderes şöyle devam etmektedir:

"Dilaver bu teklifi reddetmiş… 6-7 Eylül hadiselerinde Namık'ın ifadeleri vekâlette Başvekilin aleyhinedir. Bunları Dilaver kendisine anlatmış. Bütün ayarsız ve zararlı icraatı Başvekilin emriyle yapıyorum diyor… Zavallı Başvekil 7-8 ay evvel Vatan Cephesi harekâtıyla üç beş ay içinde Halk Partisini boş çuvala çevireceğim, demişti… Dilaver İstanbul'u kaybettik diyor[124]."

Etem Menderes'in bazı notlarından Türkiye'de bulunan Batılı diplomatların da bu iktidar-muhalefet çekişmesinde saf tuttukları ve müdahil oldukları anlaşılmaktadır. 27 Haziran 1959 tarihli notunda Etem Menderes, İtalyan Sefiri'nin

---

[120] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.285.
[121] Aydemir, bu ismi Turhan Bayraktar olarak vermektedir. *1950-1964*, s.375.
[122] Turan, *Türk IV-2*, s.194.
[123] Aydemir, *1950-1964*, s.375.
[124] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/68.

İsmet Paşa'ya, Amerikan Sefiri'nin Demokrat Parti'yi tuttuğunu bildirdiğini ifade etmektedir[125].

Diğer taraftan 1959 yazında DP kanadında Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı bir politika değişikliği meselesi gündeme gelir. Bu değişiklik arzusunda şüphesiz CHP'nin güçlenmesi ve şiddetli muhalefetinin etkisinin halk nezdinde itibar kazanması yatmaktaydı. Etem Menderes, 24 Haziran günlü notunda bu konuya değinmektedir. Etem Menderes, muhtemelen başbakandan bahisle isim vermeden şunları yazmıştır:

"Yeni düşünceler; sert politikadan ricat. İsmet Paşa'dan bahsetmeyecek… Polemiğe girmeyecek. Üniversite… Matbuat… gibi meseleleri ağzına almayacak. Bu yeni politika karşısında çatlayacaklar. Kendileri duramayacaklar. Altı ay sonra bu havayı ihlal edecekler. O zaman Halk Partisi'nin kanadını, kuyruğunu, kulaklarını hatta boynuzunu keseceğim. Teşkilatının yarısı DP'ye geçecek. Kasım'da bu olacak… Takip edilecek politika şayan-ı tebrik. Yıllardan beri beklediğim, beklediğimiz, fakat Halk Partisi samimiyeti kaybetmez. Bilakis büyüyor. Altı ay evvel de Vatan Cephesi Halk Partisi'ni yakında boş çuvala çevirecek demişti[126]?"

Ancak bu düşünceler ya da sözlerin artık çok fazla önemli olmayacaktır. İsmet İnönü'nün şahsında tekrar kuvvetlenen Cumhuriyet Halk Partisi, iktidara öldürücü darbeyi vurmak için fırsat kollamaktadır. Bu noktada özellikle basın da kullanılarak muhalif propagandalar tüm şiddetiyle devam etmektedir. Etem Menderes, 16 Ağustos günü kaydettiği notunda muhalefetin gazetelerde *"Millet DP'den nefret ediyor"* şeklinde beyanat verdiğini, durumun kritikleştiğini, alınan tedbirlerin ise bu tehlikeyi bertaraf edecek mahiyette olmadığını yazmaktadır. Etem Menderes, doğu bölgesinin de kritik bir durum arzettiğini sözlerine eklemiştir[127].

Başbakanın İnönü ile Cumhuriyet Halk Partisi hakkındaki olumsuz düşünceleri Etem Menderes'in günlüğünün pek çok yerinde görülmektedir. Adnan Menderes'in

[125] Aynı sayfada Amerikalı emekli Albay Mr. Miscall ile görüştüğünü belirten Etem Menderes'in bu istihbaratı albaydan almış olması muhtemeldir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/61.
[126] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/62.
[127] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/34.

Avni Doğan'a bu konuda söylediklerini Etem Menderes şöyle anlatmaktadır: *"Avni Doğan'a seçimi kaybedeceğimi hissedersem Halk Partisini dağıtırım yine iktidarda kalırım demiş. Düşüncesi de bu. Radyo mücadelesiyle Halk Partisini eriteceğim. İsmet Paşayı mahvedeceğim diyor[128]!"*

Öte yandan 1959 yılında "Geyikli Olayı" adıyla tarihe geçen bir hadise gerçekleşmiştir. Bu hadise ile birlikte CHP'nin hem kendi içindeki büyük bir çatışma gün yüzüne çıkmış; hem de DP ile olan arbedeli çekişmesine bir yenisi eklenmiştir. Kasım Gülek ile bazı milletvekilleri, 9 Eylül'de İmroz bölgesine geziye çıkmışlar ve bu esnada Çanakkale'nin Geyikli ilçesinde saldırıya uğramışlardı. CHP, 18 Eylül'de konuyu soruşturmak için bir heyet yollamıştır. Ancak güvenlik güçlerinin heyeti yolda durdurmaları üzerine yeni bir olay çıkmış ve heyet 24 Eylül'de İstanbul'a dönmüştür[129]. Buradaki önemli nokta ise CHP'ye yönelik hem Geyikli'de hem de İstanbul dönüşünde rıhtımda gerçekleşmiş olan saldırı olaylarıdır. Metin Toker'e göre *"çapulcu"* ve *"çeteler"* ile gerçekleştirilen bu tertipler, DP'li Çanakkale milletvekillerinin idaresi altında olmuştur[130]. Ancak DP'deki düşünce bunun aksi olacaktır.

Konu ile ilgili bir araştırma yapılır ve bir rapor hazırlanır. Rapora göre, Ankara Milletvekili İbrahim Saffet Umay ile Tokat Milletvekili Yurdakul'dan oluşan heyet, Kasım Gülek'in bu hadiseleri gereksiz yere çıkardığı kanaatine varmış ve bunu da Genel Merkez'e bildirmiştir[131]. Bundan sonra CHP'de bir iç çekişme yaşanır. Kasım Gülek, parti genel sekreterliğinden istifa eder ve yerine İsmail Rüştü Aksal getirilir. Gülek, CHP'yi kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakan Geyikli Olayı'nın çıkmasına neden olduğu için eleştirilmiştir. Parti hâkimiyetini artık İnönü elde etmiştir[132]. Gülek ise bütün illeri dolaşarak istifa meselesini, İsmet Paşa'nın daha önceki bir kararının uygun bir zamanda tatbiki olarak anlatacaktır. Gülek, Büyük Kurultay'da İnönü'nün karşısına çıkacak ve mücadele edecektir. Bu durum, CHP

---

[128] 2 Ekim 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/21.
[129] Eylül 1959. Ahmad, *Kronolojisi*, s.201.
[130] Toker, *1957-1960*, s.245-246.
[131] Metin Şenay tarafından Kasım Gülek ile ilgili 6 maddelik bir istihbarat raporu (16.10.1959) yazılmıştır. Etem Menderes'in makamından alınan evrak için bkz. *BCA*, 10 900.98.304.2, s.2.
[132] Eylül 1959. Ahmad, *Kronolojisi*, s.201.

Genel Merkezi'nde sıkıntıya neden olmaktaydı. Öte yandan CHP'de yaşanan olaylar karşısında hükümetin ciddî ve tarafsız tedbirler alması vatandaş nezdinde memnuniyet yaratmıştı[133].

Öte yandan 1959 yılı sonlarına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi, propaganda tekniğini değiştirecektir. Etem Menderes'e göre üniversite davası, hâkim meselesi, matbuat ve anayasa mevzuları artık büyük kitleleri alakadar etmediği için "*iktisadî ve geçim darlığı suistimali"* CHP tarafından belirlenen yeni bir teknikti[134]. Esas itibariyle ekonomi kozu, 1959 yılı başından itibaren CHP'nin ilgi alanı olmuştur.

İhtilale giden süreçte yaşanan Kayseri- Yeşilhisar olayları iktidar- muhalefet çekişmesinde önemli yer tutmaktadır. İnönü'nün 3 Nisan 1960 günü yapılacak olan kongreye katılmak için gitme kararı aldığı Kayseri'de o sıralarda çatışmalar yaşanmaktaydı. Şevket Süreyya Aydemir, bu seyahat düzenlenmeden iktidar partisinin tahrik edici söylemlerle Cumhuriyet Halk Partisi'ne savaş açtığını iddia etmektedir. Bu konuda 24-25 Mart konuşmalarından örnek vermektedir: *"Meşruluk vasfını kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi, ihtilal bayraktarlığı yapan, tehlikeli bir fesat ocağı haline gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi kardeşi kardeşe vurdurma teşebbüsünün, son derece tehlikeli ve meşum yolu üzerinde bulunuyor[135]!"*

Kayseri Valisi[136] İnönü'ye şehre gelmemesini sakıncalı olduğunu söyleyen bir telgraf çekmişti. Ancak İnönü bunu kabul etmemiş ve trenle yola çıkmıştır. Bunun üzerine Vali, İnönü'yü Himmetdede istasyonunda durdurmuştur[137]. Metin Toker, İsmet Paşa'nın Himmetdede ve İncesu'da durdurulmasının Celal Bayar'ın isteği ile gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bayar'ın amacı İnönü'yü manevî olarak çökertmek idi[138]. Ancak İnönü, bu şekilde yapılan engellemelerin karşısında tereddütsüz bir

[133] 16.10.1959 tarihli istihbarat raporu. *BCA,* 10 900.98.304.2, s.2-3.
[134] Etem Menderes'in 12 Kasım 1959 tarihli notu için bkz. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.5/10.
[135] Aydemir, *Menderes'in*, s.346-347.
[136] Aydemir, valinin ismini Ahmet Kanık olarak vermektedir. *1950-1964*, s.387; Burçak, valinin ismini Ahmet Kınık olarak vermektedir. *On Yılın,* s.645.
[137] Turan, *Türk IV-2*, s.195.
[138] Toker, *1957-1960*, s.324.

tutum içinde hareket etmiştir. İsmet Paşa'nın bu tavrı, hükümetin bu teşebbüslerinin yasa dışı olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktaydı[139].

1960 yılında iktidar-muhalefet mücadelesi dayanılmaz bir hal alacaktır. Özellikle Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile çıkmaz bir yola girilecektir. Bu noktada Bayar'ın değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Bayar, iktidar- muhalefet çekişmelerini değerlendirirken Türkiye'nin bir muhalefet geleneği olmadığına dikkat çekmektedir. Bu sebeple bir parti muhalefete düştüğü zaman kendine Batı muhalefetini örnek almaktadır. Bayar, Türklerin Batı'dan farklı bir toplum olduğunu ve bu sebeple Batı'nın kendine göre tadil ettiği demokrasinin Türklere *"çarpık"* geldiğini ifade etmektedir. Bayar, güç birliği yapan muhalefetin DP iktidarının Vatan Cephesi hamlesi neticesinde iyice hırçınlaştığını kaydetmektedir. Muhalefet ve iktidarın bundan sonraki çatışmaları mecliste Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına götürmüştür[140].

CHP'nin gayrimeşru hale geldiği, halkı silahlandırdığı ve orduyu siyasete alet ettiği gerekçelerine dayandırılan komisyon önergesinin meclis müzakerelerine 18 Nisan 1960'da başlanmıştır. Esas amacının CHP'yi kapattırmak olduğu ileri sürülen bu komisyon önergesi[141] hakkında İnönü'nün yaptığı konuşma[142] ise dikkat çekicidir: *"Eğer bir idare, insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal olur. Böyle bir ihtilal, bizim dışımızda ve bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam[143]!"*

C. Üniversite ve Basın Etrafında Kamuoyunun Tutumu

Üniversite ve basın, toplumları sosyal, siyasî, ilmî ve ekonomik olarak yönlendiren iki önemli kurumdur. Cumhuriyet tarihinde özellikle basının, siyaset üzerindeki rolü tartışılmaz bir gerçekliktir. 27 Mayıs öncesi ülkeyi darbeye götüren

---

[139] Heper, *İsmet,* s.182.
[140] Bayar, *Başvekilim,* s.169.
[141] Önerge, *"CHP ve Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tahkike Memur Meclis Tahkikat Encümeninin Kurulması Hakkında Kanun"* adıyla kabul edilmiş ve 2247 sayı ile yasalaşmıştır. Turan, *Türk IV-2,* s.199.
[142] İnönü'nün yaptığı konuşmanın detayları için bkz. Aydemir, *1950-1964,* s.397-401.
[143] Aydemir, *Menderes'in,* s.359.

olayların büyük bir kısmının üniversite ve basın etrafında gerçekleştiği bilinmektedir. DP iktidarı boyunca basın özgürlüğü ve üniversite özerkliği konuları öne çıkmıştır. Bu süreç dikkate alındığında hem üniversite hem de bazı basın unsurları üzerinde dönemin muhalefeti CHP'nin tesiri görülmektedir. Üniversite ve basın mensuplarının bir diğer ifadeyle ülkenin aydın kesiminin DP'ye cephe almasında ise birtakım sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisi ekonomik temelli olarak değerlendirilmektedir. Öğretim üyesi, üniversite öğrencisi ve memur gibi eğitim seviyesi yüksek ancak ekonomik bozulmadan etkilenen toplum kesimi, DP'ye karşı cephe almıştır. Aydın tabaka, bu dönemde DP'nin temsil ettiği esnaf, köylü ve küçük burjuvaziye karşı CHP ile ittifak içinde bulunuyordu[144]. Aydın tabakanın öteki ayağı basının da DP'ye karşı cephe almasında ekonomik sıkıntıların başlaması büyük etken olmuştu[145].

Devlet memurları, Adnan Menderes'in *"enflasyonist ekonomik politikası"*ndan en çok zarar gören sınıftır[146]. Özellikle 1957'den sonra uygulanan sert önlemler, DP iktidarı boyunca belirginleşen *"merkez- kenar çatışması"*nı iyice artırmıştır[147]. Nitekim İlber Ortaylı da 1960 darbesinin Türkiye'deki maaşlı sınıfın ekonomik sıkıntılarının bir sonucu olduğuna dikkat çekmektedir[148]. Sistem artık tıkanmıştır. *"Yeni çıkan zenginler ve fakirleşen memurlar"* ülkede ortaya çıkan huzursuzluk ile mutsuzluğun temel sebeplerindendi[149].

Bir diğer sebep basın üzerinde uygulanan baskı politikasıydı. Bu dönemde birkaç iktidar yanlısı gazete haricindeki basının tamamen DP karşısında olduğu, her gün birkaç gazetecinin hapse girdiği[150] ve iktidarın basını etkilemek için her türlü

---

[144] Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.25-26.
[145] Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.42-43.
[146] Ahmad, *Demokrasi*, s.82.
[147] CHP "merkez"i, DP ise "kenar"ı temsil eder bir politika izlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ersin Kalaycıoğlu, "27 Mayıs 1960 İhtilaline Giden Yol", *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası,* Editör: Suna Kili, İstanbul 1998, s.37-38.
[148] Ortaylı- Küçükkaya, *1923-2023*, s.195.
[149] Ortaylı, *Türkiye'nin*, s.114.
[150] 7.6.1956 tarih 6732 ve 7.6.1956 tarih 6733 sayılı kanunlarla basın ağır kayıtlar altına alındı. Gazeteciler tutuklanarak hapse atıldı. Aydemir, bunlara yeni kanunî mevzuatın eklendiğini ve ciddî basının iktidara olan güvenini kaybettiğini ifade etmektedir. *İhtilalin Mantığı,* s.251.

yolu denediği görülmektedir. Üniversite de aynı şekilde baskı altına alınmış[151] ve *"bir politika merkezi"* haline getirilmişti. Özellikle öğrenciler arasında ayrımcılık yapılmakta, iktidar yanlısı öğrenci kuruluşları desteklenirken diğer taraf şiddete maruz bırakılmaktaydı[152].

DP tarafı ise tam aksini düşünmektedir. Rıfkı Salim Burçak, CHP'nin üniversiteye el attığını, parti ocakları kurduğunu ve öğrencileri tahrik ettiğini ifade etmektedir[153]. Esasen Cumhuriyet Halk Partisi ile DP arasındaki kutuplaşma, toplumun farklı kesimlerinin desteğiyle büyümüştür. CHP, basın ve üniversiteyi arkasına alırken DP hükümeti, bunları fazla önemsememiş ve halkın desteğine güvenmişti[154]. Özellikle üniversitenin DP'ye cephe almasında Adnan Menderes'in şu sözü etkili olmuştu: *"Bu kahraman profesörler… Bir zümre tarafından kiralanmış birtakım kara cüppe giymiş kuklalar[155]."*

Üniversitelerle esaslı mücadele 1956 yılı Ocak ayına rastlamaktadır. Adnan Menderes, gittiği her yerde basın ve üniversiteye karşı aleyhtar tutum ve konuşmalar sergilemektedir. Üniversitelerin özerkliği meselesi, bütçe komisyonunda görüşülmüş ve DP'lilerce üniversitelerin *"siyasal partilerin uşaklığından"* kurtarılmasının gerekliliği vurgulanmıştır[156]. Nitekim üniversitenin ilk başkaldırısı da 1956-57 tarihleri olarak belirginleşir. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu'nun vekâlet emrine alınması[157] sebebiyle muhalefetten eleştiriler yoğun bir şekilde gelmiştir. Necip Fazıl Kısakürek, Adnan Menderes'in bu konuda yapmış olduğu kürsü konuşmasında pasif bir görüntü verdiğini kaydetmektedir[158]. Üniversite Talebe Birliği bir bildiri ile olayı kınamış ve Celal Bayar'a bir telgraf çekerek kararın

---

[151] 21 Temmuz 1953 tarihinde öğretim üyelerinin siyasî kuruluşlarda görev almalarını, siyasî yayın ve açıklamalarda bulunmalarını yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır. 6185 nolu kanun için bkz. Akyaz, *Askerî,* s.78.
[152] Orhan Erkanlı, *Anılar Sorunlar Sorumlular,* İstanbul 1973, s.8-9. (Kısaltma: Erkanlı, *Anılar*).
[153] Burçak, *27 Mayıs,* s.24.
[154] Davut Dursun, *Belgesel Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs 12 Mart 12 Eylül,* İstanbul 2000, s.33. (Kısaltma: Dursun, *Belgesel*).
[155] Arıkan, "27 Mayıs'a", s.302.
[156] Ahmad, *Kronolojisi,* s.146-147.
[157] Vekâlet emrine alınmasında ileri sürülen gerekçe, Feyzioğlu'nun yayın işlerini yönettiği Forum dergisinde hükümeti eleştirmesidir. Aralık 1956. Ahmad, *Kronolojisi,* s.157.
[158] Kısakürek, *Menderes,* s.370-375.

kaldırılmasını istemiştir. Öğrenciler ise uygulamayı protesto etmiş ve derslere girmemişlerdi[159].

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, bir kısım basın ile muhalefet açısından baskıların başlangıcıdır. Komisyonun kurulmasından hemen sonra *Dünya* ve *Ulus* gazeteleri toplattırılmıştır[160]. 27 Nisan 1960 tarihinde kabul edilen Tahkik Komisyonu Salahiyet Kanunu'nun ise ihtilale giden süreçteki olayların başlamasında önemli bir yeri vardır. Ali Fuat Başgil, bu tarihten bir gün öncesinin yani 26 Nisan 1960 tarihinin, basın ve özellikle üniversitenin -bu kanun sebebiyle- olaylara dâhil olmasının başlangıç tarihi olduğuna dikkat çekmektedir. Başgil, o gün ders çıkışında etrafını saran gazetecilerin sormaları üzerine, henüz çıkmamış olan bir kanun hakkında yorum yapmanın ilmî olmayacağını ancak meclisin böyle bir komisyon kurmasının teknik olarak anayasaya uygun olduğunu söylemişti. Ancak ertesi gün gazetelerde -Başgil'in ifadesine göre- kendisinin değil aleyhte konuşan hocaların beyanları yayınlanmıştı[161]. Öte yandan kanunun çıktığı gün basın üzerindeki baskı yoğunlaşmış, *Akis* dergisi kapatılmış ve hatta bu kararın açıklanması yasaklanmıştı[162]. Kapatılmadan önce DP aleyhinde yazılar yazan *Akis* dergisini çıkaran Metin Toker ise yıllar sonra verdiği röportajda kendilerinin *"uyarı"* görevini yaptıklarını ifade edecektir[163].

Kanunun çıkmasından sonra 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olayları olmuştur. Olayların bizzat şahidi olan Başgil hatırasında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin üniversitedeki gençlik kollarının bu olayları hazırladıklarını ve bazı hocaların bir gün öncesinde verdikleri beyanatlarının da olaylarda etkili olduğunu ifade etmektedir[164].

---

[159] Turan, *Türk IV-2,* s.102.
[160] Dursun, *Belgesel,* s.35-37.
[161] Başgil, meclisin tahkik komisyonu kurma hakkı olduğunu ve bunun anayasanın 22. ve 169-177. maddelerinde yer aldığını detaylı bir şekilde anlatmıştır. *Hatıraları,* s.65-67.
[162] Meltem Önder, "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 14 S. 28 Y. 2014/Bahar,* İzmir 2014, s.288.
[163] Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor C. 1,* İstanbul 1975, s.21. (Kısaltma: Ilıcak, *27 Mayıs 1*).
[164] Başgil, *Hatıraları,* s.68-69.

Üniversitedeki olayların ikinci kısmı, aynı gün öğleden sonra Beyazıt Meydanı'nda yaşanmıştır. Başgil hatırasında, bu konudaki önemli bir detayı ve kendi kanaatini belirtmektedir. Söylediğine göre Rektör Sıddık Sami Onar, olaylar esnasında zabıta amirleriyle tartışmış ve kaşından yaralanmıştı. Emniyete götürüldükten sonra tekrar üniversiteye dönen rektör, yüzü gözü sarılı bir şekilde öğrencinin karşısına çıkmış ve dağılmalarını söylemişti. Gençlerin dağıldığını ancak sonra Beyazıt Meydanı'nda yeniden toplandığını ifade eden Başgil'e göre, bu olayda rektörün hareketi etkili olmuştu[165]. Bu sırada Beyazıt Meydanı'nda gösteri yapan öğrencilere askerler yol açıyor ve destek veriyordu[166]. Öğrenciler ise ordu lehine sözler söylerken polislere de *"Katiller!"* diye bağırmaktaydı[167].

İstanbul'dan sonra Ankara Üniversitesi'nde de ayaklanmalar meydana gelmiştir. Hareketin merkezi Siyasal Bilgiler Fakültesi idi. Örfî İdare Kumandanı General Namık Argüç ateş emri vermiştir. Ancak birkaç istisnai durum hariç bu emir yerine getirilmemiş ve bir felaket önlenmiştir[168]. Öğrencilerin zor kullanılarak dağıtıldığı olaylardan sonra İstanbul ve Ankara'da yapılacak her türlü toplantı sıkıyönetim komutanlıklarınca yasaklanmıştır[169].

İstanbul'daki öğrenci olaylarının üzerine Ali Fuat Başgil, Adnan Menderes tarafından Ankara'ya çağırılmış ve Çankaya'da Bayar'ın da olduğu bir toplantıda mesele üzerinde konuşulmuştur[170]. 28 Nisan günü gazetelerde yayınlanan kanunun Anayasa sınırlarını aşmış olduğunu düşünen Başgil, bu düşüncesini 30 Nisan'da Çankaya'da verilen bu yemekte açıklamış; Adnan Menderes de kendisine hangi açıdan Anayasanın aşıldığını sormuştu. Başgil, Adnan Menderes'e meclis müzakerelerinin yasaklanmasının Anayasanın 20. maddesine aykırı olduğunu söylemiştir[171]. Toplantıda Başgil, hükümetin istifa etmesi ve yerine kurulacak

---

[165] Başgil, *Hatıraları,* s.70-71.
[166] Akyaz, *Askerî,* s.123.
[167] Ahmet Yıldız, *İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler,* İstanbul 2001, s.126. (Kısaltma: Yıldız, *İhtilalin*).
[168] Aydemir, *Menderes'in,* s.367.
[169] Turan, *Türk IV-2,* s.208.
[170] Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* s.36.
[171] Başgil, *Hatıraları,* s.67-68.

kabinede muhalefetin de olması gerektiğini önermişti. Adnan Menderes'in teklife olumlu yaklaşmasına rağmen Bayar tam aksi bir tutum sergilemişti[172].

D. Ordunun Durumu

Türk tarihi boyunca ordunun her zaman önemli bir yeri olmuştur. Çünkü ordu devletin kurucusu ve koruyucusu olan yegâne unsurdu. Ordu demek devlet demekti. Ordu ve askerlik kavramları Türk milleti ile adeta özdeşleşmiş ve bir "ordu- millet" düsturu meydana gelmişti. Ordu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren ise siyasetin her zaman doğal bir unsuru olmuş ve kendini cumhuriyetin koruyucusu[173] olarak konumlandırmıştır. Bu sebeple de Cumhuriyet Halk Partisi ve iktidarıyla uzlaşır bir görüntü çizmiştir.

CHP iktidarının son dönemlerine rastlayan bir uygulama ise esas itibariyle ordu- siyaset ilişkilerine olumsuz yön verecek mahiyette bir olay olacaktır. 30.5.1949'da çıkarılan 5396 sayılı *"Millî Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevlerine dair Kanun"* ile TSK'nin rejim içindeki konumu belirlenmiş ve Genel Kurmay Başkanlığı MSB'na bağlanmıştı. Ümit Özdağ, ordunun bu yeni düzenlemeyi benimsemesinin kolay olmadığını ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın MSB ile 1960 yılına kadar bir gerginlik yaşadığını ifade etmektedir[174]. Bunun yanı sıra DP iktidarıyla birlikte yukarıda bahsi geçen CHP ile ordu arasındaki geleneksel sistemde değişiklikler meydana gelecek ve 27 Mayıs'a giden süreç ivme kazanacaktır.

Etem Menderes DP iktidarı sürecinde iki kez MSB'na getirilmiştir. İlk dönem, ordu içinde örgütlenmelerin hız kazandığı bir zamandır. İkinci dönem ise daha önemlidir. Zira bu devre, dokuz subay olayı ile başlayan bir dizi olayın 27 Mayıs askerî darbesiyle sonuçlanmasını kapsamaktadır.

---

[172] Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.36.

[173] Ordunun rejimin ve inkılâpların koruyuculuğu konusu, 1935 yılında çıkarılan 2771 sayılı kanunla hüküm halini almıştır. Kanunda geçen *"Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve teşkilatı esasiye kanunile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır."* ifadesi ile orduya verilen vazife, 27 Mayıs ve daha sonraki müdahalelere dayanak olmuştur. Arıkan, *Atademir*, s.106.

[174] Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali,* İstanbul 1997, s.23. (Kısaltma: Özdağ, *Ordu- Siyaset*).

1. Orduda DP Karşıtlığının Ortaya Çıkması ve Örgütlenmeler

DP hükümetinin kuruluşundan üç hafta sonra 13 Haziran 1950'de, Adnan Menderes, grup konuşmasında CHP'nin orduyu hükümet aleyhine yönlendirdiğine dair sözler sarfetmiştir. Adnan Menderes'e bu bilgi bir albay[175] tarafından getirilmişti. Konunun aslı, doğruluğu belli değildi. Vaziyet böyleyken başbakan kürsüye çıkmış, üstelik *"iktidar hastaları"* diyerek İsmet İnönü'ye işaret etmiştir.[176]

Başbakana gelen darbe ihbarının ertesi günü 6 Haziran'da Yüksek Kumanda Heyeti tasfiye edilmiş ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nafiz Gürman'ın[177] yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut getirilmiştir[178]. Yüksek rütbeli ordu mensuplarının bu şekilde yerlerinin değiştirilerek pasif hale getirilmesi, ayrıca 15 generalle 150 albayın da emekli edilmesi, Adnan Menderes'in ordu nezdinde genel anlamda kötü tesir bırakan ilk müdahalesi olmuştur[179].

Ümit Özdağ, cumhuriyet tarihinin en kapsamlı ve hızlı tasfiyesini yapan DP'nin bu konuda ordunun desteğini aldığının açık olduğunu ifade etmektedir. Nitekim tasfiyeden sonra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Bayındırlık Bakanı emekli Korgeneral Fahri Belen'in[180] Orgeneral Yamut'u ziyaret etmesi özellikle Belen'in bu olayda etkin rol oynadığını[181] göstermektedir[182]. Yine ihtilalcilerden olan Suphi Karaman, sonradan 1953-54'e kadar DP sempatizanı olduğunu

---

[175] İsmi belirtilmeyen albay, 5 Haziran 1950'de başbakanı ziyaret etmiş ve İnönü'ye bağlı generallerin bir darbe hazırlığı içinde olduklarını söylemişti. Söylediğine göre darbe, 8-9 Haziran gecesi gerçekleşecekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.23-24.

[176] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.181-182.

[177] Hüseyin Nafiz Gürman, İnönü'nün Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşıdır. 1947'de, 65 yaşında iken emekli olması gereken Gürman, 25.11.1945 tarihinde çıkarılan bir kanunla 1949'da genelkurmay başkanlığına getirilmiştir. Akyaz, *Askerî,* s.61.

[178] Yüksek Kumanda Heyeti'ne getirilen diğer kişilerin isimleri için bkz. Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.24-25.

[179] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.229.

[180] Fahri Belen, DP'nin kendisini millî savunma bakanlığına getirmek istediğini ancak siyasî bir sebepten ötürü bayındırlık bakanı olduğunu ifade etmektedir. Belen, sonradan bunu incelediğini ve sebebin yeni iktidarın *"darbe korkusu"* olduğunu anladığını söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Demokrasiden Diktatörlüğe,* İstanbul 1960, s.33-34.

[181] Dokuyan, Belen ile Gürman arasında geçmişe dayalı bir anlaşmazlığın olduğu şeklinde iddianın bunu desteklediğini ifade etmektedir. *1945-1950,* s.325-326.

[182] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.25.

söyleyecektir[183]. Başbakanın yukarıda geçen ve orduyu CHP taraftarı gösteren açıklamasının bir talihsizlik olduğunu belirten Özdağ'a göre, ordunun bir kısmının DP yanlısı tavrının en önemli sebebi yeni iktidardan olan beklentileriydi. Beklenen ise orduya modernliğin getirilmesi ve subayın toplumsal saygınlığının korunmasıydı[184].

Gerçekten İnönü döneminde ordunun rejim içindeki etkisi azalmış[185] ve orduda gerek CHP gerekse İnönü'nün şahsına yönelik aleyhte bir tutum meydana gelmişti. Alparslan Türkeş, ordu içinde oluşan CHP ve İnönü aleyhtarlığı ile ihtilâl fikirlerinin doğuşunu 1941 yılına kadar götürmektedir. Ordunun ihmal edildiğini ve subayların İnönü'yü sevmediklerini ifade eden Türkeş'e göre bu süreçte sorunlar daha çok ekonomik temelliydi. Bunun içindir ki DP'nin kuruluşunda da subaylar katkı sağlamışlardı[186]. Bu subaylar, ağırlıklı olarak albay ve daha aşağı rütbelilerdi[187].

Bayar, iktidarın ilk yıllarından itibaren ordu konusunda oldukça titiz düşünmektedir. Türk ordusunun zayıf yönlerini bilmekte ve bunların güçlendirilmesi üzerinde durmaktadır. Bayar'ın şu sözleri ordu konusunda kesin ve köklü bir değişim arzuladığını göstermektedir: *"Yeni silahlara sahip olmak yetmez. Bu silahları kullanmak için, yeni bir zihniyete de sahip olmak icap ettiğini düşünüyorum[188]."*

İktidarın izlediği reformist politika sebebiyle Albay Seyfi Kurtbek savunma bakanı olarak kabineye atanmıştır (8.11.1952). Bayar ile Adnan Menderes bu konuda oldukça isteklidir. Nitekim 3 Mayıs 1953'te yapılan kabine toplantısında tartışılan Kurtbek'in reform programı onaylanmıştır. Ancak Bayar ile Adnan Menderes'ten tam destek alan Kurtbek, bu programı hiçbir zaman uygulayamamıştır. Adnan Menderes'in bir süre sonra kendisine programını ertelemeyi tavsiye etmesi üzerine

---

[183] 1922 Bayburt doğumlu olan Suphi Karaman, KKK Personel Başkanlığı Erkân Şubesi Müdürü görevindeydi. Ayrıca Tabii Senatördür. Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor C. 2,* İstanbul 1978, s.427-428. (Kısaltma: Ilıcak, *27 Mayıs 2*).

[184] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.26-27.

[185] Levent Koçak, "Türkiye'de Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askerî Müdahaleler", *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi,* Der. Davut Dursun, İstanbul 2001, s.152.

[186] Alparslan Türkeş, CHP'ye yönelik ihtilâl projelerinden de bahsetmektedir. *27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler,* İstanbul, s.13-21. (Kısaltma: Türkeş, *Gerçekler*).

[187] Yetkin, Cemal Madanoğlu, Orhan Erkanlı, Sıtkı Ulay ve Ahmet Yıldız gibi subayların DP lehine sözlerinden alıntı yaparak bunu anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Karşıdevrim,* s.597-598.

[188] Bayar, *Başvekilim,* s.117-118.

Kurtbek, 27 Temmuz 1953 tarihinde istifa etmiştir. Programın uygulanmayışı generalleri yatıştırmış ancak orduda sağlam bir denetim kurma fırsatının da kaçmasına neden olmuştu[189]. Nitekim iktidar ile ordu arasındaki esaslı sıkıntılar bu tarihten itibaren başlayacaktır.

Ordu içersinde DP karşıtlığının sebeplerini irdelerken ABD ile olan ilişkilere değinmek önem arz etmektedir. İktidarın ordu ile ilgili reformist yaklaşımının altında şüphesiz Amerikan yardımı ile NATO'ya üyelik meselesinin etkileri de yatmaktaydı.

Ancak bu durum bir süre sonra orduda rahatsızlık yaratacaktır. Zira Amerikan yardımı ile NATO askerî stratejisini uygulamak için Türk ordusunun yapılandırılması Türk subayları tarafından hoş karşılanmamıştır. İkili anlaşmalar, askerî yardımlar ve Türkiye'nin adeta NATO'nun ileri bir karakolu haline getirilmesi ile birlikte gelinen nokta Atatürk'ten bu yana izlenen "Tam Bağımsızlık" prensibine ters düşmekteydi[190]. İhtilalcilerden Haydar Tunçkanat, NATO üyeliği sonrasında TSK'nin NATO'nun emrine verildiğini, Amerikan yardımı gerekçesiyle TSK'ne ayrılan yıllık bütçede kısıtlamaya gidildiğini ve bu sebeple ordunun donatımsız kaldığını ifade etmektedir[191].

DP ile ordu arasındaki ilişkilerin bozulmasında iktidarın ekonomi politikası da büyük etkendi[192]. Zira ordunun DP aleyhinde tavır alma nedenlerinden en önemlisi ordu mensuplarının geçim darlığı[193] çekmeleriydi. Subayların maddî sıkıntıları, DP iktidarının daha başlarından itibaren -yurt dışında bile- yankı bulmaktaydı. Bunun yanı sıra "emir erleri meselesi" gibi konular ve Adnan Menderes'e atfedilen bazı ordu aleyhtarı sözler, ordu içerisinde olumsuz hava yaratmıştı[194]. Bu sözlerin başında

---

189 Ahmad, *Demokrasi*, s.153-155.
190 Akyaz, *Askerî*, s.49-51.
191 Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye),* İstanbul 1996, s.65. (Kısaltma: Tunçkanat, *27 Mayıs*).
192 Nurşen Mazıcı, "Türkiye'de Ordu ve Siyaset", *Türkler C.17,* Ankara 2002, s.50.
193 Dursun, satın alma güçlerinin gerilemesi nedeniyle ordu mensuplarının gazinolarda "gazozcu" diye anıldıklarını ve iyi semtlerde kiralık ev bulamadıklarını ifade etmektedir. *27 Mayıs Darbesi*, s.25.
194 Arıkan, *Atademir,* s.109-110.

"Ben Orduyu, yedek subaylarla da idare ederim" gelmektedir[195]. Bir diğeri ise yine Adnan Menderes'in *"Battal Gazi Ordusu"* tabiridir[196].

Adnan Menderes'in ordu aleyhindeki sözleri 1954'den sonraya rastlamaktadır. DP yine bu tarihten itibaren orduyu denetim altına almaya çalışmıştır. Nitekim ordu içinde ihtilalci gruplar da bundan sonra hızla artmıştır[197]. En başından itibaren ordu ile mesafeli olan parti, demokratikleşmenin bir gereği olarak daha çok halk kitlelerine ve sivil aydınlara yönelmişti. Asker aydınlara olan ilgi oldukça zayıftır[198]. DP'nin 1954'ten itibaren laiklikten taviz vermeye başlaması da orduda tedirginlik yaratmıştır[199]. 1954 seçim kampanyasından önce muhalefet yanlısı görüşler, ordudaki üsteğmen ile yarbay rütbelerindeki subay takımına sirayet etmişti[200]. 1955 yılında çalışmalarının başladığı söylenen bu teşkilatlar, Ankara ve İstanbul merkezlidir. Teşkilatlanmanın amacı ise iktidarı darbe yoluyla devirmekti[201].

Etem Menderes'in ilk MSB'lığı döneminde gelen Ocak 1955 tarihli bir mektup ordunun durumunu gösterir mahiyettedir. Mektupta iltimas konusu ile ilgili bazı şikâyetler de yer almaktadır. Bunlardan Yzb. Kemal Erzincanlı, dönemin şartları içinde geçinemediklerini, pek çok kişinin istifa ederek iyi iş sahibi olduklarını ve kendisinin de ayrılmak üzere olduğunu belirtmiştir. İltimaslıların NATO'ya ataşeliklere sıraları gelmeden gitmelerini tenkit eden Erzincanlı, bazı genel müdürlükler ve vekâletlere yazı gönderilerek ordudan ayrılanların vazifeye alınmamasının bildirildiğini ifade etmişti. Bir diğeri ise Bnb. Mehmet Tecan, Kore Savaşı'ndan döndükten sonra madalya aldığını ancak ateş hattına girmeyenlere de madalya verildiğini söyleyerek iltimasa işaret etmektedir. Tecan ayrıca Natık Poyrazoğlu ismindeki milletvekilinin çıkardığı bir mecmua ile ordu mensuplarını abone yaparak orduya politika soktuğunu iddia etmekte ve şöyle devam etmektedir:

---

[195] Aydemir, *İhtilalin Mantığı,* s.264.
[196] Arıkan, "27 Mayıs'a", s.301.
[197] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.52-53.
[198] Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs- 12 Mart,* İstanbul 2000, s.61-62. (Kısaltma: Kayalı, *Ordu*).
[199] Akyaz, *Askerî,* s.84.
[200] Millî Birlik Komitesi İstihbarat Koordinasyon Kontrol Kurulu Üyesi Tümgeneral Mahmut Boğuşlu, Ankara'da, Türk- Amerikan Derneği'nde açılan İngilizce kursunda her gün kâğıt üzerinde *"ihtilal müsameresi"*oynandığını ifade etmektedir. *1960- 1978 Olayları Anılar- Yorumlar,* İstanbul 1995, s.20-21.
[201] Arıkan, *Atademir,* s.111.

"Anayasaya göre ordu mensupları ancak meslekî bilgileri ihtiva eden mecmualarla uğraşırlar. Siyasî risalelerle ve politikayla uğraşmaları kanunen suçtur. Yukarısı neden bunları görmüyor… Orduya karşı gerek mecliste ve gerekse halk tarafından bir lakaydi ve antipati var, bunun sebebini bulmak ve bu şerefli mesleği eski itibarına yükseltmek lazımdır[202]".

29 Nisan 1955 tarihinde isimsiz olarak gönderilen bir başka mektup da ordu içindeki muhalif cereyanları ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ordu üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ordu içinde dolaşan dedikodulardan bahseden mektupta, Adnan Menderes'in *"Ben orduyu yedek subaylarla da idare ederim"* sözüne dikkat çekilmekte ve *"muvazzaf subaylara"* kıymet vermediği belirtilmektedir. Orduda bu konu etrafında dönen şayiaların başında yedek subayların generalliğe yükselebilmelerinin ve Askerî Şura'nın daha çok Yedek Subay Kanunu üzerinde durması gibi konuların gazetelerde yayınlanması gelmektedir. Ayrıca askerî liselerde öğrencilerin alaya çıkarılmalarının kaldırılmasının gazetelerde yayınlanması, ordu mensupları arasında mesleğe ve hükümete karşı duyulan sempatiyi azaltmıştı. Bu propagandaların kaynağı ise Gazeteciler Cemiyeti ile bazı ordu mensuplarıydı[203].

TSK içinde 27 Mayıs ihtilalini gerçekleştiren ekip, ilk defa Tuzla Uçaksavar Okulu'nda Yüzbaşı Orhan Kabibay ve Yüzbaşı Dündar Seyhan tarafından Kasım 1954'te örgütlenmiştir. Seyhan, 1955 yılında Harp Akademisi'nde öğrenime başladıktan sonra Binbaşı Faruk Güventürk'e birlikte örgüt kurma teklifinde bulunur. Böylece ortaya Harp Akademisi örgütü çıkar. Örgüte daha sonra Yüzbaşı Orhan Erkanlı ve Yüzbaşı Suphi Gürsoytrak da dâhil olmuştur. Örgütün fahri başkanlığına ise Kurmay Albay Faruk Ateşdağlı seçilmiştir. İhtilalci grupların İstanbul'daki çalışmalarını yapan Kabibay ve Seyhan ilk örgütlerini gizlemişlerdir[204].

---

[202] *BCA*, 10 900.98.304.1, s.12-13.
[203] *BCA*, 10 900.98.304.1, s.11-12.
[204] Toplantılarında hükümeti devirmekten bahsetmeyen örgüte, Binbaşı Nuri Hazer, Yüzbaşı Kemal Güner, Binbaşı Şükrü İlkin, Yüzbaşı Mükerrem Erensu, Binbaşı Rauf Gökçe ve Uçaksavar Okulu örgütünden Binbaşı Necati Ünsalan da katıldı. Örgüte "Atatürkçüler Cemiyeti" ismi verildi ve başkanlığına da Güventürk seçildi. Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.75-77.

Öte yandan Pakistan'daki ataşe militerlik görevinin bitiminden sonra dönen ve örgüte katılan Ahmet Yıldız, kendilerinden başka bir örgütün varlığını tespit ettiklerini kaydetmektedir. Yıldız'a, sınıf arkadaşı olan Rafet Aksoylu'dan bu örgüte katılım çağrısı gelmişti. Dündar Seyhan ve Necati Ünsal ile de başkaları bu konuda görüşmekteydi. Yıldız, örgütü tanıma adına bu çağrıyı kabul ettiklerini ifade etmektedir[205]. Ankara'da oluşan yapılanma, 1956 Eylül'ünde Kurmay Binbaşı Talat Aydemir ve Kurmay Yarbay Osman Köksal tarafından başlatılmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasî şartları değerlendiren Aydemir ve Köksal, Kurmay Binbaşı Sezai Okan ve Kurmay Binbaşı Adnan Çelikoğlu ile görüşerek cumhuriyeti ve Atatürk ilkelerini koruma kararı alarak örgütlenirler. Ankara'daki bir başka yapılanma Genelkurmay Başkanlığı Protokol Dairesi'nde görevli olan Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş ve Albay Kenan Esengin tarafından gerçekleştirilmiştir. Ümit Özdağ, hiçbir etkinlik göstermeden dağılan Koçaş örgütünün *"idareye el koymamak"* prensibini benimsemesini kendi içinde çelişki olarak değerlendirmektedir[206]. Grubun kurucuları arasında Baha Vefa Karatay ile Faruk Ateşdağlı da bulunmaktadır[207].

Mart 1956'da Aydemir'in İstanbul'da Yüksek Kumanda Akademisi'nde öğrenime başlamasından sonra ihtilalci örgütler arasında bağ kurulacak; bu da örgütlerin birleşmelerine giden yolu açacaktır. Şubat 1957'de ilk toplantısını yapan örgütlenmeye Seyhan ve Kabibay kendi örgütlerini gizleyerek girmişlerdir. Ancak çok geçmeden bu durum Aydemir tarafından hissedilir. Öte yandan Aydemir bu dönemde Ankara Orduevinde Ateşdağlı ile karşılaşmış ve yaptıkları görüşme neticesinde Ateşdağlı, iki örgütün birleşmesini teklif etmiştir. Hem Kabibay ve Seyhan'ın durumlarının ortaya çıkması hem de Ateşdağlı'nın teklifinin neticesinde iki örgütün birleşmesi gerçekleşecektir[208]. Bu esnada İstanbul'da Ateşdağlı lider olarak sivrilirken Ankara'da da Köksal işleri yürütmektedir[209].

---

[205] Yıldız, *İhtilalin,* s.154-155.
[206] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.77-79.
[207] Akyaz, *Askerî,* s.92.
[208] Özdağ, Aydemir'in Kabibay ve Seyhan ile görüşme tarihini 28 Nisan 1957 olarak nakletmektedir. *Ordu- Siyaset,* s.79-83.
[209] Aydemir, *Menderes'in,* s.320.

İki örgüt, 1957 Ağustos'unda Aydemir'in Paris'ten dönüşünden sonra birleşmiş ve yoğun toplantılar düzenlemiştir. Toplantılardan genel seçimlerin beklenmesi ve bu seçimlerin sonucunda DP iktidar çıkarsa ve olumsuz icraata devam ederse müdahale edilmesi kararı çıkmıştı. Örgütten sadece Çelikoğlu, örgütün devlet yönetecek durumu olmadığı ve ordunun ıslahını savunmaktaydı. Bu dönemde Aydemir, Elazığ'a Motorlu Topçu Taburu'na tayin olmuş ve gitmeden evvel İstanbul'da alınan bu kararı Ankara'da bulunan Köksal ve Ermutlu'ya bildirmişti[210].

Başkanlığına Güventürk'ün, Genel Sekreterliği'ne ise Aydemir'in getirildiği[211] Birleşik Örgüt içinde darbenin ne zaman ve nasıl yapılacağı ile ilgili tartışmalar yerini İnönü'nün böyle bir askerî darbe karşısında alacağı tavrın ne olacağı tartışmalarına bırakmıştır. Rami kışlasında yapılan toplantıda İnönü ile irtibata geçilmesi kararı çıkar. Bu konuda Güventürk ve Ateşdağlı harekete geçer. Güventürk, Ekrem Özden, Ateşdağlı ise Faik Ahmet Barutçu aracılığıyla İnönü'ye haber gönderirler. Ancak İnönü, örgütün kendisiyle görüşme isteğini geri çevirmiştir[212]. Ayrıca CHP ile bu konuda bağlantı kurmamaları gerektiğini de bildirmişti[213].

Genç subaylar arasındaki DP aleyhtarlığı 1957 seçimlerinden sonra artmıştır[214]. 1957 yılı seçimlerinden sonra yapılacak darbenin liderinin kim olacağı meselesi Faruk Güventürk tarafından gündeme getirilir. Liderlik vasfını alacak bir generalin bulunamaması üzerine konu Millî Savunma Bakanı Şemi Ergin'e götürülür. Ergin kendisine yapılan liderlik teklifini kabul etmemiştir[215]. Ancak kendisine "ihtilal liderliği" teklifini yapan subaylara karşı herhangi bir yasal işlem de başlatmamıştır[216].

---

[210] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.84-87.
[211] Akyaz, *Askerî,* s.97.
[212] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.93.
[213] Heper, *İsmet,* s.190.
[214] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.53.
[215] Arıkan, *Atademir,* s.112.
[216] Akyaz, *Askerî,* s.100.

2. Dokuz Subay Olayı, Etem Menderes ve Gelişmeler

Güventürk'ün Ergin ile yaptığı görüşmenin ertesi günü, darbe hazırlığı içinde oldukları ihbar edilen 9 subay tutuklanmıştır. *"Dokuz Subay Olayı"* olarak tarihe geçen bu hadise ile muhtemelen 1958 Şubat ya da Mart'ında yapılması düşünülen darbeyi önlemiştir. İhbarı yapan ise Samet Kuşçu idi[217]. Kuşçu, bu ihbarı öncelikle General Kazım Demirkan'a, sonra da Namık Gedik'e yapmıştır[218]. Bu esnada Kuşçu'ya Mithat Perin yardımcı olmuştur[219].

Örgüt üyesi Yıldız, ihbarı Adnan Çelikoğlu'ndan haber alır ve hemen örgütten ulaşabildiği kişilere bildirir. Bunlardan biri Kurmay Albay Ateşdağlı'dır[220]. Hadise, örgütte bir panik havası yaratır. Erkanlı, her an tutuklanma korkusu yaşadıklarını ve bu sebeple çalışmalara ara verme kararı aldıklarını belirtmektedir. Kendisi de Amerikan Harp Akademisi'nde okumak üzere dokuz aylığına Amerika'ya gitmiştir[221].

Olaydan sonra Şemi Ergin'in yerine Etem Menderes'in getirilmesi -O'nun Adnan Menderes'e olan yakınlığından ötürü- ordu içindeki kaynaşmayı hızlandırmıştır. Metin Toker, Etem Menderes'in *"orduya karşı bir alçaklığın aleti olmamak için dikkatli ve ihtiyatlı davrandığı"*nın ise sonradan ortaya çıktığını ifade etmektedir[222]. İsmet Bozdağ da olaydan sonra Etem Menderes'in ciddî sayılacak bir harekette bulunmadığını ileri sürmektedir[223].

Etem Menderes, MSB'na getirilmesinden kısa bir süre sonra 1958 bütçesinde yaptığı konuşmada olayla ilgili açıklama yapmış, Askerî Muhakeme Usulü

---

[217] Üçü albay, biri yarbay, dördü binbaşı ve biri de yüzbaşı rütbesindeki subaylar, 16 Ocak 1958 yılında tutuklanmışlardı. Altı ay süren mahkemenin sonunda beraat ederler. Ordu içi dayanışmanın neticesinde Samet Kuşçu, mahkûm edilmiştir. Arıkan, *Atademir*, s.112.

[218] Toker, *1957-1960*, s.47-52.

[219] Mithat Perin, Samet Kuşçu'nun kendisi aracılığıyla bu ihbarı yaptığını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Kuşçu, İstanbul Park Otel'de İçişleri Bakanı Namık Gedik'e bu ihbarı yapmış, daha sonra da orada bekleyen Perin'e gelerek *"Hayatım tehlikede sanıyorum, siz ne dersiniz?"* diye sormuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Menderes'i Kim Astırdı?,* İstanbul 1995, s.34-35. (Kısaltma: Perin, *Menderes'i*).

[220] Yıldız, ihbarın haber alınmasından sonra suçlanan subayların sorgu için hazırlandıklarını ve bu yüzden mahkemede aklandıklarını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *İhtilalin,* s.156-157.

[221] Erkanlı, *Anılar,* s.13.

[222] Toker, *1957-1960*, s.58.

[223] Bozdağ, *Menderes*, s.155.

Kanunu'nun 208. maddesine göre sürecin devam ettiğini ve zanlılar hakkındaki yapılan muamelenin hazırlık safhasında olduğunu belirtmiştir[224].

Dokuz Subay Olayı'nda DP liderlerinin yaklaşımı da bu sürecin şekillenmesinde önem arz eden bir hususdu. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in bu konuda farklı değerlendirmeleri olmuştur. Celal Bayar, ordudaki bu gelişmeleri dikkate alarak hükümeti uyarmış[225] ancak Adnan Menderes konuyu fazla önemsememişti. Davut Dursun, bu durumu Adnan Menderes'in ordunun siyasete girmeyeceği konusunda sahip olduğu *"köklü güvene"* bağlamaktadır[226]. Feroz Ahmad ise Adnan Menderes'in silahlı kuvvetlerin bozulmadığına inandırıldığı için bu konuya fazla önem vermediğini ifade etmektedir[227].

Öte yandan bu haber kısa sürede yabancı basında yankılanmaya başlamıştır. Bunun üzerine hükümet bir bildiri yayınlamaya karar vermiştir. Bildiride, sadece dokuz kişinin tutuklandığı ifade edilmekte ve şöyle devam edilmektedir: *"Bu gibi bedbah cüret ve tasavvurların Silahlı Kuvvetler'imizin bütün mensuplarınca infial ve nefretle karşılanacağı muhakkaktır."* Bu bildiriye üst düzey komutanlardan yalnız İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral Rüştü Erdelhun'dan olumlu bir tepki gelmişti. Erdelhun Paşa, telgrafında Adnan Menderes'e *"saygı ve bağlılığını"* arz ediyordu. Bundan sonradır ki Erdelhun Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na getirilecektir. Mithat Perin, bu atamadan sonra orduda iktidara karşı olan güven duygusunun iyice sarsıldığını ve askerî darbenin tek seçenek olarak düşünülmeye başlandığını belirtmektedir[228].

Nitekim Etem Menderes de bu tayini yanlış bulduğunu ifade etmektedir. Etem Menderes'e göre Rüştü Erdelhun Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne tayini isabetsizdi ve iyi netice vermeyecekti[229]. Etem Menderes, Erdelhun'un

---

[224] *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958, s.534.
[225] Bayar, olaya karışanların içinde kendilerine 1946'da hükümet darbesi teklif eden Cemal Yıldırım'ın da olduğunu, bunu Adnan Menderes'in de bildiğini, ancak bu konuda araştırmaya gitmediğini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Başvekilim,* s.119-120.
[226] Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, s.33.
[227] Ahmad, *Demokrasi*, s.73.
[228] Perin, *Menderes'i*, s.40-42.
[229] 26 Eylül 1957 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/47.

kararnamesinden bahisle *"Ordunun morali bütün bütün bozulacak"* demektedir[230]. Etem Menderes'in bu şekilde olumsuz olarak değerlendirdiği Erdelhun'un kararnamesi, kabine tarafından memnuniyetle imzalanmıştır[231].

Bu süreçte ihtilâlci gruplar rahat bir örgütlenme ortamı bulmuşlardı. Etem Menderes'in MSB'na getirilmesinden sonra bakanlık yaveri Adnan Çelikoğlu vazifesine devam etmiştir. Çelikoğlu, ihtilâl örgütü üyesiydi. Meclisin ve sokakların karıştığı bir dönemde ihtilâlciler, Çelikoğlu aracılığıyla kilit noktalara ihtilâlci arkadaşlarını yerleştirme imkânı elde ettiler. Bunlardan biri de Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'na tayin edilen Osman Köksal idi[232]. Bu noktada Burçak'ın Bayar'dan aktardığı sözler önemlidir. Buna göre Etem Menderes, Köksal'ı tayin ederken Bayar'a *"Osman en iyi bir kurmaydır; ona ben kefil oluyorum."* demişti[233]. Köksal'ın yerine de Erkân Şubesi'ne Suphi Karaman getirilmişti. Bu atamalar sayesinde Türkiye'nin pek çok yerinde bulunan eski örgüt üyeleri, Ankara ve İstanbul'da kritik noktalara tayin edildiler[234].

Bundan sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necati Tacan ihtilal örgütü liderliğini kabul etmiş; onun ölümünden sonra da yerine gelen Orgeneral Cemal Gürsel ihtilalcilere destek vermiştir[235]. Ancak bu noktada Şevket Süreyya Aydemir'in *"İhtilâl taraflısı bir kumandan değildi"* diyerek bahsettiği Cemal Gürsel Paşa[236] ile ilgili olarak Etem Menderes'in günlüğünde bahsettiği bir konuya dikkat çekmek gerekmektedir. Etem Menderes 21 Mayıs 1959 tarihli notunda; "*Kara Kuvvetleri Kumandanı Cemal Gürsel telaşla geldi. Kendisinden bahseden ve hükümet darbesi talimatı veren imzasız bir mektubu okudu ve verdi. İstifa edeyim, dedi, vazifeden… Çok samimi idi*[237]*."* demektedir. Bu hadise, ordunun darbe hazırlığı içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak daha da mühimi Cemal Gürsel'in "ihtilalcilere destek vermesi" konusunu tartışılır hale getirmesidir.

---

[230] 20 Kasım 1957 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/23.
[231] 23 Mayıs 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/55.
[232] Perin, *Menderes'i*, s.45-46.
[233] Burçak, *On Yılın,* s.534.
[234] Tunçkanat, *27 Mayıs,* s.258.
[235] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.53-54; Tacan ile 1958 Haziran'ında temas kuran kişi Koçaş'tı. Ayrıntılı bilgi için bkz. s.113.
[236] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.322.
[237] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/76.

Ümit Özdağ, Gürsel'in örgüte girmesi meselesinden bahsederken Koçaş'ın temas kurduğunu ve Gürsel'in ilk etapta temkinli yaklaştığını anlatmaktadır. Federal Almanya'daki bir seyahatte[238] fırsat bulup Gürsel'e konuyu açan Koçaş, Erkan Şubesi Müdürlüğü gibi bazı kilit noktalara yapacak tayinlerle ilgili olumlu cevap alır. 4 Şubat 1959 tarihinde yapılan bu görüşme ile Gürsel ihtilale destek vermeyi kabul etmiştir[239].

Bununla birlikte konu ile ilgili bir başka iddia da Yassıada kumandanı Tarık Güryay'dan gelmektedir. Güryay hatıralarında, kendisinin de ihtilalcilerin arasında olduğunu, Gürsel'i lider olarak gördüğünü ve bu düşüncesini arkadaşlarıyla paylaştığını ifade etmektedir. *"İşi, Gürsel'e açmak görevi bana verilmişti"* diyen Güryay, bunun için fırsat kolladığını belirtir[240]. Cemal Gürsel'in kendisine güven duyduğunu anladıktan sonra açıldığını söyleyen Güryay, Gürsel Paşa'nın bundan çok memnun olduğunu ve *"O halde siz hazırlanın, harekete geçeceğiniz zaman beni de aranızda ve başınızda bilin"* dediğini belirtmektedir. Güryay, bundan sonra ihtilalcilerle Gürsel arasında *"irtibat kuryesi"* olmuştur[241].

Öte yandan 1959 yazında ikinci birleşik örgütün kurulması yönünde çalışmalar artar. 14 Eylül 1959 tarihinde Ankara Gençlik Parkı'nda yapılan toplantıya Köksal, Kabibay, Türkeş[242], Koçaş, Okan, Aksoyoğlu, Karaman, Kaplan ve Baykal katılmışlardı. Bu toplantı, ikinci birleşik örgütün kurulduğu toplantıdır. Çünkü toplantıya katılanlar daha önceki örgütlenmelerden gelmektedir. Koçaş, bu toplantıdan sonra Londra'ya ataşemiliter olarak tayin edilir[243]. Bu tayin ve Köksal'ın da Muhafız Alayı'na gitmesi Türkeş'i öne çıkarmıştır. Türkeş, KKK Genel

---

[238] KKK Neşriyat Şubesi Müdürü olarak görev yapan Koçaş, Şubat 1959'da Federal Almanya'da FREEPLAY Kış Pentomik Tümen manevralarına katılmak için giden Gürsel'in tercümanlığına getirilmişti. Akyaz, *Askerî,* s.107.

[239] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.117-122.

[240] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor,* İstanbul 1971, s.23-24. (Kısaltma: Güryay, *Bir İktidar*).

[241] Güryay, *Bir İktidar,* s.26-28.

[242] Alparslan Türkeş, teşkilatlanmayı Talat Aydemir'den duyduğunu; Aydemir'in kendisini ziyaret ederek aralarına katılmasını teklif ettiğini; ordunun politika dışında kalması düşüncesine sahip olmasından ötürü bu teklifi önce reddettiğini ifade etmekte ve şöyle devam etmektedir: *"Kaçınılmaz olan bir ihtilâlin içinde olmayı, dışında kalmaya tercih ettim."* Ayrıntılı bilgi için bkz. *Gerçekler,* s.21-22.

[243] Koçaş'a bu tayinden önce kendisine verilen cumhurbaşkanlığı yaverliğini ahlakî gerekçe ile reddeder. Özdağ, Koçaş'ın böyle kritik bir dönemde böyle bir teklifi reddederek kaçarcasına Londra'ya gitmesinin anlaşılmadığını ifade etmektedir. *Ordu- Siyaset,* s.128-129.

Sekreterliği Şube Müdürlüğü'ne tayin olmuş ve Gürsel ile temasları örgüt adına sürdürmüştür[244].

3. CHP, Propaganda ve Olayların Başlaması

Adnan Menderes'in ordu mensupları içinde bulunan Cumhuriyet Halk Partisi ya da İsmet Paşa sempatizanlarına karşı iktidarın başından sonuna kadar almış olduğu tutum da ordunun cephe almasında büyük etken olacaktır. Etem Menderes, böyle bir örneğe günlüğünde yer vermiştir. İsmet Paşa'nın İzmir'de bulunduğu sırada emniyet ekibini selama durduran subay hakkında başbakan takibat istemişti. Etem Menderes, 8 Mayıs 1959 tarihli notunda başbakanı bu konuda eleştirmekte ve şunları yazmaktadır: *"Saat 11'de orduevine. 24'de Başvekil telefonla konuştu. İzmir'e gelmişken emniyet ekibini selama durduran subayın vaziyetini halletmek mühim imiş. Küçük işlerden kurtulamayacaklar. Jandarma ve zabıta yarısından fazlası muhalefete taraftar hale geldi. Mağdur addediyorlar.[245]"* Etem Menderes, 9 Mayıs 1959 tarihinde yazdığı diğer notunda ise yine başbakanın bu subayı sorduğunu ifade etmekte ve *"Bence suçlu değil"* diyerek kendi görüşünü de eklemektedir[246].

Etem Menderes'e bu dönemde gelen bir mektup bu konuda bilgi içermektedir. *Zafer* gazetesinden yollanan yazıda Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'nde Tuğgeneral Naci Sayan'ın Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinden Sırrı Atalay ve Selim Soley ile temas ve işbirliği içinde olduğu yazmakta ve paşanın faaliyetlerine değinilmektedir. Konu ile ilgili olarak paşanın bahsi geçen milletvekillerine bilgi verdiği de belirtilmektedir: *"İzmir'de Halk Partisi başkanına kıta ile selam duran subay hakkındaki koruyucu mahiyette tanzim edilen raporu müjdelemiştir[247]."* Bu sözler ordu içindeki muhalif cereyanın geldiği noktayı göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Etem Menderes'in gerek Cemal Paşa bağlantısı ile ordu içindeki ihtilal cereyanlarının, gerek eline gelen istihbarat kaynaklarından edindiği ordu içindeki propaganda çalışmalarının ve gerekse muhalefetin faaliyetlerinin farkında olduğu

---

[244] Akyaz, *Askerî*, s.111.
[245] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/82.
[246] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/82.
[247] 19 Mayıs 1959 tarihli mektup için bkz. *BCA*, 10 900.98.304.1, s.39-40.

böyle bir dönemde mecliste de önemli kanun çalışmaları yapılmıştır. Bu meyanda 8 Haziran 1959'da *"Askerî Ceza Kanunu'nun 3914 sayılı kanunla muaddel 56. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun"* meclise getirilmiş ve yapılan müzakereler neticesinde kabul edilmiştir. Kanun değişikliği *"Millî Müdafaa'ya hıyanet"* suçu ile alakalı askerî ve siyasî casusluğa ilişkindir[248].

Öte yandan 1960 yılına gelindiğinde ordu, Adnan Menderes aleyhinde kaynamaya başlamıştır. Adnan Menderes hakkında aslı belli olmayan dedikodular dolaşmaktadır. Etem Menderes, 30 Mart 1960 tarihinde yazdığı notunda böyle bir söylentiyi aktarmıştır. 95. Alay 1. Tabur K. V. Şevki Uçkun, 21.1.1960 tarihinde saat 10 sıralarında İstanbul'a giderken başbakan aleyhinde konuşmuştu. Uçkun, başbakanın iktidardan düşeceğini anladığı için İspanya'ya giderken altınlarını İspanya bankalarına kaçırdığını, partiyi kaybedeceğini ve çocuklarıyla birlikte orada yaşayacağını söylemişti. Uçkun'un sözlerine etrafta şahit olanlar da vardı[249].

Nisan ayı başlarında yaşanan Kayseri- Yeşilhisar olaylarının ordu üzerinde önemli etkileri olmuştur. 3 Nisan'da yapılacak kongre için 2 Nisan'da Kayseri'ye giden İnönü, çıkan olaylar nedeniyle şehre girememiş ve istasyonda[250] kalmıştı. Bu esnada bazı subaylar İnönü'nün yanına giderek elini öpmüşlerdi. Olaylardan hemen sonra subaylar arasında istifa olayları meydana gelir. Önce olay yerine İnönü'nün yanına gönderilmiş olan Bnb. Selahattin Çetiner[251] sonra da subayları ile birlikte trende bekleyen İnönü'nün elini öptüğü gerekçesiyle görevden alınan Bnb. Osman Özkoçak istifa etmiştir. Bunları Kur. Alb. Kamil Savaş ve Kur. Alb. Kemal Eker'in istifaları izlemiştir. Protesto niteliği taşıyan bu istifalar, subaylar arasında hükümete olan tepkileri artıracaktır[252].

---

[248] Müzakereler için bkz. *TBMMZC,* 11. Dönem, Cilt 9, 8 Haziran 1959, s.583-588.
[249] Etem Menderes, bu sözlere şahit olanları da yazmış. *BCA,* 10 900.10.300.3, s.3/9.
[250] Toker, ihtilalin Himmetdede İstasyonu'nda başladığını ifade etmektedir. *1957-1960,* s.311.
[251] İsmet İnönü ile konuşan Bnb. Selahattin Çetiner mahkemeye verildi. Ahmad, *Kronolojisi,* s.206-207; İnönü, Yeşilhisar İncesu'da karşına çıkan Çetiner'e *"Size ateş buyruğu verecekler, ateş edecek misiniz?"* diye sormuş; karşılığında da *"Paşam, size ateş etmekten ve yasa dışı bir buyruğu yerine getirmektense kendimi vurmayı yeğleyecek onurlu bir subayım."* cevabını almıştır. Yıldız, *İhtilalin,* s.107.
[252] Akyaz, *Askerî,* s.120-121.

Etem Menderes günlüğünde Binbaşı Salahaddin Çetiner[253] ile Albay Kamil Savaş ve Binbaşı Osman Özkoçak'ın istifalarını[254] değerlendirmektedir. Etem Menderes, Özkoçak ve Savaş'ın Türk Ceza Kanunu 153 ve Askerî Ceza Kanunu 58. maddeleri gereği *"orduyu kanunlara karşı itaatsizliğe teşvik"* suçundan tutuklanarak yargılanması meselesinden bahsetmekte ve Salahaddin Kapdan'ın[255] ordunun selameti açısından vaziyeti ciddî olarak değerlendirdiğini belirtmektedir[256]. Askerî mahkeme, subayları 27 Mayıs'a kadar tutmuş ancak mahkûm etmemiştir[257].

İhtilale giden süreçte Kara Kuvvetleri Kumandanı Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e gönderdiği ve *"bütün fenalıklardan"* sorumlu tutulan devlet başkanının çekilmesini isteyen yazı[258] üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Gürsel'in 4-6 Nisan'da İstanbul'da düzenlenen Harp Oyunları'na katılması, hükümeti tedirgin etmiştir. Bunun üzerine komutan Ankara'ya çağrılmıştır. 15 Temmuz 1960'da emekliye ayrılacak olan Gürsel, Ankara'ya döndükten sonra 3 Mayıs'ta masasında izin kâğıdını bulmuştur. Emekliliği gelmiş olan paşanın bu süreci evde beklemesi istenmektedir. Gürsel bundan sonra Etem Menderes ile uzun bir konuşma yapacaktır. Ancak bununla da yetinmez; görüş ve önerilerini anlatan bir de mektup kaleme alır. Cumhurbaşkanı hakkında ağır cümleler kullanan Gürsel, bu mektubu üç nüsha halinde yazmıştır. Bunlardan biri Etem Menderes'e, biri Alparslan Türkeş'e verilecek, diğeri ise kendisinde kalacaktı[259]. Etem Menderes, bu mektubu başbakana iletmiştir. Ancak iki arkadaş mektuptan Bayar'ı haberdar etmemek kararı almışlardır[260].

Öte yandan askerî darbenin hemen öncesinde Gürsel'in izne ayrılması önemli bir ayrıntı olarak belirmektedir. 28 Nisan olaylarından sonraki süreci değerlendiren Orhan Erkanlı, *"O tarihte bir liderimiz, başımız yoktu. Bir süre lider olarak*

---

[253] 7 Nisan 1960 tarihli not. S. Çetiner, 619 topçu kumandanı. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.3/7.
[254] Çetiner, Özkoçak ve Savaş'ın istifa mektupları için bkz. Burçak, *On Yılın,* s.646-647.
[255] Ankara Garnizon Komutanı Selahattin Kaptan Paşa. Burçak, *On Yılın,* s.697.
[256] 8 Nisan 1960 tarihli not. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.3/6.
[257] Toker, *1957-1960*, s.324.
[258] Aydemir, *İhtilalin Mantığı,* s.248-249; Gürsel bu mektubu, Etem Menderes yerinde olmadığı için müsteşar Salih Coşkun Paşa'ya bırakmıştı. Aydemir, *Menderes'in*, s.389.
[259] Aydemir, uysal bir kişiliği olan Gürsel'in bu hareketiyle isyancı bir kimliğe büründüğünü kaydetmektedir. *İhtilâlin Mantığı,* s.324-325.
[260] Turan, *Türk IV-2*, s.213.

tanıdığımız Cemal Gürsel, Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'ndan ayrılmış ve İzmir'e yerleşmişti" demektedir[261]. İhtilalcilerle Gürsel'in arasında irtibat kurduğunu ifade eden Tarık Güryay ise paşanın izne giderken kendisine *"Dediğin işten haber bekliyorum."* dediğini kaydetmektedir[262]. Gerek Erkanlı'nın gerekse Güryay'ın sözlerinden Gürsel'in mütemadiyen bir liderlik konumunda ve de ihtilalcilerle doğrudan irtibatlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Gürsel'in bu ani izni örgütte kötü bir etki yaratmıştır. Örgüt, bu boşluğu doldurmak için harekete geçmiş ve 5 Mayıs günü bir toplantı yapmıştır. Okan, Kabibay, Küçük, Türkeş, Yurdakuler, Ataklı ve Acuner'in katıldığı bu toplantıda, temasa geçilecek generallerin isimleri tespit edilmiştir. Bu isimler, KKK Merkez Daire Başkanı Tuğ. Rafet Yıldırım, İstanbul Örfi İdare Komutanı Org. Fahri Özdilek, Genelkurmay Başkan Vekili Org. Cevdet Sunay ve KKK Loj. D. Bşk. Tüm. Cemal Madanoğlu'dur. Örgüt, bu kişiler ile temasa geçecek ve önce Yıldırım hariç diğerlerinden olumlu bir cevap alamayacaktır. Bununla birlikte olumsuz bir tepkiyle de karşılaşmamışlardır[263].

Cemal Gürsel'in izni konusunda Rıfkı Salim Burçak'ın Celal Bayar'dan aktardığı şu sözler bu noktada önemli görünmektedir: *"Cemal Gürsel'e mecburî izin verildiğini ben bilmiyorum, bunu hatırlamıyorum. Ama Etem Menderes'in bu mesele ile ilgi olarak bana şöyle dediğini iyi hatırlıyorum: Cemal Gürsel, izin verilmesini kendisi istedi ve bu izni bize faydalı olmak için kullanıyor[264]."* Bu sözler, Orhan Erkanlı'nın ifadeleri ve örgütün telaşı dikkate alınacak olursa Cemal Gürsel'in malum süreci yavaşlatmak ya da zaman kazanmak için izne ayrılmış olabileceği ve hatta böyle bir kararı Etem Menderes ile birlikte almış olabilecekleri düşüncesini akla getirmektedir.

Diğer taraftan Kızılay olayı[265] ihtilale giden süreçte yaşanan kritik safhalardan biridir. Kızılay'da kalabalığın arasından alınan başbakan, Başbakanlık'a getirilmiştir.

---

[261] Erkanlı, *Anılar,* s.17.
[262] Güryay, *Bir İktidar,* s.28.
[263] Akyaz, *Askerî,* s.113-115.
[264] Burçak, *On Yılın,* s.535.
[265] Kızılay Olayı, 555 K formülü ile duyurulmuştur. Bu *"Beşinci ayın, beşinci günü ve saat beşte, Kızılay meydanında toplanalım"* manasını taşır. Olay günü Adnan Menderes, *"Menderes istifa!"*

Odada Bayar, Gedik ve Etem Menderes de bulunmaktadır[266]. Adnan Menderes'e ateş etmesi direktifini veren Celal Bayar idi. Etem Menderes'in engellemesi üzerine ise Bayar, Namık Gedik'e aynı emri vermiştir[267]. Gedik'i de yine Etem Menderes durdurmuştur[268].

4. Harbiye Yürüyüşü ve İhtilale Giden Süreç

İhtilale giden süreçte Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşleri de önem arz eden bir olaydır. Kızılay'da başlayan yürüyüş[269] daha sonra Çankaya'ya yönelmiştir. Erdelhun'dan haberi alan Okul Komutanı Sıtkı Ulay, Kızılay'a gelerek yürüyüşü yapanların yolunu kesmiştir. Ancak bu hareket yürüyüşçülerin safında pek etkili olmaz. Ulay'ı tezahüratlarla omuzlarına alıp yürümeye devam ederler. Protestocular, tutuklu olan subayların serbest kalmasını istiyorlardı. Göstericilerin Çankaya'ya gitmeleri ise uzun mücadeleden sonra önlenebilmiştir. Olay günü akşamında Etem Menderes, okula giderek Ulay ile görüşmüştür[270].

Ulay, Etem Menderes'e okulun etrafındaki tankları göstererek bu tanklar durduğu müddetçe öğrencilerin kendilerini *"mahpus"* sayacaklarını ve sakinleşmeyeceklerini söylemiştir. Ayrıca öğrencilere hitap etmemesini tavsiye etmiş; aksi halde yuhalanabileceğini belirtmiştir. Metin Toker, Etem Menderes'in *"yatıştırıcı ve yumuşatıcı"* bir çaba içinde olduğunu ve DP'nin politikasının değiştirilmesiyle bir *"kaza"*nın önlenebileceğini bildiğini kaydetmektedir. Nitekim Ulay'ın isteğini başbakana söylemiş ve tankları kaldırtmıştır. Ancak tankların kaldırılması 27 Mayıs hareketine olanak vermiştir[271].

Burçak, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'dan bu konu ile ilgili bilgi aktarmaktadır. Buna göre Harp Okulu yürüyüşü esnasında General Yusuf

---

haykırışlarının arasında kendisini kalabalığın içine atmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Aydemir, *Menderes'in,* s.368-370; Göstericilerin arasına giren A. Menderes, umduğunu bulamamış, tartaklanmış ve süratle uzaklaşmak zorunda kalmıştı. Turan, *Türk IV-2,* s.214.

[266] Aydemir, *Menderes'in,* s.371.

[267] Aydemir, *Menderes'in,* s.324-325.

[268] Aydemir, *Menderes'in,* s.374-375.

[269] Saat 3.30'da başlayan bu yürüyüşe 200 kadar subay ve 200 kadar Harp Okulu öğrencisi katılmıştı. Aydemir, *Menderes'in,* s.404.

[270] Akyaz, *Askerî,* s.125-127.

[271] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961,* Ankara 1998, s.38. (Kısaltma: Toker, *1960-1961*).

Demirdağ'ı görevlendirerek tedbir aldığını kaydeden Erdelhun, Adnan Çelikoğlu'nun bu durumu Etem Menderes'e hemen götürüp söylediğini ifade etmektedir. Bundan sonra başbakandan emri kendisinin verip vermediğini sormuşlar ve karşılığında olumsuz yanıt almışlardı. Bunun üzerine Etem Menderes, başbakana Harp Okulu'nun hükümete sadık olduğunu ve okula giderek durumu gördüğünü söylemişti. Neticede Erdelhun Paşa'nın Başbakanlık'a çağırılması kararlaştırılır. Bayar, başbakan ve Etem Menderes'in orada bulunduklarını belirten Erdelhun'un ifadesine göre, olanları anlattıktan sonra başbakan kendisine öğrencilerin masumane bir yürüyüş yaptıklarının anlaşıldığını söylemiş ve ağır bir hareket yapılmamasını istemiştir[272]. Erdelhun, bu süreçte Bayar ile de bir görüşme yapmıştı. Değerlendirmeleri dinleyen Bayar'ın bu olayla ilgili kararı ise Harp Okulu'nun Ankara'dan uzaklaştırılması olmuştur[273].

Etem Menderes, Harp Okulu hadisesinde Erdelhun'un civardaki birtakım birlikleri Ankara'ya kaydırma isteğine de karşı çıkmıştır[274]. İlk önce Konya'dan 300 kişilik bir birlik getirdiğini söyleyen Erdelhun Paşa, İzmit ve Adapazarı'ndan 2. Tümeni de getirmek istediğini ve başbakanın da buna izin verdiğini iddia etmektedir. Ancak yine Adnan Çelikoğlu Etem Menderes'i etkilemiş; o da fikrini sormak için Salahattin Paşa'yı çağırmıştı. Salahattin Paşa *"Eğer Erdelhun Paşa böyle bir şey yaparsa işte o zaman ihtilal çıkarırız. Böyle bir hareket ordu da ikilik yaratır."* diyerek karşı çıkar. Bunun üzerine Etem Menderes, başbakanı arayarak bu işten vazgeçirmiştir[275].

Etem Menderes, bu konuya 22 Mayıs 1960 tarihli notunda değinmektedir. Harp Okulu ve diğer hadiseler nedeniyle Erdelhun Paşa'nın endişeye kapılarak gereğinden fazla kuvvet hazırladığını söyleyen Etem Menderes, şöyle devam etmektedir: *"Ben hiç de yerinde ve isabetli bir tedbir olarak görmüyorum. İktidara zarar verir. Birçok dedikodu istismarları açar. Burada kuvvet kâfi hatta bence fazla bile[276]."* Bu

[272] Burçak, *On Yılın,* s.697.
[273] Erdelhun'un yanında Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan ile Namık Gedik de vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Ankara 1985, s.314. (Kısaltma: Arcayürek, *1955-1960*).
[274] Akyaz, *Askerî*, s.128.
[275] Burçak, *On Yılın,* s.698-699.
[276] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.3/1.

sözlerde Etem Menderes'in Erdelhun Paşa'ya karşı olan duygu ve düşüncelerinin de etkisi var mıdır bilinmez. Ancak olayları yatıştırmada aşırı şiddet ve baskı kullanma taraftarı olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak Etem Menderes'in bu bakış açısı, sonradan eleştiri konusu olmuştur. Hükümette karar alma iradesine sahip hiç kimsenin olmadığını ifade eden Feroz Ahmad, Etem Menderes'in General Namık Argüç'ün zırhlı tugayı Konya'dan Ankara'ya getirme önerisini geri çevirdiğini kaydetmektedir. Ahmad'a göre bu hareket darbecileri demoralize edecekti. Ancak Etem Menderes, böyle bir şeye gerek duymamıştı[277]. Rıfkı Salim Burçak, bu konuda biraz daha farklı düşünmektedir. Erdelhun Paşa tedbirleri almış olsaydı dahi ihtilalin önlenebileceği konusunda kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını ifade eden Burçak, kurdukları ihtilal örgütünü övünerek söyleyen kişilerin bundan kolay vazgeçeceklerini düşünmemektedir[278].

21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin düzenlediği gösteri, hükümetin prestijini sarsmıştır. Bunun üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş ve Ankara kuşatma altına alınmıştır. Harp Okulu hadisesi, deşifre olmaktan korkan darbeci subayları harekete geçirmiş ve olayları hızlandırmıştır. Adnan Menderes ise Yunanistan seyahatini erteleyip Eskişehir'den başlayan bir ülke turuna çıkmıştır. İddialara göre[279] Eylül'de seçimlerin yapılacağını ilan edecekti[280].

Esasen Adnan Menderes'in seçim kararı aldığını gösteren bir belge mevcuttur. Etem Menderes'e gönderdiği 25.3.1960 tarihli resmî yazıda başbakan, milletvekillerinin kendilerine birer bölge seçerek yaklaşan seçimlere kadar geziler düzenlemeleri gerektiğini bildirmiştir: *"Sizin için Diyarbakır, Urfa, Mardin, Van cihetlerini münasip görmekteyim. Bu vilayetlere ilave etmek isteyeceğiniz başkaları varsa onları da programlaştırınız. Bu vilayetlerden bazıları başka arkadaşlar*

[277] Ahmad, *Demokrasi*, s.162.
[278] Burçak, *On Yılın,* s.700.
[279] Bayar, Eskişehir'e gitmeden önce başbakanı gördüğünü ifade etmektedir. Başbakan kendisine Eskişehir'de meclis tahkikat komisyonunun çalışmasını bitirdiğini açıklayacağını ve seçimlere gitme kararı aldığını anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Başvekilim,* s.171; Burçak da 1960 baharında erken seçim yapma kararının alındığını ancak ortamın müsait olmamasından ötürü seçim tarihinin belirtilmediğini iddia etmektedir. *27 Mayıs,* s.33.
[280] Ahmad, *Demokrasi*, s.80-81.

tarafından ziyaret edilmiş bulunuyor. Ancak bunu kâfi görmemekteyim. Yaklaşan seçimler karşısında vaziyetin icabını ve ehemmiyetini takdir edeceğinizden eminim[281]*."*

Öte yandan bu süreçte önemli bir konu yetki meselesidir. Erdelhun Paşa, 25 Mayıs günü Eskişehir'e giden başbakana *"Sizin yokluğunuzda 21 Mayıs'taki gibi bir hadise daha zuhur ederse buna kim karışacaktır? Etem Beye bırakırsanız kötü olur, bir karar verseniz"* dediğini, onun da *"Bu işleri siz idare edersiniz"* diyerek karşılık verdiğini iddia etmektedir. Erdelhun Paşa, daha sonra Ahmet Salih Korur'un *"kabine işi"* diyerek buna karşı çıktığını, ancak başbakanın kendisine bir şey söylemediğini belirtmektedir[282].

Erdelhun Paşa, bu düşünceden hareketle Millî Savunma Bakanlığı'na Etem Menderes'e resmî bir yazı göndermiştir: *"Sayın Başvekilimizin Ankara'da bulunmadığı müddetçe her hususta doğruca E. U. Rs. ne bağlı olduğunuz Sayın Başvekilimizin emirleri iktizasından olduğuna bilgilerinizi rica ederim*[283]*."* Erdelhun, bu şekilde kendisini yetkili sanarak 26 Mayıs günü Genelkurmay'da topladığı 100 kadar subaya bir saat süren konuşma yaptığını ifade etmektedir. Bu konuşmada Silahlı Kuvvetlerin tarafsız bir rolü olduğunu ve halkın seçimine dayanmayan hükümetlerin payidar olamayacağını söyleyen Erdelhun *"Ben ihtilale muhalifim; ihtilal bizi felakete götürür."* demişti. Ancak bu konuşmadan birkaç saat sonra 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece askerî müdahale gerçekleşmiştir[284].

Esasen örgüt 23 Mayıs'ta bir toplantı yaparak 25 Mayıs'ı 26 Mayıs'a bağlayan gece müdahale yapma kararı almıştı. Ancak ortaya çıkan iki pürüz bu harekâtın bir gün ertelenmesine neden olmuştur. Birincisi, Ankara'da harekât sırasında kullanılacak olan bazı birliklerin komutanlarının "bir orgeneralden yazılı emir istemeleri", diğeri ise 26 Mayıs'ta başbakanın Eskişehir'e gitmesidir. Çünkü örgütün Adnan Menderes'i Eskişehir'de ele geçirecek bir adamı yoktu. Ancak bu sorunlar

[281] Bu belge, Merkez Soruşturma Kurulu'ndan 4 No.lu Soruşturma Kurulu'na gönderilen belgeler arasındadır. *BCA*, 10 900.21.59.6, s.1-2.
[282] Burçak, *On Yılın,* s.699.
[283] 26 Mayıs 1960 tarihli belge için bkz. *BCA*, 10 900.90.274.1, s.17.
[284] Burçak, *On Yılın,* s.699-700.

hemen halledilmiş, yazılı emir isteyen birliklerin sıkıyönetim komutanlığı aracılığıyla Ankara dışına sevkedilmesi ve merkeze bağlı kuvvetlerin de harekât esnasında Garnizon Komutanlığı ile görüşülerek pasif hale getirilmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan Adnan Menderes'in ele geçirilmesi için örgütün havacı üyelerinden Mucip Ataklı'nın yardımıyla Agasi Şen ve Hulusi Kaymaklı'nın Eskişehir'e gönderilmesi kararlaştırılır[285].

Darbe öncesi Türkiye'de olanlar Batı basınında da yankı bulmuştur[286]. 23 Mayıs 1960 tarihli *Daily Telegraph "bir tatil meselesi"* sebebiyle Harp Okulu öğrencilerinin silahsız bir yürüyüş tertip ettiklerini ve kumandanlarının müdahalesiyle de tekrar okullarına döndüklerini kaydetmektedir. Gazeteye göre yürüyüş esnasında bazı Cumhuriyet Halk Partisi mensupları tarafından kendilerine birtakım kışkırtıcı sözler söyletilmek istenmişse de öğrenciler bunu siyasî bir amaçlarının olmadığını bağırmak suretiyle reddetmişlerdi[287].

Daily Telegraph aynı tarihte yayınladığı *"Türkiye'de Kargaşalık"* başlıklı makalede Harp Okulu öğrenci olaylarını anlatmakta ve Türk hükümetinin gösterdiği *"fazla hassasiyet"*ten bahsetmektedir. Gazete, Türkiye'nin Komünizm aleyhtarı ve Batı ittifakına sadık olma noktasında her iki partinin de görüşe sahip olduğunu ifade etmekte ancak demokrasi konusunda zayıf olduğunu vurgulamaktadır. Gazeteye göre İnönü döneminde olduğu gibi *"birçok işler başarmış olan"* Adnan Menderes devrinde de demokrasi yıpratılmıştır[288].

Aynı tarihli *Tımes* da konuya atfen Türkiye'de askerî makamların sokağa çıkma yasağı ve Ankara'nın telefon, telgraf ve mektup iletişimine konulan sansürü yayınladıklarını yazmaktaydı. 800 civarındaki Harp Okulu öğrencileri ve bunlara katılan 100 muvazzaf subayın yapmış olduğu protesto yürüyüşü ile ordunun ilk defa sahneye çıktığını ve Menderes Hükümeti'nin çok sarsıldığını yazan gazete, akşama

---

[285] Akyaz, *Askerî*, s.129-130.
[286] Batı basınından örnekler için bkz. Başbakanlık, *Ak Devrim*, Ankara 1960, s.12-41. (Kısaltma: Başbakanlık, *Ak*).
[287] Etem Menderes fonundan alınan basın raporu. *BCA*, 10 900.90.274.1, s.19.
[288] *BCA*, 10 900.90.274.1, s.23.

doğru 8000'e yakın kişinin de bir nümayiş yaptığını kaydetmektedir. Halk, polis ve askerî birlikler tarafından göz yaşartıcı bomba kullanılarak dağıtılmıştır[289].

II. 27 MAYIS ASKERÎ DARBESİ

27 Mayıs askerî darbesinin en önemli özelliği ordunun hiyerarşik yapısının dışında gerçekleşmesidir[290]. Askerî darbe, 27 Mayıs günü sabah saatlerinde radyolardan *"Bugün, demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadı ile Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır"* duyurusuyla ilan edilmiştir[291]. Türk Milletine ve tüm dünyaya ihtilâlin amacını duyuran kişi ise Alparslan Türkeş'ti[292].

Darbecilerin bundan sonrası için bir planları yoktu. Ancak çoğunluğun fikirlerine dayanan prensipler devreye konulacaktı. En önemli prensipler, darbenin kansız bir şekilde gerçekleşmesi ve bir *"inkılâp meclisi"* kurulması idi. Ayrıca suçlular, özel bir mahkemede yargılanacaklardı. Orhan Erkanlı, bu noktada darbenin istenildiği şekilde başarıya ulaştığına dikkat çekmektedir. Bu başarıda süratle hareket etmenin büyük önemi vardı[293]. İlber Ortaylı da MİT'in sivil bürokrasiye bırakılmasından kaynaklanan bir istihbarat zafiyetinin darbecilerin başarısında etkili olduğunu vurgulamaktadır[294]. Ordu içinde Erzurum'daki III. Ordu Komutanı Org. Ragıp Gümüşpala haricinde bir direniş olmamıştır. Gümüşpala da sonradan girişimi desteklediğini açıklamıştır[295].

A. Darbenin Gerçekleşmesi ve Millî Birlik Komitesi'nin İlk İcraatları

Askerî darbe, Cemal Madanoğlu'nun başını çektiği[296] 60 civarında olan örgüt mensubu subay ile 150 kadar örgüte destek veren subayın başlattığı bir harekât

---

[289] *BCA,* 10 900.90.274.1, s.21-22.
[290] Akyaz, *Askerî,* s.75.
[291] Celalettin Güngör, *27 Mayıs ve Partileşme Sorunu,* Ankara 1992, s.17. (Kısaltma: Güngör, *27 Mayıs*).
[292] Tebliğin tamamı için bkz. Türkeş, *Gerçekler,* s.24-26.
[293] Erkanlı, yazılı olmayan bu prensipleri maddeler halinde açıklamaktadır. Bilgi için bkz. *Anılar,* s.14-17.
[294] Ortaylı- Küçükkaya, *1923-2023,* s.192.
[295] Turan, *Türk IV-2,* s.222.
[296] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.351; Cemal Madanoğlu, *Anılar 1911-1953,* İstanbul 1982, s.5.

sonunda gerçekleşmiştir. Darbeciler, önemli bir direnişle karşılaşmamışlardı. Darbe esnasında Adnan Menderes Eskişehir'de bulunuyordu[297].

Darbe günü İzmir'den Ankara'ya gelen Gürsel, uçakta karacı Kurmay Binbaşı Avni Elevli'ye gereksiz tutuklama yapılmamasını emretmiştir. Gürsel'in verdiği ilk emirler arasında Ankara, İzmir ve İstanbul'a askerî valiler tayin edilmesi de vardı. Gürsel, uçaktan indikten sonra Türkeş tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmiş ve Millî Birlik Komitesi'nin ilk toplantısına başkanlık etmiştir[298].

Görev paylaşımının yapıldığı toplantıda Gürsel, Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve Millî Savunma Bakanlığı'nı almış; Alparslan Türkeş de Başbakanlık Müsteşarı olmuştu[299]. Aynı gün içinde Türkeş, İhtilâl Komitesi adına yerli ve yabancı basın mensuplarına bir açıklama yapmıştır. Saat 15.00'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan bu basın toplantısında Türkeş; *"Türkiye'de demokrasiyi saplandığı çıkmaz sokaktan kurtarmak istedik. Hiçbir şahsî ihtirasımız yoktur. Sadece millete hür ve serbest seçimlerin yapılması imkânını sağlamak gayesiyle hareket ettik."* demiştir[300].

Millî Birlik Komitesi'nin kökleri, 1955-56 yıllarında ordu içinde DP iktidarına karşı olan örgütlenmelere kadar inmektedir. Darbenin ilk gününden itibaren MBK üyeleri hususundaki belirsizlik ve yaşanan sıkıntılar komiteyi sayı bakımından sınırlandırmayı ve yasallaştırmayı zarurî kılmıştır. Tartışmalardan sonra oluşturulan Seçici Kurul tarafından MBK 38 kişi olarak belirlenmiştir[301].

MBK, sivil şahsiyetlerin yer aldığı Birinci Gürsel Hükümeti'ni 27 nolu tebliğ ile 28 Mayıs 1960 tarihinde ilan etmiştir. Komite ile hükümet arasındaki ilişkilerin hukukî dayanağı olarak düşünülen Geçici Anayasa'nın hazırlanması için çalışmalar başlatılır. Netice itibariyle Geçici Anayasa, *"1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun"*

---

[297] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.231.
[298] Gürsel'in Elevli'ye yazdırdığı emirler arasında Uşak Valisi'nin tutuklanması, Dışişleri Bakanlığı'na Selim Sarper'in getirilmesi, tutuklananların yerleştirilmesi için Yassıada'nın boşaltılması ile partizan emniyet mensuplarının tutuklanması da vardır. Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.234-235.
[299] Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş,* İstanbul 1994, s.45-46. (Kısaltma: Taylak, *Türkeş*).
[300] Soru- cevap şeklinde gerçekleşmiş olan toplantının detayları için bkz. Türkeş, *Gerçekler,* s.26-30.
[301] Güngör, *27 Mayıs,* s.18-19.

adıyla 12 Haziran 1960 tarihinde yayınlanmıştır. Millî Birlik Komitesi'nin resmî ilanı da bu şekilde olmuştur[302].

Darbeye gerekçe olarak anayasanın çiğnenmesini gösteren Geçici Anayasa, MBK'nin bir yasama organı olarak çalışabileceği bir düzen getirmekteydi. Ayrıca ihtilal sonrasında tutuklanmış olan eski cumhurbaşkanı, başbakan, bakan ve diğer kişilerin yargılanmaları için Yüksek Adalet Divanı ile sanıkların bu divana verilip verilmemesi yönündeki kararı vermek üzere Yüksek Soruşturma Kurulu'nun kurulması kararlaştırılmıştır[303].

16 Haziran'da çıkan 3 nolu Geçici Kanun[304] ile YAD ve YSK'nun nasıl işleyeceği belirlenmiştir. Ayrıca MBK'nin aldığı karar ile divan üyeleri tespit edilmiş; Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol YAD Başkanlığı'na, Ömer Altay Egesel de başsavcılığa getirilmişlerdi. Bu oluşumlar bir *"İhtilal Mahkemesi"* olarak meydana gelmiştir[305].

Öte yandan 26.8.1960 tarihinde 62 maddelik *"inkılâbın korunmasına ait geçici kanun"* adıyla bir inkılâp kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, inkılâbı korumak için gerekli olan tedbirleri hükümetin teklif etmesini öngörüyordu. Ancak hükümet günün şartlarına göre kurulmuş olmasından ve *"ihtilâlci"* ya da *"inkılâpçı"* vasıf taşımamasından ötürü bu kanun işletilememiştir[306].

MBK'nin bir başka icraatı ise yeni bir anayasanın hazırlanması konusunda olmuştur. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulan ilim heyetine verilen görev neticesinde 192 maddeden oluşan anayasanın ön projesi 18 Ekim 1960 tarihinde MBK'ne sunulmuştur[307]. Anayasa tasarısı, konuyla alakalı çevreler tarafından yeterli bulunmamıştır. Ayrıca *"nasıl kanunlaşacağı"* konusunda

---

[302] Geçici Anayasa'yı hazırlamak için kurulan komisyonda, üniversiteden H. N. Kubalı, H. V. Velidedeoğlu ve M. Aksoy, MBK'nden Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve Devlet Bakanı Amil Artus bulunmaktaydı. Arıkan, *Atademir,* s.124.

[303] Geçici Anayasa maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör, *27 Mayıs,* s.20-21.

[304] Tahir Taner başkanlığındaki kurul tarafından hazırlanan *"kanunun başlıca özelliği; sürati sağlayacak tedbirleri, ceza muhakemeleri usulü kanunu ile askerî muhakeme usulü kanunu çerçevesi ve ruhu içinde temin etmiş olmasıdır."* Erkanlı, *Anılar,* s.86.

[305] Arıkan, *Atademir,* s.125.

[306] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.377.

[307] İlim heyetinde rektörün dışında H. V. Velidedeoğlu, H. N. Kubalı, R. Sarıca, N. Şensoy, B. Savcı, M. Aksoy, T. Z. Tunaya ve İ. Giritli bulunmaktaydı. Arıkan, *Atademir,* s.125.

da sorun arz etmekteydi. Tasarı konusundaki bu belirsizlik, Kurucu Meclis'in kurulması kararının alınması ile ortadan kalkmıştır[308].

ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun başkanlığında kurulan komisyon, Kurucu Meclis Tasarısı'nı hazırlayarak Gürsel'e sunmuştur. Buna göre Kurucu Meclis, kanun yapma konusunda tam yetki sahibi olacak ve 262 üyeden oluşacaktı. Bir *"Senato"* karakteri taşıyacak olan MBK de ikinci meclis konumunda olacaktı. Kurucu Meclis, komisyonun hazırladığı Anayasa Tasarısı'nın son düzenlemesini yapıp referanduma sunacaktı. Referandumdan olumlu sonuç alındığı takdirde de seçime kadar görevini devam ettirecekti[309].

Öte yandan başta ordu ve üniversite olmak üzere bazı temel kurum ve kuruluşlarda reform teşebbüsleri olmuştur. 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesinde başlıca rol oynayan bu kurumların çağdaş bir hale getirilmesi, gelecekte düşünülen kalkınma planlarının başarıya ulaşması için önemli bir zemin olacaktı[310].

Genelkurmay temsilcilerinden oluşan Planlama Komisyonu, üç ay içinde bir plan hazırladı. Plan, reforma öncelikle personelden başlanmasını gerekli görüyordu. Bu sebeple binlerce subay emekliye sevk edildi. Orhan Erkanlı, bu harekette birtakım hataların ve adaletsizliklerin yapılmasının mümkün olduğuna dikkat çekmektedir. Orduda düşünülen silah, malzeme, teçhizat v.s. gibi teknik konulardaki düzenlemeler ise gerçekleştirilememiş ve reform yarıda kalmıştı[311]. Bir diğeri ise üniversitede yapılan tasfiye hareketiydi. Tıpkı ordu gibi üniversite de *"hasta"* olarak görüldü ve 28 Ekim 1960 tarihinde çıkan 114 sayılı kanunla üniversiteden 147 akademisyen çıkarıldı[312]. Bu hadise, darbe yönetimine karşı muhalefeti giderek artmıştır[313].

Öte yandan daha önemli bir tasfiye MBK içinde olacaktır. Tarihe 13 Kasım olayı olarak geçen bu hadisenin temelinde komite içindeki gruplaşma hareketi vardır. Komite içinde esas itibariyle *"ılımlılar"* ve *"radikaller"* olmak üzere iki grup

---

[308] Güngör, *27 Mayıs,* s.27-28.
[309] Kurucu meclis tasarısı, siyasî parti liderleri İsmet İnönü ve Osman Bölükbaşı'na danışılarak hazırlanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör, *27 Mayıs,* s.28-30.
[310] Erkanlı, *Anılar,* s.36-38.
[311] Erkanlı, *Anılar,* s.38-40.
[312] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.385-386.
[313] Kayalı, *Ordu,* s.73.

bulunmaktaydı. Ilımlılar, Gürsel ve generallerin, diğeri ise alt rütbeli subayların oluşturduğu grup idi. Radikaller, iktidarı CHP'ye teslim etme arzusunda değildiler. Yeni siyasî ortam oluşuncaya kadar ordunun iktidarda kalmasını istemekteydiler. Ancak ılımlılar, iktidarın CHP'ye devredilmesi gerektiğini düşünüyorlardı[314].

Bu olay aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde daha sonra yaşanacak gelişmeleri de etkileyecektir[315]. Bundan sonra TSK'nin üst katları, siyasî iktidara etkili bir ortak haline gelmiştir[316]. Darbecilerden Haydar Tunçkanat da *"Gerçekte bu operasyonla, Komite kan kaybetmiştir."* demektedir. Bununla birlikte MBK kısa zamanda toparlanarak çalışmalarına devam etmiş ve Kurucu Meclis ile ilgili yasayı kabul etmiştir[317].

B. Darbecilerin Suçlamaları ve Basının Tutumu

27 Mayıs askerî darbesinin ertesi günü 28 Mayıs'ta bir beyanname[318] yayınlanmıştır. Bu beyannamenin altında başta MBK tarafından anayasanın hazırlanması için görevlendirilen İstanbul Üniversitesi Rektörü Onar olmak üzere heyette bulunan bazı hocaların imzaları da vardı. *"Meşruluk Fetvası"* olarak nitelendirilen beyannamede, hükümet suçlanmakta ve şöyle denmektedir: *"Hâlbuki hükümet ve siyasî iktidar, bir taraftan tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle anayasayı ihlal etmiştir, kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan hükümetin bir muvazene, sükûn ve huzur amili olması gerekli olduğu halde, hükümet devlet müesseselerini, politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşayan insanları birbirine düşürmek, halka ve dış âleme karşı bunları kötüleyerek bir anarşi amili haline getirmek suretiyle meşruiyetini kaybetmiştir[319]."* Bu ifadelerden komitenin ihtilal için meşruiyet zemini oluşturmaya çalıştığı açık bir şekilde anlaşılıyordu.

---

[314] Ahmad, *Demokrasi*, s.167-168.
[315] Subaylarda 14'lerin sempatizanları artmış ve reformların yapılması için MBK'nın nüfuzunun kırılması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu da 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarına giden süreci başlatmıştır. Akyaz, *Askerî*, s.148.
[316] Yıldız, *İhtilalin,* s.201.
[317] 13.12.1960 tarihli yasa için bkz. Tunçkanat, *27 Mayıs,* s.329-330.
[318] Anayasa komisyonunun raporu için bkz. Başbakanlık, *Ak*, s.64-66.
[319] 28 Mayıs 1960 tarihli raporun altında Onar ile birlikte H. N. Kubalı, N. Şensoy, R. Sarıca, H. V. Velidedeoğlu, T. Z. Tunaya ve İ. Giritli'nin imzaları bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.247-251.

Nitekim Ali Fuat Başgil de bu beyannameden, iktidarın anayasaya aykırı davranmasından ötürü meşruiyetini kaybettiği ve bu sebeple ihtilalin gerçekleştiği sonucunun çıktığını ifade etmektedir. Ancak kendisi bir hukukçu olarak aynı kanaatte değildi. Ali Fuat Başgil, anayasaya aykırı kanun yapmanın iktidarın meşruiyetini kaybettirmeyeceğini ve böyle bir kanunla anayasanın çiğnenemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü mahkeme kararı ile "aykırı" olduğu saptanan kanunun herhangi bir hükmü ve kuvveti olamayacaktır. Ali Fuat Başgil ayrıca bu şekilde çıkan bir kanunun ancak mahkeme kararı ile "aykırı" olup olmadığının anlaşılacağını da söyleyerek bahsi geçen beyannamenin doğru olmadığına dikkat çekmektedir[320].

Ali Fuat Başgil, iktidara yapılan bu suçlamanın ancak Ceza Kanunu'nun 146. maddesinde bahsedilen "ihlal, iskat ve tagyir" şeklinde yapılabileceğini ifade etmektedir. Ali Fuat Başgil, böyle bir suçun işlenmesi için "cebir" gerekli olduğunu, hükümet ve meclisin kendilerine böyle bir cebir uygulayamayacağını yazmaktadır. Ali Fuat Başgil, ayrıca anayasaya aykırı kanun yapma fiili ile ihlal fiilinin birbirleriyle kıyaslanmaması gerektiğini belirtmiş ve milletvekillerinin kanun teklif etmek ve oy vermek konusunda serbest olduklarının anayasanın 17. maddesi ile teminat altında olduğunu kaydetmektedir[321].

27 Mayıs sonrası yaşanan süreçte basının aldığı tavır –geniş kitlelere ulaşması ve etkilemesi bakımından- önem arz eden bir husustur. Darbe sonrasında yeni düzen kurulmaya çalışılırken bir yandan da eski yönetim tasfiye ediliyordu. Ayrıca aslı olan ya da olmayan pek çok iddia ortalıkta dolaşmaktaydı. Bu dönemde bazı gazeteler ile yazarlarının orduyu desteklediği ve darbeyi coşkuyla karşıladıkları açıkça görülmektedir. Bunlardan biri olan *Hürriyet,* 27 Mayıs günü *"Türk Ordusu Vazife Başında"* manşeti ile çıkmıştır[322].

Darbe sonrasında DP iktidarı aleyhinde bir takım iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar basın tarafından da desteklenmiştir. Harp Okulu'nun imha planlarının

---

[320] Başgil, *Hatıraları,* s.76-77.
[321] Başgil, kanaat şahitliği yaptığı Yassıada mahkemesinde bu düşüncelerini anlatmıştı. *Hatıraları,* s.78-79.
[322] Hayati Tek, *Darbeler ve Türk Basını,* Ankara 2007, s.27-30.

açıklandığı, buzhanelerden toplu halde cesetlerin çıkarıldığı, öğrencilerin gömüldüğü mezarların bildirildiği şeklinde haberler ihtilal yanlısı gazetelerde görülmektedir. Bu noktada basın iyi bir imtihan vermemiş ve yalan dolu haberleri yayınlamışlardı[323].

Bu iddiaların en korkunç olanı öğrencilerin makinelerde kıydırıldığı şeklinde idi. Darbeye destek veren *Hürriyet, Milliyet, Akşam, Dünya, Vatan* ve *Ulus,* 4 Haziran tarihli sütunlarında bu haberi yayınlamışlardır[324]. Orhan Erkanlı, normal zamanlarda *"deli saçması"* sayılabilecek olan bu ihbarlarla bazı görevlilerin meşgul olduğunu ve bu sebeple komiteyi gülünç duruma düşürdüklerini anlatmaktadır[325].

Bir başka önemli iddia ise DP iktidarı tarafından Harp Okulu'nun imha edileceğine yönelikti. Bu suçlama, Gürsel'in beyanatlarında da yoğun bir şekilde görülmektedir. Gürsel, eski iktidarın 1500 kişilik Harbiye öğrencisini imha etmek istediği konusunda ellerinde kanıt olduğunu iddia etmektedir[326]. Olay hemen basına yansımış ve yine aynı gazetelerin 9 Haziran tarihli sayfalarında Harp Okulu ve öğrencilerinin nasıl imha edileceklerini yazmıştı[327].

Öte yandan DP'lilere karşı yapılan önemli suçlamaların başında görevlerini kötüye kullanarak haksız kazanç sağladıkları gelmektedir. Bu iddialar, basın ve radyo kanalıyla yayılmaya çalışılıyordu. Bu konuda en dikkat çekici olan ise Bayar'a yöneltilen ve İş Bankası'nda 103 milyon lirası olduğu iddiasıdır[328].

27 Mayıs darbesinden sonra basının ve aydınların darbecileri destekleyici tavırları, darbeciliğin toplumsal taban bulmasını sağlamıştır[329]. Bu desteğin yanı sıra Yassıada yargılamaları esnasında da aleyhte tutuma devam etmişlerdir. Basında

---

[323] Ilıcak, *27 Mayıs 2,* s.369.
[324] Burhan Bozgeyik, *Yassıada Basını,* İstanbul 1996, s.28-38. (Kısaltma: Bozgeyik, *Yassıada*).
[325] Erkanlı, ismini açıklamadığı bir albayın öğrencilerin cesetlerinin kıyma makinelerinden geçirildiğinin iddia edildiği Et Balık Kurumu'nu araştırdığını ve bu sebepten ötürü birçok niteliklere sahip olmasına rağmen komiteye alınmadığını kaydetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Anılar,* s.59-60.
[326] Arıkan, *Atademir,* s.126.
[327] Bozgeyik, *Yassıada,* s.29-38.
[328] Arıkan, *Atademir,* s.127-128.
[329] Dursun, *Belgesel,* s.73.

hakarete varan suçlamalar yapılırken, radyoda da *Yassıada Saati* adı verilen bir programda haberler *"küçültücü bir üslup"* ile verilmekteydi[330].

C. Tutuklamalar ve Yassıada

27 Mayıs günü gerek hükümet üyeleri gerekse ordu mensubundan pek çok tutuklamalar olmuştur[331]. Tutuklanacakların listesi, 26-27 Mayıs gecesi Harp Okulu'nda belirlenmişti. Listede, cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanların yanı sıra tahkikat komisyonu üyeleri ve bu konuda teklif verenler bulunmaktaydı. Ayrıca Samet Ağaoğlu, Orgeneral Erdelhun, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı Orgeneral Salih Coşkun, Ankara emniyet müdürü ile Ankara valisi de tutuklanacaklar arasındaydı[332].

Eskişehir'de bulunan başbakan tutuklama emri verildiğinde ise otomobille Uşak istikametine hareket etmişti. Takip uçaklarıyla izi sürülen Adnan Menderes Kütahya'da, Bayar ise Çankaya'da tutuklanmıştır[333]. Harp Okulu'na getirilen Bayar'a[334] istifa etmesi teklif edilmiş; ancak bu teklif Bayar tarafından kabul edilmemişti[335]. Etem Menderes de millî savunma bakanı olarak ilk tutuklananlar arasındaydı[336].

İhtilâl günü tutuklanan DP'li siyasîler, Harp Okulu'na götürülmüşlerdir. Bu esnada zor kullanmalar olmuştu. Tutuklular, ihtilalin ilk günlerinde Ankara'da Harp Okulu'nda, İstanbul'da ise Davut Paşa Kışlası'nda kaldılar. Daha sonra uzun süre kalacakları yer olan Yassıada'ya sevk edilmişlerdir[337].

Yassıada'ya giden süreçte önemli olaylar olmuştur. 29 Mayıs günü İçişleri Bakanı Namık Gedik tutuklu olarak bulunduğu Harp Okulu'nun penceresinden

---

[330] Dursun, *Belgesel,* s.87.
[331] Arıkan, *Atademir,* s.123.
[332] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.239.
[333] Şenşekerci, *Bayar,* s.253.
[334] Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, babasının Harbiye'ye götürülüşünü detayları ile anlatmaktadır. Bilgi için bkz. *27 Mayıs ve Bizler,* İstanbul 1993, s.14-15.
[335] Aydemir, *Menderes'in,* s.426-427.
[336] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.362; Etem Menderes'in tevkif müzekkeresinin kesildiği tarih ise 6.8.1960'dır. *BCA,* 10 900.99.306.2, s.10.
[337] Güngör, *27 Mayıs,* s.33.

atlayarak intihar etmiştir[338]. Bu olaydan en çok zan altında kalan kişi ise Etem Menderes olmuştur. Zira Menderes, o dönemde Namık Gedik ile aynı odada kalması nedeniyle bu şüpheleri üzerinde toplamıştı[339]. Hâlbuki Gedik'in ruhsal sıkıntıda olduğu herkesçe bilinmektedir. Etem Menderes o günlerde Gedik'in halini hiç beğenmediğini ve sürekli kendisine *"Etem… Bak ayak sesleri var… Geliyorlar. Linç edecekler bizi"* dediğini anlatmıştır. Bu sözleri Tarık Güryay'dan aktaran[340] Nusret Kirişçioğlu da hatırasında Gedik'in ruhsal durumunun iyi olmadığına bizzat şahit olduğu bir konuşmaya değinmektedir. Ayrıca Gedik'in eşine yazdığı son mektuba da dikkat çekmekte ve bu olayın bir intihar olduğu kanaatine vardığını ifade etmektedir[341]. Bununla birlikte olay gününün sabahı Etem Menderes'in yakasında bir çiçek ve yüzünde bir tebessüm ile dolaştığını söylemekte ve bu sebeple herkesten tepki aldığını da belirtmektedir[342].

Bir başka önemli olay da ilk tutuklananlardan bazılarının serbest bırakılması ile alakalıdır. Bu dönemde Ankara Kumandanı Madanoğlu, Harbiye sorumlusuydu. Madanoğlu, ilk günlerdeki tutuklamalar konusunda ortaya çıkan belirsizlik nedeniyle bazı kişileri tahliye etmişti. Bırakılanlardan Sıtkı Yırcalı ve Şemi Ergin gibi isimlerin halk arasına karışmasının bir coşku yaratması üzerine bu hata anlaşıldı. Bundan sonra bütün DP milletvekillerinin tutuklanması kararı alınacaktır[343].

Harbiye'den Yassıada'ya gidecek kafileler, oniki kişilik gruplara ayrılmıştı. Yolculuğa çıkanlar, Harbiye öğrencileri tarafından gerek Harp Okulu'nda gerekse havaalanında hakaretlerle uğurlanır[344]. Yolculuk esnasında tutuklular ayrıca şiddete

---

[338] Özdağ, *Ordu- Siyaset,* s.260.
[339] Kısakürek, *Menderes,* s.508.
[340] Etem Menderes, Gedik'in atlayışını gördüğünü de söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güryay, *Bir İktidar,* s.302.
[341] Nusret Kirişçioğlu, Namık Gedik'in intihar olayı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. *Yassıada Kumandanına Cevap Yassıada İmralı Kayseri Gerçekleri 2,* İstanbul 1971, s.226-236. (Kısaltma: Kirişçioğlu, *Yassıada*).
[342] Kirişçioğlu, *Yassıada,* s.171.
[343] Erkanlı, *Anılar,* s.79.
[344] Arıkan, *Atademir,* s.141.

de maruz kalmışlardır[345]. Bundan sonraki süreçte yargılamalar için gerekli hazırlıklar yapılacaktır.

Öncelikle sanıkların yargılanması için oluşturulan YSK'nun çalışma usulünü belirleyen özel kanun çıkarılmıştır. Buna göre YSK araştırmasını yaparak, sanıkların muhakeme edilmesine gerek olup olmadığına karar verecekti. Yargılanmasına karar verilenler YAD'na gönderilecekti. YSK toplamda 77 kişilik bir takımla TBMM binasında 6 Temmuz'da çalışmalara başlamıştır[346]. Yassıada'daki soruşturmalara Temmuz ayı sonunda başlanmıştır. Milletvekillerinin sorgusu ise Ağustos ayında olmuştur. 20 gün süren bu süreçte milletvekilleri, anayasaya aykırı kanun çıkarmaktan sanık olarak sorguya çekilmişlerdir[347].

Tutukluluk süresi boyunca Etem Menderes, Bayar ve Adnan Menderes gibi ileri gelen DP'lilerle birlikte 1 numaralı koğuşta kalmıştır[348]. Bayar ile Adnan Menderes, ayrı ayrı odalara ve tek başlarına yerleştirilirler. Etem Menderes ise Refik Koraltan ile beraber aynı odada kalmıştır. Yalnız kalan Bayar ile başbakanın kimse ile görüşmesine izin verilmez. Etem Menderes ile başbakan, uzun bir müddet sonra ancak ada kumandanının odasında görüşmeye başlayacaktır[349]. Adnan Menderes'in kendisine bir konuşma izni verildiğinde görüşmek istediği tek isim Etem Menderes olmuştur[350].

Albay Tarık Güryay hatıralarında, bu durumdan bahsetmektedir. Adnan Bey ile sohbet ettikleri bir günde onun ricası ile Etem Menderes'i de çağırdıklarını ifade eden Güryay, arkadaşının gelmesinden sonra neşesinin arttığını belirtmiştir. Kumandan, yalnızlıktan şikâyet eden Adnan Menderes'e arkadaşları ile temas ettiği takdirde onları yeniden yoldan çıkarabileceğini söyleyerek şaka yapar. Bunun üzerine Etem Menderes lafa girer: *"Aman Kumandan Bey, yoldan, bu kadar çıkarılmış olmamız yetmez mi? Adnan Bey, şeytan olsa, bizi bundan daha fazla nasıl*

---

[345] Celal Yardımcı, Yassıada'ya götürülürken gördükleri şiddeti anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ilıcak, *27 Mayıs 2,* s.397.
[346] *"Yüksek Adalet Divanı'nın Muhakeme Usulüne ait geçici kanun"* 16 Haziran 1960'da kabul edilmiş ve 18 Haziran 1960'da Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Güngör, *27 Mayıs,* s.34.
[347] Arıkan, *Atademir,* s.146.
[348] Samet Ağaoğlu, *Marmarada Bir Ada,* 1972, s.4. (Kısaltma: Ağaoğlu, *Marmarada*).
[349] Aydemir, *Menderes'in,* s.460.
[350] Aydemir, *Menderes'in,* s.472-474.

yoldan çıkarabilir?" Adnan Menderes ise arkadaşının bu nüktesi üzerine uzaklara dalarak mırıldanmıştı: *"Ben mi onları yoldan çıkardım, onlar mı beni? İşin orası son derece düşünmeye değer bir keyfiyettir*[351]*."*

Yassıada'da bulundukları süre içinde Etem Menderes, arkadaşının sağlığı ile yakından ilgilenmişti. Yukarıda bahsi geçen görüşmeden sonra Etem Menderes, Güryay'dan bir görüşme talep etmiş, arkadaşının günden güne çöktüğünü söylemiş ve *"Unutmayın ki onun annesi de, babası da vaktiyle veremden ölmüştü."* demiştir. Güryay, Etem Menderes'in arkadaşına olan sevgisini bir ağabeyin küçük kardeşine karşı duyabileceği muhabbeti de aştığını ve bir babanın hasta evladına karşı hissedebileceği derin şefkat derecesine ulaştığını ifade etmektedir[352].

Öte yandan Yassıada'da tutuklulara yapılan muamele ile ilgili birtakım bilgiler vardır. Bunlardan biri bazı sanıkların odalarına dinleme tertibatı yerleştirildiğine dair olandır. 24 saat kaydedilen bu dinlemelerden sanıkların *"korku ve itimatsızlık"* içinde oldukları anlaşılmaktaydı. Soruşturmalar başladıktan sonra ise böyle bir tertibatın farkına varmışlar ve daha dikkatli konuşmaya başlamışlardı. Önce komiteye gelen bu kayıtlar gerekli görüldüğü takdirde sorgulama kurullarına gönderiliyordu[353]. Bu tertibat nedeniyle koğuş muhafızları, tutuklularla kendilerine yasaklanmış olan *"özel konuşmaları"* yapmamaya itina etmişlerdir[354].

Bu süreçte Yassıada tutuklularına zulüm yapıldığına dair söylentiler de çıkmıştır. Esas itibariyle Yassıada mahkemelerine karşı olduklarını söyleyen Türkeş, bunu komitedeki CHP taraftarlarının yapmış olabileceğini düşündüğünü ve Rıfat Baykal'ı bu konuyu araştırması için Yassıada'ya gönderdiğini ifade etmektedir. Baykal, iki günlük bir geziden sonra dönmüş ve bir şikâyet olmadığını söylemişti. Ancak kumandan ve subayları çok sert bulduğunu, bu konunun bir ziyaretle anlaşılamayacağını ve orada birkaç gece kalmak gerektiğini de sözlerine eklemişti[355].

---

[351] Güryay, *Bir İktidar*, s.87-91.
[352] Güryay, *Bir İktidar,* s.100.
[353] Erkanlı, şahısların dinlenmesinden çıkan sonuçları tek tek analiz etmektedir. *Anılar,* s.113-116.
[354] Mehmet Nuri Taşdelen, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları,* İstanbul 2005, s.59. (Kısaltma: Taşdelen, *Yassıada*).
[355] Türkeş, *Gerçekler*, s.45.

Yassıada gerçekliğini anlamak için orada kalmış olanların söylediklerine bakmak gerekmektedir. Bunlardan biri olan Emin Kalafat, Yassıada günlerini anlatırken gördüğü şiddetin yanı sıra bazı iyi insanlardan aldığı yardım ve desteği de belirtmeyi unutmamıştır. Gözlerinden rahatsız olan Kalafat için askerî hastaneden getirilen doktor *"Gözlüğe lüzum yok, nasıl olsa kör olacaksın."* derken Ata Binbaşı olarak bildiği bir başkası ise mesleğinden olmak pahasına gizlice ilacını getiriyordu[356].

Kalafat'ın Ata Binbaşı olarak bahsettiği kişi kuvvetle muhtemel Taşdelen'in hatırasında geçen Muhafız Tabur Kumandanı P. Kd. Bnb. Hikmet Ata'dır. Taşdelen, Ata ile olan bir anıyı paylaşmıştır. Birinci koğuşun alt ve üst koridorlarında kalan üst düzey siyasî tutuklular uzun zamandır havalandırmaya çıkarılmamışlardı. Nihayet Binbaşı Ata'nın girişimi ile büyük tedbirler alınmış ve tutuklular futbol sahasına çıkarılmışlardır. Taşdelen şöyle devam etmektedir: *"İki ayı mütecaviz (aşmış) zamandır açık havaya hasret olan bu zavallılar büyük bir iştiyakla (coşku içinde) dolaşmağa başladılar. Etem Menderes ile Medeni Berk hızlı adımlarla tur atıyorlardı[357]."*

Birinci koğuşun muhafızlarından Taşdelen, hatıralarında Bayar ile Adnan Menderes'in yanı sıra Etem Menderes ile ilgili gözlem ve görüşlerini açıklamıştır. Taşdelen, Adnan Menderes'in nazik ve sessiz konuşma tarzına dikkat çekmekte ve bu noktada Etem Menderes ile birbirlerine çok benzediklerini ifade etmektedir[358]. Taşdelen, bir başka notunda da Etem Menderes'in kısık konuşmasının nedenini anladığını kaydetmektedir. O, Etem Menderes'in yüksek sesle konuştuğunda sağ kulağının ağrıdığını, Almanya'da doktorlara baktırdığını ve ameliyat gerektiği için yaptıramadığını doktora anlatırken duymuştu[359].

Etem Menderes ile oda arkadaşı Refik Koraltan çok az konuşuyorlardı[360]. Ayrıca gece yatarken yüzlerine bir tül örtmekteydiler. Bu, sürekli açık olan ışığın

---

[356] Ilıcak, *27 Mayıs 2,* s.454-455.
[357] Taşdelen, *Yassıada,* s.144.
[358] Taşdelen, *Yassıada,* s.88.
[359] Taşdelen, *Yassıada,* s.136.
[360] Taşdelen, *Yassıada,* s.133.

gözlerine tesirini azaltmaktaydı. Aynı zamanda sineklerden de korunmuş oluyorlardı. Etem Menderes, mahkeme için savunmasını hazırlarken hem yüksek sesle nutuklar atıyor hem de odayı bir uçtan diğer uca adımlıyordu. Taşdelen bu konuda *"Edebiyatça zengin ve biraz da hissî (duygusal) olan bu konuşmalarla kurtulabileceğini düşünüyor olmalı."* şeklinde bir yorum getirmektedir[361].

Taşdelen, bir başka notunda Etem Menderes'in titizliğinde bahsetmekte ve şöyle demektedir: *"E. Menderes tuvalette ufak bir havlu unutmuş. Sonradan bulamamış. Nedense bulunması için müracaat etti. Bir havluya bu kadar titizlik neden acaba[362]?"* Esasen bu durum Etem Menderes'in titizliğinden ziyade akıl ve zekâsını ön plana çıkaran bir argümandır. Zira lüks bir otelde değil hapishane ortamında yaşanmaktadır. Etem Menderes, bir havlu dahi olsa kendine ait şahsî bir eşyanın birinin eline geçmesi, başkası tarafından kullanılması, kasıtlı ya da kasıtsız herhangi bir yanlış anlamaya mahal verecek bir duruma düşmesini istememiş olacaktır. Bu olay ayrıca Etem Menderes'in uyanık ve tedbirli olduğunu da göstermektedir.

[361] Taşdelen, *Yassıada,* s.147.
[362] Taşdelen, *Yassıada,* s.140.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ETEM MENDERES'İN YASSIADA YARGILAMASI

I. SORUŞTURMA DOSYALARI

A. Silahlanma Dosyası

Etem Menderes ile Salih Coşkun'a ait silahlanma konusundaki dosya bu dönemin ilk meselelerin birisidir. Nisan-Mayıs 1960 dönemindeki nümayişler sırasında Etem Menderes ile MSB Müsteşarı Org. Salih Coşkun'un emirleri ile yaptırılan cop ve göz yaşartıcı bomba imal edilmesi meselesi yine bakanlık Tahkikat Komisyonu tarafından araştırma çerçevesinde ele alınmıştır. Teftiş Kurulu, MSK'na gönderdiği yazıda konuyu ayrıntılarıyla açıklamaktadır[1].

Teftiş raporuna göre Etem Menderes'in isteği üzerine 10.000 adet göz yaşartıcı bomba imal edilmişti. Bunun için MSB'nca 500 kilo klor asetofenol verilmiş ve bir protokol ile her biri 21 lira 50 kuruşa mal edilmişti. Bu bombaların Ankara Merkez Kumandanlığı ile birtakım yerlere gönderildiği belirtilmekte ve özellikle Ankara Merkez Kumandanlığı'na gönderilen bombaların 15 adedinin tecrübe, 42 adedinin de nümayişlerde kullanıldığına değinilmektedir. Ayrıca bombaların toplam bedeli olan 215.000 liranın Makine Kimya Enstitüsü Kurumu'na ödenmediğine de dikkat çekilmektedir[2].

Etem Menderes, 2 Mayıs 1960 günü telefonla Ankara Ordonatım 5. Kademe Tamirhanesi Müdürlüğü'nü aramış ve Teknik Müdür Yardımcısı Yüksek Mühendis Yzb. Alaattin Ekmekçi'ye 500 adet cop imalinin emrini vermişti. İmal edilen coplar Ankara Merkez Kumandanlığı'na teslim edilmişti. 10 Mayıs'ta ise Salih Coşkun arayarak bakanın 500 adet uzun cop istediğini ve iki gün içinde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Uzun coplar 18 Mayıs'ta teslim edilmiş ve istenmesi üzerine 500 adet

[1] 2.8.1960 tarihli yazı için bkz. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.31.
[2] *BCA*, 10 900.302.926.6, s.31.

daha yapılmıştır. Toplamda 1500 adet olan bu copların kısa olanları 2, uzun olanları 4 lira olarak belirlenmişti[3].

Teftiş raporu önce 6 Nolu Soruşturma Kurulu'na daha sonra ise 2 Nolu Soruşturma Kurulu'na iletilir[4]. 6 nolu kurulun dosyayı iade etmesinin sebebi, bomba ve cop bedellerinin Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na ödenmemiş olmasından ötürü olayın *"usulsüz sarfiyat ve suistimal"* şeklinde değerlendirilmiş olmasıydı. 2 nolu kurul ise 1.9.1960 tarihinde yaptığı toplantı ile mesele üzerinde birtakım kararlar almıştır. Salim Ertem başkanlığında toplanan kurul, bomba ve copların gönderildikleri yerleri dikkate alarak bunu bir silahlanma olarak görmüştür. Ayrıca ilgililerin ifadelerinin alınmasına, cop ve bombaların bedellerinin ödenmemesi konusu ile bunların imal işinin de incelenmesine ve Etem Menderes ile Salih Coşkun'un sorgulanmasına karar verilmiştir[5].

Öte yandan ilgililerin ifadeleri alınmıştır. Bu ifadelere göre konu ile ilgili yazılı bir emir olmadığı ve Salih Coşkun tarafından işin bir an önce bitirilmesi için baskı yapıldığı ortaya çıkmıştır. Şahitlerin ifadelerinde özellikle copların techizattan olmasından dolayı bedelinin ödenmesine gerek olmadığına dair bilgilerin çıkması kurulu bu konuyu araştırmaya sevk etmiştir. Buradan hareketle Kara Kuvvetleri Kumandanlığı Lojistik Dairesi Başkanlığı'ndan copların techizat kapsamına girip girmediği sorulur[6]. Kara Kuvvetleri Kumandanlığı ise kurula gönderdiği yazıda copların Ordonat Dairesi Başkanlığı'nın tedarik etmekle yükümlü olduğu malzemeden olduğunu doğrulamıştır. Copların normal olanları 200, uzun olanlar ise 290 kuruşa mal olmuştu[7].

Öte yandan gaz bombası ile ilgili bilgi de Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'ndan istenmiştir[8]. Kurum, MSB Kara Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından 10.000 adet göz yaşartıcı bomba siparişi verildiğini, o sırada kurumda bulunmayan göz yaşartıcı klorastofenon maddesinin bakanlıkça temin edildiğini, bir protokol ile

[3] *BCA*, 10 900.302.926.6, s.31.
[4] 17.8.1960 tarihli Senil imzalı yazı için bkz. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.3.
[5] *BCA*, 10 900.302.926.6, s.11-12.
[6] 6.9.1960 tarihli yazı için bkz. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.29.
[7] 13.9.1960 tarihli yazı. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.32- 33.
[8] 6.9.1960 tarihli yazı. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.28.

imalat şartlarının belirlendiğini, gaz bombalarının imalinden sonra teslim edildiğini ancak parasının ödenmediğini ifade eden bir yazı göndermiştir. Ayrıca yine aynı dönemlerde Emniyet Umum Müdürlüğü'nce 4000 adet göz yaşartıcı bomba ile 5000 adet gaz cop mermisi siparişi verilmiş, bunun üzerine 3520 adet göz yaşartıcı gaz bombası ile 1520 adet cop mermisi imal edilerek teslim edilmiş ancak bunların paraları da alınamamıştır[9]. Kurum, toplam bedeli 81.000 lira olan parayı 2.9.1960 tarihli bir yazı ile Emniyet Umum Müdürlüğü'nden istemişti[10].

Kurul, 14 Eylül 1960 günü zanlı sıfatı ile Salih Coşkun ile Etem Menderes'in sorgulamasını yapmıştır. MSB Müsteşarı ve emekli Orgeneral Coşkun, dört inzibat taburunun oluşturulacağını ve bunlar için gerekli olan copların imali ile İstanbul ve Ankara Örfî İdare Kumandanlıkları için istenen gaz bombalarının imali için bakanın emrini bildirdiğini söylemiştir. Coşkun'un ifadesine göre bunların bedelleri Kara Kuvvetleri tarafından ödenmesi gerekirdi. Coşkun, bu para için *"Ödendiğini tahmin ederim."* diyerek yorum yapmaktadır[11].

Etem Menderes, sorgusunda örfî idarenin bütün ikmallerinin kendi bakanlığınca (MSB) yapıldığını ve cop ile gaz bombalarının talep üzerine imal ettirildiğini ifade etmiştir. *"Millî Müdafaa Vekâletinin örfî idareye emir vermeye yetkisi yoktur, yalnız ikmalini yapmakla mükelleftir"* diyen Etem Menderes, asayişte kullanılacak olan bu malların parasının ödenmesi meselesinin muhasebe müdürlüğü ile alakalı olduğunu belirtmiştir[12].

B. Nurculuk - Din Dosyası

1958 yılı din faktörünün öne çıktığı bir yıl olmuştur. Said Nursî'nin[13] Risale-i Nur'u yayınladığı ve Nurcuların etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği bu devrede,

[9] 12.9.1960 tarihli yazı. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.30.
[10] Kurum 25.5.1960 tarihinde teslim edilen bu malzemenin bedelini 15.6.1960 tarihli bir yazı ile de talep etmişti. *BCA*, 10 900.302.926.6, s.14.
[11] *BCA*, 10 900.302.926.6, s.34.
[12] *BCA*, 10 900.302.926.6, s.35.
[13] Said Nursî hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, Der. Mümtaz'er Türköne- Tuncay Önder, İstanbul 2002.

radyoda da dinî programlar[14] devam etmiştir. Bu faaliyetlerin karşısında soruşturmalar açılmış, ancak bunlardan bir sonuç çıkmamıştır. Feroz Ahmad, Menderes Hükümeti'nin bu tavrını seçim kaygısına bağlamaktadır[15]. Bunun nedeni ise dönemin ekonomik sıkıntıları ile alakalıdır. 1958 yılı aynı zamanda ekonominin kötü gittiği ve hayat pahalılığının olduğu bir dönemdir. Metin Toker, DP iktidarının böyle sıkıntılı bir dönemde din istismarı yaparak kapatmaya çalıştığını ifade etmektedir[16]. Esas itibariyle DP'nin kuruluş temelinde dayandığı iki ayaktan biri *"İslamî cephe"* idi[17]. Ancak on yıllık süreçte yaşanan bir takım olaylar, DP iktidarının dayandığı bu esas hususunda dengeyi kurmakta zorlanmasına neden olmuştur.

Etem Menderes ile alakalı bazı belgeler bu dosyanın açılmasına neden olmuştur. Etem Menderes'in çalışma odasında bulunan ve 23.7.1960 tarihli zabıt varakası ile tespit edilen evraktan Said Nursî ile ilgili bir belge bunlardan biridir. Bu belge, Etem Menderes'in 1958 ajandasından bir sayfa olup, MSK tarafından ele alınmış ve bu konuları inceleyen 10 Nolu Soruşturma Kurulu'na gönderilmiştir[18].

Etem Menderes bahsi geçen 29 Nisan 1958 tarihli notunda, Said Nursî olayları ile ilgili olarak Etem Yetkiner ve Kemal Aygün ile görüştüğünden bahsetmektedir. Etem Menderes, olaylar esnasında dövülerek öldürülen erin Denizli'den uçakla İstanbul Adli Tıp'a nakli hakkında emirler verdiğini ifade etmektedir[19].

Etem Menderes'in evrakı arasında tespit edilen 13 sayfalık eski harfli bir başka belge yine dosyaya intikal ettirilmiştir. Yazı, tüm ülkedeki din meselelerinden ve dinî

---

[14] DP iktidarı, 5 Temmuz 1950'de aldığı bir kararla radyoda dinî yayınlar yapılmasına izin vermiştir. Aynı yıl İstanbul ve Ankara radyolarında Kuran-ı Kerim yayınlarına başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Özdemir, "Amerikan Belgelerine Göre Türkiye'de Demokrasili Yıllara Geçişte İnanç Hürriyetinde Yaşanan Gelişmeler (1946-1952)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Y. 5 S. 10 Ekim 2013,* Konya 2013, s.74.

[15] Ahmad, *Demokrasi*, s.370, 371, 378.

[16] Toker, Menderes'in dindar olmadığını ileri sürerek bu tezini güçlendirmeye çalışmaktadır. *1957-1960*, s.81-82.

[17] İdris Küçükömer, *Sivil Toplum Yazıları,* İstanbul 1994, s.108.

[18] 24.8.1960 tarihli ve İbrahim Senil imzalı yazı için bkz. *BCA,* 10 900.325.1006.6, s.1.

[19] Etem Menderes, Tugay Komutanı Kemal Tanca'nın adını not düşmüştür. *BCA,* 10 900.325.1006.6, s.3; *BCA,* 10 900.10.300.3, s.4/68.

yayın yapan dergi ve gazetelerden bahsetmektedir[20]. Etem Menderes'e ait, 13.8.1960 tarihli zabıt varakası ile tespit edilen 20 sayfalık yine eski harfli ve irticaî faaliyetlerden bahseden bir belge de 10 Nolu Soruşturma Kurulu'na gönderilmiş ve dosyaya kaydedilmişti[21].

Etem Menderes'in evrakından bir başka belge de yine konu ile alakalı görülüp 10 Nolu Soruşturma Kurulu'na gönderilmişti[22]. 2.12.1960 tarihinde 4 Nolu Soruşturma Kurulu'na intikal ettirilen bu üç sayfalık yazının altında Said Nursî yazmaktadır. *"Üstadımız diyor ki"* şeklinde başlayan yazı bir daktilo yazısı olup Nurculuk faaliyetlerinden olumlu olarak bahsetmektedir[23].

Öte yandan MSK bu konuda yine Etem Menderes'in evrakında tespit ettiği bir mektup ve 3 parça gazete küpürünü 5.9.1960 tarihinde 10 Nolu Kurula göndermiştir[24]. Mektup, 10.12.1959 tarihli olup Tayfur Sökmen'den[25] gelmektedir. Sökmen, Nurculuk faaliyetlerinden şikâyet etmektedir. Sökmen, bu konuda okuduğu zaman dehşete düştüğünü ifade ettiği bazı yazıları Etem Menderes'e göndermişti. Menderes ile 26 sene önce Antakya'da tanıştıklarını ve inkılâplara olan bağlılığını o zamandan beri bildiğini belirten Sökmen, bu şekilde mektubu yazma maksadını da açıklamaktadır. Sökmen *"Atatürk Türkiyesinde ve Atatürk'ün en çok sevip itimat ettiği Sayın Bayar devrinde Saidi Kürdî ve yandaşları"*nın elli yıl önceki oyunu tekrar oynadıklarını ve inkılâp kanunlarını hiçe saydıklarını vurgulamaktadır[26].

Sökmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanında *"hürriyet"*i korumak için taviz verilen bu hareket ile ilgili gazetelerde birkaç defa yazdığını ve konuşmalarına konu ettiğini söylemektedir. Sökmen, serbestçe seyahatler yapan ve kendisine mürit ve taraftar toplayan Nurcular için bir uyarı yapmaktadır: *"Demokrat Partili*

---

[20] 24.8.1960 tarihinde 10 Nolu Soruşturma Kurulu'na intikal ettirilmiştir. Yazışmalar ve yazı hakkında bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.325.1006.9, s.1-17.
[21] *BCA*, 10 900.325.1006.9, s.19-39.
[22] MSK Başkanı İbrahim Senil imzalı 25.8.1960 tarihli belge için bkz. *BCA*, 10 900.325.1006.8, s.1.
[23] *BCA*, 10 900.325.1006.8, s.4-7.
[24] Belgeler, 23.7.1960 tarihli zabıt varakası ile tespit edilmiştir. Senil imzalı yazı için bkz. *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.1.
[25] Tayfur Sökmen ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tekin, *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*, Antakya 2002.
[26] Eski yazı ile yazılmış mektup için bkz. *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.7.

arkadaşlarımız da iktidar ve kuvvet elimizdedir, gafleti içindedirler ki… Bir defa vaziyete hâkim oldular mı ayırmaz hepimizin icabına bakar[27]*."*

Aynı belge içinde bulunan üç adet gazete küpürünün hangi gazeteye ait olduğu ve tarihi belli değildir. İkisi Sadun Tanju[28] isimli bir köşe yazarına aittir ve *"Politika ve Ötesi"* bölümünde yazılmıştır. *"Bediüzzaman kimdir?"* başlıklı ilk yazıda Saidi Kürdî hareketinin 1909'daki doğuşu ve 1959'da geldiği nokta anlatılmaktadır[29]. Yazar, *"Saidi Nursî'nin Maksadı"* başlıklı ikinci yazısında ise Nurculuk hareketinin sonraki yıllara yansıyacak olan tehlikesini gözler önüne sermektedir. Yazar, Saidi Nursî'nin Meşrutiyet döneminde ele geçiremediği orduyu sivil olarak hazırladığını iddia etmektedir: *"Nur talebesi, Nur ordusunun sancakları altında toplanacağı günü mü bekliyor*[30]*?"* Tarihi belli olmayan diğer gazete küpüründe ise Nur hareketinin insan psikolojisi üzerinde yaptığı etki ortaya çıkmaktadır. Bediüzzaman özel arabasıyla Konya'ya gelmiş ve Mevlana Türbesi'ni ziyaret etmişti. Bunu önceden haber alan Nurcular müze meydanına toplanmıştı. Bu esnada Nurcu bir kızın kendisini otomobilin önüne atarak çiğnenmek istediği gazetede büyük puntolarla yazılmıştır[31].

Nurculuk ve din dosyası daha sonra 4 Nolu Soruşturma Kurulu'na intikal edecektir. Kurul, 16 Ocak 1961 günü konu üzerinde yapılan toplantı neticesinde dosyanın irtibatı nedeniyle 47 sayılı dosya ile birleştirilmesine ve tahkikatın bu dosyada devam etmesine karar vermiştir[32].

C. Haksız İktisap Dosyası

Soruşturma günlerinin en önemli konularından biri *"haksız iktisaplar"* meselesi olmuştur. Bu meselenin araştırılması için dört ayrı bildiri istenmiştir. Bunlardan birincisi mal beyannamesidir. Bir diğeri gelir bildirisiydi. Üçüncüsü ise

---

[27] *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.7.
[28] Sadun Tanju, *Vatan* gazetesi ile *Kim* dergisinde yazılar yazmıştır. 27 Mayıs Darbesi sonrasında ihtilal taraftarı davranmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozgeyik, *Yassıada,* s.102-105.
[29] *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.4.
[30] *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.5.
[31] *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.6.
[32] Cevdet Menteş başkanlığında alınan karar için bkz. *BCA*, 10 900.325.1006.6, s.2; *BCA*, 10 900.325.1006.7, s.2; *BCA*, 10 900.325.1006.8, s.2-3; *BCA*, 10 900.325.1006.9, s.4,18.

varlık beyannamesi idi. Son olarak da "masraf bildirimine mahsus beyanname" istenmiştir. Son on yılın bütün bilgilerini en ince detaylarına kadar sorgulayan bu bildiriler, tutukluları oldukça uğraştırmıştır[33].

Etem Menderes'in darbe sonrası açılmış olan bu şahsî dava dosyasında, DP'nin iktidar olduğu 14 Mayıs 1950 tarihinden darbeye kadar olan süreçteki maddî durumu ele alınmıştır. 1 Nolu Soruşturma Kurulu'nun kararı ile bir rapor hazırlanmıştır[34]. Rapor öncelikle Etem Menderes'in 14 Mayıs 1950 yılındaki servet durumunu ortaya koymaktadır. Etem Menderes'in kendi beyan ettiği servet, içinde Karagöl'de yarı hissesine Adnan Menderes ile ortak olduğu sekiz yüz küsur dönümlük çiftliğin de bulunduğu beş parça gayrimenkul, Aydın Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri ile Millî Aydın Bankası'nda 10.000 lira civarında katılım hissesi ve miktarı belirtilmemiş ev eşyası idi[35]. Rapor, Etem Menderes'in sahip olduğu gayrimenkullerinden, evinde tespit edilen eşyalara kadar bütün varlığını incelemiştir. Bu inceleme yapılırken Etem Menderes'in milletvekilliği dışındaki gelirleri de tespit edilmiştir.

Etem Menderes'in bazı kuruluşlardan meclis üyeliği gibi çeşitli vazifelerden aldığı ücretler de vardı. Bunlardan biri Millî Aydın Bankası'ndan[36] elde ettiği temettü hisseleri olup 1.549,80 liradır. Ayrıca aynı bankadan İdare Meclis Üyeliği[37] sayesinde 5.891,84 lira kazanmıştı. Aynı üyelik sayesinde Etem Menderes, Aydın Pamuk Tarım Satış Kooperatifi'nden[38] de 6.915 lira aidat almıştı. Etem Menderes'in 1951-1960 tarihleri arasında Güneş Matbaacılık T.A.Ş.'nden "Murakıplık Vazifesi" nedeniyle elde ettiği 48.500 lira net gelir de hesap edilmiştir. Etem Menderes ayrıca

[33] Arıkan, *Atademir*, s.148-149.
[34] *BCA*, 10 900.261.800.7, s.18.
[35] *BCA*, 10 900.261.800.7, s.18.
[36] Etem Menderes, 8 Mayıs 1959 tarihli notunda Aydın Millî Bankası'ndan bahsetmiş ve bir senet imza ettiğini yazmıştır. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/82.
[37] Etem Menderes, 26 Mart 1957 tarihli notunda, Millî Aydın Bankası'nın İdare Meclisi'ne seçmenler telgrafı için teşekkür cevabı yazdığını ifade etmektedir. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/139.
[38] Etem Menderes, 11 Haziran 1957 tarihli notunda Aydın Satış Kooperatifi'nden İdare Heyeti Reisliği hakkında bir mektup aldığını yazmaktadır. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/103.

Aydın Vergi Dairesi'ne 1950-52 yıllarında net miktarı 4.186,75 lira olan serbest meslek kazancı beyan etmişti[39].

Etem Menderes'in gelirlerinin önemli bir bölümünü ziraî gelirler kapsamaktaydı. Etem Menderes, Aydın Karagöl'de Adnan Menderes ile ortak olduğu 868 dönümlük çiftlikte pamuk ziraatı ile 10 yılda 450.155,70 lira pamuk geliri elde ettiğini beyan etmişti. Ancak raporda, bu konuda teferruatlı bir araştırma yapıldığı ve pamuk satışından 10 yılda toplam 447.585 lira elde edilebileceği ifade edilmiştir. Safi kâr ise %43,03 oranına tekabül eden 192.595,82 liraydı[40].

Raporun sonunda ise Etem Menderes'in serveti ve gelirleri mukayese edilerek bir analiz yapılmıştır. Etem Menderes'in safi servet tutarı 902.138,75 lira olarak tespit edilmişti. Safi gelir ise 982.912,39 lira hesap edilmiş ve bu miktardan 508.400 lira masraf düşülmüştür. Neticede 474.512,39 lira tasarruf miktarı tespit edilmişti. Rapor, bu miktarı servet miktarı olan 902.138,75 liradan düşünce geriye kalan 427.626,36 liranın *"kaynağı tespit edilemeyen servet iktisabı"* olarak belirlemiştir[41].

Hakkı Kamil Beşe'nin başkanlığında toplanan 1 Nolu Kurul yukarıda zikredilen 427.626,36 lira olan miktarın aynı dönemde elde edilen servet tutarı olan 1.119.579,95 liranın % 38,2 kısmını teşkil ettiğini ve bu sebeple bahsi geçen kısmın müsadere edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Ancak 427.626,36 lira olan meblağ, elde edildiği döneme ait kıymeti gösterdiğinden bunun soruşturma tarihindeki değerinin bulunması gerekmekteydi. Bu doğrultuda hazırlanan raporlar dosyasıyla birlikte YSK'na gönderilmiştir[42]. Dava dosyası bundan sonra YAD'na gönderilmiştir.

YAD'nda yaklaşık bir yıl kadar duran dosya 28.4.1962 tarihindeki bir toplantıyla tekrar gündeme gelir. Bunun nedeni resmî gazetede 25.4.1962 tarihinde yürürlüğe giren "anayasa mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usulleri" hakkındaki 44 sayılı kanundu. 44 sayılı kanunun ilgili maddesinde ise anayasa mahkemesinin

---

[39] *BCA*, 10 900.261.800.7, s.27.
[40] Rapor, Etem Menderes'in ortağı olan Adnan Menderes'in buradaki gelirlerini inceleyerek bir sonuca ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.261.800.7, s.27-28.
[41] *BCA*, 10 900.261.800.7, s.32-33.
[42] 5.11.1960 tarihli YSK'na gönderilmiş rapor için bkz. *BCA*, 10 900.261.800.7, s.6-7.

vazifesine dâhil olmayan gayrimeşru iktisap dosyalarının kanunî mercilere devredilmesi belirtiliyordu. Bu sebeple dava dosyasının 170 sayılı kanunun 1. maddesi gereğince ağır ceza mahkemesine gönderilmesine karar verilmiştir[43].

23 Şubat 1963 tarihinde çıkarılan af kanunu ile haksız iktisap davaları kapatılmıştır. Aftan yararlanmayıp da davaların neticelenmesini isteyenlere ise bu hak tanınmamıştır[44].

II. ANAYASAYI İHLAL DAVASI

Demokrat Parti, iktidara geldiğinde 1924 Anayasası yürürlükteydi. Celal Bayar'ın DP'nin kuruluşunun birinci yıl dönümünde Ankara İl Kongresi'nde anayasa ile ilgili söylemiş olduğu şu sözler mühimdir: *"Bugün vasıl olduğumuz neticelere evvelce atılmış adımların da büyük yardımı olmuştur. Yurdumuzun muhakkak bir felaketten kurtarılmasında, dehası ve vatanseverliği ile Türk milletinin ebedî minnettarlığını kazanan Atatürk'ün, büyük bir eseri de Anayasamızdır. Onun bu eseri yurtta millî hâkimiyet prensibinin ve demokratik ideallerin yayılmasına temel ve mesnet (dayanak) olmuştur. Bu sayededir ki, Demokrat Parti doğuşunda ve bütün faaliyetlerinde dayanabilmek imkânını bulmuştur[45]."* Yine aynı konuşmanın içerisinde esas hedeflerinin, vatandaş hak ve hürriyetlerini bozan ve anayasanın metnine veya ruhuna aykırı kanun hükümlerinin kaldırılması olduğunu söyleyen Bayar, DP'nin bu konuda işbirliğine hazır olduğunu beyan etmişti. Celal Bayar'a göre, Cumhuriyet Halk Partisi böyle bir işbirliğine yanaşmamaktaydı[46].

Kuruluşunda anayasa hakkında böyle olumlu bir duruş sergileyen DP'nin sonunu ise bu konudaki tam tersi iddialar getirecekti. İhtilal sonrasında yapılan soruşturmaların neticesinde pek çok dava açılmıştır. Ancak bu davaların içinde en önemlisi Anayasayı İhlal Davası'dır.

---

[43] *BCA*, 10 900.261.800.7, s.2-3.
[44] Arıkan, *Atademir*, s.152.
[45] 8 Ocak 1947, *Vatan* gazetesi. *Politik Konuşmalar 1946-1950*, s.89.
[46] *Politik Konuşmalar 1946-1950*, s.97.

A. Davanın Başlaması ve Ertelenmesi

Anayasayı ihlal suçunun tahkikatını yapan 4 Nolu Soruşturma Kurulu, 26.9.1960 tarihinde konu ile ilgili raporunu hazırlamıştır. Bundan sonra konu YSK'na intikal eder. YSK, aynı tarihte kararını vermiştir. Kararda, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, komisyona yetki veren 7468 sayılı kanunun çıkarılması ve komisyonun aldığı kararlar ile anayasanın hükümlerini ilga, tagyir ve iptal eder durumuna düşmesi ve ülkeyi "dikta yönetimi" tehlikesine sürüklenmesi ileri sürülmekteydi[47].

Milletvekillerinin sorgularda yaptıkları savunmalar ise üç grupta ele alınmıştı: Birincisi anayasayı tebdil, tagyir ve ilga eden karar ve kanunlara oy vermediklerini ilan edenler, ikincisi anayasanın 17. maddesindeki hükme göre oy ve görüşlerinden sorumlu tutulmayacaklarını söyleyenler ve son olarak da karar ve kanunun müzakere ve oylamalarına mazeretleri sebebiyle katılmadıklarını bildirenlerdi. YSK, milletvekillerinin yaptıkları bu savunmalarını muteber bulmamıştır. Zira oyların tespit edilemeyeceği ileri sürülmüştür. Ayrıca yasama kontrolü yapmadıkları ve istifa etmeyerek Tahkikat Komisyonu kurulması kararı ile yetki kanunu ve diğer icraatları onayladıkları sonucuna varılmıştı[48].

Cumhurbaşkanı ile birlikte 401 DP'li milletvekilinin ve Manisa Bağımsız Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur'un yargılandıkları dava, 14 Ekim 1960 tarihinde başlamış ve 15 Eylül 1961'de sona ermiştir. 204 günde toplam 592 sanığın sorgusu yapılmıştır. Mahkeme salonu, sıkı bir askerî disiplin kontrolü altında idare edilmiştir. Duruşmaları başlatan ise YAD Başkanı Salim Başol idi[49]. Etem Menderes, birinci oturumda salondaki yerini almıştır[50].

---

[47] Arıkan, *Atademir,* s.153.

[48] Mustafa Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler", *Türkler C. 17,* Ankara 2002, s.75-76. (Kısaltma: Arıkan, "İddianamesi").

[49] Arıkan, *Atademir,* s.155-156.

[50] YSK'nun 26.9.1960 tarih ve Esas 5, Karar 1 sayılı son tahkikatın açılması kararını içeren dosya 6.10.1960 tarihinde YAD'na tevdi edilmiştir. Sakıt Bakanlar Kurulu üyelerinin adları 3 numaralı listede bulunmaktadır. Duruşma tarihi 14.10.1960 olarak belirlenmiştir. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011, s.1-4. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları-V, Anayasa Davası 1*).

Anayasayı İhlal Davası, aynı günün öğleden sonrası belli olmayan bir tarihe kadar ertelenmiştir. Özellikle Adnan Menderes'in avukatı Burhan Apaydın ile Celal Yardımcı'nın avukatı Orhan Arsal oldukça cesur savunmalar yapmışlar ve sanıkların morallerini yükseltmişlerdir. Bundan sonra bir tenkit konusu haline gelecek olan *"Bebek Davası" "Köpek Davası"* gibi davalara geçilecektir[51].

Anayasayı İhlal Davası'nın dışında müstakil olarak açılan ve toplamda sayısı 18 olan bu davalardan *Değirmen Davası*[52] hariç diğerleri Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmiştir. Bu davalar, *Köpek Davası, Bebek Davası, Vinlex Davası, Arsa Davası, Zimmet ve İrtikâp Davası, Barbara (Döviz) Davası, Radyo Davası*[53], *6/7 Olayları Davası, İpar Davası, Örtülü Ödenek Davası*[54], *Çanakkale Olayları Davası, Topkapı Olayları Davası, Kayseri Olayları Davası, Demokrat İzmir Davası, İstimlâk Davası, Vatan Cephesi Davası* ve *İstanbul- Ankara Olayları Davası*'dır. Etem Menderes, yalnız *İstanbul- Ankara Olayları Davası*'nda sanık olarak yer almıştır[55]. Ancak *6/7 Eylül Olayları Davası*[56] ile *Demokrat İzmir Davası*'na[57] şahitlik sıfatı ile iştirak etmiştir.

Etem Menderes duruşmalarda soğukkanlı ve sakin bir tutum sergilemiştir. Bu noktada yorum yapanlardan biri olan Samet Ağaoğlu, Etem Menderes'i şöyle anlatmaktadır: *"Etem Menderes de zayıflamış, çok zayıflamıştı. Üstünden elbiseleri dökülüyordu. Ama yüzünün çizgileri yine düzgündü, gözleri yine tatlı bakıyordu. Sesi yine ahenkli, hareketleri yine ince idi*[58]*!"*

---

[51] Arıkan, *Atademir*, s.157.
[52] Dava hakkında bilgi için bkz. *Yassıada Zabıtları- XI, Zimmet Davası Vinylex Davası İpar Davası Döviz Davası Değirmen Davası Arsa Davası,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.
[53] Propaganda Davası için bkz. *Yassıada Zabıtları- XII, Propaganda Davası Çanakkale Olayları Davası Köpek Davası,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2014.
[54] *Yassıada Zabıtları- I, Örtülü Ödenek Davası,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2005.
[55] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011, s.3345-3347. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4*).
[56] *Yassıada Zabıtları- II, 6- 7 Eylül Olayları Davası,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2007.
[57] *Yassıada Zabıtları- VII, Demokrat İzmir Davası,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2012.
[58] Ağaoğlu, *Marmarada,* s.36.

B. Anayasayı İhlal Davası Duruşmalarının Yeniden Başlaması

1. Tahkikat Komisyonu Sorgusu ve "Diktatörlük" Tartışmaları

Tahkikat Komisyonu ve Salahiyet Kanunu'nun görüşüldüğü 16.5.1961 tarihli beşinci oturumda Etem Menderes hazır bulunmuştur. Savunma avukatı Ferruh Ağan'dır[59]. Duruşmanın 2. celsesinde kanunun kabul edildiği tarih olan 27 Nisan'da mecliste bulunan yeterli milletvekili sayısı ile ilgili olarak ortaya çıkan karışıklık tartışma konusu olmuştur. Pek çok milletvekili o tarihte müzakere ve oylama esnasında mecliste bulunmadığını iddia etmiştir. Bu sebeple başkan alfabetik sıraya göre milletvekillerinden o tarihte nerede olduklarını sormuştur. Sıra Etem Menderes'e geldiğinde ise kendisinin mecliste olduğunu, ancak başbakan vazife verdiği için müzakerelerde ve oylamada bulunmadığını söylemiştir. Etem Menderes, başkanın sorması üzerine salonda da bulunmadığını ifade etmiştir[60].

Anayasayı İhlal Davası'nda, Tahkikat Komisyonu ile Salahiyet Kanunu zemininde "diktatörlük" tartışmaları yaşanmıştır. Bu bağlamda Etem Menderes'in günlük notları da duruşmalar süresince mahkemede delil olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Davanın 18 Mayıs 1961 tarihindeki altıncı oturumunun üçüncü celsesinde Celal Bayar sorgulanırken bir devlet başkanı olarak tarafsız kalmadığının delili olan günlük pasajları konu olmuştu. Refik Koraltan'dan başka Etem Menderes'in defteri de gündeme gelmiş ve tartışmalar[61] yaşanmıştır. Eleştiriler karşısında başkan şu sözleri söylemiştir: *"Şimdi, not defterleri mahremi esrardandır. Fakat bir takip dolayısıyla ele geçerse notu tutmuş olan kimse neşretmemiş olmakla beraber, delil olarak elbette ele alınır. Müdafilerden Avukat Hüsamettin Cindoruk, Etem Menderes'in not defterinden nakiller yaparken 'Bu günah çıkarma kabilindendir,*

[59] *BCA*, 10 900.100.309.1, s.2; *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.291-292.
[60] *BCA*, 10 900.100.309.1, s.77; *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.342.
[61] Mahkemede yaşanan tartışmalar için bkz. "Baş Sanıklar Birbirine Düştü", *Milliyet,* 19 Mayıs 1961, s.1,7.

delil olamaz.' dedi. Günah çıkarma kendi suçunu yazarsa o şekilde olur. Buradakiler ise başkaları hakkındaki intiba ve müşahadeleridir[62]*."*

Koraltan ile olan diyaloglardan sonra sıra Etem Menderes'e gelmiş ve günlüğünden iki pasaj okunmuştur: *"Sabık Millî Müdafaa Vekili Etem Menderes de hatıra defterinin 14.11.1957 tarihli sayfasında; 'Bayar icap ederse İsmet Paşa'yı da sehpaya götürmekte tereddüt etmem' ve 9.11.1957 tarihli sayfasında da 'Dün gece Samet, Şemi, Hayrettin ve sair arkadaşlar Cumhurreisine davetliydik; Bayar tehlikeli vaziyetteyiz, icap ederse diktatörlükle idare edeceğiz' dediğinden bahsediyor. (Vesika: dosya 6/1)*[63]*."*

Başkanın ilk notu tekrar ederek kendisine sorması üzerine alaycı bir üslupla Bayar; *"Yalnız arkadaşıma teşekkür ediyorum. Burada 'icap ederse' diye edatı şart koymuş. Yazabilir bunu."* demiş ve sehpaya sevketmenin hâkim hükmü ile olabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine başkan, Celal Bayar'a iktidarda olduklarını ve her şeyi yapabileceklerini ifade etmiştir. Etem Menderes'in tarafsız bir şekilde notlarını yazdığını ifade eden başkan, *"Etem Menderes'in iç âleminde doğru bir adam olduğu anlaşılıyor."* demiştir[64].

Celal Bayar'ın ısrarla Etem Menderes'in bunu neden yazdığını sorması üzerine Etem Menderes, duyduklarını yazdığını ifade etmiştir. Bayar'ın ne şart dâhilinde işittiğini sorması üzerine de tahmin edemediğini söylemiştir. Bundan sonra başkan devreye girmiş ve Etem Menderes'i adeta savunmuştur. Etem Menderes'in gördüğünü, duyduğunu ve kanaatini yazdığını söyleyen Başol şöyle demiştir: *"Şimdi günün birinde böyle bir sahne olacağını Etem Menderes elbette bilemez. Siz hatıra defterlerine o notlar yazıldığı zaman cumhurbaşkanı idiniz, o da kabinede bir üye idi*[65]*."*

Celal Bayar, bu noktada defterin neden yazıldığı konusuna yoğunlaşmıştır. Bunda bir mana aramak gerektiğini söyleyen Bayar'a başkan ne gibi bir kasıt

---

[62] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.447-450.
[63] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.459.
[64] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.459.
[65] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.459-460.

olabileceğini sormuştu. Husumet kastıyla yazıldığını zannetmediğini söyleyen Bayar, bunun afakî olabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine başkan, afakî de olsa böyle bir sözün bir cumhurbaşkanının bir başkasının yanında konuşup konuşamayacağını sorgulaması üzerine ise hatırlamadığını söylemiştir. Aradan üç yıl geçtiğini ifade eden Bayar, Etem Menderes'e yönelik olarak diktatörlüğe dayanak olabilecek bir hazırlık yapılacağına dair bir konuşma ya da îmanın geçip geçmediğini sormuştur. Ancak bu soruyu başkan cevaplandırmış, bunun sorulduğunda Etem Menderes'in *"Yok"* diyeceğini ve bahsi geçen yazının Bayar'ın niyetiyle alakalı olduğunu belirtmiştir[66].

Bundan sonra notta adı geçen Hayrettin Erkmen söz almış ve Çankaya'da yemekte konuşulan bu konuyu hatırladığını söylemiştir. 1957 seçimlerinin konuşulduğu sırada Bayar'ın demokrasinin yozlaşması durumunda diktatörlük ortaya çıkacağını, ancak vatan menfaati için buna imkân vermemek gerektiğini beyan ettiğini ifade etmiştir. Başkanın bu konuşmanın günlük defterindeki şekle nasıl girebildiğini dile getirmesi üzerine de okunan bazı hususları hatırladığını ancak hiçbir zaman diktatörlük endişesi hissetmediğini vurgulamıştır. Başkanın aynı soruyu tekrar sorması üzerine Etem Menderes'in çok çeşitli konuları bir arada yazdığını, bu sebeple bu şekle girebileceğini söylemiş ve alaycı bir üslupla *"Hatta ben hayret ediyorum, sofradaki mönüyü niçin yazmamış?"* demiştir[67].

Notta adı geçen Samet Ağaoğlu, Erkmen'den sonra söz almıştır. Ağaoğlu da Erkmen'in söylediklerini tasdikleyici ifadeler kullanmıştır. Bayar'ın zamanın ızdıraplarından bahsederek bunların diktatörlüğü doğurabileceğini söylediğini ve böyle bir şey olursa yazık olacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Bayar'ın şahsına itham olmasından dolayı konuştuğunu söyleyen Ağaoğlu *"Böyle şeyler cidden akıldan uzaktır. Bunlar ancak Etem Menderes'in kaleminden çıkar."* demiştir. Başkanın neyi kastettiğini sorması üzerine ise *"Anlamıyor söyleneni. Af buyurun; siyasî hayatının sonuna gelmiş bir adamın samimiyeti içinde arz ediyorum; bir sofranın içinde*

[66] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.460.
[67] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.460-461.

konuşulmuş olan sohbetin seviyesine çıkamadığını göstermektedir." diyerek, Etem Menderes'i ağır bir şekilde eleştirmiştir[68].

Öte yandan Celal Bayar ve diktatörlük konusu 23.05.1961 tarihinde yapılan sekizinci oturumun ilk celsesinde tekrar gündeme gelmiş ve bu kez notta adı geçen Şemi Ergin'e sorulmuştur. Ergin, Erkmen ile Ağaoğlu'ndan farklı olarak Etem Menderes'i destekler nitelikte konuşmuştur. Grubun içinde bir kaynaşma olduğunu ve Bayar'ın *"Bizi icbar etmesinler dikta da bir nev'i rejimdir, oraya gitmeye bizi zorlamasınlar"* şeklinde bir konuşma yaptığını hatırladığını ifade etmiştir. Bayar'ın bu konuşmasından herkesin yüzünün bir tuhaf olduğunu ve kendisine takılarak *"Diktatör bir kişi olur beyefendi"* dediğini söyleyen Ergin, Bayar'ın hemen lafı değiştirerek öbür tarafa döndüğünü belirtmiştir. Bayar'ın bir daha konuyu açmadığını da ifade eden Ergin, bu durumun gruba sirayet ettiğini ve insanların bunu zaman zaman ifade ettiklerine de şahit olduğunu anlatmıştır[69].

Başkan, Ergin'in ifadesinden sonra Erkmen ve Ağaoğlu'nun daha genel ve afakî konuştuklarını söyleyerek tekrar çağırmıştır. Bunun üzerine söz alan Erkmen, olayın üzerinden zaman geçtiğini ve fakat ifadesinde söylediği şekilde yani rejimin yozlaşması halinde diktatörlüğün kaçınılmaz bir sonuç olacağı şeklinde anladığını yinelemiştir. Erkmen'den sonra Ağaoğlu söz almış, söylediklerini yinelemiş ve Bayar'ın *"Diktatörlük de bir rejimdir, cemiyetler mustar kaldıkları zaman buna giderler, fakat bizim buna gitmemiz doğru olmaz, yazıktır."* şeklinde konuştuğunu hatırladığını söylemiştir. Başkan bundan sonra Ağaoğlu'na *"Sizin söylediğiniz üç sene sonraki"* demiş ve Etem Menderes'in olayları taze olarak kaydettiğini, bu yüzden de daha doğru olacağını ima etmiştir. Bu noktada başkan, özellikle Etem Menderes'in *"Dün gece"* ibaresine dikkat çekmiştir. Ergin de Yüce Divan'da olan kendi günlük defterinde bu konuyla alakalı bir kayıt olacağını ifade etmiştir. Samet Ağaoğlu'nun bu noktada hatıra defterlerinde yazılanlarda kişisel ilişkilerle de ilgili

[68] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.461-462.
[69] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.569.

taraflar olabileceğini söylemesi üzerine başkan, delillerin takdirinin ölçüsünün divanda olduğunu söyleyerek konuyu kapatmıştır[70].

Celal Bayar, 21.7.1961 tarihindeki 36. oturumda savunmasını yaparken bu konuya tekrar değinmiş, Koraltan ile Etem Menderes'in yazdıklarından dolayı bir üzüntü ve şikâyeti olmadığını belirterek *"Kendileri vatanperver bir insandırlar."* demiştir. Bununla birlikte Bayar, Etem Menderes'in notlarında yazdıklarını kabul etmemektedir. Bayar, sofradaki konuşmaların afakî olduğunu, bu konuda bir şey hatırlamadığını, Şemi Ergin'in sözleri üzerinde durmayacağını, Etem Menderes'in de peşin hükümde bulunduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir: *"Kendileri bu hatıra defterini bir aşk mektubu gibi cebinde saklamışlar."* Bayar, Etem Menderes'in bu günlük defterini ne sebeple yazdığını sorgulamış ve özellikle İsmet Paşa'nın adının geçtiği pasajla ilgili olarak kadınlı- erkekli misafirlerin arasında böyle bir konuşmayı yapamayacağını vurgulamıştır[71]. Etem Menderes, Celal Bayar'a 39. oturumda, söylediği sözlerden ötürü sitemkâr bir cevap vermiş ve notlarındaki o sözleri, sofra sohbeti de olsa, şahsına ve vasfına yakıştırmadığı için yazdığını ifade etmiştir[72].

Duruşmalarda diktatörlükle suçlanan yalnız Celal Bayar değildir. Adnan Menderes de gerek günlük notları gerekse şahitlerin ifadeleri ile köşeye sıkıştırılmıştır. 22.05.1961 tarihli oturumda, Adnan Menderes ile ilgili okunan kararnamede söz konusu pasajlar bulunmaktadır: *"Milletvekili seçilebilmek için onun teveccühüne mazhar olmak lazım. Nitekim sanık Etem Menderes 27.10.1957 tarihli hatıra defterinde (Vesika: dosya 6/1) sabık Başvekil için 'Ben odunu namzet göstersem, ben gösterdim diye millet seçer' dediğini kaydetmektedir."* Başkanın sorması üzerine Adnan Menderes, böyle bir şey söylediğini hatırlamadığını ancak Etem Menderes'i de yalanlamak istemediğini ifade etmiştir. Bu sözü herhangi bir tartışma esnasında reaksiyon olarak söylemiş olabileceğini de ilave etmiştir[73].

Sonrasında günlükten bir pasaj daha okunmuştur: *"Mütehakkim olan sanık Adnan Menderes'in, sabık Millî Müdafaa Vekili Etem Menderes'in hatıra*

[70] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.569-570.
[71] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3058-3059.
[72] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3114.
[73] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.519.

defterindeki kayıtlarda, vekillerine sövecek kadar mütecaviz olduğunu söyler. Bir vekilin ağzına sövmüş ve Maliye Vekilini 'hımbıl' diyerek tahkir etmiştir. Nedim Ökmen isticvabında böyle mütecaviz hareketlerde bulunduğunu ve bilhassa telefon muhaveresinde daha da mütecaviz olduğunu belirtmiştir. (Vesika: dosya 6/1 ve 4/228)" Adnan Menderes, bu sözleri ise kesinlikle kabul etmemiş ve arkadaşlarına en nazik bir muamelede bulunduğunu ifade etmiştir. Pasajda adı geçen Nedim Ökmen söz almış ve *"mütecaviz"* hareketin kendisine olmadığını ancak böyle bir şeye Şale Köşkü'nde şahit olduğunu söylemiştir. Ökmen, bir defasında kendisine de böyle bir şey yapacağını ancak cevabını verdiğini ifade etmiştir[74].

Esasen başbakan ile Nedim Ökmen arasındaki gerginlik, Ökmen'in 4. kabinede Maliye Bakanlığı'na getirilmesinden sonra başlamış ve 1956 yılı bütçe müzakereleri sırasında şiddetli bir duruma gelmişti[75]. Mahkemede yaşanan bu diyaloglar, bu geçimsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak *"hımbıl"* sözünün muhatabı Hasan Polatkan'dır.

Polatkan, Maliye Bakanlığı yaptığı süreçte Adnan Menderes ile sık temas kurduğunu, kendisinden bu sözü duymadığını, Adnan Menderes'in bakanlarla arasındaki mesafeyi korumaya özen gösterdiğini söylemiş ve Etem Menderes'ten bunun ne zaman ve ne şekilde söylendiğinin sorulmasını istemiştir. Etem Menderes de *"Küçük bir toplantıda olacak efendim. Galiba bir vazifenin ifası münasebetiyle böyle bir kelime sarf etmişti."* demiş ve Polatkan'ın orada olmadığını[76] ifade etmiştir. Bunun üzerine Adnan Menderes lafa girmiş ve bakanlara karşı hiçbir zaman "adab dışı" bir konuşmasının olmadığını ve böyle bir şeyi hatırlamadığını söylemiştir[77].

23.05.1961 tarihindeki sekizinci oturumun üçüncü celsesinde Etem Menderes, sorgu sırası geldiğinde tekrar söz almıştır. Etem Menderes, ortak mesuliyet ve

---

[74] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.520.

[75] Burçak hatırasında, 17 Şubat 1956'da başbakanın Camlı Köşk'te verdiği akşam yemeğinde, mecliste sunumu yapılacak olan bütçe nutkunun okunması esnasında bu gerginliğe bizzat şahit olduğunu anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *On Yılın,* s.410-411.

[76] Günlükte ise bu konuda bir anlam belirsizliği vardır: *"Geçen gün fevrî olarak Polatkan'ı İstanbul'a çağırmış… Bağırmış, çağırmış… Seçimler için Ankara hakkındaki fikrini söyleyince kendisine hımbıl diye hakaret etmiş."* 30 Mart 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/83.

[77] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.520-521.

Tahkikat Komisyonu konusunda Medeni Berk'e[78] katıldığını ve komisyonun kurulması yolunda başbakanın beyanının hükümeti ilzam etmeyeceği kanaatinde olduğunu söylemiştir. Şiddet konusunda ise geçmiş dava zabıtlarında şiddete iştirak ve şiddeti tasvip ettiğine dair bir delile rastlamadığını belirten Etem Menderes, Adnan Menderes hakkında şunları söylemiştir: *"Başvekilin dikta rejimine gittiğini bilerek işbirliği yapmak. Başvekil benim tanıdığım eski arkadaşım hataya düşebilir, zühule gidebilir. İfratla tefrit arasında oynayabilir, fevrî hareketleri olur, her şey olur. Fakat hiçbir zaman dikta rejimine gideceğini kabul etmem ve bunu bilerek onun fiiline iştirak etmeyi de şahsen kendi nefsime kabul etmem. Onun için benim bugüne kadar kanaatim dikta rejimini Başvekil savunmamıştır. Dikta rejimine gidiş diye bir hareketi ve gidişi görmemişimdir ve buna bilerek de iştirak etmiş değilimdir."* Etem Menderes, Uşak, Topkapı ve Kayseri gibi olaylara parti ve İçişleri Bakanlığı olmak üzere iki açıdan baktığını söylemiştir. İçişleri Bakanlığı'nın olaylarda kullanmak üzere Millî Savunma Bakanlığı'ndan kuvvet aldığını ifade eden Etem Menderes, bu kuvvetlerin hiçbir kumandanına ve subayına herhangi bir telkinde bulunmadığını söylemiştir. Etem Menderes, bakan olduktan sonra parti cereyanlarının dışında kalmayı şiar edindiğini de ilave etmiştir[79].

Etem Menderes'e, Adnan Menderes'in diktaya doğru gittiği iddiasının günlük notlarına dayandığını, iddianamenin oradan birçok nakiller yaptığını, bu notlarda gerçeğe sadık kaldığını söyleyen başkan, kendisinin bu kadar şikâyetçi olup da neden ayrılmadığını sormuştur. Bunun üzerine Etem Menderes: *"Bir defa beğenmediğim, tasvip etmediğim hareketi, kaprisleri olabilir. İfrat ile tefrit arasında bir şey. Bunu dikta olarak tavsif etmedim."* demiştir. Ancak başkan, ısrarlı bir şekilde sorgusuna devam etmiştir. Önce Bayar ile ilgili pasajdan bahsetmiş, daha sonra kararnamede geçen ve anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunlara ve Uşak'ta başlayıp Topkapı'da biten olaylara rağmen diktaya götüren işbirliğinde devam ettiğinin iddia edildiğini söylemiştir. Etem Menderes de notlarındaki dikta meselesinde Adnan Menderes'i bahsetmediğini yinelemiştir. Böyle bir şeyin ülkede ve özellikle parti

[78] Medeni Berk, Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasında Bakanlar Kurulu'nun kararı olmadığını ve başbakanın o gün grupta konuştuğu konuda kabinenin bir malumatı olmadığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.612-613.
[79] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.632-633.

bünyesinde tahakkuk edeceğine hiçbir zaman inanmadığını ifade etmiştir. Başkanın son kanunun anayasaya aykırılığı konusunda kanaatini sorması üzerine grup arkadaşlarından olan hukukçuların fikirlerine katıldığını ifade etmiş, bu yüzden anayasaya muhalefetine inanmadığını söylemiş ve eklemiştir: *"Fakat icraatını da yadırgamamış değilim*[80]*."*

Etem Menderes'in arkadaşını savunmaya çalıştığı yukarıda geçen diyaloglardan anlaşılmaktadır. Ancak Egesel, duruşmalar boyunca fırsat buldukça günlük notlarını kullanmış ve başbakanı suçlamaya çalışmıştır. Bunlardan biri 10. oturumun ikinci celsesinde meydana gelmiştir. Tevfik İleri'nin sorgusunun bittiği bir anda başsavcı lafa girmiş ve şu sözleri söylemiştir: *"Sayın Başkanım, sırası gelmişken bir tek pasajı okuyacağım, bıçaklı tabiri geçti de. Kim imiş bu bıçaklı? İspat ediverelim. 11 Haziran 1959 Çarşamba, Etem Menderes'in hatıra defterinden "Başvekil, Fahri Ağaoğlu'nun Gruptaki konuşması münasebetiyle çok ağır konuştu. Kırıcı mukabele taraftarı. Başvekilliği bırakmamak için silaha dahi müracaat edeceğini söyledi. Bir nev'i delilik alameti."* Adnan Menderes, söz almış ve böyle bir şeyi hatırlamadığını kaydetmiştir. Adnan Menderes, ısrarla Etem Menderes'in gelip ne maksatla yazdığını açıklamasını başkan arasında geçen diyaloglarda istemiştir. Bundan sonra Etem Menderes söz almış ve notla ilgili şunları söylemiştir: *"Beğenmediğim için not etmişim. Belki bilahare kendisine, söylemek için*[81]*."*

25.7.1961 tarihindeki 38. oturumda Adnan Menderes, savunmasını yaparken günlük notları konusuna tekrar temas etmiştir: *"Tarihe geçmesi maksadı ile de olsa o kelimeleri Yüksek İddia Makamının nezih lisanı ile keşke tekrar edilmemiş olsa idi. Arkadaşım Etem Menderes'e bunu birisi söylemiş. İnsanlar birbirlerini ne kadar sevseler, kızgın, kırgın zamanları olur. Böyle zamanlarda dedikoduya rastlanır, aleyhte yapılan çekiştirmeler iç ferahlığı verebilir. Böyle bir zamanda olacak. Kim söylemiş kendisine, bilmiyorum. Maalesef o kötü sözleri hemen defterine aktarmış. Bu sebeple kendisine asla kırgın değilim. Fakat böyle sözleri asla söylemeyeceğimi*

[80] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.633-634.
[81] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.745-746.

ben de tarih huzurunda ifade etmek isterim" demiş ve dikta iddialarını reddetmiştir[82].

2. Zorlu- Polatkan ve "Kayseri NATO İhalesi" Meselesi

23.05.1961 tarihindeki sekizinci oturumun üçüncü celsesinde, Fatin Rüştü Zorlu'nun sorgusu esnasında yine Etem Menderes'in günlüğünde geçen bir pasaj gündeme gelmiştir: *"Etem Menderes'in hatıra defteri, 21 Ağustos 1959. Tayyar Emre Bütçe Malî Kontrol Müşaviri. Polatkan her fırsattan istifade ile istismar ediyor. Zorlu ile müşterektirler demiş. Kayseri NATO meydanı ihalesini telmih ile.[83]"*

Fatin Rüştü Zorlu, Tayyar Emre'nin böyle bir şey söyleyeceğini zannetmediğini, bunun çok aşağılık bir dedikodu olduğunu ve bunu neden yazdığının Etem Menderes'ten sorulmasını istemiştir. Kayseri NATO ihalesinden haberinin olmadığını söyleyen Zorlu, MSB olarak bunun Etem Menderes'in konusu olabileceğini söylemiş ve ısrarla konuşmasını talep etmiştir[84].

Bunun üzerine söz alan Etem Menderes, böyle bir olayı hatırladığını, bir memurun kendisinden randevu isteyip konuştuğunu ve bunları kaydettiğini söylemiştir. MSB ile alakasından dolayı incelenmesi için sözlü talimat vermiş olabileceğini ifade eden Etem Menderes'e başkan, bunun bir istismar meselesi olduğunu söylemiş ve MSB'na ait bir mesele olmadığını söylemiştir. Etem Menderes de bazı ihbarların yapıldığını[85] ve bunları kaydettiğini söylemiştir. Öte yandan Zorlu, ısrarla bu konu ile alakası olmadığını ve böyle bir durum olsaydı çoktan yüce divana intikal edeceğini belirtmiştir[86].

Zorlu'dan sonra Polatkan da konuyla ilgili konuşmuştur. Polatkan, Tayyar Emre'nin Maliye Bakanlığı'nda müşavir olduğunu, NATO'ya ait hava meydanlarının

---

[82] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3100.
[83] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.640.
[84] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.640.
[85] Bu ihbarlardan biri 6 Eylül 1959 tarihli olup isimsizdir. Bu ihbara göre Kayseri NATO hava meydanı ihalesinin "muvazaalı" bir şekilde yapıldığı iddia edilyordu. Ayrıca Avrupa'da yapılan bu tip NATO hava meydanlarının %30 daha ucuza mal olduğu da ifade edilerek işin pahalıya yapıldığı ileri sürülmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA,* 10 900.456.1323.9, s.17.
[86] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.640-641.

Maliye Bakanlığı'nda ihale edilmediğini ve bu hususta kendisine herhangi bir şeyin sorulmadığını veya fikrinin alınmadığını ifade etmiştir[87].

Öte yandan Kayseri NATO meydanı konusu, 24 Mayıs 1961 tarihinde yapılan dokuzuncu oturumda da gündeme gelmiş ve dönemin Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri söz almak istemiştir. Ancak başkan, mesele ile ilgili meydana gelmiş istismardan bahsedildiğini, İleri'nin vereceği bilginin resmî olabileceğini ve Etem Menderes'in işittiği bir konuyu bilemeyeceğini söyleyerek bu talebi reddetmiştir[88].

Başkan, bu noktada İleri'yi engellemiş ve konu hakkında açıklama yapmasına fırsat vermemiştir. İleri, bir süre Tahkikat Komisyonu ile ilgili konuştuktan sonra Zorlu müdahale etmiş ve konuyu tekrar açmıştır. Tevfik İleri'nin bu konuda bilgi vermek istediğini söyleyen Zorlu; *"Bu okunan deftere karşı Etem Menderes bunu huzurunuzda hatırlamadığını müsteşarına söylediğini, böyle bir vak'a olsaydı bir şey olacağını ifade ile ne olduğunu izah edemedi."* demiştir. Ancak başkan, kesin tavrını sürdürmüştür. Etem Menderes'in günlük defterindeki hususun Tevfik İleri'nin bileceği bir şey olmadığını ve bu yüzden sormadığını ifade etmiştir. Zorlu'nun sıkıntısı ise bu konunun kesinlikle dışişlerini ilgilendirmediğidir[89].

Başkan ile Zorlu arasında bir süre tartışma yaşandıktan sonra bahsi geçen not tekrar okunmuştur. Başkan İleri'ye dönerek: *"Tevfik İleri! Siz bunu bilebilir misiniz? Sizin bileceğiniz resmî kısmıdır."* demiştir. Bunun üzerine İleri söz almış ve bu konuda yolsuzluk yapılmak istendiğini ancak kendisinin buna izin vermediğini anlatmıştır. İleri, Zorlu'nun bu esnada yurt dışında olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: *"Allah'ın huzurunda söylüyorum; ne Fatin Rüştü Zorlu, ne Hasan Polatkan bana bu mevzuda bir tek kelime söylemiş değildir[90]."*

Zorlu ile tartışmalar devam ederken Polatkan söze dâhil olmuştur. Polatkan, Tayyar Emre'nin halen Maliye Bakanlığı'nda olduğunu, kendisini iyi ve dürüst birisi olarak tanıdığını ve çağırılıp bu konunun kendisine sorulmasını talep etmiştir.

---

[87] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.645-646.
[88] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.661-662.
[89] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.668.
[90] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.669.

Polatkan, kendisine böyle bir meselenin intikal etmediğini ve Kayseri NATO hava meydanının yapılmasından haberi olmadığını vurgulamıştır[91].

Tayyar Emre ile ilgili not, 29.7.1961 tarihli 39. oturumun üçüncü celsesinde Zorlu'nun savunması esnasında tekrar gündeme gelmiştir. Zorlu, günlük defterlerinden bahsederken konuya temas etmiş, daha önce söylediklerini tekrar eder mahiyette konuşmuş ve eğer böyle bir suistimal konusu olsaydı mutlaka mahkemeye gelmiş olacağını söylemiştir. Zorlu, Emre'nin böyle bir ifadede bulunamayacağını da ilave etmiştir[92].

3. Osman Kavrakoğlu ve "Kumarhane" Meselesi

Etem Menderes'in günlüğünden alınan önemli bir not, Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu'nun 15.6.1961 tarihinde yapılan 20. oturumda sorgusu esnasında gündeme gelmiştir. Başkan: *"Etem Menderes'in hatıra notlarının 11 Mart 1959 Çarşamba yaprağında şöyle yazıyor: 'Tokyo, Çukurova, Sakarya, Ankara, Şafak, Merkez kumarhanelerini Osman Kavrakoğlu, Belvü'yü de Argun işletiyor.' Dilaver Argun'a bunu okudum. Belvü'yü O işletiyormuş. Diğerlerini de siz işletiyormuşsunuz. Şimdi böyle yazılınca sizin hemen hemen pek çok meselelerde ön ayak oluşunuzun ve partiye dört elle sarılışınızın bir manası olabilir.[93]"*

Osman Kavrakoğlu, Etem Menderes'e bu konunun sorulmasını rica etmesi üzerine başkan, notların tamamen tarafsız olduğunun anlaşıldığına dikkat çekmiş ve Etem Menderes'i çağırmıştır. Söz alan Etem Menderes ise nottan tam olarak emin olamadığını ifade etmiştir. Hatta bunu nakil edenin defterde adı var mı yok mu bilmediğini söylemiştir. Arkadaşlarından veya İçişleri Bakanlığı vazifesinden dolayı emniyet teşkilatında bulunanlardan birinin bunu söylemiş olabileceğini belirten Etem Menderes, bu notu yazma amacının da sırası geldiğinde kendisine ya da başbakana söylemek olduğunu kaydetmiştir. Ancak Kavrakoğlu, iddianın yalan olduğu konusunda ısrarlıdır. Kavrakoğlu, 15 senedir DP'li olduğunu, Etem Menderes'e ağabey gibi hürmet ettiğini söylemiş ve şöyle demiştir: *"Bu hatıra defteri hakikatlere*

---

[91] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.670.
[92] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3119.
[93] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 3,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011, s.1780. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 3*).

sadık kalmışsa, yalanın en adisi, iftiranın en seviyesizidir. Kendisi için değil, nakledenler için diyorum." Kavrakoğlu, kendisini ve ailesini bu lekeden kurtulması için başsavcıdan bu meselenin aydınlatılması ricasında bulunmuştur[94].

Konuyu tetkik ettiren Başsavcı Egesel, 10.8.1961 tarihindeki 52. oturumda açıklamasını yapmıştır. Osman Kavrakoğlu'nun kumarhane meselesini tahkik ettirdiğini söyleyen başsavcı, böyle bir kumarhane ile hiçbir şekilde alakası olmadığının neticesinin kendisine bildirildiğini beyan etmiştir. Kavrakoğlu da Egesel'e teşekkürlerini sunmuştur[95].

Ertesi günkü oturumda Etem Menderes, söz almış ve konu ile ilgili uzun bir açıklama yapmıştır. Etem Menderes'in konuşması aynı zamanda günlük notları sebebiyle üzerinde hissettiği baskının açık göstergesidir:

"Muhterem başkan; dün Osman Kavrakoğlu'na taalluk eden bir parça, notlarımdan çıkarılmış olan bir parça yine bahis mevzuu oldu.

Ben bu notlarımı savcılık makamına kendi elimle ve irademle tevdi etmiş değilim. Bu notlar müsadere edilen evrak arasında bulunmuştur. Bunların içinden adalete yardım edecek bir takım deliller çıkarılmış ve hukukî malzeme olarak kullanılmak istenmiştir. Bir ajanda defterine; Devlet Demir Yollarından hediye olarak gönderilmiş, ki her sene gönderilir, Devlet Demir Yollarından gönderilen bir ajanda masamın üzerinde duruyordu. Bir kısmına o gün yapılmış ve yapılacak olan ziyaretler, dilekler ve buna mümasil bir takım maddeler kısa kısa yazılmıştır. Ayrıca vak'alara taalluk eden kısmına da bazı şahsî mülahazalar ve görüşler ilave edilmiştir. Fakat bunların tarafımdan açıklanmadıkça bir hukukî kıymeti olmadığına kaniim. Çünkü nihayet bu mütalaa ve mülahazalar benim kafamın içinde yaşayan düşüncelerden başka bir kıymet ve mahiyet taşımaz. Fakat malzeme olarak ele alındığı takdirde eğer tevsik cihetine gidilecek olursa o zaman bir hukukî kıymet

[94] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 3,* s.1780-1781.
[95] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3361-3362.

ifade eder veyahut doğrudan doğruya membaından kendi kulağımla işittim dersem bu bir hukukî kıymet ifade eder, inkâr ettiğim zaman.[96]

Bu kötü bir şans oldu. Muhterem iddia makamı bu maddeyi açıklamakta istical gösterdi. Hâlbuki o günlerde iktidar mensupları aleyhinde yapılmakta olan dedikodular üzerine bir arkadaşla dertleşme neticesinde, bunun başvekile intikal etmesi lazımdır. Veyahut Osman Kavrakoğlu'nun kendisine arkadaşça söylemiş olmak maksadıyla not edilmiştir. Fakat başvekile arz etmemişim. Arz etmiş olduğumu hatırlamıyorum. Ayrıca Osman Kavrakoğlu'na da söylememişim. Bilahare kıymeti gözümden düşmüş, kıymet vermemişim. Bu suretle defter içinde kalmış, sizlere intikal etmiş. Bir şanssızlık eseri olarak da huzurunuzda açıklanmak suretiyle bir takım dedikodulara sebebiyet vermiş. Bundan muzdarip olmamak ve bilhassa benim için vebal altında bulunmamak mümkün değildir. Yalnız çok müteşekkirim ki, başsavcı vaatlerini yerine getirmek suretiyle tahkikatını yaptı, ve bunu huzurunuzda açıklamak suretiyle beni huzura sevketmiş oldu. Bu, Osman Kavrakoğlu kadar beni de sevindirdi."

Başkan: "*Bu notlar sizin elinizin mahsulüdür. Siz, böyle söylüyorsunuz. İddia makamı da, kendi açısından bunları değerlendirdi. Sıra divana geldi, divan da gereğini yapacaktır. Söylenecek söz bundan ibaret. Anladınız mı?"*

Sanık Etem Menderes: *"Ben şahsî bir açıklama yaptım, Osman Kavrakoğlu'na münhasır olmak üzere*[97]*."*

Etem Menderes'in bu savunması günlük tutmasının gerekçesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Başkan ile arasında geçen diyaloğa bakıldığında ise hâkimlerin sert muamelesine Etem Menderes'in de maruz kaldığı söylenebilir.

4. Olaylar, İstifa ve Mektup Meselesi Üzerine İddialar

Duruşmalar boyunca bazı sanıklar, sorguları esnasında 27 Mayıs öncesi yaşanan olaylardan bahsederken Etem Menderes'in adından söz etmişlerdir. Bunlardan biri olan İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar, 17. oturumda İstanbul

[96] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3389.
[97] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3389-3390.

olaylarından bahsederken Etem Menderes ile görüştüğünü ifade etmiştir. İstanbul'da talebelerle, hocalarla ve subaylarla dört gün boyunca temas ettiğini ve Etem Menderes'e bunları anlattığını söyleyen Tlabar; *"Kendileri hatırlarlar ve 25 Mayıs grup toplantısında konuşacağımı söyledim"* demiş ve fakat 25 Mayıs günü bütün çabasına rağmen konuşturulmadığını kaydetmiştir. Tlabar, bu çabasına Piraye Levent ile Enver Kaya'nın şahit olduğunu da belirtmiştir[98].

Tlabar'ın sözlerinde bir sitem vardır ki; özellikle dönemin MSB olarak Etem Menderes'in adını zikretmesi bu sitemin en çok ona olduğunu göstermektedir. Etem Menderes, bu konuşmadan sonra söz alıp konu ile ilgili herhangi bir yorum ya da açıklama yapmamıştır. Öte yandan İstanbul ve Ankara olayları ile ilgili Etem Menderes ile görüştüğünü söyleyen bir başka isim Yozgat Milletvekili Ömer Lütfi Erzurumluoğlu olmuştur.

22. oturumda sorgusu esnasında, Ankara- İstanbul olaylarını yakından takip ettiğini ifade eden Erzurumluoğlu, özellikle Ankara olaylarında mülkiyeye kadar gittiğini söylemiş, valinin kendisine örfî idare kumandanını söylediğini, ancak kumandanı tanımadığından Etem Menderes'e müracaat ettiğini ifade ederek şöyle devam etmiştir: *"Bunlar doğru olmuyor dedim. Kendisi, evet Ömer Bey dedi, halk terbiyesi ile yetişmiş olan askerî kuvvetin bu gibi şeylere alışamadığından müteessir olduğu bir vakıadır."* Erzurumluoğlu'ndan sonra başkan *"Bunlar şifahî şeyler. Etem Menderes ya hatırlar, ya hatırlamaz. Bunlar murakabe sayılmaz[99]."* demiş ve Etem Menderes'in bu konuda konuşmasına gerek bile duymamıştır.

Etem Menderes'i şahit olarak gösteren bir başka isim Trabzon Milletvekili Fikri Karanis olmuştur. Ankara'da Harbiye olayının olduğu gün Çankaya Köşkü'nde yapılan bir toplantıya davet edildiğini ve orada Etem Menderes'in de olduğunu ifade eden Karanis, memleketteki buhranın giderilmesi için iç politikada değişiklik

---

[98] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 2,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011, s.1473. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 2*).
[99] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 3,* s.1947.

yapılmasının zorunlu olduğunu ve bunun için Tahkikat Komisyonu'nun ilgası ve örfî idarenin kaldırılması gerektiğini söylediğini ifade etmiştir[100].

Harbiye yürüyüşünün olduğu gün ile alakalı önemli bir bilgi veren başka sanık Nevşehir Milletvekili Zihni Üner olmuştur. 21 Mayıs günü Etem Menderes'i ziyaret ettiğini ifade eden Üner, duruşmada Etem Menderes'le konuşmasını anlatmıştır: *"Memleket büyük bir tehlike karşısındadır, Kabinenin hemen çekilerek yerini mutedil bir kabineye terk etmesi lazımdır. Benim şu anda Başvekili görmem mümkün değil, siz bir çok mebus arkadaşla hem fikir olduğum bu kanaatimi ve intibalarımı hemen Başvekile söyleyin eğer kendisini ikna edemezseniz bizzat istifa etmek suretiyle bir emrivaki ihdas ediniz dedim. Etem Menderes kendisinin de aynı kanaatte olduğunu istifa mektubunun cebinde bulunduğunu bendenize ifade etti ve hemen giderek bunu yapacağına söz verdi. Harp Okulu yürüyüşünün akabinde makamında yaptığım bu mühim ve uzun konuşmayı Etem Menderes şimdi hatırlayacaktır zannediyorum. Bu konuşmadan üç gün geçtiği halde bir hareket olmadı. Son ümidim önceden müttali bulunduğum grubun 25 Mayıs toplantısında idi, maalesef bunda da müzakere açılmadı[101]."*

İstifa meselesi esasen bu süreçte tartışılan önemli konulardan biriydi. Bu konuda bilgi veren bir başka sanık İzmir Milletvekili Enver Dündar Başar olmuştur. 17. oturumda sorgusu esnasında Başar, Ankara olaylarından bahsetmiş, özellikle harbiye olayını bizzat takip ettiğini millî savunmanın önüne kadar gittiğini ifade ile şöyle devam etmiştir."*Harbiyenin kitle olarak bulunduğunu ve içlerine karışan sivil, subaylarla Millî Müdafaa Vekili Etem Menderes'e istifa et ne duruyorsun diye bağırdıklarını yakinen gördüm[102]."*

Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e yazdığı 3 Mayıs 1960 tarihli mektup, duruşmalarda gündeme gelen bir başka meseledir. Celal Bayar, 21.7.1961 tarihli 36. oturumda savunmasını yaparken bu konuya değinmiş ve bahsi geçen mektubu Etem

[100] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 3,* s.1913.
[101] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 3,* s.1753.
[102] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 2,* s.1499.

Menderes'in *"bir aşk mektubu"* gibi sakladığını iddia etmiştir[103]. Etem Menderes, bu konudaki savunmasını, 29.7.1961 tarihindeki 39. oturumda yapmıştır:

"Muhterem başkanım; yüksek divanın huzurunun şahsileşen karşılıklı konuşmalara müsait olmadığını takdir ediyorum. Avukat Gültekin Başak müdafaasında mühim bir noktaya temas etti. Sayın Gürsel tarafından şahsıma tevcih edilerek yazılmış olan mektubu kimseye haber vermeden bir aşk mektubu gibi cebimde sakladığımı söyledi. Siyasî hadiselerin o günkü şartlarını bilmek mevkiinde olan genç avukata cevap vermek lüzumunu görmüyorum. Fakat üzülerek söyliyeyim ki; Sayın Celal Bayar da aynı şeyi tekrar etmiş olduğu bu hususta, prensibime aykırı olarak, şahsiyata girerek izahatta bulunmaktan içtinap ederim. Ancak bir hakikatı, tarih ve umumî efkâra yüksek huzurunuzda kısaca arz etmek zaruretini duymaktayım.

Mektup yazılmasında saik olan ahval ve şartları kayda lüzum görmüyorum. Yalnız mektup alındığı zamanki siyasî ahval ve şartlar içinde o günlerde ilgilileri haberdar etmemek hususunda takdirimi kullanmak sureti ile tarihî vazifemi ifa eyledim ve böylece doğması muhtemel vahim hadiseleri önlemiş olmanın verdiği vicdan huzuru içinde bulunmaktayım[104]."

Etem Menderes, bu savunmasıyla kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmemiş ve olayları değerlendirirken dönemin şartlarını düşünerek hareket ettiğini ifade etmiştir.

5. İddianame ve Avukatların Toplu Savunması

Davanın 32. oturumunda Başsavcı Egesel, iddianameyi okumaya başlamıştır. İddianame, Atatürk ve 1924 Anayasası'ndan başlamakta ve tarihî süreç ile ilgili bilgi vermektedir. DP dönemine gelindiğinde, DP'nin kurucularının demokrasi anlayışından uzak ve dikta arzusuna yakın oldukları vurgulanmakta ve özellikle Millet Partisi'nin oluşumunun bu arzuya karşı ilk mukavemet olduğu iddia edilmektedir[105].

---

[103] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3059.
[104] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3114-3115.
[105] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2718-2723.

DP'nin iktidara gelişi ve sonraki süreci detaylı bir şekilde anlatan iddianamede antidemokratik yasalar birer birer sayılmıştır. Halkevlerinin kapatılması, CHP'nin mallarının alınması, 1954'te, Seçim Kanunu'nda tadilat yaparak muhaliflerin radyoyu kullanmalarının önlenmesi ve Celal Bayar'ın konuşmalarının yasak saatlerde radyoda yayınlanması ile Seçim Kanunu'nun ihlal edilmesi ilk belirtilen olaylardır. Bundan başka Emekli Sandığı Kanunu'nun 39. maddesinin b fıkrasında yapılan bir tadile de temas edilmiştir. Bu tadil ile temyiz mahkemesinde görev yapan hâkimlerden bir kısmı emekliye sevkedilmişti. İddianamede DP iktidarı boyunca hâkim teminatının zedelendiği vurgulanmıştır[106].

Celal Bayar'ın Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ile husumeti ve CMP'nin Kırşehir'de kazanması neticesinde Kırşehir ilçe haline getirilmiş ve bu şekilde oy verenler cealandırılmışlardı. Ayrıca DP'nin basını, kendi iktidarını koruyabilmek için kullanacağı bir organ olarak gördüğünü iddia eden Egesel, Basın Kanunu'nda yapılan *"ağır ve gayri ahlakî müeyyidelerle"* ile ülkenin karanlık bir devreye sokulmak istendiğini ifade etmiştir. Başsavcı, basına karşı yapılan haksızlıkları *Demokrat İzmir* gazetesi ile ilgili davayı örnek göstererek anlatmıştır[107].

İddianamede istimlâk konusuna da değinilmiş, özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde yapılan imar faaliyetleri ile pek çok vatandaşın evsiz barksız bırakıldığı ifade edilmiştir. Başbakanın suçlandığı bu olaylarda, anayasanın 74 ve 76. maddeleriyle teminat altına alınan mülkiyet hakkı ihlal edilmişti. Egesel, sanık milletvekillerini, vatandaşın mülkiyet hakkını yok eden Adnan Menderes'i murakabe ve ıskat etmedikleri için suçlu saydıklarını söylemiştir. Bu noktada Yüksek Soruşturma Kurulu'nda 895 dosyanın olduğunu belirten başsavcı, bunların 43 tanesinin Etem Menderes'e ait olduğunu söylemiştir. Burada ilginç olan detay ise Etem Menderes'i *"öteki Menderes"* şeklinde ifade etmesidir[108].

Egesel, DP'nin iktidarı boyunca muhalefeti etkisiz hale getirmeye çalıştığını ve özellikle 1954 seçimlerinden sonra bu durumun daha da belirginleştiğini anlatmıştır. 1957 seçimlerinden sonra ise meclis iç tüzüğünde yapılan değişiklik, anayasanın 7,

[106] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2724-2730.
[107] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2731-2735.
[108] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2736-2739.

17 ve 22. maddelerine göre muhalefetin soru, gensoru ve meclis tahkikat önergesi yolları ile hükümeti murakabe imkânını yok etmekteydi. İddianameye göre bu durum diktanın gerçek bir delili idi[109].

27.6.1956 tarihinde kabul edilen Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile muhalefeti kısıtlama yoluna gidildiği de iddia edilen hususlar arasındadır. Bu şekilde bir *"polis rejimi"* kurulduğunu ifade eden başsavcı, muhalefetten milletvekillerini karşılamaya gidenlerin cop ve silah ile dağıtıldığını belirtmiştir. İddiaya göre; bir muhalif milletvekiline yapılan karşılama, el sallama ve el sıkmak gibi şeyler suç sayılmakta, tutuklamalar yapılmakta ve davalar açılmaktaydı. Ancak aynı hareketler iktidar mensuplarına karşı yapıldığında hiçbir şekilde takip edilmiyordu[110].

Başsavcı iddianamede, 18 Nisan 1960 tarihinde kurulan Tahkikat Komisyonu'na da değinmiş ve bu kanunun anayasanın ruhuna aykırı olduğunu ifade etmiştir. 15 kişiden oluşan komisyonun biri CHP, diğeri de basın hakkında tahkikat yapmak üzere iki tali komisyon halinde çalışmaya başlamıştır. Öte yandan bağımsız ya da muhalif bir tek milletvekili alınmadığı için komisyon, tarafsızlıktan yoksun olarak kurulmuştu[111]. Bundan başka komisyona verilen Salahiyet Kanunu hakkında da açıklamalar yapılmış ve maddeleri üzerinde durulmuştur. Bu kanun ile kaza organına ait olan salahiyetler meclis içinde siyasî bir heyete tanınmış ve anayasa ihlal edilmişti. İddianame, bu konuda Muammer Aksoy'u referans göstermektedir[112]. Aksoy'un *Vatan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde, haftalık *Kim* dergisinde yayınlanan makaleleri iddianamenin en büyük dayanağı olmuştur[113].

Sanıkların Anayasanın 17. maddesine sığınarak sorumsuzluk zırhına bürünmek istediklerini kaydeden iddianame, bu maddenin milletvekillerine anayasayı çiğneme hakkı tanımadığını açıklamıştır[114]. Başsavcı, ayrıca sanıkların iktidar zamanında gayrımeşru menfaat temin etmedikleri yönündeki iddialarını da çürütmeye

---

[109] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2741-2742.
[110] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2779-2780.
[111] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2826-2828.
[112] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2839.
[113] Arıkan, bu durumu başsavcının en büyük kusuru olarak yorumlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İddianamesi", s.76.
[114] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2908-2911.

çalışmıştır. Bununla ilgili olarak sanıkların sahip oldukları Türk lirası ve yabancı paraları açıklayan bir listeyi okumuştur. Egesel, bu verilerle *"sanıkların diktayı desteklemekteki maksatlarını"* açıklamış oluyordu. Buna göre listede 57. sırada olan Etem Menderes'in 155.090 lira, 4.050 dolar, 400 İngiliz parası ve 10.000 Fransız Frangı vardı[115].

Davanın 14.7.1961 tarihli 35. oturumunda başsavcı, kabinenin olaylara engel olmak yerine grupta, muhalefeti suçlayarak Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın suçuna ortak olduklarını iddia etmiş ve kabine üyelerini tek tek ele alarak açıklama yapmıştır. Başsavcı, iddianamenin Etem Menderes'i ilgilendiren hususları anlatmaya, onun hemen bütün kanunlarda müspet oy kullandığını söyleyerek başlamıştır. Bununla birlikte Salahiyet Kanunu'na oy verip vermediğine dair kesin bir delil yoktu. Başsavcı, İstanbul ve Ankara olayları esnasında Etem Menderes'in MSB olarak örfî idare kumandanlıklarına emirler vermek suretiyle öğrenci olaylarında bizzat bulunduğunun tespit edildiğini ifade etmiş ve günlük notlarından da şöyle bahsetmiştir:

"Bu sanığın hatıra defterinin tetkikinden anladığımıza göre kendi iç âleminde de vicdanı ile baş başa kaldığı anlarda daima hadiseleri objektif bir tarzda muhakeme ederek vicdanının hükmünü de aksettirmekte tereddüt etmediği görülür. Bu itibarla devrinin siyasî hususiyet ve rezaletlerinin birçoklarını onun hatıra defterinden tam çehresi ile tespit olmaktan dolayı kendisine müteşekkiriz. Yalnız, bu hatıra defterlerinde diktaya doğru gidişi en ince teferruatına kadar ışıklandıran diktanın başlarını bütün karakter çizgisi ile ortaya koyan bu zatın, resmî hayatında fiilî olarak bütün kötülüklere iştirak etmiş olması cidden şaşılacak bir şeydir. İnsan, politik hayatta bir dereceye kadar hadiselerin ilcası ile bazı yanlış adımlar atabilir. Çok defa politikanın hararetli sahneleri insanı soğukkanlı bir muhakemeden uzak bulundurabileceği cihetle, yapılan icraat kötü veya iyiliğinin zamanla belli olacağı gibi bir düşünceyle mantık bu gibi hallerde daima bir müsamahaya mütemayil ise de, hatıra defterlerinde Balkan komiteciliğinden, diktatörlükten ve bütün olayların iç yüzünden tam bir soğukkanlılıkla bahseden bu zatın, diktanın unsurlarını teşkil eden

[115] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2932-2934.

kanun tatbikat ve olaylarda dikta başlarının hemen yanında yer almış olması, kanaatimizce, kendisinin bu hadiselerde soğukkanlı suç işleme maksadını meydana koyar[116]*."*

Etem Menderes'in içişleri bakanı olduğu sırada yürürlüğe giren Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve tatbikatından sorumlu olduğuna dikkat çeken başsavcı sözlerini şu şekilde tamamlamıştır: *"Yalnız bütün delillerin kül halinde mütalaasından, Etem Menderes'in Anayasayı ihlal yolu ile memlekette bir dikta idarecisinin yerleşmesinde, diktanın başları ile, iç hayatında olmasa bile, resmî ve siyasî hayatında tam bir mütabakat halinde hareket ettiği sabit olmaktadır. Eğer, hatıra defterinde yazılı hususlar dolayısıyla bir mücadelesi ve bu gidişlere karşı bir mukavemeti tespit olsaydı, şüphesiz biz de iç âleminin dürüstlüğünü nazarı itibara alarak hakkında müsamahalı bir tatbikat talep edebilecektik*[117]*."*

Etem Menderes'in günlüğünden bazı pasajlar iddianameye girmiştir. Bunlardan biri Celal Bayar ile alakalı diktatörlük içerikli notlardır. 14.10.1957 tarihli notta *"Bayar icap ederse İsmet Paşayı da sehpaya götürmekte tereddüt etmem diyor."* 9.10.1957 tarihli ikincisinde ise *"Dün gece Şemi, Samet, Hayrettin ve sair arkadaşlar Cumhurreisine davetli idik. Bayar, tehlikeli günler yaşıyoruz. İcap ederse diktatörlükle idare edeceğiz, diyor."* denilmektedir. İddianame, bu notlarla Bayar'a karşı diktatörlük suçlamalarını desteklemeye çalışmıştır[118].

İddianamede diktatörlükle suçlanan diğer isim Adnan Menderes'tir. Başsavcı, Etem Menderes'in başbakanın diktatörlüğe gitmesindeki gerçek sebebi 8 Mart 1957 tarihli notunda açıkladığını ifade etmiştir: *"Başvekâletten ayrılamaz, seçim kaybolursa tevkif tehlikesi."* İddiaya göre Adnan Menderes'i koltuğuna sıkı sarılmasına neden olan işlediği suçlar ve suçluluk kompleksi idi. Etem Menderes'in 12 Mayıs 1957 tarihli notu da iddianamede yer almıştır: *"Suistimal yalnız para üzerinde olmaz. Taviz yoluyla istifraş*[119] *da irtikâbın*[120] *ta kendisidir."* İddianame, bu

[116] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2978-2979.
[117] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2979.
[118] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2941.
[119] 1. Odalık alma, odalık yapma. 2. Yatağa alma, beraber yatma. Devellioğlu, *Lûgat,* s.456.
[120] 1. Kötü bir iş işleme. 2. Yiyicilik, rüşvet yeme. Devellioğlu, *Lûgat,* s.448.

sözlerin başbakanın irtikâbı hangi istikametlere genişlettiğini gösterdiğini ve iktidar hırsının farklı sebepleri olduğunun açıklaması olarak kabul etmektedir. Bundan başka 27 Ekim 1957 tarihli not[121] da iddianameye girmiştir: *"Seçim günü radyo açılan sandıkları 17'den evvel ilana başladı. İtiraz mevzuu olur."* Bu sözlerle seçimde hile yapıldığının açıklandığını ifade eden başsavcı, notta başbakanın ismi geçmese de radyonun DP'nin bir organı haline getirildiğini ve dosyada seçim günü Fatin Rüştü Zorlu ile Adnan Menderes'in birlikte verdikleri karar gereğince bazı sonuçları oylama sırasında ilan ettiklerinin delilleri ile tespit edildiğini kaydetmektedir[122].

Öte yandan 1957 seçimleri sonrasında Adnan Menderes'in milletvekillerine karşı kötü davranışın bir örneği olarak 30 Ekim 1957 tarihli şu not[123] gösterilmektedir: *"Celal Yardımcı çok muzdarip, vekillerin maruz kaldığı ağır muamele ve hareketleri sayıyor. Başvekil vekillere hitaben, hepsinin ağzına s… ama, o kadar b…yok demiş. Hayret… Hayret…"* İddiaya göre, Adnan Menderes'i bu kötü sözlere sevk eden 1957 seçimlerinin sonuçları idi. Başbakan, halkın iradesine saygı göstereceği yere bu hakaretleri savurmuştu. Yine seçimlerden sonra 10 Kasım 1957 tarihli başka bir not da *"İstiklal mahkemelerini kurma tasavvuru, bugünkü hâkimler 20-30 kişiyi idama müsait seviyede değilmiş. İstiklal Mahkemesi kurmamız lazım."* Bu sözleri başbakan DP Grubunda söylemişti. Başsavcı, bu noktada Etem Menderes'in günlüğünün samimiyetine dikkat çekmiştir[124].

Öte yandan Etem Menderes'in Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan ile ilgili yukarıda geçen 21 Ağustos 1959 tarihli notu da iddianameye dâhil olan pasajlardandı. Başsavcı, Zorlu ile Polatkan'ın dikta taraftarı olduklarını ispatlamaya çalışırken bu notu da delil mahiyetinde göstermiştir[125].

Başsavcı, yukarıda saydığı suçları mahiyeti ve delilleri ile açıkladıktan sonra *"Vatana ihanet suretiyle Türk Anayasasını tagyir ve iptal ettiği sabit olan"* düşük

---

[121] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/36.
[122] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2962-2963.
[123] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/34.
[124] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2963-2964.
[125] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.2979-2980.

cumhurbaşkanı, başbakan, kabine üyeleri, meclis başkan ve vekilleri, DP genel kurul üyeleri, DP Meclis Grubu İdare Heyeti üyeleri, Tahkikat Komisyonu üyeleri, Salahiyet Kanunu'nu teklif edenler ile anayasayı fail-i aslî olarak tagyir, tebdil ve ilga ettiği kabul edilen milletvekillerinin TCK'nun 146/1 maddesi gereğince ölüm cezasına çarptırılmalarını talep etmiştir[126].

İddianameden sonra sanıkların avukatları ortak olarak hazırladıkları bir savunma metnini mahkemeye sunmuşlardır. Toplu savunma, 21.7.1961 tarihli 36. oturumun ilk celsesinde Avukat Sakıp Güran tarafından mahkeme salonunda açıklanmıştır. 231 sanık adına 97 avukat tarafından hazırlanan bu ortak savunma girişten başka üç bölümde çeşitli kısımlara[127] ayrılmıştı. Güran, her kısmın sözcüler tarafından anlatılacağını ifade etmiştir[128]. Aynı oturumun ikinci celsesinde Avukat Hamdi Üge konuyla ilgili söz almış ve sonrasında savunma okunmaya başlanmıştır[129].

Etem Menderes, ortak savunmaya avukatlarından Esat Kirazoğlu ile iştirak etmiştir[130]. Etem Menderes'in diğer avukatı Ferruh Ağan, ortak savunmaya dâhil olmamıştır. 29.7.1961 tarihinde yapılan 39. oturumun ikinci celsesinde Ağan, müdafaasını okumaya başladığında başkan müdahale etmiş ve söylediklerinin ortak savunmada olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ağan, ortak savunmada olmadığını ve bu savunmanın kendisi yok iken düzenlendiğini ifade etmişse de başkanın eleştirisinden kurtulamamıştır. Ancak Ağan, ortak savunma sebebiyle Etem Menderes'in hususî savunmadan mahrum kalamayacağını vurgulamış ve savunmasında ısrarcı olmuştur[131].

---

[126] 35. Oturum 2. Celse. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3037-3038.
[127] Birinci bölüm Vazife Meselesi, ikinci bölüm Davanın Anayasa Hukuku Bakımından Tetkiki ve üçüncü bölüm de Davanın Ceza Hukuku Bakımından Tetkiki başlıkları altında değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2013. (Kısaltma: *Toplu Savunması*).
[128] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3055.
[129] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3063-3064.
[130] *Toplu Savunması,* s.11.
[131] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3111-3113.

6. Etem Menderes'in Savunması

Avukat A. Ferruh Ağan'ın imzasıyla YAD Başkanlığı'na sunulan 20.7.1961 tarihli savunmada[132] Etem Menderes hakkındaki kararname ile son mütalaanamede ileri sürülen iddiaların birbirine uymadığı geniş bir şekilde açıklanmıştır. Bu konuda YSK'nun 30.9.1960 tarihli kararı *"Anayasayı tebdil, tagyir ve ilgaya teşebbüs etmeye azmettirmek suçundan zanlı Celal Bayar ile Adnan Menderes'in hareketlerine iştirak etmek"*tir. Etem Menderes'e yöneltilen son iddia da *"Adı geçenlerin aslî fail olarak tecelli eden aynı gayeye matuf hareketlerinde onlarla birlik olmak ve bu suretle TCK'nun 146 ncı maddesinin 1 nci fıkrasına uygun şekilde cezayı müstelzim harekette bulunmak"* şeklindeydi[133].

Savunmada, bu iki farklı iddiadan hangisinin esas alınarak bir değerlendirme yapılacağı bilinmediğinden her ikisi de detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki olan kararname, hem sübut hem de tatbikat bakımından tahlil edilmektedir. Kararnamenin 32. sayfasındaki; *"Vekiller Heyeti azasından olan Etem Menderes'e cezai mesuliyetin tevcih edilebilmesi için suçu işlemek hususunda iştirakinin sübutu lazımdır"* ifadesinden hareketle Etem Menderes'in suça iştirak ettiğine dair delillerin gerektiği ve tahkikat evrakı arasında böyle bir delilin bulunmadığı kaydedilmektedir. Kararnamede özellikle Kırşehir'in kazaya çevrilmesi, CHP mallarının alınması, toplantı, gösteri ve yürüyüş ile diğer birtakım kanunlardan bahsedilmiş ancak daha çok 7468 numaralı kanunun[134] çıkarılması üzerinde durulmuştur. Savunmada, bu kanunların bir kısmının tatbikatına Etem Menderes'in iştirak etmediği vurgulanmakta ve bu sebeple de bir ceza istenilemeyeceğine dikkat çekilmektedir[135].

Savunmada Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile Salahiyet Kanunu'nun çıkarılması konusunda kararnamenin, başbakanın grupta bu konuyu müdafaa etmesini hükümete mal etmesi eleştirilmiştir. Bunun için vekiller heyeti ile müzakere

---

[132] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3115.
[133] 26 sayfalık savunmada Etem Menderes'in avukatları kısmında Ağan ile birlikte Esat Kirazoğlu'nun adı da geçmektedir. *BCA*, 10 900.33.100.1, s.10.
[134] Kanun 28.04.1960 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx# (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2018).
[135] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.10-11.

ve kararın olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Etem Menderes'in grup müzakerelerinde ve kanunun meclis müzakeresinde bulunmadığı da duruşma esnasındaki sorgusunda ortaya çıkmıştı. Bu yüzden bahsi geçen suçlama kabul edilmemektedir[136].

Örfî idarenin ilan olunmasının ceza mesuliyetini ve kazai kontrole tabi olmasını gerektirmediğini iddia eden savunma, bunu ilmî örneklerle de desteklemektedir. Bu örneklerden birisi anayasa hukukçusu Ord. Prof. Pergolesi'nin kitabından verilmektedir: *"Fevkalade hallerde acil ve mutlak zaruret sebepler ile vekiller heyetinin kararile kanun mahiyetini haiz kararnameler çıkarılabilir. Bu kararlar ancak siyasî kontrole tabidir. Kazai kontrole tabi olamaz."* Ayrıca anayasanın 86. maddesinin icra vekilleri heyetine *"umumî veya mevzii örfî idare ilanı salahiyetini"* tanıdığı da belirtilmiştir. Savunmada, YSK'nun ilmî gerçekliği olan bu durumu neden bir suç konusu ve delili saydığı eleştirilmektedir[137].

Kararnameyi tatbik bakımından da inceleyen savunma, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile *"bu komisyona kanunla anayasayı ihlal edici salahiyetler verilmesi"* konularını ayrı olarak ele almıştır. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile ilgili içtüzükte yer alan maddelere dikkat çeken savunma, ortada anayasaya aykırılık teşkil edecek bir durumun olmadığını iddia etmektedir. Ayrıca komisyona 7468 nolu kanunla verilen salahiyetin de anayasaya aykırılık teşkil etmediği belirtilmekte ve şu şekilde devam edilmektedir: *"Çünkü bizim Anayasamızda ve içtüzüğümüzde bu gibi komisyonlara salahiyet verilmesine mani bir hüküm de yoktur[138]."*

7468 sayılı Salahiyet Kanunu da madde madde ele alınarak savunma yapılmıştır. 1. madde ile komisyona verilen salahiyetin bazı adlî makamlara da kanunlarla verildiği ve anayasaya aykırı bir durum teşkil etmediği ifade edilmiştir. Kanunun 3. ila 6. maddelerinde yer alan ceza hükümlerinin tatbikinin mahkemelere bırakıldığına dikkat çekilmiştir. 10. maddede son kararın encümene bırakılmadığı ve

[136] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.11.
[137] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.12-13.
[138] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.13-17.

komisyonun görevinin tahkikat sonucunu bir raporla meclise sunmasından ibaret olduğu belirtilmiştir[139].

Savunma ayrıca anayasanın tebdil ve tagyir edilip edilmemesi konusunu da tartışmakta ve bu sebeple dünya üzerinde geçerliliği olan anayasaları karakter bakımından ele almaktadır. Buna göre anayasalar hukukî karakter bakımından *Rijid* ve *Flexible* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Savunma, Türk Anayasası'nın 103. maddesi ile anayasaya aykırı bir kanun çıkarılamayacağının belirlenmiş olmasını temel alarak görünürde *Rijid* grubuna girdiğini ancak meclis tarafından çıkarılan kanunların kazai bir kontrole tabi olmamasından dolayı bunun sayılamayacağını iddia etmektedir[140].

Öte yandan 146. maddeye de değinilmiştir. Kararnamede *"Anayasa hükümleri ceza kanununun 146. maddesi ile müeyyide altına alınmıştır."* denildiğini ve fakat bunun yanlış olduğunu ifade eden savunma, anayasada yazılı olan hak ve hürriyetlere yapılan saldırılar hakkında ceza kanununda başka özel hükümlerin bulunduğunu vurgulamıştır. 146. maddenin amacının ise TBMM'nin varlığını ve bütünlüğünü korumak olduğu belirtilmiştir[141].

Darbe sonrası süreçte önemli bir tartışma konusu olacak cebir meselesi de savunmanın ele aldığı konulardan biridir. Kararnamede Celal Bayar ile Adnan Menderes'in manevî cebir ile TBMM'nin çoğunluğuna anayasayı ihlal edici Salahiyet Kanunu çıkarttıkları iddia edilmekte olduğunu ancak bu konuda esaslı delillerin bulunmadığını belirten savunma, milletvekillerinin böyle bir cebir altında bahsi geçen kanunu çıkardıklarını söylemediklerini de ifade etmektedir. Savunmaya göre kararname bu konuda kavram karışıklığı içinde bulunmakta ve sanıklar hakkında istenilen ceza tayini noktasında da hataya düşmektedir. Kararname, milletvekilleri hakkında 146. maddeye eklenmiş 3. fıkraya göre ceza isterken Bayar, Adnan Menderes ve vekiller heyeti -dolayısıyla Etem Menderes- hakkında 146.

[139] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.17-18.
[140] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.18-19.
[141] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.19-20.

maddenin 1. fıkrasının uygulanmasını istemekteydi. Savunmaya göre öncelikle milletvekillerinin daha sonra da azmettirenlerin cezaları belirlenmeliydi[142].

Savunma kararnameden sonra iddianameyi tahlil etmiştir. Bu noktada gerek Salahiyet Kanunu gerekse bahsi geçen diğer kanunlarla ilgili olarak öncelikle sübut bakımından bir değerlendirme yapılmıştır. Anayasayı ihlal konusunda Bayar ile Adnan Menderes'in yanı sıra vekiller heyetinin de sorumlu tutulmasının hukuk kaide ve prensiplerine uymadığını ifade eden savunma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarının geri alınması, Kırşehir'in ilçe yapılması, hâkim teminatının zedelenmesi, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve hususî komisyon kurulması konularında da iddianamenin düşüncelerine katılmamaktadır. İddia makamının Etem Menderes hakkında belli başlı kesin bir delili bulunmadığı da belirtilmektedir[143].

Savunma iddianamede geçen *"Salahiyet Kanunu'nu bir dikta müessesesinin amentüsü, anayasası telakki ediyoruz."* ifadesinden hareketle bir analiz yapmakta ve bu durumda kanunun çıktığı 27.4.1960 tarihinden önceki dönemde diktanın olmadığı ya da anayasanın ihlal edilmediği sonucunun çıktığına dikkat çekmiştir. İddianamede Etem Menderes'in komisyon kurulmasında ve Salahiyet Kanunu'nun kabulü meselesinde alakasının olup olmadığının belirlenemediği ve bahsi geçen kanunlarla bir ilgisi anlaşılamadığı halde idamının istenmesini *"bir şiddet ifadesi"* olarak değerlendiren savunma şöyle devam etmektedir: *"İddia makamı bir can istediğine dikkat etmelidir ve bu mevzuda o nispette müteyakkız olmalıdır[144]."*

Öte yandan Etem Menderes'in İstanbul ve Ankara olaylarında itidal telkininde bulunduğu, örfî idare kumandanlıklarına öğrencilere karşı harekete geçmeleri konusunda emir vermediği, harp kıtalarının şehirlerden uzaklaştırılmaları ve yerlerine erlerden oluşan kıtaların teşkil edilmesini sağladığı maddeler halinde açıklanmaktadır. Bununla birlikte harp kıtaları dışındaki birlikler için İstanbul Örfî İdare Kumandanlığı'nın emrine cop tedarik ederek ikmal vazifesi gördüğünü belirten savunma, öğrenci gösterilerinin gaz bombalarıyla önlenmesine nezaret ettiğine dair olan iddiaların da asılsız olduğuna dikkat çekmektedir. Toplantı ve Gösteri

[142] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.25-27.
[143] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.27-28.
[144] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.29.

Yürüyüşleri Kanunu hakkında Etem Menderes'e karşı iddianamenin yapmış olduğu suçlama reddedilmekte ve kanun kabul edildiğinde Etem Menderes'in yurt dışında olduğu belirtilmektedir. Etem Menderes, yurt dışından döndüğünde kanunun çıktığını ve uygulayamayacağı bir şekle geldiğini görünce istifa etmek istemişti. Ancak kendisine Bayındırlık Bakanlığı teklif edilmiş ve böylece 12.10.1956 tarihinde Bayındırlık Bakanı olmuştu[145].

Başsavcının Etem Menderes için *"öteki Menderes"* şeklindeki tabirini kullanmasını eleştiren Ağan, Etem Menderes'in günlük notlarına da değinmekte ve şöyle demektedir:

"Müvekkilimizin hatıra defterlerinin ileri sürülmesi de şayanı dikkattir. Kabul etmek gerekir ki ortada bir hatıra defteri yoktur. Ancak günlük notlar vardır. Bu notlar tahlil ve terkibe tabi tutulmadığı gibi müvekkilimiz tarafından herhangi bir makama rızaen verilmiş de değildir. Binaenaleyh, ne müvekkilimiz aleyhine ne de başkaları aleyhine hiçbir surette delil teşkil etmezler. Olsa olsa müvekkilimizin iç âlemini aksettirmesi bakımından lehe imal olunabilirler[146]."

İddianamenin tatbik bakımından incelenmesinde özellikle dikta suçu konusuna dikkat çekilmektedir. Ceza kanununda dikta suçu diye bir suçun olmadığını, sadece anayasayı tebdil, tagyir ve ilgaya ve meclisin ıskatına teşebbüs edenler için 146. maddenin mevcut olduğunu belirten savunma bu suçun işlenmesinde Bayar ile Adnan Menderes'in aslî fail olarak gösterildiğini ifade etmektedir. İki kişinin böyle bir suçu işlemesinin mümkün olmadığını, ancak azmettirici sayılabileceklerini vurgulayan savunma idam talebi konusunda da *"Ceza kanununda yazılı iştirak kaidelerini ihlal eden bir taleptir."* şeklinde yorum yapmaktadır. Savunmaya göre Bayar ve Adnan Menderes gibi manevî failler de maddî fail olarak değerlendirilen milletvekilleri ile aynı cezaya tabi tutulmalıdır[147].

---

[145] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.29-30.
[146] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.30.
[147] Savunma bu noktada TCK'nun 64. maddesinin 2. fıkrasında geçen *"Başkalarını cürüm ve kabahat işlemeye azmettirenlere de aynı ceza hükmolunur"* ifadesini delil göstermektedir. *BCA*, 10 900.33.100.1, s.31-32.

Bu bölümde günlük notları üzerinde bir kez daha durulmuştur. 1957 senesinden sonraki dönemi kapsayan bu notlar ile ilgili şu ifadeler önem arz etmektedir:

"Bu notlar ileride tetkike tabi tutulacak, doğrusu eğrisinden ayrılacak ve hâsıl olan kanaat ifadesi hatıraları teşkil edecekti. Buna imkân elde edilememiştir. Ancak bu notlar müvekkilimiz tarafından herhangi bir maksatla ihzar edilmiş ve delil olarak da verilmiş değildir. Bugün ele alınanları 957 senesinden itibaren yazılmış bulunanlarıdır. Hâlbuki müvekkillimizin notları 10 seneden fazla zamana aittir. Hepsi bir arada tetkik edilecek olursa belki bir notta o gün alınan habere göre fena intibala yazılmış olan bir olay ve alakalısı başka bir güne ait notta meth edildiği de vaki olabilecektir. Bu hale göre bu notları bölüme tabi tutarak aleyhe imal etmek asla caiz değildir. Buna rağmen bazıları sonsuz dereceyi bulan öfke izhar etmekte, bazıları da bu notların sonradan yazıldığını iddia edecek kadar insafsızlık göstermektedirler. Bütün bunlar yersizdir. İtidalle düşünülse ve notların tekmili okunsa kimse hakkında garezkar bir kaydı ihtiva etmediğinden şüphe edilmemelidir[148]*."*

Etem Menderes, avukatlarının yazmış olduğu ve beraatını isteyen bu savunmadan[149] kısa bir süre sonra 26.7.1961 tarihinde el yazısıyla yazdığı savunmasını YAD başkanlığına[150] vermiştir. Bu tek sayfalık dilekçede Etem Menderes, günlük notlarının *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanmasından şikâyet etmektedir. Etem Menderes'in günlüğü 26.7.1961 tarihli duruşmanın olduğu gün *Yeni İstanbul* gazetesi tarafından yayınlanmaya başlamıştı. Duruşma esnasında delil olarak 26 Temmuz tarihli gazeteyi[151] sunan Etem Menderes, adaletçe açıklananların dışında olanların yayınlanmasına karşı çıkma hakkı olduğunu belirtmektedir. Etem Menderes, bu notların bahsi geçen gazete tarafından ele geçirilmesine hizmet edenler ve gazete idaresi için davacı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yayının

[148] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.35.
[149] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.35.
[150] Etem Menderes, 27.7.1961 tarihinde yapılan 40. oturumun ilk celsesinde bu dilekçeyi vermiştir. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3128.
[151] "Etem Menderes'in Hatıra Defteri Yassıada Duruşmalarının En Dikkate Değer Vesikası", *Yeni İstanbul,* 26 Temmuz 1961, s.1; "Etem Menderes'in Hatıra Defteri Hükümet Devrilmelidir", *Yeni İstanbul,* 26 Temmuz 1961, s.3.

yasaklanmasını ve başka gazetelerde yayınlanmasının da önlenmesini de istemekteydi[152].

Etem Menderes, el yazısıyla yazmış olduğu 5.8.1961 tarihli bir savunmasını[153] da daha sonra vermiştir. 26 Temmuz 1961 tarihli müdafaasını yazılı olarak sunduğunu ifade eden Etem Menderes, bazı önemli noktalar üzerinde durmaktadır. Birincisi *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanan günlük notları ile ilgili olup daha önce bir dilekçe ile sunduğu için Etem Menderes bu konuya bir cümle ile değinmiştir. İkinci konu ise mal beyanı dosyası ile alakalıdır. Etem Menderes, bu dosyanın daha önce bazı gazetelerce gerçeğe aykırı şekilde yayınlandığını ve bu durumun tekrar başladığından şikâyet etmektedir. Bu uygulama ile ilgili usul ve tekniği bilmediği ve bilgileri bir malzeme yığını olarak verdiğini söyleyen Etem Menderes, YSK'nun bu konudaki bazı yanlışlarını da düzeltmektedir[154].

Üçüncü konu ise daha da önemliydi. Celal Bayar ile avukatı Gültekin Başak'ın savunma esnasında şahsına dil uzattıklarını ifade eden Etem Menderes, özellikle avukatın kendisi hakkında *"esef"* ve *"bu adam"* gibi sözler kullandığını belirtmektedir. Etem Menderes, avukatın bu sözleri söylemesinde hakaret kastı varsa kendisine iade ettiğini de vurgulamaktadır. Yine kendisi için kullandığı *"Hiç vatanperverlik yok mu?"* şeklindeki kendi kendine sorduğu soruya da şu cevabı vermektedir: *"Başkasının vatanperverlik vesair necip hislerine dil uzatanlar, bu gibi manevî kıymetlerden uzak olanlardır[155]."*

Etem Menderes, Celal Bayar'ın kendisi hakkında söylediklerine itiraz etmekte ve şöyle söylemektedir: *"Samet Ağaoğlu'nun hakkımda söylediği ağır sözleri tekrarlarken, seviyesinden aşağı inmiş olduğunu fark edememesine cidden üzüldüm. Notlarımdaki sözlerimi, sofra sohbetinde de olsa, şahsına ve vasfına yakıştıramadığım için yazmışımdır[156]."*

---

[152] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.6.
[153] Etem Menderes, bu savunmasını 49. oturumun ikinci celsesinde mahkemeye sunmuştur. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3287.
[154] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.1-2.
[155] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.2.
[156] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.3.

Etem Menderes'in üzerinde durduğu bir başka konu ise Cemal Gürsel'in kendisine yazmış olduğu mektupla ilgili yaklaşımlardır. Avukat Başak'ın bu mektubu *"Kimseye haber vermeden bir aşk mektubu gibi cebinde sakladığını"* söylemesini eleştiren Etem Menderes, Bayar'ın da bu konuda hemen aynı şeyleri tekrarladığını belirtmektedir. Etem Menderes bahsi geçen mektup konusunda, o dönemin şartları altında ilgilileri bu mektuptan haberdar etmemek hususunda takdirini kullandığını ve böylece meydana gelebilecek vahim hadiseleri önlediğini ifade etmektedir. Ayrıca bu sebeple vicdanen huzurlu olduğunu da sözlerine eklemektedir[157].

Etem Menderes'in açıklama yaptığı dördüncü nokta, iddia makamı tarafından *"dikta başları"*nın yanında yer aldığı şeklinde yapılan suçlamalardır. Etem Menderes, bu iddiaları kesin bir şekilde reddetmekteydi. Bu konuda Celal Bayar'dan bahsetmekte ve kendisiyle mutabakat halinde olmadığını, hatta münakaşa ve mücadele halinde olduğunu belirtmektedir. Bu konuda bir örnek de vermektedir:

"1960 yılı Mart ayının son veya Nisan'ın ilk günlerinde olacak, Refik Koraltan'ı yanıma göndererek, 'kendisile iş ve fikir birliği yapamayacağız ve beraber çalışamayacağız' diye istifa etmemi istemiş olmasıdır. Koraltan tebliğini yaptı. İstifanamemi başvekile verdim. Başvekil, cumhurreisinin kendisile görüşmeden buna tevessül ettiğini söyleyerek ve sebepleri yerinde görmeyerek istifadan vazgeçirdi. Bu vakıaya benim ve Koraltan'ın not defterlerinde işaret edilmiş olacağını umarım[158]."

Etem Menderes, Adnan Menderes hakkında da aralarında her konuda fikir ortaklığı olmadığını ve bundan dolayı çatışmalarının olduğunu kaydetmektedir. Etem Menderes, gerek Bayar gerekse başbakan ile siyasî mutabakatını vazifesinin normal hududu dışına taşırmadığını ifade etmiştir[159].

Etem Menderes'in ele aldığı son madde ise duruşmalar esnasında işaret edilen *"tutum ve zihniyet"* konusuydu. Etem Menderes, bu alanda da kendini

[157] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.3-4.
[158] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.4.
[159] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.4-5.

savunmaktadır. Etem Menderes muhalefete ve milletvekillerine hiçbir şekilde *"kırıcı ve mütecaviz"* konuşmasının olmadığını, "*tarafgir ve hissî*" teklifleri yerine getirmekten kaçındığını ve bakanlıklardaki vazife süresince *"iltimas zihniyeti"* ile mücadele ettiğini vurgulamıştır. Yine *"partizan zihniyetine"* de imkân tanımadığını belirtmiştir. Ayrıca yurt içi gezilerinde gösterişli karşılama ve ziyafetlere müsaade etmediğini, siyasî konuşmalardan kaçındığını ve DP ile birlikte CHP'yi de ziyaret etmeyi ihmal etmediğini sözlerine ilave etmiştir[160].

Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e vermiş olduğu malûm mektubun duruşmalarda öne çıkmasından dolayı Ağan bu konuyla ilgili bir savunma dilekçesi hazırlamıştır. YAD başkanlığına verilen 14 Ağustos 1961 tarihli dilekçede[161] Ağan, Etem Menderes'in bu mektuptan kabine arkadaşlarına bahsetmemesi yüzünden eleştiriye uğradığını ifade etmektedir. Etem Menderes, meselenin iç yüzünü açıklaması için Ağan'ı görevlendirmiştir[162].

Ağan'ın söylediğine göre, Gürsel bu mektubun içeriğinin kendisi ve Etem Menderes'in dışında yeminli bir daktilonun bildiğini ve sadece alakalı bir merciye açıklanmasının devlet menfaatleri için gerektiğini söylemişti. Bu sebeple Etem Menderes mektuptan yalnız Adnan Menderes'i haberdar etmişti. Adnan Menderes de sorgusu esnasında *"Hisleri bildiğim için mektubun üzerine düşmedim."* demiştir[163].

Cemal Gürsel'in Yassıada duruşmalarına yansıyan bu mektubu incelendiğinde içeriğinde Ağan'ın söylediği gibi sadece kendisinin, Etem Menderes'in ve de yeminli daktilonun bildiği şeklinde bir bilgi olmadığı görülmektedir. Bundan başka bu mektuptan yalnız Adnan Menderes'e bildirilmesi gerektiği de yazmamaktadır[164]. Ancak böyle bir istek sözlü olarak aktarılmış olabilir. Zira cumhurbaşkanının istifa etmesi ve yerine Adnan Menderes'in getirilmesinin ilk tedbir olarak ileri sürülmesi avukatın bu sözlerini güçlendirmektedir.

---

[160] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.5.
[161] Ferruh Ağan, davanın 54. oturumunun ilk celsesinde bu dilekçeyi vermiştir. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 4,* s.3407.
[162] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.8.
[163] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.8.
[164] 3 Mayıs 1960 tarihli 3 sayfalık mektup için bkz. *BCA*, 10 900.90.276.3, s.4-6.

Etem Menderes de kendi şahsına yazılmış olan bu mektubu kimseye göstermemeyi ve bir sır olarak saklamayı doğru bulmuştu. Ağan, Etem Menderes'in aldığı bu kararın isabetli oluşunun zaman içinde ortaya çıktığını söylemektedir: *"Zamanla ve ancak şimdi anlaşılıyor ki o tarihte sırra ihanet suretile yapılacak bir açıklama memleketi bir kardeş boğuşmasına götürecek, ihtilale başka bir mahiyet verecek, belki kanlı hadiselere yol açacak ve herhalde memleket aleyhine zararlı olacaktı*[165]*."*

7. Davanın Neticesi ve İntihar Olayı

Anayasayı İhlal Davası'nın 11 ay gibi bir sürede ve ertelemeli olarak bitmesinin sebebi olarak 1 ve 3 sayılı kanunlarda yapılan hatalar gösterilmektedir. 1450 adet dosyanın bulunması ve bu konuyla ilgili yapılan toplantıların sonuç vermemesi yargılama sürecini uzatmıştı[166]. Öte yandan 28 Haziran 1961 tarihinde Silahlı Kuvvetler'e emir olarak bildirilen gizli bir tamim, dava kararlarının süratle uygulanmasını garanti altına alıyordu. Tamimin 3. maddesinin D fıkrasında *"Yassıada davasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararlar derhal tasdik ve infaz olunacaktır."* denmekteydi[167].

Netice itibariyle 15 Eylül tarihindeki son duruşmada 15 sanık idama, 31 sanık müebbede ve 408 kişi çeşitli hapis cezalarına mahkûm edilmiş; 133 sanığın da beraatına karar verilmiştir. Yassıada'da karardan önce ölen 6 kişinin haklarındaki davaları ise düşmüştür. MBK, aynı günün akşamı yaptığı toplantıda bu kararı tasdik etmiştir. Ölüm cezasına mahkûm edilen siyasîler Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idi. İdama mahkûm edilen Celal Bayar'ın cezası 65 yaşını doldurmasından ötürü müebbede çevrilmişti. Müebbet hapse mahkûm olan diğer siyasîler ise Refik Koraltan, Agâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Bahadır Dülger, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman

---

[165] *BCA*, 10 900.33.100.1, s.9.

[166] Erkanlı, kendisinin de bizzat yer aldığı bu toplantılarda ilim adamlarının, hukukçuların ve politikacıların bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Anılar,* s.110-112.

[167] Perin, Silahlı Kuvvetler Birliği'nde Kurmay Albay Talat Aydemir, Kurmay Albay Emin Arat ve Deniz Albay Nazım Özkan'dan oluşan özel bir karargâh olduğunu ve bu karargâhın genelkurmay başkanlığı ile irtibatı neticesinde bu tamimin ortaya çıktığını ifade etmektedir. *Menderes'i,* s.62.

Kavrakoğlu, Zeki Erataman ve Rüştü Erdelhun'dur[168]. Böylece MBK, idam kararlarından sadece üçünü onaylamış, on ikisini ise müebbede çevirmişti[169].

Anayasayı İhlal Davası'nın son duruşma gününde mahkeme salonunda duyulan kötü bir haber, üzerinde durulması gereken öneme sahiptir. Habere göre Adnan Menderes intihar teşebbüsünde bulunmuş ve ağır olarak İstanbul'a Deniz Hastanesi'ne gönderilmişti[170]. Olay, muhafız subaylarından Mehmet N. Taşdelen'in Adnan Menderes'in fotoğrafını çekmek için odaya girmesiyle ortaya çıkmıştı. Taşdelen, odaya saat 06.00'da girmiştir. Normal şartlarda Adnan Menderes, diğer tutuklularla birlikte 07.00'de uyandırılıp mahkemeye götürülecekti. Muhafız fotoğrafı çekerken Adnan Menderes'in hareketsiz yattığını ve ağzından çıkan köpükleri fark etmişti. Bundan sonra Adnan Menderes'e süratle müdahale edilmiştir[171].

Bu kötü olay, komutan Albay Tarık Güryay'ı oldukça telaşlandırmıştır[172]. Kumandan, Adnan Menderes'in intiharı inkâr etmesinden korkuyordu[173]. Bu sebeple Adnan Menderes'ten intihar ettiğine dair el yazısı bir belge almayı düşünmüştür. Bu konuda yardım almak için de Etem Menderes'i çağırmıştır. Komutan ve Etem Menderes'in 17 Eylül 1961 tarihinde Adnan Menderes ile yaptıkları görüşme banda alınmıştır. Doktorun da hazır bulunduğu odada Adnan Menderes, intihar teşebbüsünde kimsenin suçu olmadığını ve *Equanil* adında bir ilaçtan alarak böyle bir şeye kalkıştığını söyler. Etem Menderes de bunun üzerine *"Daima uykusuzluktan öteden beri içer."* demiştir[174].

---

[168] Güngör, *27 Mayıs,* s.37-38.
[169] Bozdağ, *Bilinmeyen,* s.165; Toker, bahsi geçen toplantıyı detaylı anlatmaktadır. İdama karşı oy kullananlar sadece 9 kişiydi. Bunlar Özdilek, Ulay, Köksal, Küçük, Karaman, Gürsoytrak, Özgür, Karavelioğlu ve Gürsel'in kendisiydi. Bayar'ın kararında ise sadece bir aleyhte oy çıkmıştır. Bilgi için bkz. *1960-1961,* s.281-282.
[170] Ağaoğlu, *Marmarada,* s.245.
[171] Taşdelen, Yassıada'daki görevi süresince gizli olarak sürekli fotoğraf çektiğini, ancak Adnan Menderes'in düzgün bir fotoğrafını çekemediğini ve son duruşma günü olmasından ötürü o sabah saat 06.00'da nöbet vazifesi vesilesiyle odaya girip şansını denemek istediğini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yassıada,* s.177-184.
[172] Perin, *Menderes'i,* s.81.
[173] Güryay, *Bir İktidar,* s.357.
[174] Perin, bu konuşmaları harfiyen kaydetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Menderes'i,* s.90-96.

Konuşmaların tamamı değerlendirildiğinde Etem Menderes'in çok az ve öz konuştuğu anlaşılmaktadır. Arkadaşına karşı ise son derece naif ve dikkatlidir. Ancak bu görüşme, Etem Menderes'i suçlayan bazı kesimlerce eleştiri konusu yapılmıştır. Bunlardan birisi olan Nusret Kirişçioğlu, Etem Menderes'in Güryay'a Adnan Menderes'i *"intihara teşebbüs ettiğini saklamasının başkalarına zararı dokunacağı konusunda ikna etmek"* noktasında yol gösterdiğini anlatmaktadır[175].

Esasen Adnan Menderes'in intihara teşebbüsünün o saatte orada vazifeli olanlara bir zararının dokunacağı konusu doğruydu. Nöbet esnasında odaya girip durumu fark eden muhafız subay Taşdelen, kumandanın kendilerini *"Her kim bu olaya sebep oldu veya göz yumduysa, divan-ı harbe verilip, çok ağır şekilde cezalandırılacaktır."* şeklinde tehdit ettiğini ifade etmektedir. Kumandan, bu durumu dört vazifeli subayın yanında Adnan Menderes'e de söylemiştir. O sırada Etem Menderes de orada bulunmaktaydı. Adnan Menderes bunun üzerine kimsenin zarar görmemesi için işin aslını anlatmış; bahsi geçen ilaçları içiyormuş gibi yapıp ceketinin astarında açtığı bir boşluğa atarak sakladığını ve böylece biriktirdiği ilaçlarla davadan ümitsizliğe kapılıp intihar etmeye karar verdiğini söylemiştir. Hatta bunu kanıtlamak için ceketinin getirilmesini istemişti[176].

Şevket Süreyya Aydemir'e göre Etem Menderes'in bu olay karşısında çağırılmasını onun *"ilk ve son arkadaşı"* olmasına bağlamaktadır. Aydemir, Etem Menderes'in arkadaşının komadan çıkarılması için uğraşıldığı sıradaki halini *"derin bir hüzün ve çaresizlik"* içinde hatırladığını kendisinden dinlediğini ifade etmektedir[177]. Mükerrem Sarol da Etem Menderes'in bu konuda ne kadar üzüldüğünü kendisine bahsettiğini şu aktarma ile anlatmaktadır: *"Mükerrem Bey emin ol hatırladıkça içim kan ağlıyor."* Adnan Menderes, komadan yeni çıkmış ve Etem Menderes'i istemiştir. Etem Menderes gelince de O'na: *"Ah Etem bir daha politika mı? Tövbeler olsun! Hele bir çiftliğe yerleşelim yemin ediyorum. Aydın'a bile uğramayacağım[178]."* Esas itibariyle böyle bir hadisede Etem Menderes'in

[175] Kirişçioğlu, *Yassıada,* s.250-252.
[176] Taşdelen, *Yassıada,* s.184-187.
[177] Aydemir, *Menderes'in,* s.497.
[178] Sarol, *Bilinmeyen I,* s.16-17.

çağırılması normaldi. Çünkü Yassıada yargılamaları süresince sadece Etem Menderes ile görüşmesine izin verilmişti.

Yassıada'da Etem Menderes'in Adnan Menderes ile görüştürülen tek kişi olmasını eleştiren Necip Fazıl Kısakürek, bu durumun bir emir almadan yapılamayacağını ifade etmektedir. Kısakürek'e göre yukarıdan gelen bir emirle yapılan bu işle Etem Menderes bir *"casus"* olarak kullanılmıştır. Kısakürek, ayrıca bu durumu Etem Menderes'in mahkemede aldığı cezayla da ilişkilendirmektedir. Kısakürek'e göre Menderes *"idam cezasına çarptırılan bir politikanın millî savunma bakanı"* olarak son derece hafif bir ceza almıştı[179]. Etem Menderes, 15 Eylül günü yapılan son celsede 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir[180].

III. İSTANBUL- ANKARA OLAYLARI DAVASI

Etem Menderes'in bu süreçte yargılandığı bir diğer dava İstanbul- Ankara Olayları Davası olup, askerî darbe öncesi yaşanan hadiseleri içine almaktadır. 28 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar İstanbul ve Ankara'da işlenen adam öldürme, öldürmeye teşebbüs etme, azmettirmek, iştirak etmek, ağır derecede yaralamak, fertlere karşı kötü muamelede bulunmak, görevi kötüye kullanmak ve hükümet memuriyeti gasp etmek suçlarından Celal Bayar, Adnan Menderes ve 116 suç ortağı hakkında son tahkikat için dosya YAD'na sevk edilmiştir. Davanın ilk oturumu 2 Şubat 1961 tarihinde yapılmıştır. Etem Menderes ve avukatı Ferruh Ağan salonda yerlerini almışlardır[181].

A. Olaylar ve Örfî İdare Üzerine Sorgusu

Etem Menderes'in sorgusu, 14 Şubat 1961 tarihindeki dördüncü oturumun ikinci celsesinde yapılmıştır. Kararnamede, Bakanlar Kurulu'nun gerçeğe uygun olarak bir açıklamada bulunmaması ve bununla da yetinilmeyerek İstanbul'daki olayların icracısı durumundaki polis memurlarına önemli miktarda *"nakdî mükâfat"*

---

[179] Kısakürek, *Menderes,* s.508-509.
[180] "Hapse Mahkûm Olanlar", *Milliyet,* 16 Eylül 1961, s.1.
[181] YSK'nun18.9.1960 ve 20.9.1960 tarih ve Esas 1960/6 ve 3 sayılı kararları içeren dosya 6.10.1960 tarihinde YAD'na gönderilmiştir. *Yassıada Zabıtları-III, İstanbul- Ankara Olayları Davası 1,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2008, s.3-9. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1*).

verilme yoluna gidildiği okunmuştur. Bunun üzerine Başol, okumayı durdurup Etem Menderes'e bu konuyu sormuştur. Etem Menderes de bunu doğrulamış, içişleri bakanının kendi memurlarına takdir amacıyla böyle bir hediye verdiğini ve bunun Bakanlar Kurulu'nu alakadar etmediğini ifade etmiştir. Başkanın sorması üzerine Etem Menderes, miktarını ve kimlerin aldığını bilmediğini ilave etmiştir. Etem Menderes'ten sonra söz alan mükâfatlandırılan zabıta memurları bu paraları yaralandıkları için tedavi parası olarak aldıklarını söylemişlerdir[182].

Kararnamede, Bakanlar Kurulu'nun olaylara uygun olmayan hükümet bildirilerini radyo ve gazetelerde yayınlanmasına izin vererek bu konuda bir itirazda bulunmadıkları iddia edilmekte ve bu sebeple mesuliyetin ortak olduğuna dikkat çekilmektedir. Başkan bu hususta ilk önce Etem Menderes'e soru yöneltmiştir. Etem Menderes, bu konuların Bakanlar Kurulu'na gelmediğini, asayişi ve emniyeti tehdit eden olayların olduğunu, bu sebeple hükümetin tedbir alması gerektiğini, ancak bu tedbir ve kanun hükümlerini tatbik edenlerden aşırıya kaçanların olabileceğini, bunun mahkeme neticesinde ortaya çıkacağını ve suç unsuru varsa bunların cezalarını göreceklerini söylemiştir[183].

Olaylar ile ilgili olarak neşir yasaklarının konulması hususundaki soruya bunun hükümetin normal bir tasarrufu olduğunu söyleyen Etem Menderes, bu durumun kamuoyuna sıkıntı verecek bir hal almaması gerektiğini belirtmiştir. Başkanın *"Almış mıdır?"* şeklindeki sorusuna ise almış olduğu taraflar olduğunu söyleyerek cevaplandırmıştır. Öte yandan kararnamede, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun gerçekleri açıklayan raporuna karşı herhangi bir muamele yapılmamasının ve hatta DP meclis grubunda bu raporun gerçeğe aykırı olduğu ileri sürülerek tahkikat açılacağının bildirildiğinin okunması üzerine Başol, Etem Menderes'e bu konudaki bilgisini sormuştur. Etem Menderes, bu raporun iki adet ve biri üniversitenin diğerinin de İçişleri Bakanlığı'nın verdiği rapor olduğunu,

[182] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.382-389.
[183] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.389-390.

Bakanlar Kurulu'nda bir heyet teşkil edilerek bu vazifenin heyete verildiğini ve neticesini bilmediğini ifade etmiştir[184].

Kararnamede, başbakanın meclis grubu ve radyoda yapmış olduğu bildirilerde gerekirse silahla mücadeleye devam edeceğini söylediği ve yaptığı açıklamalarda nümayişçilerin bastırılması konusunda DP'lilere polise yardım etmesi noktasında emir verdiği geçmektedir. Başkanın Adnan Menderes'in gruptaki konuşmasının gerçek olduğunu ifade ederek kendisine sorması üzerine Etem Menderes, *"Söylenebilir efendim, amma bunda bizzat yapma mevcut değildir."* demiştir. Adnan Menderes, kendisine sorulması üzerine bunun *"ölçüsüz bir konuşma"* olduğunu ve o günün heyecanıyla sarfedildiğini söylemiştir[185].

Etem Menderes'ten iki vilayette örfî idarenin ilan edilmesinin doğru şartlar altında yapılıp yapılmadığı da sorulmuştur. Etem Menderes, prensip olarak Bakanlar Kurulu'nun bunu kabul ettiğini ve başbakana salahiyet verildiğini; ayrıca örfî idarenin konuşulduğu sırada başbakanın kendisine başka bir görev verdiğini ve bu yüzden neler konuşulduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Sorulması üzerine Etem Menderes, örfî idareyi kabul etmeden kanuna baktığını ve kanundaki ifadelerin kararı vereceklerin takdirine bağlı olduğunu da belirtmiştir[186].

Başkanın sorularından birisi de Adnan Menderes'in yaptığı icraatlarla ilgili olmuştur. Etem Menderes, bu icraatlardan herhangi birisine itiraz edip etmediği şeklindeki soruya *"Konuşurduk"* şeklinde cevap vermiş ve bir örnekle açıklamıştır. Etem Menderes, Dilaver Argun ile Cemal Göktan'dan CHP'li bazı milletvekillerinin tutuklanacağı şeklinde bir duyumu aldığını ve başbakana gittiğini ifade etmiştir. Etem Menderes, bu olayın Mayıs ayı ortalarında olduğunu ve başbakanın kendisine *"Böyle bir şey yapmam."* dediğini söylemiştir. Bundan başka komitenin bir an önce kaldırılması gerektiğini başbakana söylemiş ve karşılığında olumlu yanıt almıştı[187].

---

[184] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.390-391.
[185] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.391-392.
[186] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.392-393.
[187] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.393-394.

Sorgulamanın bundan sonrası günlük notları ile alakalıdır. Başkan, günlüğünde eleştirdiği hiçbir şeyi uygulama safhasına çıkaramadığını söyleyince Etem Menderes de yazdıklarının bir kısmının kendi hisleri olduğunu ifade ile ve şöyle devam etmiştir: *"Konuşurduk; başvekil daima bu yollarda faal olmaya, faaliyet göstermeye temayül gösteriyordu. Fakat gayet çetin devam eden parti mücadelesi onu şaşırtmıştı."* Bu tenkitleri uygulama safhasına koyamamasını ise bazılarında "imkânsızlık" bazılarında ise "zamansızlık" olduğunu ileri sürerek açıklamıştır[188].

Kararnamede, İstanbul ve Ankara olaylarında işlenen suçlarda faillerin, TCK'nun 65. maddesinde gösterildiği şekliyle iştirak ettikleri kanaatine varıldığı belirtilmektedir. Başkan Etem Menderes'e her iki olayda da fer'i fail olarak görüldüğünü söylemiştir. Başkan, Etem Menderes'e bir diyeceği olup olmadığını sorduğu zaman da *"Hayır, efendim. Yalnız kendi zaviyemden vazife görmüş olmam hususunu iki kelime ile ifade edeyim."* demişse de sözü başkan tarafından kesilerek mektup meselesine geçilmiştir[189].

B. Gürsel Sorgusu: Mektup, İzin ve Veda Yazısı Meselesi

14 Şubat 1961 tarihindeki dördüncü oturumun ikinci celsesinde yapılan sorgunun bir sonraki aşaması Etem Menderes'in Cemal Gürsel Paşa ile olan bağlantısı ile ilgilidir. Bu konudaki en önemli mesele 3 Mayıs tarihli mektuptu. Etem Menderes, bahsi geçen mektubu aldığını, bu mektubun kendi şahsına yazıldığını ve mektubun içeriği itibariyle açıklamaya mahzurlu olduğunu söylemiştir. Ancak mektubun birinci maddesine kendisi doğrudan vasıta olamayacağı için başbakana ayaküstü ilettiğini ifade etmiş ve şunları söylemiştir: *"Bilhassa birinci maddesini söyledim. Alttan birkaç maddesini kendisine okudum. Birinci madde çok mühimdi. Onun üzerine sustu; adeta lisan haliyle, şimdilik bunun üzerinde durmanın zamanı gelmedi gibi, lisan haliyle bir ifade hissettim. Fakat diğer maddeler üzerinde, hepimizce malum olan diğer maddeler, her gün müşahade ettiğimiz mevzulardır,*

[188] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.394.
[189] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.394.

bunlar üzerinde başvekil samimiyetle harekete geçti. Bunlar tahakkuk ettirmek için ele alınmıştı. Fakat hadiseler bunları biraz geciktirmişti[190]*."*

Etem Menderes'in açıklaması Başol'u pek tatmin etmemiştir. Maddelerin hiçbirisinin ele alınıp halledilmediğini söylemiştir. Örneğin, kabineden bazı kişilerin çıkarılmasını isteyen ikinci madde ile İstanbul ve Ankara'nın vali ve emniyet müdürlerinin değişmesini isteyen üçüncü maddeye el atılmadığını belirtmiş ve mektubu tamamen okutmuştur. Etem Menderes, bu mektubu açıklamanın zararlı olacağı endişesini taşıdığını ve aldıkları bilgiye göre olayların da yumuşama yoluna girdiğini söylemiştir. Başkanın mektubun 3 Mayıs tarihli olduğunu ve 5 Mayıs'ta Kızılay olayının gerçekleştiğini ileri sürerek herhangi bir yumuşamanın olmadığını söylemesi üzerine Etem Menderes, mektubu iki gün sonra aldığını ifade etmiştir. Etem Menderes'in, Adnan Menderes'in dışında hiç kimseye bu mektuptan bahsetmediğini söylemesini başkan *"yazık"* diyerek değerlendirmiş ve şöyle devam etmiştir: "*Ayaküzeri başvekile söylemeniz ve onun da yapacak bir şey yok demesi ne kadar gaflet*[191]*."*

Mektup hususunda Adnan Menderes de sorgulanır. Adnan Menderes, mektubu yeni dinlediğini, görmediğini ve yalnız cumhurbaşkanının istifa etmesi ile alakalı olan birinci madde üzerinde durduklarını söylemiştir. Diğer maddeler üzerinde durduğunu hatırlamadığını ifade eden Adnan Menderes, başkanın sorması üzerine bu konunun hayatî bir önem taşıdığını, mektup metni okunduğunda anladığını söylemiştir. Başkan, bu mektubun öneminden bahisle Cemal Gürsel'e değinmiş, paşanın sıradan biri olmadığını ve üç silahlı kuvvetlerden birinin başında olduğunu söyleyince Adnan Menderes *"Öteden beri Gürsel paşanın Bayar'a karşı hisleri malum olduğu için zannetim ki sadece buna münhasırdır. Şimdi gördüm efendim.*[192]*"*

Adnan Menderes, sorulması üzerine zamanında bunun önemini anlamış olsa Gürsel ile temasa geçmiş olacağını söylemiştir. Başkan, ısrarla konunun üzerinde durmuş ve mektubun hükümete duyurulmamasını eleştirmiştir. Etem Menderes'in

---

[190] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.394-395.
[191] Mektup, 12 Temmuz 1960 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.395-396.
[192] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.396-397.

bunu bir tezkere ile hükümete takdim etmesi gerektiğini ve kendisinin de mektubu bildiği halde arkadaşlarına bildirmemesini *"fahiş bir hata"* olarak yorumlayan başkana Adnan Menderes *"Ehemmiyetli bir mektup olduğunu bilseydim elbette çeker alırdım."* demiştir[193].

Öte yandan Etem Menderes'in sorgusu, 17 Şubat 1961 tarihindeki 5. oturumun ikinci celsesinde de yapılmıştır. Tevfik İleri'nin sorgusu esnasında 3 Mayıs tarihli mektup ile Cemal Gürsel'e verilen izin mevzu olmuştu. Etem Menderes söz aldığında bahsi geçen izin konusunda şunları söylemiştir: *"Cemal Gürsel'e verilen izin mecburi izin değildir. Kendisi bir ay evvel mezuniyet istedi ve ben bir ay müddetle mezuniyete muvafakat etmedim. Kendisi ile beraber çalışmamızı rica ettim. Bir ay sonra mezuniyetini kullandı. Nisan bidayetinde idi.[194]"*

Başkan, Cemal Paşa'nın orduya yazdığı veda yazısına da değinmiş, normal izinde bir vedanın yazılmayacağını ve bunun ancak ordu ile alakanın kesilirken yapılabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Etem Menderes, paşanın *"sin haddi"* nedeniyle süresinin dolacağını belirtmiştir. Başkan da bu yazının toplattırıldığını ve men edildiğini söylemiş; yaş haddinden dolayı emekliye ayrılacak olan paşanın vedasının niçin toplattırıldığını sormuştur. Etem Menderes'in yazının toplattırıldığından haberi yoktur. Millî Savunma Bakanlığı'ndan böyle bir teşebbüsün çıkmadığını iddia eden Etem Menderes'e başkan hangi bakanlıktan çıkacağını sorması üzerine *"Belki Dâhiliyeden"* diyerek cevap vermiştir[195].

Diyaloglarında Etem Menderes'in konuşmasını sık sık kesen başkan, veda yazısının yayınlanmasının bir mahzuru olamayacağını söylemiş ve aynı soruları Adnan Menderes'e de yöneltmiştir. Adnan Menderes, izin bahsinde Etem Menderes'in anlattıklarının doğru olduğunu ve Bayar'ın bunu onayladığını söylemiştir. Veda mektubunun Etem Menderes tarafından kendisine okunduğunu

---

[193] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.397-398.
[194] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.475.
[195] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.475-476.

ifade eden Adnan Menderes, buna bir cevap yazılmasını telefonla Etem Menderes'e söylediğini belirtmiştir[196].

Adnan Menderes, ayrıca hem veda yazısının hem de cevap yazısının aynı anda yayınlanmasını istemişti. Ancak bahsi geçen yazıların yayınlanmadığını haber aldıklarını söyleyen Adnan Menderes, bunun mevcut yayın yasağı nedeniyle gerçekleşmediğini öğrendiklerini belirtmiştir. Adnan Menderes, bu veda yazısının Millî Müdafaa Teşkilatı'na gidip gitmediğini Etem Menderes'e sorduğunu ve karşılığında bu yazının teşkilata tamim edildiği cevabını aldığını ifade etmiştir[197].

Adnan Menderes, bu arada 3 Mayıs tarihli mektup hakkında tekrar konuşmak istemiştir. Başkan daha önce konuşulduğunu söylese de Adnan Menderes bu konuda ısrarcı olmuştur. Adnan Menderes, mektuptaki *"dün akşamki"* ifadesine dikkat çekerek Etem Menderes ile bu konuşmanın yapıldığını ancak kendisinin zamanında bilgi edinemediğini söylemiştir. Başkanın *"İnsan haleti ruhiyesi öyle bir mektubu elde etmek ve münderecatına vukuf peydah etmeyi icap ettirir"* demesi üzerine ise *"Zannediyorum yürürken o esnada gelip bahsetti, hadise bundan ibarettir."* demiştir. Başkanın veda mektubunun tümenlerden bakanlık emri ile geri alındığını söylemesi üzerine Adnan Menderes bilmediğini; Etem Menderes ise böyle bir emri vermediğini kaydetmiştir[198].

Öte yandan aynı oturumun dördüncü celsesinde, sanıklardan Hadi Hüsman'ın sorgusu esnasında mektup konusu tekrar açılmıştır. Hüsman, mektup meselesini herkes gibi kendisinin de Harbiye'de radyoda dinleyip öğrendiğini, bunun milletvekilleri arasında çok büyük bir reaksiyon yarattığını ve Etem Menderes'in salondan dışarı çıktığını belirtmiştir. Celal Bayar'ın bu mektuptan haberi olup olmadığını soran Hüsman, Etem Menderes'in mektubu vermemekle, Adnan Menderes'in de okumamakla tarih huzurunda büyük bir vebal altında olduğunu söylemiştir[199].

---

[196] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.476-477.
[197] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.477.
[198] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.477-478.
[199] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.505-506.

Hüsman'dan sonra sözü Adnan Menderes almış ve daha önce söylediği gibi mektup ile alakalı olarak cumhurbaşkanının istifası talebinden başka hiçbir bilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Adnan Menderes'ten sonra sıra Etem Menderes'e gelmiştir. Başkan günlük notlarını kastederek şunları söylemiştir: *"Hatıra defterinizin samimi olduğu şöyle karıştırılınca, göz atılınca belli oluyor. Mesela kendisine zaman zaman iltimas teklifleri, falanı falan yere kaldır yollu teklifler olmuş. Bu teklifi yapan ısrar etmiş. Fakat terviç etmemiş. Benimle selamı, sabahı kesti, muğberdi diyor. Bu şekildeki müracaatları kabul etmem, ızdırap duyduğunu da buraya olduğu gibi nakletmiştir. Binaenaleyh, bu hatıra defterindeki malumat, bilgiler olaylara ışık tutacaktır.*[200]*"*

Etem Menderes, başkanın defteri günü gününe yazıp yazmadığını sorması üzerine bazen geciktiğini söylemiştir. Öte yandan Celal Bayar'ın, Hüsman'ın sorusuna atfen mektup hususunda açıklama istemesi üzerine de Bayar'a en küçük bir imada dahi bulunmadığını ifade etmiştir. Adnan Menderes de bu konuyu Bayar'a söylemediğini kaydetmiştir. Başkanın kendisine mektup konusunda yanlış yaptığını ve mektubu alması gerektiğini söylemesi üzerine ise şöyle demiştir: *"Hakikaten ehemmiyetli bir mesele, arkadaşıma kusur atfetmek istemem. Fakat bu derece ehemmiyetli bir mektubu haiz olduğu ehemmiyetle takdim etmesi, haiz olduğu ehemmiyetle anlatması lazımdı."* Bu sözlere Etem Menderes'in cevabı ise *"Doğru söylüyor efendim."* olmuştur[201].

Öte yandan Cemal Gürsel'in izne ayrılması meselesi, 20 Şubat 1961 tarihli 6. oturumun ilk celsesinde tekrar gündeme gelmiştir. Başkan, Millî Birlik Komitesi'nin albümünü referans göstererek paşaya verilen izinden bahsetmiştir. Buna göre hükümet, 3 Mayıs tarihinde Gürsel'e 60 gün mecburî izin vermişti. Etem Menderes, bu iddiaya itiraz etmiştir. Bir yanlışlık olduğunu, istifanamesini Nisan başı olarak hatırladığını ve dosyaların incelendiği takdirde bunun anlaşılacağını kaydetmiştir.

[200] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.508-509.
[201] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.509-511.

Başkan'ın 27 Mayıs 1960'tan sonra çıkan albümün resmî kayıtlara uygun olması gerektiğini söylemesi üzerine de *"Burada vesika, istifanamesidir."* demiştir[202].

Diğer taraftan veda yazısı konusu da oturumlarda tekrar gündeme gelmiştir. 28 Şubat 1961 tarihinde 9. oturumun ilk celsesinde Namık Argüç Paşa, Gürsel'in veda yazısına Etem Menderes tarafından yayın yasağı getirildiğini söylemiştir. Argüç ayrıca kendisinin buna taraftar olmadığını da dile getirmiştir[203]. Argüç'ün bu sözleri bir sonraki oturumda mevzu olacaktır.

2 Mart 1961 tarihli onuncu oturumunda Cemal Paşa'nın orduya yazmış olduğu veda yazısı başkan tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Başkan, Gürsel'in veda yazısının yayınlanmasının yasak edilmesi hakkındaki sorusunu Etem Menderes ile Rüştü Erdelhun'a sormuştur. Etem Menderes, daha önce verdiği ifadeyi yenilemiş ve genelkurmay başkanına böyle bir emir verdiğini hatırlamadığını söylemiştir[204].

Etem Menderes'ten sonra söz alan Erdelhun, o sırada İstanbul'da olduğunu, 5 Mayıs'ta geldiğini ve maiyetindeki insanların bakanlığın böyle bir emri olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Bu hususun örfî idare tarafından emredildiğini söyleyen Erdelhun, kendisinin dikte etmediğini vurgulamıştır. Bunun üzerine başkan, daha önce Etem Menderes'in bu emri kendisine dikte ettirdiğini söyleyen Namık Argüç'e söz verir. Argüç, söylediklerini yinelemiş ve Etem Menderes'in bir emir ile yayın yasağını dikte ettirdiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine başkan, Etem Menderes'e söz hakkı vermiştir. Etem Menderes, *"Ben hatırlamıyorum, fakat paşa doğru söyler."* demiştir[205].

Millî Savunma Bakanlığı emir subayı Adnan Çelikol, 21. oturumda şahit sıfatıyla verdiği ifadede, Gürsel ile olan ilişkiler ile alakalı önemli bilgiler açıklamıştır. Gürsel'in ortamın gergin olduğu bir zamanda *"Burada kalmak benim için olmayacak, aksi bir hareket yapacağım. Binaenaleyh bana izin versinler, gideyim."* dediğini söyleyen Çelikol, bunu Etem Menderes'e söylediğini ve Etem

---

[202] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.520.
[203] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.828.
[204] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul- Ankara Olayları Davası 2,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2008, s.891. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2*).
[205] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.891-892.

Menderes'in de kabul ettiğini ifade etmiştir. Kayseri hadiselerinden sonra Gürsel yine izin talebinde bulunmuştu. Çelikol, orduevinde Gürsel'in hükümetin icraatı hakkındaki konuşmalarının Adnan Menderes'e söylendiğini ve bu sebeple Adnan Menderes'in de Gürsel'e izin verilmesi hususunda konuştuğunu belirtmektedir. Böylece izin meselesi her iki tarafın arzusuna göre gerçekleşmişti[206].

İzin kâğıdının çıktığı sırada Cemal Gürsel, Etem Menderes'e vermesi için bir mektup yazacağını söylemiştir. Çelikol, Gürsel'in mektubun içeriğinden de bahsettiğini, kendisinin de *"Affedersiniz paşam ben sizden küçüğüm amma durumu görüyorsunuz, bu mektubu yazmazsanız olmaz mı?"* dediğini ifade etmiştir. Gürsel karşılığında *"Bu benim tarihi vazifemdir. Bu mektubu yazacağım."* şeklinde cevap vermişti. Mektubu Müsteşar Salih Coşkun alıp Etem Menderes'e iletmişti[207].

Çelikol, Gürsel'in veda yazısı ile buna karşılık yazılan teşekkür yazısından da bahsetmiştir. Çelikol, veda yazısına yayın yasağı getirilmesi konusunda tam olarak bilgi sahibi olmadığını ve tahminen emrin Başbakanlık ya da İçişleri Bakanlığı'ndan geldiğini söylemiştir. Teşekkür yazısına gelince; Etem Menderes'in veda yazısından dolayı Cemal Paşa'ya bir teşekkür telgrafı çektirdiğini söyleyen Çelikol, İzmir valisinin o gece kendisini arayarak böyle bir telgrafın verilmesi noktasında tereddütünü bildirdiğini söylemiştir. Çelikol'un söylediğine göre Etem Menderes bunu duyunca *"Biz yaptığımızı biliriz o karışmasın."* demişti[208].

Daha sonra Etem Menderes söz almış ve Çelikol'u doğrulamıştır. Ancak veda yazısı ile ilgili daha önce yapılan bir yanlışlık olduğunu söylemiş, veda yazısını Adnan Menderes ile Namık Gedik'in kendisini arayarak bildirdiklerini ifade etmiş ve devamla; *"Dâhiliye vekili okudu, başvekilin emri ile, onlar bir arada idiler. Ben akşam üzeri 7-8 de vekâlette idim, onlar okudular not ettim. Başvekil dedi ki, kendisine güzel bir cevap yaz. Cevabın ana hatlarını bana verdi. Ben o ana hatlar üzerinden bir cevap yazdım ve bu cevabı muvafık gördüm. Sonra, Adnan Çelikol'un dediği gibi tel'i çekti. İzmir valisinin bu mesele üzerinde düşünceleri ve hatta evden*

[206] 28.3.1961. *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul- Ankara Olayları Davası 3,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2008, s.1897. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 3*).
[207] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 3,* s.1897-1898.
[208] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 3,* s.1898.

bu mesele üzerinde konuşmuş olmamız doğrudur. Bunun neşredilmemesi meselesine gelince; benim tarafımdan bir emir verilmiş değildir. Dâhiliye vekili tarafından o gece neşredilmemesi emri verilmiş, bilahare Örfî idare kararına bağlanması lazım geliyormuş. Böyle bir tasarrufa zaten Örfî idare kumandanı bu suretle dâhil olmaktadır" demiştir[209].

Etem Menderes'in sözleri, baştan itibaren tam anlaşılamayan "neşir yasağı" meselesini aydınlatmış oluyordu. Esasen bu konuşmadan hemen sonra söz alan Adnan Menderes, Etem Menderes'in sözlerine fazla itiraz edememiş ve *"Hatırımda yanlış kalmıştır."* demiştir. Ancak veda yazısının yayınlanmasının yasaklanması konusunda bir bilgisi olmadığını da yine vurgulamıştır[210].

C. Salih Coşkun: Olaylar, Erdelhun ve Silahlanma Meselesi

Davanın Etem Menderes ile alakalı olan en önemli konularından biri olaylar esnasında yapılan silahlarla ilgilidir. Salih Coşkun Paşa bu konuda şahit sıfatıyla bilgi vermiştir. Salih Coşkun, aynı zamanda olaylar ve Etem Menderes'in bu olaylardaki duruşu ile alakalı olarak bildiklerini de anlatmıştır. Coşkun, Etem Menderes'in 28 Nisan günü, cumhurbaşkanının emriyle İstanbul'a giden Rüştü Erdelhun'u havaalanından geri çevirdiğini ve bunu aynı zamanda yanında gelen Cemal Gürsel'in de istediğini söylemiştir. Gürsel, Erdelhun'un bazı emirler vermek suretiyle örfî idarenin işlerini karıştıracağından endişe duyuyordu[211].

Ertesi gün, Etem Menderes'in Siyasal Bilgiler Okulu'na ateş edildiğini ve bazı öğrencilerin yaralandığını öğrendiğini söylediğini anlatan Coşkun, aynı zamanda heyecanlı olduğunu ve kendisini durumu öğrenmesi için olay yerine gönderdiğini ifade etmiştir. Coşkun, olay yerine giderek Örfî İdare Kumandanı Namık Argüç'ten olayı sorduğunu ve Argüç'ün kendisine öğrencilerin askerlere taş atması üzerine ateş ettirdiğini söylediğini anlatmıştır. Bununla birlikte yaralı olmadığını da söylemişti[212].

---

[209] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 3,* s.1905-1907.
[210] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 3*, s.1907.
[211] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1214.
[212] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1214-1215.

Olayların 30. gününde İstanbul Örfî İdare Kumandanlığı Kurmay Başkanı Tümgeneral Hıfzı Tümer'in kendisini arayarak acele olarak göz yaşartıcı bomba lazım olduğunu söyleyen Coşkun, bunu Etem Menderes'e bildirdiğini ve Etem Menderes'in de 10.000 adet göz yaşartıcı bomba yaptırılmasını emrini verdiğini ifade etmiştir. Coşkun, bunun üzerine KKK Ordu Donatım Dairesi Başkanlığı'na bu emri ilettiğini ve fakat göz yaşartıcı gazın olmaması nedeniyle olumsuz yanıt aldığını kaydetmiştir. Ancak bir gün sonra aynı yerden emniyet için gaz bombası yapılacağı bilgisi gelmişti. Coşkun, bundan başka Etem Menderes'in dört tane inzibat taburu teşkili için emir verdiğini de belirtmiştir. Söylediğine göre Mayıs'ın ilk günlerin de gerçekleşen bu teşkilat ile örfî idarede görevli olan birlikler geri alınıp vazifelerine iade edilecekti[213].

Salih Coşkun, Etem Menderes ile yaşanan olaylardan ve şiddet politikasından bahsettiklerini de sorgusunda anlatmıştır. İfadesine göre, Etem Menderes'e şiddet politikasının kardeş kavgasına sürükleyecek bir hal alacağını söylemişti. Bu sebeple Başbakana bu politikayı bırakmasını söylemesini istediğini belirtmiş ve bu sözleri Etem Menderes tarafından olumlu karşılanmıştı. Coşkun, Etem Menderes'in *"Ben de aynı fikirdeyim."* dediğini kaydetmektedir[214].

Coşkun, Harbiye yürüyüşü ile ilgili olarak da açıklama yapmış ve olayın olduğu sırada Kızılay'da Etem Menderes ve Muharrem İhsan Kızıloğlu ile birlikte yürüyüşü takip ettiklerini ifade etmiştir. Coşkun, bakanlığın emir subayı Adnan Çelikol'un geldiğini, Erdelhun'un Harp Okulu öğrencilerinin tutuklanması yönünde emir verdiğini ve Etem Menderes'in telefonla müdahaleyi durdurduğunu söylemiştir. Coşkun, daha sonra Kızıloğlu ile birlikte öğrencilerin yanına gittiklerini ve bu yürüyüşü neden yaptıklarını sorduklarını anlatmıştır. Bu sorunun karşılığında öğrenciler hiçbir siyasî maksatlarının olmadığını ve polisler tarafından dövülen bir albay için protesto yürüyüşü yaptıklarını söylemişlerdi[215].

Başkanın sorması üzerine Coşkun, 10.000 adet göz yaşartıcı bombayı emniyet için İstanbul Örfî İdare Kumandanlığı'nın istediğini belirtmiştir. Cop yapılması

[213] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1215.
[214] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1215.
[215] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1216.

konusu ise teşkil edilecek olan inzibat taburu içindi. Bunlardan üç tanesi İstanbul'da, bir tanesi ise Ankara'da bulunacaktı. Başkan, Coşkun'dan sonra Etem Menderes'e söz hakkı vermiştir. Etem Menderes, Coşkun'u doğrulamıştır[216].

Salih Coşkun'un sorgusu esnasında, Rüştü Erdelhun'un 26 Mayıs 1960 tarihli örfî idare emri yazısı da konu olmuştur. Bunun üzerine Erdelhun söz almış ve böyle bir emri yazdığını söylemiştir. Erdelhun, bu teşebbüse gerekçe olarak Ankara'daki örfî idarenin hükümete bağlı olduğunu, Genelkurmay'ın müdahale vaziyetinin olmadığını, ayın 26'sında bazı olayların olduğunu ve Adnan Menderes'in seyahate çıktığını göstermiştir. Söylediğine göre Adnan Menderes'e örfî idareye icabında emir vermek salahiyetinin kimde olacağını sorduğunda *"Siz verirsiniz"* yanıtını almıştı. Erdelhun, başkanın bu salahiyetin kanun mevzuatına uygun olup olmadığını sorması üzerine ise *"Bilmiyorum."* demiştir. Başsavcı, konuyu Adnan Menderes'ten sormak gerektiğini söylemiştir[217].

Adnan Menderes, olayın Erdelhun'un anlattığı gibi olduğunu ve Eskişehir'e hareket etmek üzereyken ayak üzeri kendisinden böyle bir salahiyet istediğini söylemiştir. Adnan Menderes, Erdelhun'un yazılı olarak istediği bu salahiyeti önce kabul etmiştir. Ancak sonradan düşündüğünü ve örfî idareye emir verme yetkisinin başbakanın değil Bakanlar Kurulu'nun salahiyeti dâhilinde olduğu için böyle bir belgeyi vermeyi uygun görmediğini söylemiştir[218].

Yazılı bir emir olmadığı anlaşılınca başkan tekrar Erdelhun'a dönmüş ve kendiliğinden bir emir vermiş olduğunu ifade etmiştir. Rüştü Erdelhun, bunun üzerine olayın şifahen olduğunu ve yazılı bir emir istediğini hatırlamadığını kaydetmiştir. Ancak Adnan Menderes bu söze itiraz etmiş; Erdelhun'un iyi hatırlamadığını, kendisinden yazılı bir belge istediğini, hatta bahsi geçen yazılı belgenin hazırlandığını ancak bunun mevzuat dışı olduğunu tetkik edince anladığını ve belgeyi imzalamadığını kaydetmiştir[219].

---

[216] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1217.
[217] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1217-1218, 1220.
[218] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1222.
[219] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 2,* s.1222-1223.

D. Davanın Sonucu

Davanın sonlarına doğru, 18 Nisan 1961'de yapılan 35. oturumda soruşturmanın genişletilmesine dair bazı dilekçeler konu olmuştur. Bu dilekçelerden üç tanesi Etem Menderes ile alakalıdır. Birincisi Adnan Menderes'in avukatı Burhan Apaydın'ın dilekçesidir. Bu dilekçede Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e yazmış olduğu 3 Mayıs tarihli mektubun tekrar okunarak sanıkların yeniden sorguya çekilmesi istenmektedir. Ancak başsavcı, açıklamasında bunu manasız olarak telakki etmiş ve Etem Menderes ile Adnan Menderes haricindeki sanıkların sorguları esnasında bu mektuptan haberdar olmadıklarını açıkladıklarını ifade etmiştir. Bir diğeri Hadi Hüsman'ın dilekçesinde geçmekte olup; Etem Menderes'in günlüğündeki 28 Nisan 1960 tarihinden sonraki notların okunması istenmektedir. Başsavcı, bu notların okunduğunu ifade ederek bu isteğe de olumsuz görüş beyan etmiştir. Üçüncüsü ise sanıklardan İsmail Küntay'ın olup; Etem Menderes'e yazdığını iddia ettiği ve durumun vehametini gösteren mektupların sorulmasını isteyen dilekçedir. Ancak başsavcı, gerek içerik olarak gerekse sonuca yapacağı katkı itibariyle bu talebi de reddetmiştir.[220] Öte yandan davanın 24 Nisan 1961'de yapılan 36. oturumunda, Adnan Menderes dilekçesini geri çekmiştir. Bu noktada Adnan Menderes'in avukatı ile ihtilafa düştüğü mevzu olmuştur. Duruşmada bir "ara karar" verilmiş, başkan bu taleplerin ve isteklerin yersiz olduğuna karar vermiştir[221].

20 Mayıs 1961 tarihli 41. oturumda Başsavcı Egesel, esas hakkındaki mütalaasını okumuştur. Olayların ve dava sürecinin bir özeti niteliğinde olan ve bu olayları hukukla ifade eden mütalaanamenin sonunda sanıklar ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Anayasayı ihlal ettiği ve ülkede karanlık bir devreyi başlattığı ileri sürülen 7468 sayılı kanunun içeriğinin tatbikine görevlendirilen Bakanlar Kurulu üyeleri, Adnan Menderes'in "dikta" idaresine iştirak etmekten ve bununla birlikte istifa hakları varken buna müracaat etmemelerinden dolayı suçlanmaktadır. Bundan başka Millî Savunma Bakanı Etem Menderes'in kendi alanına girmediği halde hâkimlere baskı yapmak açısından ve diğer bakanlarla birlikte Bayar ile Adnan

---

[220] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul- Ankara Olayları Davası 4,* Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2008, s.2982-3000. (Kısaltma: *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4*).
[221] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4,* s.3002-3009.

Menderes'in yanında bu fiilin tatbikçisi olduğu ileri sürülmüştür. Etem Menderes'in günlüğü hakkında da açıklama yapan başsavcı, her ne kadar son tutumları ağır bir şekilde eleştirir gibi görünse de durumun farkında olarak *"Anayasa dışı rejimin faaliyetini ve tatbikatını hükümet üyesi olarak benimsemek"* hareketini daha vahim bir suçluluk olarak değerlendirmiştir. Başsavcı, Etem Menderes'in Adnan Menderes ve Celal Bayar ile birlikte TCK'nun 146/1 maddesi gereğince cezalandırılmasını talep etmiştir[222].

Dava, 27 Temmuz 1961 tarihindeki 54. oturumda ise Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmiştir[223]. İstanbul- Ankara olayları davası kararının gerekçesinde, Etem Menderes'in de dâhil olduğu Bakanlar Kurulu üyelerinin anayasanın 46. maddesine uygun olarak her bakanın kendi bakanlığına ait işlerden sorumlu olmakla birlikte hükümetin genel siyasetinden ortak mesul olmalarının dikkate alındığı belirtilmiştir. İstanbul ve Ankara olaylarında işlenen suçlara iştirak ettiği kabul edilen Etem Menderes hakkında TCK'nun 64, 80, 450/5, 7, 8. bentlerine 62 delaletiyle 450/5, 7, 8. bentlerine ve 31, 33. maddelerine uygun olarak dava açıldığı ifade edilmiştir. Mütalaanamede de 7468 sayılı kanunun tatbikinde Bakanlar Kurulu sorumlu tutularak işlenen suçlara iştirak ettikleri iddia edilerek bütün bakanların TCK'nun 146/1. maddesi gereğince cezalandırılmaları talep edilmişti[224].

Gerekçede Etem Menderes'in soruşturma ve duruşmalardaki ifadelerinden de bahsedilmiştir. Etem Menderes, 27 Nisan günü mecliste toplanan Bakanlar Kurulu toplantısında olmadığını ve örfî idarenin ilanının kararını başbakandan öğrendiğini ifade etmişti. Ayrıca örfî idareyi istemediği halde subay ve astsubayların ihtiyaç seviyelerinin yükseltilmesi için uğraştığından istifa etmediğini söylemişti. Etem Menderes, 28 Nisan olaylarını Namık Gedik'ten öğrenmişti. Örfî idarenin ilanından sonra Erdelhun ve Gürsel ile konuşarak Fahri Paşa'yı İstanbul, Argüç'ü de Ankara kumandanlıklarına teklif etmişti[225].

---

[222] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4,* s.3050-3117.
[223] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4*, s.3240.
[224] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4,* s.3278-3279.
[225] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4,* s.3283.

Etem Menderes, Bayar'ın Erdelhun Paşa'yı İstanbul'a gönderme hadisesinden de bahsetmişti. Etem Menderes, örfî idare kumandanının icraatlarına engel olacağı düşüncesi ve Cemal Gürsel'in de isteğiyle Erdelhun'u Bayar'ın havaalanından geri çağırdığını ve fakat ertesi gün tekrar İstanbul'a gönderdiğini anlatmıştı. Söylediğine göre Erdelhun'un helikopter ile kıtaları teftişi dolayısıyla Fahri Paşa, vazifesine müdahale edildiği gerekçesiyle şikâyette bulunmuştu[226].

Bayar'ın ateş emri hakkında Salih Paşa'nın notlarında görülen hususta haberi olmadığını söyleyen Etem Menderes, Harbiye yürüyüşünün gecesi kendisinin de köşkte olduğunu, olayla ilgili bir tahkikat yapılabileceği neticesine varıldığını, kendisinin toplantıya geç gittiğini ve bu sebeple daha önce konuşulanları bilmediğini kaydetmişti. Ayrıca Erdelhun Paşa'nın Harbiye ile ilgili sözlerini duymamış ve bu konuda kimseye emir vermemişti. Karar gerekçesine 3 Mayıs tarihli mektup da girmiştir. Buna göre Etem Menderes'in mektubu açıklamayı mahzurlu gördüğünü ve bundan sadece Adnan Menderes'e bahsettiğini söylemesi üzerinde durulmuştur[227].

IV. ETEM MENDERES'İN YARGILANDIĞI DİĞER DAVALAR

A. Görevi Kötüye Kullanma Davaları

1. İstanbul'da Bazı Askerî ve Kamu Binalarının Yıktırılması İle İlgili Açılan Kamu Davası

Etem Menderes'in Adnan Menderes ile birlikte yargılandığı davanın konusu İstanbul'daki bazı askerî ve kamu binalarının usulsüz olarak yıktırılmasıydı. Bahsi geçen askerî binalar, İstanbul Harbiye Mektebi binasının ön cephesi, radyo evine bakan eski Sipahi Ocağı ve İstanbul Kumandanlığı binasının tamamı ile Ertuğrul Kışlaları'nın tamamıdır. Askerî binalar, başbakanın şifahî emriyle İstanbul'un imarı ve Yıldız- Zincirlikuyu hattında yapılan yol için yıktırılmışlardı.

Konu ile ilgili soruşturma, 1. Ordu ve Örfî İdare Kumandanı Korgeneral Cemal Tural'ın Yüksek Soruşturma Kurulu'na 27 Mart 1961 tarihinde gönderdiği resmî yazı üzerine başlatılmıştır. Buna göre, hiçbir kanunî dayanağı olmayan yıkım

[226] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4,* s.3283.
[227] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 4,* s.3283-3284.

işlerinin sorumlusu başbakan ve millî savunma bakanı hakkında yasal takibat yapılması istenmişti[228].

Etem Menderes, 26.5.1961 tarihinde verdiği ifadede dönemin millî savunma bakanı olarak konuyla hiçbir iştirakinin ve herhangi bir talimatı olmadığını söylemiştir. Bu hadisede yapılan işlemler, belediye, İçişleri, Maliye ve Bayındırlık Bakanlıkları dairelerini ilgilendirmekteydi. Bu binaların yıkılmasından dolayı ancak tahliyesi işinin kendilerine tebliğ edilmiş olabileceğini de eklemiştir. Askerî ekiplerin de sadece başbakanın emriyle çalıştıklarını belirtmiştir[229].

Etem Menderes'in ifadesi incelendiği zaman bahsi geçen hadiseyi tam olarak hatırlamadığı ya da öyle görünmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira 15 Nisan 1958 tarihinde İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı'na göndermiş olduğu yazıda Etem Menderes, *"Harbiye binası ön cephesinin imar faaliyetleri bakımından yıkılması Vekâletçe de uygun görülmüştür"* demekteydi[230]. Yine Etem Menderes imzasıyla belediyeye gönderilmiş 30 Temmuz 1958 tarihli resmî yazıda, Harbiye binasının ön cephesinin yıkılmasının tamamlandığı yazmakta ve buranın tamirinin belediyece yapılması isteniyordu[231].

Öte yandan Adnan Menderes'in ifadesinde söyledikleri esas itibariyle meseleyi daha müphem bir duruma getirmiştir. Adnan Menderes, binanın yıktırılması için emir verip vermediğini hatırlamadığını; şayet verdiyse bu işin başta belediye olmak üzere ilgili kurumlarca gerekli formaliteleri uygulayarak yerine getirmeleri lazım geldiğini ifade etmiştir. Bu yüzden bahsi geçen mevzuda herhangi bir sorumluluk kabul etmiyordu[232].

Sorgulaması yapılan hemen hemen bütün şahitler yıkımın mevzuata uygun olmadığını söylemişlerdir. Yıkım olayını anlatan şahitlerden Birinci Ordu İstihkâm Kumandanı Ragıp Turgay'ın ise ayrı bir önemi vardır. Etem Menderes günlüğünde

---

[228] MSB Batı Bölgesi İnşaat Emlak Grup Kumandanlığı tarafından gönderilen yazı için bkz. *BCA*, 10 900.315.980.1, s.182; Aynı yazı, MSB'na da gönderilmiştir. MSB bu yazıyı 24 Nisan'da YSK'na gönderir. *BCA*, 10 900.315.980.1, s.179- 180.
[229] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.154.
[230] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.241, 261.
[231] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.253.
[232] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.155.

Ragıp Turgay'dan bahsetmektedir. Etem Menderes, 25 Mayıs 1958 tarihli notunda şu şekilde yazmaktadır: *"Birinci Ordu İstihkâm Başkanı Tuğ. Ragıp Paşa'nın İstanbul imar işlerini, alışmış bir halde takip ve tanzim ettiği için şimdilik başka yere nakledilmemesini, Muzaffer Bey vasıtasıyla telefonla İstanbul'dan söyledi*[233]*."* Bu not, Turgay'ın sadece İstanbul imar işleri ile doğrudan ilgilenmesini değil aynı zamanda Etem Menderes ile dolaylı da olsa bağlantı durumunda olduğunu açıkça göstermektedir. Bahsi geçen Muzaffer Bey'in kimliği ise net değildir.

13 Haziran'da Hâkim Gani Altaş'ın huzurunda yapılan gizli celsede Mithat Akçakoca, 3. Kolordu Kumandanı iken ordu kumandanlığından gelen emirle Ertuğrul Kışlaları'nı yıktırdıklarını söyler. Adnan Menderes'in emir vermesi meselesi ise aldığı duyumlardan ibaretti. Öte yandan Akçakoca, Harbiye Kışlası ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi vermekteydi. Adnan Menderes'in ya da Etem Menderes'in kendilerine doğrudan emir vermediklerini, vilayete bildirdiklerini ve vilayetle temas işini Ragıp Turgay'ın yürüttüğünü ifade etmiştir. Akçakoca'ya göre, bütün yıkım işleri Adnan Menderes'in emirleri çerçevesinde gerçekleşmişti. Ayrıca Ragıp Turgay'a bizzat emirler verdiğini de işitmişti[234].

1 Temmuz günü ifade veren Dilaver Argun, esas itibariyle başbakandan doğrudan emir aldığını söyleyen ilk şahittir. Zira *"Planın tatbiki sırasına gelince bu emir dâhilinde muamele yapılmasını ordu müfettişliği nezdinde takip etmeme de sabık başvekil emretmişti"* demesi bunu açıklıyordu. Argun da ordu müfettişliğine yazılı olarak duyurmanın doğru olacağı düşüncesi ile emir yazısı[235] yazmıştı[236]. "Devlet işi yazıyla yürür" düsturundan hareket ederek Argun'un bu sayede kendisini de sağlama almaya çalışmış olduğu anlaşılmaktadır.

Etem Menderes ile Adnan Menderes'in suçlu bulunup YAD'na intikal eden dava, aylar sonra 23.2.1963 tarihinde 218 sayılı Af Kanunu'nun çıkması üzerine

---

[233] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/54.
[234] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.144-145.
[235] 28.8.1957 tarihli ve 1. Ordu Müfettişliği'ne gönderilmiş olan yazı Harbiye Mektebi ile alakalı olup; yazının sonunda *"Yüksek emirlerini saygılarımla rica ederim"* şeklinde yazmaktadır. *BCA*, 10 900.315.980.1, s.128, 246, 276.
[236] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.124.

dosya tekrar gündeme gelir[237]. Netice itibariyle söz konusu suç eyleminin af kapsamına girdiğinden 20 Mart 1963 günü toplanan mahkeme, bu görüşe uygun hareket etmiş ve davanın TCK'nun 97. maddesi gereğince ortadan kaldırılmasına karar vermiştir[238].

2. Deniz Motoruna Yapılan Tekne ile İlgili Açılan Kamu Davası

Etem Menderes'in 1958 yılında Gölcük Deniz Fabrikaları'na emir vermek suretiyle kendi şahsına ait bir tekne yaptırarak görevini kötüye kullanması konusundaki tahkikat, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Koramiral Zeki Özak tarafından başlatılmıştır[239]. Etem Menderes'ten sonra ikinci sanık Tümamiral A. Kaynar'dır[240].

Etem Menderes'in sorgusu, Yassıada'da 5.9.1960 tarihinde saat 16.00'da yapılmıştır. Etem Menderes, Kabil Elçisi olan akrabası Talat Bender'in 4-5 sene kadar önce Amerika'dan oğluna hediye gönderdiği deniz motoru için bir tekne yaptırmak konusunda Tümamiral Kaynar'dan fikir almak için bir görüşme yaptığını söylemiştir. Ancak bahsi geçen teknenin Gölcük Deniz Fabrikaları'nda yapılmasını teklif edenin kendisi değil Kaynar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, tekne bedelinin de mecliste olan döner sermaye kanunu ile sonradan ödenebileceği konusunda Kaynar ile mutabık kalmışlardı. Bununla birlikte teknenin bir an önce yapılması için emir vermediğini ve Amiral Fahri Korutürk'le konuşmadığını da sözlerine eklemekteydi. Öte yandan teknenin yapımından sonra birkaç defa borcunun ne olduğunu Kaynar'a sormuş ancak henüz hesabın yapılmadığı şeklinde bir cevap almıştı[241].

Adnan Kaynar'ın sorgusu, İstanbul 1. Ordu Asliye Mahkemesi'nde yapılmıştır. Kaynar'ın ifadesinde Etem Menderes'inki ile örtüşen ve ayrışan noktalar vardır. Etem Menderes'in kendisini makamına çağırarak bu konudan bahsettiğini söyleyen amiral, Etem Menderes'e böyle bir teknenin Gölcük'te yapılabileceğini söylemişti. Ancak Kaynar'ın sözleri bu noktada enteresandır. Çünkü arkasından bir teklif gelebileceğini tahmin etmeden böyle bir şeyi söylediğini ifade etmiştir. Öte yandan,

---

[237] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.5.
[238] *BCA*, 10 900.315.980.1, s.1-3.
[239] *BCA*, 10 900.310.964.3, s.171.
[240] *BCA*, 10 900.310.964.3, s.170.
[241] Etem Menderes, teknenin İzmir Çeşme'de Ortopedist Fahri Bayraktar'ın evinde olduğunu söylemiştir. Etem Menderes'in ilk ifadesi için bkz. *BCA*, 10 900.310.964.3, s.150.

tekne bedelinin döner sermaye kanunu ile ödenmesi fikrini de yine Etem Menderes ortaya atmıştı. Amiral, bu konuyu Fahri Korutürk'e bizzat anlattığını ve kendisinin de uygun bulduğunu belirtmiştir. Tekne bedelinin ödenmemesi konusunu ise bahsi geçen kanunun çıkmasının gecikmesine bağlıyordu[242].

Fabrika genel müdürü Tuğamiral Namık Taçkın ifadesinde, Albay Kadir Sekman ile kendisinin her türlü itiraz ve mukavemetine karşın Adnan Kaynar'ın ısrarları ile bu teknenin yapıldığını teferruatıyla anlatmıştır. Ayrıca kanun henüz meclisten çıkmadığı için tekne Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı içinmiş gibi evrak düzenlenmişti[243]. Kadir Sekman ise ifadesinde teknenin Etem Menderes'e hediye edileceğine dair dedikodular işittiğini anlatmıştır[244].

Genelkurmay tarafından yapılan tahkikatın neticesinde; emekli amiraller Adnan Kaynar ve Namık Taçkın'ın Etem Menderes'in suçuna iştirak ettikleri anlaşılmış ve kanun gereği dosyanın Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanlığı'na gönderilmesine karar verilmiştir[245]. Bu tarihten sonra YSK, soruşturmayı derinleştirmiş ve sanık ile şahitleri tekrar dinlemiştir. Şahısların bu süreçte önceki ifadelerine benzer şekilde konuştukları anlaşılmaktadır.

Soruşturmanın sonunda, Etem Menderes'in yaptığı fiil ve hareket suç, Adnan Kaynar'ın ise doğrudan bu suça iştirak ettiği kanaatine varılmıştır. Diğer bir sanık olan Namık Taçkın'ın ise Döner Sermaye Kanunu çıkmadan böyle bir siparişin alınamayacağını Kaynar'a söylemesi ve teknenin Ege Üs Kumandanlığı'na tesliminde ayniyat ve istek gönderme belgelerini talep etmiş olması, bu olayda iyi niyetini göstermekteydi. Bu sebepten muhakemesinin sonlandırılmasına; Etem Menderes ve Kaynar'ın ise ilgili kanun maddeleri gereğince duruşmalarının YAD'nda yapılmasına karar verilmiştir[246].

Anayasa mahkemesine intikal eden dava, bir yıla yakın bir süre beklemede kalmıştır. 23.2.1963 tarihinde çıkan 218 sayılı Af Kanunu ile diğer davalar gibi

---

[242] 6.9.1960 tarihli sorgu zaptı için bkz. *BCA*, 10 900.310.964.3, s.147-148.
[243] *BCA*, 10 900.310.964.3, s.145.
[244] *BCA*, 10 900.310.964.3, s.56.
[245] 30 Eylül 1960 tarihli Salahiyetsizlik Kararı için bkz. *BCA*, 10 900.310.964.3, s.140.
[246] *BCA*, 10 900.310.964.3, s.77-79.

tekrar gündeme gelmiştir[247]. Anayasa mahkemesi, 16.3.1963 tarihinde davayı görüşmek üzere Sünuhi Arsan'ın başkanlığında toplanmıştır. Yapılan muhakemenin sonunda, 218 sayılı Af Kanunu kapsamında konu ele alınmış; Etem Menderes ve Adnan Kaynar hakkında açılan kamu davasının ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir[248].

3. Deniz Motoruna Yapılan Kızak ile İlgili Açılan Kamu Davası

Etem Menderes'in, oğluna ait deniz motoruna kızak yapılması için Deniz Kuvvetleri Ege Üs Komutanlığı'na emir vermek suretiyle görevini kötüye kullandığı meselesi, Ege Üs Kumandanlığı'nın ikmal ve demirbaş teftişi sırasında ortaya çıkmıştır. 71 No. Deniz Teftiş Kurulu Başkanlığı'ndan Ege Üs Kumandanlığı'na gönderilen 20 Ocak 1961 tarihli raporda; Muhafız Takım Kumandanlığı'na ait 2 çifte botun tamirine ait keşifname için kuruşlu belge ile piyasadan alınmış olan malzemenin usulsüz olarak Etem Menderes'in oğluna ait yelkenli sandalın tamirinde ve bir kızak yapılmasında kullanıldığının bildirildiği yazmaktadır. 71 No. Dz. Tf. Krl. Başkanı Doğan Ülkan tarafından gönderilen bu raporda, yapılan işin usulsüzlüğü maddeler halinde açıklanmaktadır. Buna göre, Muhafız Takım Kumandanlığı'na ait 2 çifte bot 1958 mali yılı teftişinde hurdaya çıkarıldığı için, keşifname ve malzeme var olmayan bir bot için kullanılmıştır. Ayrıca 11.7.1959 tarihli keşifnamede ambardan çıkarılan malzeme ile bir bot kızağı yapılarak Çeşme'ye gönderildiğinin kurula bildirildiği ve yapılan teftişle bu durumun tespit edildiği belirtilmektedir[249].

Askerî mahkemeye intikal eden olayla ilgili şahitlerin dinlenmesinden sonra Etem Menderes'in bu iş için Tuğamiral Vedat Burak'a emir verdiği ortaya çıkmıştır. Ancak ifadelerin en ilginç noktası işin yapılabilmesi için sahte evrak tanzim edilmesiydi. Teknenin tamir ve tadili için ambarda malzeme bulunmamasından dolayı bunların temini için sahte belge düzenlenmişti[250].

---

[247] 6.3.1963 tarihli yazı için bkz. *BCA*, 10 900.310.964.3, s.4.
[248] *BCA*, 10 900.310.964.3, s.1-3.
[249] Rapor hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.308.958. 2, s.33.
[250] *BCA*, 10 900.308.958.2, s.83.

Etem Menderes'in sorgu zaptı, 1 Mart 1961 tarihli yazı ile Yassıada Garnizon Kumandanlığı'ndan 4 No'lu Soruşturma Kurulu'na gönderilmiştir[251]. Hâkim Kıdemli Yzb. Cemal Algan'ın huzuruna 1 Mart 1961 Çarşamba günü saat 16.15'te sorgu odasına alınan Etem Menderes'in ifadesi şöyledir: *"Talimatta zikredildiği üzere ben Ege Üs Kumandanı bulunan Vedat Burak'a bu hususta herhangi bir emir vermedim. Böyle bir hadiseden de malumatım yoktur. İfadem bundan ibarettir[252]."*

Dava ile ilgili en önemli sanıklardan birisi olan Ege Üs Kumandanı Vedat Burak'ın sorgusu da aynı tarihte yapılmıştır. Vedat Burak, verdiği ifadede olayı teferruatıyla ve diğer şahitlerin söylediklerinin eksik noktalarını tamamlar nitelikte anlatmıştır. 1958 yaz başlarında Gölcük'ten Başaran Gemisi ile gelen motordan bahsetmiş; Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı'ndan aldığı emri yerine getirdiğini söylemiştir. Yazılı emrin içeriğine göre bu motor, Etem Menderes'e teslim edilecekti. Burak, motorun geldiğini Etem Menderes'in kayınpederine bildirdiklerini ifade ederek, kendisinin gelip motoru gördüğünü ve denizden Çeşme'ye götürülmesini istediğini belirtir. Ancak motor çok küçük olduğu için denizden değil karadan bir araç ile götürülmüştür[253].

Vedat Burak, kızak yapımı meselesinde de aldığı emre uzun süre mukavemet ettiğini ifade etmiştir. Etem Menderes'e kızağın ancak lastik tekerlekle olacağını ve bunu imal edemeyeceklerini söylemişti. Karşılığında da *"Peki Vedat Paşa bunları temine uğraşırım"* cevabını almıştı. Burak daha sonra Etem Menderes'in yaveri ve kayınpederinin de ayrı zamanlarda gelerek aynı isteği yinelediklerini, kendisinin ise malzeme konusuna dikkat çektiğini anlatır. Nihayet bir gün Etem Menderes'in havacı yaveri Binbaşı Turgut iki adet lastik tekerlek getirir. Vedat Burak bundan sonra daha fazla itiraz edemez. Burak ayrıca kızak için kumandanlığa ait olmayan denizden çıkarılmış kalas ve hurdalık demir kullanılması düşüncesiyle hareket ettiğini söylemiştir[254].

---

[251] *BCA*, 10 900.308.958.2, s.66.
[252] *BCA*, 10 900.308.958.2, s.38.
[253] *BCA*, 10 900.308.958.2, s.45.
[254] *BCA*, 10 900.308.958.2, s.46.

Konu ile ilgili gerekli sorguların yapılmasından sonra 4 No'lu Soruşturma Kurulu bir rapor hazırlamıştır. 21 Mart 1961 tarihli bu raporda *"görevi suistimal ve sahte resmi evrak tanzimi"* suçundan sanık Etem Menderes ve diğer sanıkların isimleri yazmakta, olayın özeti ve safhaları anlatılmaktadır[255]. YSK dosyayı incelemiş ve yapılan toplantı neticesinde davanın YAD'na açılmasına karar vermiştir[256]. Daha sonra anayasa mahkemesine intikal eden dava, 218 sayılı Af Kanunu kapsamına girdiğinden 16.3.1963 tarihinde yapılan toplantıda TCK 97. madde gereğince ortadan kaldırılmıştır[257].

4. Trakya'daki Çiftlik Yolunun Askerî Araçlarla Yapılması ile İlgili Açılan Kamu Davası

Etem Menderes'in ortağı olduğu ve Büyükçekmece'de bulunan Süt Hayvanları ve Süt Sanayi şirketi ile ilgili açılan davanın konusu bir ihbar yazısı ile ortaya çıkmıştır. 13 Haziran 1960 tarihli ve isimsiz olarak gönderilen ihbar yazısında, 1956 yılında kurulan ve 1.000.000 TL sermayesi olan şirketin 1958'de Ziraat Bankası'ndan 6.500.000 TL kredi alarak anonim şirket haline geldiği yazıyordu. Şirket, Danimarka ve Hollanda'dan inek ithali ve süt tesisleri kurmak maksadına dayanmıştı. Ayrıca çiftliğin Hadımköy asfaltından itibaren 7,5 km.lik yolunun 1959 senesinde askerî araçlarla 7 m genişliğinde yapıldığı, yol sonundaki *"staplize"* için askerlerin çalıştırıldığı ve yalnız benzin masraflarının şirket tarafından ödendiği belirtiliyordu. İhbarda yolun Korugan Yolu namı altında yapıldığı söylenmişti. Yazının sonunda ise şirketin mesul müdürü Safa Camcıgil'in adı ve telefon numarası yazmakta ve yapılan yolsuzlukla ilgili ifade verebileceğini bildirdiği belirtilmekteydi[258].

Konu bundan sonra Maliye Bakanlığı'na intikal etmiş, Camcıgil'in ifadesi alınmış ve bir rapor hazırlanmıştır. Çiftlik yolunun askerî araçlarla yaptırıldığı meselesi Camcıgil'in ifadesi ile doğrulanmıştır. Selim Yatağan'ın müracaatı ve Etem Menderes'in verdiği emir ile bu olay gerçekleşmişti. Raporun sonunda Etem

---

[255] 237/196 no.lu rapor için bkz. *BCA,* 10 900.308.958.2, s.27-28.
[256] 774/824 sayılı Zeyil Karar ve kurul üyelerinin isimleri için bkz. *BCA,* 10 900.308.958.2, s.95.
[257] *BCA,* 10 900.308.958.2, s.1-3.
[258] *BCA,* 10 900.307.955.2, s.61.

Menderes ve Selim Yatağan'ın kendi şahsî menfaatleri için nüfuz ve salahiyetlerini kullandıkları neticesi çıkmaktaydı[259].

Etem Menderes ve Selim Yatağan'ın sorgusu 14.9.1960 tarihinde Salim Ertem'in başkanlığında yapılmıştır. Etem Menderes ifadesinde, Hadımköy ve civarındaki köy yollarının askerî araçlarla yapıldığı esnada 7,5 km.lik çiftlik yolunun da -anayolla ilgili olduğundan- yapıldığını söylemiştir. Bu sebeple askerî vasıtaların çiftlik yolunun yapımı için gönderilmediğine dikkat çekmiştir[260].

Etem Menderes'in günlüğüne bakıldığında şirketle ilgili böyle bir hadiseden hiç bahsetmemektedir. Şirketin adının açık bir şekilde sadece birkaç yerde geçtiği görülmektedir. Bunlardan biri olan 20 Kasım 1959 tarihli notunda şirketin diğer hissedarlarından Ekrem Çiftçi[261] ve Selim Yatağan ile yapmış olduğu görüşmeyi yazmış ve *"bizim süt sanayi şirketi"* ifadesini kullanmıştır[262]. Bir diğeri ise 23 Mayıs 1959 tarihli notudur. Etem Menderes, Çiftçi ve Yatağan ile birlikte Ziraat Bankası'na gittiklerini ve şirket işini konuştuklarını yazmıştır[263]. Etem Menderes'in bu notlarından şirketin ortaklarından belirli birkaç kişiyle birlikte para ve iş durumunu takip ettikleri anlaşılmaktadır.

Ağrı Milletvekili Selim Yatağan'a gelince, kurucularından olduğu şirketin Ankara, İstanbul ve İzmir'de süt ve et ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulduğunu ancak 1959 yılına kadar hiç kâr elde edemediklerini anlatmıştır. Bundan sonra özel sektör kuruluşu olan şirkete Ziraat Bankası'nın iştirakiyle kamuya açılmasını sağladıklarını ifade etmiştir. Bahsi geçen yolun ise Ziraat Bankası'nın Millî Savunma Bakanlığı'na yazmış olduğu yazı neticesinde yapıldığını ve kendisinin bu işle alakası olmadığını belirtmiştir[264].

---

[259] İsimsiz ihbarda geçen ve Camcıgil'in yolsuzluklar hakkında bilgi vereceği şeklindeki ifadesi zabıt varakasında dördüncü soruda sorulmuş; ancak bu tarz bir ifade alınmamıştır. *BCA*, 10 900.307.955.2, s.51-53.
[260] *BCA*, 10 900.307.955.2, s.35.
[261] Camcıgil'in verdiği ortaklar listesinde, Ekrem Çiftçi'nin 300.000 olarak taahhüt ettiği sermayenin tamamını ödediği görülmektedir. *BCA*, 10 900.307.955.2, s.57.
[262] Bu görüşmede, Çiftçi ve Yatağan, Menderes'e ismi net okunamayan birisinin şirketi istismar ettiğini ve akrabalarını göreve yerleştirdiğini söylemişlerdi. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/8.
[263] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/75.
[264] *BCA*, 10 900.307.955.2, s.36.

2 No.lu Kurul'un yapmış olduğu bu araştırmadan sonra soruşturma bir müddet askıda kalmıştır. 1961 yılı başı itibariyle hız kazanan dava, YSK'ndan YAD'a gönderilmiştir. Daha sonra anayasa mahkemesine intikal eden dava, 23.2.1963 tarihinde çıkan 218 sayılı Af Kanunu kapsamında değerlendirilmiş ve TCK'nun 97. maddesi gereği ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir (16.3.1963)[265].

5. Telefon Masraflarının Kara Kuvvetleri Bütçesinden Ödenmesi ile İlgili Açılan Kamu Davası

Etem Menderes'in şahsî menfaati ile ilgili açılan görevi kötüye kullanma davalarından biri de Çeşme'deki evinde bulunan 30 No.lu telefona ait ücretleri Kara Kuvvetleri bütçesinden ödetmesi ile alakalıdır. Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'nda 11 Ağustos 1960 tarihinde yapılan inceleme sonucu konu ile ilgili tutanak tutulmuştur. Buna göre Etem Menderes'in Çeşme Ilıcaları'nda bulunan 30 No.lu telefon için ödenmiş olan miktarlar ile fatura tarih ve numaraları belirtilmekteydi. Toplamda 1.762.29 lira olan bu ücretler her seferinde Vekâlet Hususî Kalem Müdürlüğü'nden tasdik ettirildikten sonra ödenmişti. Tutanakta ayrıca Etem Menderes'in Ankara'daki evinde tahsis edilmiş olan 29740 No.lu telefonun faturalarının[266] da Ankara Şehri 876 No.lu telefon kanununa göre ödendiği de ifade edilmiştir[267].

Etem Menderes'in ifadesi, Yassıada'da 27 Ekim 1960 günü alınmıştır. Etem Menderes, 1958 yılı başında ikinci kez millî savunma bakanı olduğu dönemde Çeşme'deki evinde bulunan 30 numaralı telefonla özel ve resmî konuşmalar yaptığını söylemiştir. Telefonun PTT'ye olan borcunu tespit ettirmiş ve bu borcun tamamının özel konuşmalara ait olmadığını görmüştü. Bu sebepten borcunu şahsî ve resmî olarak ikiye ayırmıştı. Şahsî kısmın kendisi tarafından ödendiğini hatırladığını söyleyen Etem Menderes, resmî kısımla ilgili ise "*Muhtemelen Kara Kuvvetleri'nden ödendiğini zannediyorum. Şayet PTT'nin tebligatı doğruca bana yapılsaydı borcun tamamını ben öderdim."* şeklinde muğlâk bir ifade kullanmıştır.

---

[265] *BCA*, 10 900.307.955.2, s.1-2;5;6-9.
[266] 29740 No.lu telefonun 1958-1959-1960 yıllarına ait bazı fatura bilgilerinin yazılı olduğu belge için bkz. *BCA*, 10 900.312.969.4, s.38.
[267] Vekâlet Soruşturma Kurulu adına, Nazmi Yavuzalp'in isteği üzerine tanzim olunan tutanak ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.312.969.4, s.35.

Etem Menderes, bu meselede yaveri Adnan Çelikoğlu'nun bilgi sahibi olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlamıştır[268].

Şahitlerden emir subayı Kurmay Albay Adnan Çelikoğlu'nun ifadesi önem arzetmektedir. Albay, Etem Menderes'in Çeşme'deki evinde olduğu zamanlar resmî konuşmaları oradaki telefonla yaptığını söylemiştir. Kendisi ile diğer emir subayı Turgut Yazgan'ın böyle zamanlarda İzmir'de kaldıklarını ve Etem Menderes ile irtibatı yine bu telefonla yaptıklarından bahisle faturaların hazineden ödenmiş olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir[269].

Soruşturma ile ilgili şahitlerin ifadelerinden başka önemli bir husus da Etem Menderes'in bahsi geçen fatura tarihlerinde Çeşme'de bulunup bulunmadığı idi. Bu sebeple kurul, 17 Ocak 1961 tarihinde Millî Savunma Bakanlığı'na resmî bir yazı yazmıştır. Yazıda, Etem Menderes'in 1.6.1959 tarihinden 31.10.1959 tarihine kadar izinli olup olmadığı; izinli ise bu iznini Çeşme'deki evinde geçirip geçirmediği sorulmuştur[270]. Bakanlığın gönderdiği 26 Ocak tarihli cevap yazısı ise esasen davanın akıbetini belirleyecek mahiyetteydi. Çünkü Etem Menderes'in söz konusu tarihlerde izinli olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmadığı yazıyordu[271].

Ancak Etem Menderes günlüğünde İzmir'e ve Çeşme'ye gittiğinden bahsetmektedir. 4 Temmuz'da uçak ile İzmir'e, oradan da Çeşme'ye geçmişti. Etem Menderes, 15 Temmuz'a kadar Çeşme'de kalmış; günübirlik olarak İzmir'e gidip gelmişti. Ayrıca bu sırada pek çok sosyal ve resmî ortamlara da katılmıştı[272]. Yine ayın sonunda 31 Temmuz'da uçakla İzmir'e gittiğini yazmıştır. Bu gidişinde ise Çeşme'de yalnız bir gün kalmış ve 2 Ağustos günü dönmüştü. Etem Menderes'in Ağustos ayında da İzmir'e bir seyahati var. 7-8-9 Ağustos tarihlerinde Çeşme'de

---

[268] *BCA*, 10 900.312.969.4, s.30.
[269] Turgut Cemal Özdöl'ün yaptığı gizli tahkikat ile ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.312.969.4, s.28.
[270] Suphi Örs imzalı resmî yazı için bkz. *BCA*, 10 900.312.969.4, s.27.
[271] *BCA*, 10 900.312.969.4, s.26.
[272] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/56, 5/55, 5/54, 5/53, 5/52, 5/51.

kalmış ve 10 Ağustos günü Ankara'ya dönmüştü[273]. Anlaşılan Etem Menderes, bu faaliyetleri resmî bir izinle yapmamıştı.

YSK'ndan YAD'a ve sonrasında anayasa mahkemesine giden dava konusu af kapsamına dâhil kabul edilmiştir. Anayasa mahkemesi, 18.3.1963 tarihinde yaptığı toplantıda kamu davasının ortadan kaldırılmasına oybirliğiyle karar vermiştir[274].

6. Parti İşleri İçin Askerî Uçak Tahsis Edilmesi İle İlgili Açılan Kamu Davası

Etem Menderes'in DP içindeki hizipleşmeyi yerinde halletmesi için Elazığ'a gitmek üzere İçişleri Bakanı Namık Gedik'e askerî bir uçak tahsis etmesi meselesinin Millî Savunma Bakanlığı'nda anlaşılması üzerine, bakanlığın Soruşturma Kurulu Başkanlığı tarafından bir tahkikat yapılmıştır. Neticede merhum Namık Gedik ile DP İdare Kurulu üyelerinden Samet Ağaoğlu ve Emin Kalafat'ın 4 Şubat 1960 günü 12. Hava Ulaştırma Üs Kumandanlığı'na ait C-47 tipi uçakla Elazığ'a gittikleri ve 6 Şubat 1960 günü yanlarına Elazığ DP İl Başkanı Ömer Sanaç ile Abit Sakıtlar'ı da alarak Ankara'ya döndükleri anlaşılmıştı. Bakanlık, konuyu anlatan yazıyı delilleriyle birlikte 20 Eylül 1960 tarihinde Merkez Soruşturma Kurulu Başkanlığı'na bildirir[275].

Tahkikat evrakında, Elazığ Milletvekili Fahri Karakaya'nın bu konuyla ilgili 12.2.1960 tarihinde TBMM'ne vermiş olduğu soru önergesi vardı. Orduya ait askerî bir uçağın siyasî işler için kullanıldığından haberi olup olmadığı ve herhangi bir kanunî takibat yapılıp yapılmadığı MSB olan Etem Menderes'ten soruluyordu. TBMM Reisi Vekili, bu önergeyi MSB'na 6 Nisan 1960 tarihinde iletmişti[276].

Fahri Karakaya'nın ifadesi 18.11.1960 tarihinde alınmıştır. CHP eski milletvekili Karakaya, 4 Şubat 1960 tarihinden sonra Elazığ'a gittiğini ve konuyu orada öğrendiğini anlatmıştır. Karakaya, Gedik'in Elazığ'a gitmeden önce dönemin valisine talimat vererek işi halletmesini istediğini, ancak valinin bunu başaramadığını

---

[273] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/39, 5/38, 5/37.
[274] Sünuhi Arsan'ın başkanlığında yapılan toplantı hakkında bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.312.969.4, s.1-3.
[275] MSB Fahri Özdilek imzalı resmî belge için bkz. *BCA*, 10 900.306.948.1, s.94.
[276] *BCA*, 10 900.306.948.1, s.101-102; *TBMMZC*, 11. Dönem, Cilt 13, 6 Nisan 1960, s.58.

söylemiştir. Bir diğer ayrıntı ise, Gedik ve beraberindekilerin tarafları sakinleştirmek için tehdit, tazyik, rica ve menfaat teklifi gibi her yolu denediklerini belirtmesiydi. Karakaya, o dönemdeki belediye meclisinin bütün üyelerini ve bunların dışında birkaç kişiyi daha şahit olarak göstermiştir. Bu konuda TBMM'ye sözlü soru verdiğini söyleyen Karakaya, herhangi bir cevap alamadığını da vurgulamıştır[277]. Gerçekten bu sözlü soru önergesinin gündeme alınmadığı için Etem Menderes tarafından cevaplandırılmadığı Millî Birlik Komitesi ile kurulun yapacağı bir yazışmadan sonra netleşecektir[278].

Etem Menderes, Samet Ağaoğlu ve Emin Kalafat'ın ifadeleri 26.11.1960 tarihinde alınmıştır. Etem Menderes sorgusunda öncelikle böyle bir uçak tahsisini hatırlamadığını söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Ancak Hava Kuvvetleri'nin uçaklarının bu şekilde bir talep üzerine tahsis edilmesinin talimata bağlı bir gelenek olduğunu ve bu olayın da kendisine başbakan ya da içişleri bakanından gelmiş olabileceğini söylemiştir. Etem Menderes, bahsi geçen uçağın ne sebeple seyahat ettiğini de bilmediğini söylemiş ve şöyle demişti: "*Millî Müdafaa Vekili olarak bilemezdim ve söylenmezdi*[279]*.*"

4 No.lu Kurul yaptığı araştırmanın neticesinde kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporda gerek resmî kurumlardan elde edilen belgeler ve gerekse konu ile alakalı kişilerin vermiş oldukları ifadelere dikkat çekilmiştir. Sonuç itibariyle, Etem Menderes'in kendi imzasını taşıyan talimatın 3. maddesinin (d) fıkrasının aykırı davranarak İçişleri Bakanı Namık Gedik, Samet Ağaoğlu ve Emin Kalafat'a askerî uçak tahsis etmekle bakanlık görevini kötüye kullandığı tespit edilmişti. Raporda Etem Menderes'in ifadesi eleştirilmiş, MSB olarak böyle bir talebin nedenini bilmesinin imkânsız olduğunu söylemesi konumu itibariyle yersiz ve dayanaksız bulunmuştu. Ağaoğlu ve Kalafat'ın ise parti işlerini halletmek üzere askerî bir uçakla seyahat etmeleri Etem Menderes'in suçuna iştirak olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple Etem Menderes'in TCK'nun 240. maddesi, Ağaoğlu ve Kalafat'ın TCK'nun

[277] Karakaya, CHP'de 1946-1950 ve 1957-1960 arası olmak üzere iki devre milletvekilliği yapmıştır. *BCA*, 10 900.306.948.1, s.63-64.
[278] Kurulun 3.1.1961 tarihinde yazmış olduğu yazıya karşılık Millî Birlik Komitesi'nden 7.1.1961 tarihinde bir cevap gelmiştir. *BCA*, 10 900.306.948.1, s.32-33.
[279] *BCA*, 10 900.306.948.1, s.65.

64 ve 240. maddeleri gereğince YAD'nda yargılanmaları; Gedik hakkındaki kamu davasının ise CMUK'nun 96. maddesi gereğince ortadan kaldırılması düşüncesiyle raporun YSK'na intikali kararı alınmıştır[280].

YSK'ndan YAD'na gönderilen dava sonrasında anayasa mahkemesine intikal etmiştir. 23.2.1963 tarihinde 218 sayılı Af Kanunu yayınlanmasından sonra mahkeme, konuyu bu çerçevede tekrar ele almıştır. Mahkeme, 14.3.1963 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda kamu davasının ortadan kaldırılmasına oybirliğiyle karar vermiştir[281].

B. Zimmet ve İrtikâp Davası

Etem Menderes ile ilgili açılmış olan zimmet davasının konusunu oluşturan mesele, 27 Mayıs darbesinden sonra yapılan bir kontrol neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu durumu yansıtan ilk belge 16 Eylül 1960 tarihlidir. Adlî Kısım Başkanlığı'na gönderilen bu belgede, ordu malı olan 1 adet Vinçester tüfek, 2 adet Barabellum tabanca ve 6 adet ses kayıt bandının noksan olması nedeniyle gerekli kanunî işlemin yapılması istenmişti. Mal sorumlusu olarak ise Abdulkerim Ilgaz gösteriliyordu. Abdulkerim Ilgaz, sorgusunda Etem Menderes'in tabancalardan birisini Turgut Yazgan'a hediye ettiğini söylemiştir[282].

Yassıada'da tutukluluğu devam eden Etem Menderes, 22 Şubat 1961 günü Hâkim Cemal Algan'a verdiği ifadede, bir adet Vinçester tüfeği Amerikan Askerî Yardım Kurulu Başkanı Tümgeneral Mead'e[283] hatıra olarak hediye ettiğini söylemiştir. Barabellum tabanca ile ilgili bilgisi olmadığını ve evine götürmediğini söyleyen Etem Menderes, evinde yapılan aramada silahlarına el konulduğunu ve

[280] Başkan Cevdet Menteş imzalı 11.1.1961 tarihli rapor için bkz. *BCA*, 10 900.306.948.1, s.27-31.
[281] *BCA*, 10 900.306.948.1, s.1-3.
[282] *BCA*, 10 900.334.1027.3, s.85-86.
[283] Etem Menderes günlüğünün pek çok yerinde General Mead'den bahsetmektedir. General Mead ile birbirlerine hediye verdiklerinden bahseden notları mevcuttur. Etem Menderes'in bu notlarından Mead ile samimiyet içinde oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle General Mead'in Haziran 1959'da ayrılması münasebetiyle verilen kokteyllere katılmakla birlikte çok çeşitli hediyeler de vermişti. 1 Haziran 1959 tarihli notunda Etem Menderes, Generale bir Hereke seccade ile imzalı resmini hediye ettiğini söylemektedir. Etem Menderes, *"Ceneral Mit'e dostane ve samimi hallerimle"* şeklinde not düşmüştür. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/70; General Mead'in ayrılışı ile ilgili notlar için bkz. s.5/71, 5/73, 5/76, 5/81, 5/88.

bahsi geçen tabancanın bunlar arasında olup olmadığını bilmediğini de ilave etmiştir. Etem Menderes'in 6 adet ses kayıt bandından ise haberi yoktur[284].

Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'nda başlatılan bu ön tahkikatın neticesinde Etem Menderes'in bahsi geçen devlet mallarını zimmetine geçirdiği anlaşılmış ve ilgili kanun gereği tahkikatın Yüksek Soruşturma Kurulu'na intikal ettirilmesine karar verilmiştir[285]. YSK'nun soruşturmasında emir subayı Hava Bnb. Turgut Yazgan, Orgeneral Salih Coşkun ve Adnan Çelikoğlu'nun şahit olarak ifadeleri alınmıştır. Ayrıca tüfeğin Tümgeneral Mead'e verilip verilmediği ABD'den resmî yazı ile soruşturulmuştur[286].

YSK sürecinde Etem Menderes'in askerî hâkim tarafından daha önce alınmış ifadesi yetersiz görülmüş ve yeniden sorgulanmıştır. Etem Menderes, ilk ifadesini yineledikten sonra evinde yapılan arama neticesinde bulunan Barabellum tabanca hakkında şunları söylemiştir: *"Millî Müdafaa Vekilliği'nden Nisan bidayetinde istifa ettiğim zaman hademeler ve hususî kalem memurları tarafından vekâletteki eşyam arasında götürülmüş olabilir."* Etem Menderes, altı adet bandın Kore sefaretine ile oradaki silahlı kuvvetler için hazırlandığını ve bunların da yine bu eşya arasında gitmiş olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca memleket şarkılarıyla doldurulmuş bantların Kore Sefiri Dr. Kamil İdil tarafından tedarik edildiğini de sözlerine eklemiştir. Etem Menderes, zimmet suçlamasını kesinlikle reddetmiştir[287].

Etem Menderes, davanın YAD yargılamasında verdiği ifadede ise ilk dikkat çektiği konu Turgut Yazgan'a verdiği tabanca meselesiydi. MSB'nda şoför, emir subayı ve diğer görevlilerde tabanca bulunmasının bir teamül olduğunu belirten Etem Menderes, Yazgan'ın kendisine tabancası olmadığını söylemesi üzerine bahsi geçen tabancayı sadece görev süresinde kullanması şartıyla verdiğini söylemiştir[288].

---

[284] *BCA,* 10 900.334.1027.3, s.52; İfade zaptı, Örfî İdare Kurmay Başkanı Kurmay Albay Emin Aytekin tarafından 28 Şubat tarihinde KKK'na gönderilmiştir. *BCA,* 10 900.334.1027.3, s.51.
[285] 23.8.1961 tarihli ilgili kararın altında KKK V. Korgeneral Muhittin Önür'ün imzası mevcuttur. *BCA,* 10 900.334.1027.3, s.32.
[286] *BCA,* 10 900.334.1027.3, s.123, 124, 126, 127.
[287] 26.12.1961 tarihli ifade zabtı için bkz. *BCA,* 10 900.334.1027.3, s.25-26.
[288] *BCA,* 10 900.334.1027.1, s.26-27.

Bahsi geçen dönemde MSB Müsteşarlığı yapmış olan Salih Coşkun'un ifadesi ise Etem Menderes hakkında söylediği sözler açısından diğerlerine göre önem arzediyordu. Konu ile alakalı olarak genel bilgiler veren ve fazla detaya sahip olmayan Coşkun, Ağan'ın malum tabancanın Etem Menderes'in evine nasıl gitmiş olabileceği hususunda kanaatini sorması üzerine şunları söylemiştir: *"Takdir buyurursunuz ki 7-8 sene muhtelif vekâletlerde vekillik yapmış ve Yüksek Soruşturma Kurulu'nun bütün araştırmalarına rağmen on para zimmet, irtikâp etmemiş bir insanın, bir tabanca ve bir bandı irtikâp edeceği tasavvur edilemez. Ben bu zatla 7-8 sene beraber çalıştım. Erkânı Harbiye Harekât Dairesi Başkanlığı yaptım. Harekât Başkanlığı yaptım. İkinci reislik yaptım. En son müsteşarlık yaptım. Onun zerre kadar bir irtikâbına veyahut herhangi bir şeyi zimmetine geçirdiğine asla şahit olmadım. Bunu tam bir vicdanî kanaatle arzediyorum ve 45 sene bu orduya hizmet etmiş bir insanım. Memleket menfaatini şahıs menfaatlerinden üstün tutan bir insanın kanaati ile arzediyorum*[289]*."*

Öte yandan 20.1.1964 tarihinde Etem Menderes'in de hazır bulunduğu oturumda Ferruh Ağan yazılı savunmayı vermiştir. Ağan detaylı ve güçlü bir savunma hazırlamıştır.[290] Savunmayı inceleyen yüce divan kararını 3 Şubat 1964 tarihli son duruşmada açıklamıştır. Alınan kararda büyük oranda savcının düşüncesine uyulmuştur. Mahkeme de Etem Menderes'in evinde bulunan tabanca ve bantlarla ilgili olarak suç unsuru bulunmaması bakımından oybirliği ile beratını istemiştir. Savcılıkla uyuşmadığı nokta Yazgan'a verilen tabanca ile alakalı olup bu olayda da Etem Menderes'in berat kararı çıkmıştır. Alınan karara ise üyelerden İsmail Hakkı Ülkmen, Şeref Hocaoğlu, Avni Givda, Ahmet Akar ve Ekrem Tüzemen, görevi kötüye kullanma suçu teşkil ettiği düşüncesiyle davanın 218 sayılı Af Kanunu ve TCK'nun 97. maddesi gereğince ortadan kaldırılması gerektiği yönünde görüşle muhalefet etmişlerdi. Ayrıca bahsi geçen 6 adet bandın Etem Menderes'in bir hak iddia etmediğini söylemesi üzerine MSB'na verilmesine karar verilmiştir.[291]

---

[289] *BCA*, 10 900.334.1027.1, s.47-50.
[290] *BCA*, 10 900.334.1027.1, s.100-101.
[291] *BCA*, 10 900.334.1027.1, s.102-104.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUÇLAMALAR YARGILAMALAR SAVUNMALAR

I. HÂKİMLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER ve İDAM MESELESİ

Bir ihtilal mahkemesi olan YAD'nında duruşmalar esnasında pek çok olumsuzluklar yaşanmış ve özellikle Samet Ağaoğlu'nun sorgusu esnasında Başol'un şu ifadeleri çok tartışılan bir konu olmuştur: *"Bugün Yassıada'da kapatılmış olan milletvekilleri kimler? İnkılâp anında mecliste bulunanlar. Niçin, sizi alıp Yassıada'ya tıkan kudret böyle istemiş, onu biz bilemeyiz. Divan, huzuruna sevkedilen dava ile mukayyettir*[1]*."*

Yassıada yargılamaları ile hâkimlerin durumu hakkında İlber Ortaylı *"Türkiye hukukçu yetiştiremiyor."* diyerek yorum yapmaktadır. Yassıada mahkemeleri bazı konularda hem hukuku hem de muhakeme üslubunu açıkça ihlal etmişti. Bu mahkemelerde seçimle iş başına getirilmiş olan siyasetçiler *"korkunç"* bir şekilde yargılanmışlar ve mahkeme salonuna özellikle zanlı aleyhinde insanlar getirilmişti. Ortaylı, bir hukukçunun her şeyden önce tarafsız olmasının önemli olduğuna dikkat çekmektedir[2]. Yıllar sonra Hıfzı Tüz mahkeme kararları hakkında yaptığı açıklama ile Ortaylı'nın sözlerinin haklılığını ortaya çıkarmaktadır.

YAD'nın hukukçu olmayan tek üyesi Hıfzı Tüz, o günkü politik şartların tesiriyle kararları verdiklerini söylemiştir. Tüz, kendilerinden 70-80 civarında idam beklendiğini[3] ve kendisinin çok az idam kararı vererek çoğunu kurtarmış olmanın verdiği bir huzur içinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yine çok tartışılan "cebir" unsuru konusunda da *"Cebir unsuru mecliste mebusların birbirlerini kitle halinde etkilemesidir."* şeklinde yorum yapmaktadır[4].

---

[1] *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1,* s.66-67.
[2] Ortaylı- Küçükkaya, *1923-2023,* s.196-197.
[3] Prof. Muammer Aksoy, Namık Kemal Ersun ile arasında bu konuda geçen bir tartışmayı yıllar sonra anlatmıştır. Söylediğine göre Ersun, kendisine *"En aşağı 80 kişi idam edilmeli."* demişti. Detaylı bilgi için bkz. Perin, *Menderes'i,* s.120-121.
[4] Ilıcak, *27 Mayıs 2,* s.411-416.

Öte yandan Bayar'ın yaş haddi meselesi de dava sürecinde gündeme gelmiş konulardan biridir. Bu meyanda 15 sayılı Geçici Kanun ile Türk Ceza Kanunu'nun 146. maddesinde değişiklik yapılmış ve tüm milletvekilleri mahkûm edilmiş; 65 yaşını dolduranların idam cezalarını müebbet hapse çeviren 56. madde ise kaldırılmıştır. Bu değişiklikle Bayar hedef alınmaktaydı[5]. Erkanlı, bu iddiayı kabul etmemektedir. O dönemde yaş haddini aşmış eski meclis üyesi 55 kişinin bulunduğunu belirtmekte ve bu yüzden bu kararın sadece Bayar'ı ilgilendirmediğini ifade etmektedir[6].

Ancak Türkeş'in bu konudaki sözleri, yapılan değişikliğin doğrudan Bayar ile alakalı olduğunu göstermektedir. Bayar ve Koraltan'ın yaşlarının ileri olmasından ötürü bahsi geçen maddenin kaldırılması teklifinin bazı profesörlerden geldiğini söyleyen Türkeş bunu kabul etmediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine Prof. Muammer Aksoy kendisine *"Hayır, siz yanlış düşünüyorsunuz. İhtilâllerde bu olur. Şimdi normal hukuk cari değildir. İhtilâl hukuku caridir."* demişti[7]. Öte yandan kararın baskıyla alındığına dair anekdotlar da vardır. Bunlardan biri müzakerelerin yapıldığı bir sırada gerçekleşmişti. MBK üyesi Sıtkı Ulay, koridorda içerdeki hukukçuların duyacağı bir şekilde *"Onlar Bayar'ı asmazsa, ben öldürürüm"* diye bağırmıştı[8].

Samet Ağaoğlu, Yassıada yargılamalarını anlatırken Başol başta olmak üzere hâkimlerin tavır ve davranışlarının üzerinde "ihtilalci korkusu" olmadığına dikkat çekmektedir. Çünkü hiç kimse bu kişileri YAD'a zorla getirmemişti. Ağaoğlu, hukukçuların bu durumunu, yıkılmış olan iktidar ve insanlarla olan *"şahsî hesaplaşma"*ya dayandırmaktadır[9].

"Yassıada Mahkemesi adalete bir hakaretti." diyen Andrew Mango özellikle idam kararlarının verilmesinde bir *"hesap"* meselesi olduğuna dikkat çekmektedir.

---

[5] TCK'nun 146. maddesine fıkra eklenmesi ve 56. maddesinin kaldırılmasına dair Geçici Kanun, 6 Temmuz 1960 tarihinde kabul edilmiş ve 11 Temmuz'da Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Arıkan, *Atademir,* s.159.
[6] Erkanlı, *Anılar,* s.96-97.
[7] Taylak, *Türkeş,* s.75-76.
[8] Perin, *Menderes'i,* s.15.
[9] Ağaoğlu, *Marmarada,* s.156.

Mango'ya göre Menderes'in idam edilme nedeni *"ordunun onun popülaritesinden ve bir gün tekrar iktidara dönüp kendilerinden hesap sormasından korkması"* idi[10].

Yassıada infazlarının büyük bir hata olduğu düşüncesi, aslında darbecilerin bazılarında da bulunmaktadır. Orhan Erkanlı bunu şu cümleleriyle açıklamaktadır: *"Yıllardır Türkiye'nin bunalımdan bunalıma sürüklenmesinde, Yassıada kararlarının komite tarafından, memleketin gelecekteki siyasî hayatı düşünülmeden, hesaplanmadan yerine getirilmiş olması başlıca sebeplerdendir. Bayar yaşadı ne oldu? Menderes yaşasaydı ne değişirdi[11]?"*

Cemal Gürsel aslında eski DP yöneticilerine karşı iyi niyetliydi. Alparslan Türkeş, Gürsel ile hükümet mensuplarının yurt dışına gönderilmesi meselesini konuştuklarını kaydetmektedir. Türkeş, bir gün başbakanlık odasında Gürsel'in Dışişleri Bakanı Selim Sarper'i çağırdığını ve kendisine bu konu ile ilgili talimatı verdiklerini belirtmektedir. Türkeş'in ifadesine göre Sarper bundan oldukça memnun olmuştu. Ancak kısa bir süre sonra bu haber Millî Birlik Komitesi'nde duyuldu. Komitenin bir kısmı buna şiddetle karşı çıktılar. Bunun üzerine Cemal Gürsel, bu konuyu bir müddet erteleme kararı aldı[12].

Orhan Erkanlı da Gürsel Paşa ile aralarında bu konuyu defalarca konuştuklarını ve en fazla hapis ve sürgün kararı alınmasını planladıklarını belirtmektedir. Ancak "13 Kasım olayı" bu planı suya düşürmüştür. Neticede Gürsel'in infazları engellemeye gücü yetmemiş ve cunta emriyle bu idamlar yapılmıştı[13]. 14'lerden olan Türkeş'in 7 Eylül'de Gürsel'e gönderdiği bir mektupla DP'lilerin ölüm cezalarına karşı çıkmış olması[14] bu iddiayı delillendirmektedir.

Türkeş, Gürsel'in bu müdahalesini Emekli Kurmay Albay Dündar Seyhan'ın *Gölgedeki Adam* isimli kitabından alıntı yaparak anlatmaktadır. Gürsel idam cezaları verildikten sonra Yassıada kumandanına telefon açmış ve infazların yapılmamasını, bu konunun komitede görüşüleceğini söylemişti. Ancak Yassıada kumandanının

[10] Mango, *Türkiye*, s.65-66.
[11] Erkanlı, *Anılar,* s.119.
[12] Türkeş, *Gerçekler*, s.43-44.
[13] Erkanlı, *Anılar,* s.298-300.
[14] Eylül 1961. Ahmad, *Kronolojisi*, s.237.

durumu Egesel'e bildirmesi idam sürecinin hızlanmasına sebep olmuştur. Egesel, Örfî İdare Kumandanı Cemal Tural ve Merkez Kumandanı Faruk Güventürk *"Bunlar Menderes'i asmayacaklar. Biz Menderes'i asalım. Ondan sonra da telefon geldiği zaman asmıştık deriz."* diyerek idamları gerçekleştirmişlerdi[15].

Tarık Güryay, hatıralarında bu konudan biraz farklı bahsetmektedir. Gürsel'in idamların engellenmesi yönündeki çabalarından bahseden Güryay, orgeneralin başbakanın idamını önlemek için son bir hamle yaptığını ifade etmektedir. Söylediğine göre, doktorlar Adnan Menderes'in idamına mani olmadığına dair rapor vermişlerdi. Bunun üzerine Adnan Menderes, Egesel ve hâkimlerle birlikte İmralı'ya saat 11'i çeyrek geçe hareket ederek Yassıada'dan ayrılmıştı. Gürsel ise 12'yi çeyrek geçe telefon etmiş ve Adnan Menderes'i bir yere göndermemesini Güryay'dan istemişti. Güryay da kendisine durumu izah ettikten sonra Adnan Menderes ile alakalı bir emri var ise İmralı'ya hemen bildireceğini söylemişti. Gürsel de karşılığında *"Yok, hayır! Yapılacak bir şey yok: Olan olmuş artık[16]!.."* demişti.

Faruk Güventürk, yıllar sonra yaptığı bir söyleşide, İsmet Paşa'nın da bu idamlara karşı olduğunu, silahlı kuvvetlerin mahkemeye hiçbir tesiri olmadığını ve kendisinin idam sırasında garnizon komutanı olarak boğazda yanan bir tankeri teftişte olduğunu iddia etmiştir. Güventürk, Gürsel'in kendisini ve Tural'ı bu esnada telefonla arayıp bulamadığını söylemekte ve şöyle devam etmektedir: *"Şimdi bizim duyduğumuz Cemal Tural idam saatinden evvel idam hükmü vermiş. Yani, Cemal Tural'ın tesiriyle idam saatinden evvel güya idam edilmişler. Ama gerçeği bilmiyorum[17]."*

Öte yandan idama mahkûm olan 12 kişiden biri olan DP Rize eski milletvekili Osman Kavrakoğlu ise yıllar sonra Musa Alioğlu'nun Adnan Menderes'in idamını kimlerin infaz ettiğine dair kendisine yönelttiği soruyu *"14'lerin yurt dışına çıkarılmasına sebep olan güçleri idamların infazına hakikî müessir olarak görmekten ve göstermekten daha doğru bir hareket olamaz"* diyerek cevaplandırıyordu. Bunlar

---

[15] Türkeş, *Gerçekler,* s.171-172.
[16] Güryay, *Bir İktidar,* s.363-366.
[17] Güventürk'ün gazeteci Musa Alioğlu ile yaptığı söyleşinin detayları için bkz. Perin, *Menderes'i,* s.116.

MBK'nin CHP taraftarı olan grubuydu[18]. Ancak MBK üyesi olan Ahmet Yıldız'ın hatıralarında anlattıkları baskının biraz da komite dışından geldiğini gösterir niteliktedir.

Yıldız, Gürsel ile birlikte kendisi de dâhil pek çok MBK üyesinin idama karşı kesin bir tutum içinde olduklarını ifade etmektedir. İdamlarla ilgili baskı ise SKB'nden[19] gelmekteydi. Genel Kurmay Başkanlığı İstihbarat Başkanı Refik Kurttekin'in evinde yapılan bir toplantıda kendisinden başka herkesin idamların tümünün yerine getirilmesine taraftar olduğunu söyleyen Yıldız aldığı bir tehdidi de şöyle anlatmaktadır: *"Jandarma Genel Komutanı Doruk, toplantıdan çıkışta, beni arabasına buyur etti. Yolda çok dostça ve övgü dolu sözlerden sonra "Ahmetciğim, ölüm cezalarının onayında imzan bulunsun… Yani, iyiliğin için bunu söylüyorum aksi tutum senin için iyi olmaz[20]."*

İsmet İnönü'nün idamların önüne geçmek için çaba sarfettiğine dair bilgiler vardır. İsmet Paşa, 3 Mart 1961'de Gürsel Paşa ile görüşmüş ve idamlar konusunda ilk defa konuşmuştur. Cemal Gürsel, bu görüşmede kesinlikle idam yapılmayacağını İnönü'ye söylemişti. İnönü de bundan oldukça memnun olduğunu dile getirmiştir. İnönü başından itibaren idam konusuna karşı olmuştur[21]. MBK'nden Yıldız ile Suphi Karaman, birlikte –SKB baskısından ötürü- İnönü'ye gitmişler ve bu konuda destek istemişlerdi. İnönü de kendilerine *"Sakın idam düşünmeyin."* demişti[22]. Gürsel'e idamların gerçekleştirilmemesi konusunda bir mektup[23] yazan İsmet Paşa, idam kararı MBK'da onaylandığında da infazın gerçekleşmemesi için çok çaba sarfetmiştir[24].

---

[18] Perin, *Menderes'i,* s.126.
[19] DP'nin yeniden diriltilip iktidara getirilmesine karşı orduda ortaya çıkan bu hareket Silahlı Kuvvetler Birliği olarak anılıyordu. Hanife Kuru, "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar- Muhalefet İlişkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdağ Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 3 S. 8 Y. 1998,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 1999, s.251.
[20] Yıldız, *İhtilalin,* s.237-238.
[21] Toker, *1960-1961,* s.263-264.
[22] Yıldız, *İhtilalin,* s.238-239.
[23] Mektup ile ilgili bilgi için bkz. Heper, *İsmet,* s.197; 13 Eylül 1961 tarihli mektup için bkz. Aydemir, *1950-1964,* s.520-523.
[24] Toker, *1960-1961,* s.282-287.

Öte yandan ABD'nin de idamların gerçekleşmesini istemediğine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Amerikan Büyükelçisi Warren, 24 Temmuz 1960 günü yaptıkları görüşmede Gürsel'e, idamların gerçekleşmesi halinde ABD ile olan ilişkilerin gerileyebileceğini söylemiştir[25]. ABD elçisi Hare de bu konuda elinden geleni yapmış, özellikle 1961 yazında bu çabalarını artırmıştı. İdamların durması konusunda son hamleyi ise Başkan Kennedy yapmıştır. Başkanın gönderdiği mesaj, elçi tarafından Sarper'e iletilir. Gürsel, bu mesajın kâğıda dökülerek MBK toplantısında kendisine iletilmesini ister. Öte yandan Sarper elçiye, Gürsel ile MBK'nin çoğunluğunun idama karşı olduğunu söylemiştir[26]. Mahkemenin kararından sonra ise ABD'nden başka İngiliz, Alman, Fransız ve Pakistan hükümetleri de Gürsel'e infazların ertelenmesi için çağrıda bulundular[27].

Ancak MBK üzerindeki SKB baskısı oldukça kuvvetlidir. SKB, eğer idam cezalarının tümü onaylanmaz ise hepsini kurşuna dizmek üzere genç subaylara yemin ettirmişti. Ahmet Yıldız, idamlara karşı olan Muzaffer Yurdakuler ve Mehmet Özgüneş ile gizli bir toplantı yaptıklarını ve ortak bir karar aldıklarını ifade etmektedir. Buna göre MBK idamları onaylamazsa kurşuna dizilecekler, onaylandığı takdirde ise seçim ortamı bozulacaktı[28]. Yıldız'ın bu anlattıkları işin sonunda bir orta yolun bulunduğunu gösterir niteliktedir. Bu durum aynı zamanda idamlara gerekçe olarak Etem Menderes'in günlüğünün ileri sürülmesini de çürütmektedir. Zira belgeler ve deliller ne olursa olsun neticede bu infazlar gerçekleşecekti.

II. İSTİFA MESELESİ VE CEMAL GÜRSEL BAĞLANTISI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Darbe öncesi Etem Menderes'in istifa etmesi ile ilgili konu, gerek yargılama sürecinde gerekse sonrasında tartışılan bir mesele olmuştur. Ankara ve İstanbul'da yaşanan olaylar, MSB olarak en çok Etem Menderes'i etkiliyordu. Bu süreçte Etem

[25] Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", *Belleten C. LX S. 227 Y. 1996/Nisan,* Ankara 1996, s.223.
[26] Akalın, ABD'nin bu kadar uğraşmasına rağmen taleplerini nota haline getirmediklerini ve girişimin gayri resmî olarak kaldığına dikkat çekmektedir. *Askerler,* s.245-247.
[27] Cihat Göktepe, "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi", *Türkler C. 17,* Ankara 2002, s.62.
[28] Yıldız, *İhtilalin,* s.239-240.

Menderes'in istifası hakkında çeşitli anlatımlar vardır. Bu anlatımlarda farklılıklar olmakla birlikte belirgin olan ortak nokta Etem Menderes ile Celal Bayar'ın karşı karşıya geldiğidir.

Bu anlatımlardan biri İsmet Bozdağ'a aittir. Buna göre 3 Mayıs günü, Etem Menderes, Bayar'dan acele bir görüşme talep etmiş ve kendisine genelkurmay başkanının İstanbul'da yaptığı müdahalelerden ordunun rahatsız olduğunu anlatmıştır. Zira Erdelhun Paşa, İstanbul'a gitmiş ve gösteriler için önlemler almıştı (2.5.1960). Bozdağ'a göre Etem Menderes'in Millî Savunma Bakanlığı'ndan zaten rahatsız olan Bayar, ordunun temsilcisi olduğu için kendisinin hatalı olduğunu söyleyerek görüşmeyi bitirir. Bayar, daha sonra Refik Koraltan'ı Etem Menderes'i istifa etmesini sağlamak için görevlendirmiştir. Koraltan, istifayı getirir. Ancak bu sırada Adnan Menderes'in de istifası Çankaya'ya gelmiştir. Bu beklenmeyen olay üzerine Bayar, Etem Menderes'i huzuruna çağırır. Etem Menderes, sorulması üzerine, Bayar'a kendisini kabineye alan Adnan Menderes'i bu konudan haberdar etmesinin görevi ve başbakanın da bunu yeni bir kabine kurma gerektirecek bir olay olduğunu söyleyerek istifa ettiğini açıklar. Bayar, emir üslubu ile Etem Menderes'e başbakana gidip istifasını aldıracağını ve kendisinin istifasının da iade edildiğini söylemiştir[29].

Şevket Süreyya Aydemir, bahsi geçen istifa olayını biraz daha farklı anlatmaktadır. Kızılay olayının cereyan ettiği dönemde Etem Menderes, Adnan Menderes'i istifa etmeye ikna etmiştir. Esasen Etem Menderes, iki üç aydan beri Adnan Menderes'e istifa telkininde bulunmaktaydı. Hatta kendisi de istifa etmek istemektedir. Ancak başbakandan olumlu bir karşılık alamamaktadır. Kızılay olayını fırsat bilen Etem Menderes başbakanın bu kararı almasını sağlamıştır. İki arkadaş istifa yazısını hazırlayıp cumhurbaşkanına gönderecek, aynı zamanda da bunu radyoda ilan ettireceklerdi. Fakat bu hazırlığın yapıldığı sırada Refik Koraltan gelir ve durumu öğrenir. Bu ani gelişme planın altüst olmasına neden olmuştur. Zira Koraltan cumhurbaşkanının yanına giderek durumu bildirmiş; bunun üzerine Bayar da Etem Menderes'i telefonla yanına çağırarak başbakanı istifadan vazgeçirmesini

[29] Bozdağ, *Menderes*, s.158-160.

istemiştir. Etem Menderes, ister istemez Bayar'ın bu isteğini Adnan Menderes'e bildirir. Aydemir'e göre Adnan Menderes'in *"iki şahsiyetlilikten gelen tereddüdü"* devreye girer ve istifadan vazgeçer. Etem Menderes'e göre Koraltan gelmeseydi istifa gerçekleşecek ve çok şey değişecekti[30].

Yassıada Kumandanı Tarık Güryay ise bizzat Etem Menderes'ten istifa meselesini aktarmaktadır. Güryay'ın anlattığına göre, Etem Menderes, Adnan Menderes'i Bayar'ın aklına uymakla suçluyordu. Yeşilhisar olaylarının konuşulduğu sıralarda Bayar, Gedik'in evinde Etem Menderes'e *"Biz örfî idare getirmeyi düşünüyoruz, siz ne dersiniz?"* diye sormuştu. Etem Menderes'in bunun karşısında *"Örfî idarenin hangi ahvalde çıkarılacağı, anayasada açıkça belirtilmiştir. Hukukçularımız durumu incelesinler. Ne derlerse ona göre davranılır."* şeklinde cevap vermesi ise Bayar'ı kızdırmıştı. Şiddet yanlısı olmadığını söyleyen Etem Menderes, Adnan Menderes'in de kendisiyle aynı görüşte olduğunu ancak zamanla değiştiğini söylemiştir. Etem Menderes ile Bayar, o gece tartışmışlar ve ertesi gün de istifa krizi yaşanmıştı. Bayar, istifa etmesi için Koraltan'ı Etem Menderes'e göndermiştir. Etem Menderes de bunun üzerine istifasını yazmış ve başbakana vermiştir. Etem Menderes'in bu sözlerini Adnan Menderes de doğrulamıştır. Hatta İstanbul'dan Ankara'ya dönerken cumhurbaşkanının kendisini Bolu'da karşıladığını ve Ankara'ya gelinceye kadar Etem Menderes'i kötülediğini söylemiştir. Başbakan, Ankara'ya döndüğünde istifa dilekçesini almış, okumuş ve yırtıp atmıştı[31].

Etem Menderes'in Anayasayı İhlal Davası'nda verdiği yazılı savunmasında istifa konusuna değinilmektedir. Etem Menderes, istifa olayını Mart sonu ve Nisan başı olarak vermektedir. Refik Koraltan'ın Bayar tarafından gönderildiğini ve istifasının istendiğini söyleyen Etem Menderes'in istifası başbakan tarafından kabul edilmemişti. Tarih konusunda diğer müelliflerle bir tutarsızlık görülmekte ve sadece Güryay'ın söylediği ile örtüşmektedir. Çünkü Yeşilhisar olayları Nisan'ın ilk günlerinde olmuştur. Öte yandan Bayar ile arasının açık olduğu istifa meselesinden anlaşılıyordu.

---

[30] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı,* s.297-298.
[31] Güryay, *Bir İktidar,* s.212-216.

Öte yandan Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e hitaben yazdığı 3 Mayıs 1960 tarihli mektubu duruşmalarda ses getiren önemli bir argüman olmuştur. Bahsi geçen mektupta bir gün önceki gece yaptıkları konuşmadan cesaret aldığını ve *"memleketin huzur ve istikrarı"* için böyle bir mektup yazdığını açıklamakla söze başlayan Gürsel, bu zor durumdan kurtulmak için birtakım tedbirler alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tedbirlerden birincisine *"Cumhurbaşkanı istifa etmelidir."* şeklinde yazan Gürsel, bu makama Adnan Menderes'in getirilmesi gerektiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir: *"Bu muhterem zatı her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kaniim*[32]*."* Gürsel, 15 madde olarak açıkladığı bu tedbirlerden sonra bu *"cüretkâr"* maruzatının memleket ve millet için olduğu kadar DP'nin selameti için de gerekli olduğuna dikkat çekmektedir[33].

Ancak 27 Mayıs'tan sonra ortaya çıkan mektup ile Etem Menderes'e verilen bu mektup farklıdır. Gürsel, 27 Mayıs'tan sonra kendi el yazısı ile mektupta değişiklik yapmış ve basına bu şekliyle verilmesini istemiştir. Bu mektupta *"1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında umumî bir kanaat vardır"* denilmektedir. Asıl mektupta ise *"1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan Menderes getirilmelidir. Bu muhterem zatı her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kaniim, bu sevgiden istifade edilerek kırılanların gönülleri alınmalı ve millete yeniden güven telkin edilmelidir"* denilmektedir[34].

Bahsi geçen mektup dava sürecinde olduğu kadar sonrasında da Etem Menderes'i suçlayıcı bir belge olarak hep dile getirilecektir. Bunlardan biri olan Necip Fazıl Kısakürek, Etem Menderes'in bu mektubu özellikle *"ordu içindeki dalgalanmaları gizleme"* gayreti içinde sakladığını ileri sürmektedir[35]. Samet Ağaoğlu da Etem Menderes'i suçlamakta ve hükümette ortak sorumlulukları olan

[32] *BCA*, 10 900.90.276.3, s.3-4.
[33] *BCA*, 10 900.90.276.3, s.5-6.
[34] Akyaz, *Askerî*, s.112-113.
[35] Kısakürek, *Menderes*, s.508.

arkadaşlarından -başbakana rağmen- böyle bir şeyi gizleme hakkı olmadığını ifade etmektedir[36].

İsmet Bozdağ ise olaya çok farklı bir bakış açısı getirmektedir. Bozdağ, mektubu uçak kazasından sonra başbakanın sağ olarak kurtulması ile üzerine yüklenen tarihi misyonun ilahi bir belgesi olarak yorumlamaktadır. Bozdağ'a göre bu mektup, başbakanın en yakın dostu Etem Menderes tarafından oluşturulmuştu. Bayar, Etem Menderes'in her kabinede yer almasını istememekte ve bu durum Etem Menderes tarafından da bilinmektedir. Bozdağ, Etem Menderes'in bu sebepten kırgın olduğunu ifade etmekte ve mektupta geçen Bayar ile ilgili kısmın Etem Menderes tarafından empoze edilip edilmediğinin belli olmadığını kaydetmektedir[37]. Bozdağ ayrıca Menderes'lerin mektup ile ilgili duruşmada söylediklerini çok inandırıcı bulmamaktadır. Zira darbe teklifi içeren bu mektup ayak üstü geçiştirilemezdi. Bozdağ, ayrıca Adnan Menderes'in mahkemede ezik durmasını ve asıl mektubun okunmasını istemeyerek büyük bir hata yaptığını kaydetmektedir[38].

Ahmed Emin Yalman, mektup ile ilgili iki farklı yorum yapıldığına dikkat çekmektedir. Birincisi mektubun özellikle Bayar ile başbakanın arasını açmak ve ihtilali kolaylaştırmak için yazıldığı şeklindedir. Diğer yorum ise milletvekili ya da vali olmak isteyen Gürsel'in memleketin gidişatı hakkında başbakana yol göstermesidir. Yalman'a göre mektup şayet *"Menderes'i avutmak"* amacıyla yazılmış ise bunda başarılı olunmuştur. Zira başbakan bu durum karşısında tam bir rahatlık göstermiş ve kendisini uyarmak isteyen yakınlarına *"Silahlı Kuvvetler benimle beraberdir."* şeklinde aksettirmişti[39]. Şevket Süreyya Aydemir ise olaya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Etem Menderes'e mektubu saklamasını söyleyen başbakan bu durumu Bayar'a intikal ettiremezdi. Çünkü böyle bir teşebbüste bulunmak demek ona kendisini ordunun istemediğini söylemek anlamına gelirdi[40].

---

[36] Gülay Sarıçoban, *Samet Ağaoğlu'nun Siyasî Biyografisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,* Ankara 2010, s.302. (Kısaltma: Sarıçoban, *Samet*).
[37] Bozdağ, *Menderes*, s.202-203.
[38] Bozdağ, *Menderes*, s.204-206.
[39] Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971*, Haz. Erol Şadi Erdinç, 2. Baskı, İstanbul 1997, s.1683-1684.
[40] Aydemir, *1950-1964*, s.428.

Darbecilerden Ahmet Yıldız, mahkemede Bayar ile Adnan Menderes'in bu mektubu almadıklarını belirttiklerini ve Etem Menderes'in de çok ağır bir biçimde yazılmış olduğundan mektubu onlara sunmadığını söylediğini ifade etmektedir. Yıldız'a göre bu mektubun gereği yapılsaydı ihtilale gerekçe kalmazdı[41]. Cüneyt Arcayürek, başbakana bu konuda bilgi vermediği için hırpalanan Etem Menderes'in kendisini, mektubu Adnan Menderes'e okuduğunu ve Bayar'a iletmemesini söylediğini iddia ederek savunduğunu kaydetmektedir. Adnan Menderes ise duruşmada mektubun tekrar okunmasını istememişti[42].

Yassıada Kumandanı Tarık Güryay, mektup ile ilgili olarak bizzat Adnan Menderes'ten sözler aktarmaktadır: *"Etem'le o mektubu, Bayar'dan niçin sakladık bilir misiniz? Bayar, Gürsel'le anlaşıp bir olarak, kendisi aleyhinde bir komplo hazırladığımızdan şüphelenecek diye… Öyle ya! cumhurbaşkanı varken, Gürsel, kendisine muhatap olarak neden, başbakanın en yakın dostu Etem Menderes'i seçmişti? Ve üstelik de o mektubun en başında neden: 'Cumhurbaşkanı istifa etmelidir, çünkü bütün fenalıkların bu zat'tan geldiği hakkında umumî bir kanaat vardır' cümlesi yer almıştı."* Adnan Menderes, Bayar'ın hiçbir zaman kendisine tam anlamıyla bir güven duymadığı için bu durumu hayra yormayacağını söylemişti[43].

Müelliflerin yorumları üç ana eksende değerlendirilebilir. Birincisi mektupta Etem Menderes'in parmağı olduğuna ilişkin yorumlardır. Bu düşüncenin dayanağı mektupta geçen "dün geceki konuşma" ibaresidir. Ancak Adnan Çelikol, mahkemede verdiği ifadede Gürsel'in bu mektubu yazacağını ve bunun tarihî vazifesi olduğunu kendisine bizzat söylediğini anlatmıştır.

İkincisi Etem Menderes'in bu mektubu başbakana göstermeyip meseleden sadece "ayak üstü" bahsetmesidir. Esasen bu konu Adnan Menderes tarafından da duruşmalarda eleştirilmiştir. Ancak neticede Adnan Menderes'in mektuptan haberinin olması bu noktada önemli olup, mektubu görüp görmemesinin bir gereği yoktur. Ayrıca arkadaşından isteyerek bu mektubu görebilirdi.

---

[41] Yıldız, *İhtilalin,* s.161-162.
[42] Arcayürek, *1955-1960*, s.309-310.
[43] Adnan Menderes, bu konuşmayı Etem Menderes ile Binbaşı Adnan isimli bir subayın yanında yapmıştı. Güryay, *Bir İktidar,* s.96-97.

Üçüncü konu Adnan Menderes'in mahkemede mektubun okunmasını istememesi meselesidir. Adnan Menderes'in avukatı, verdiği dilekçe ile mektubun okunmasını ve sanıklara bu konuda tekrar sorulmasını istemişti. Fakat daha sonra Adnan Menderes, bu istekten vazgeçtiğini bizzat beyan eder. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki bu istek, başsavcının olumsuz mütalaasını açıkladıktan sonra olmuştur. Kısacası Adnan Menderes'in bu talebi çekip çekmemesi sonucu değiştirmeyecektir.

Mektup meselesini ele alırken aynı günlerde cereyan eden diğer hareketleri de analiz etmek ve bir bütün olarak konuya yaklaşmak gerekmektedir. Cemal Gürsel'in aynı gün izne ayrılması ve orduya yatıştırıcı bir genelge yayınlaması olayların çok da tesadüf olmadığı noktasında dikkat çekicidir.

İstanbul- Ankara olayları davasında, Gürsel'e verilen iznin *"mecburî bir izin"* olduğu ileri sürülmüş, ancak Etem Menderes bunu kabul etmemiştir. Mahkemede şahitlik eden Adnan Çelikol'un ifadesi bu noktada önemlidir. Çelikol, Gürsel'in izin talebinde bulunduğunu söylemişti. Çelikol'un bu ifadesini teyit eden bir belge Etem Menderes'in evrakı arasında bulunmaktadır. 3.5.1960 tarihli belgede Etem Menderes şu notu düşmüştür: *"Cemal Paşa'nın mezuniyet talebini imzaladım. Müsteşar Paşa delalet etti*[44]*."*

Bu dönemde önemli bir başka belge Gürsel Paşa'nın orduya hitaben yazdığı tamimdir. Gürsel, bu tamimde izne ayrıldığını ifade ettikten sonra şöyle devam etmektedir: *"Herşeye rağmen ordunun ve taşıdığınız üniformanın şerefini daima yüksek tutunuz. Şu sırada memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden kendinizi korumasını biliniz. Ne olursa olsun politikadan katiyen uzak kalınız. Bu sizlerin şerefi, ordunun kudreti ve memleketin kaderi için ehemmiyeti haizdir*[45]*."*

Etem Menderes, bu tamimden iki gün sonra 5.5.1960 tarihinde Cemal Gürsel'e hitaben teşekkür içerikli bir yazı kaleme almıştır. Esasen başbakanın direktifi ile yazdığı ve Yassıada duruşmalarında da konu olan bu yazıda, Gürsel'in gönderdiği tamim ile ilgili Etem Menderes şunları söylemektedir: *"İzinli olarak Kara*

[44] Eski harfle yazılmış not için bkz. *BCA*, 10 900.90.274.1, s.9.
[45] 3 Mayıs 1960 tarihli genelge için bkz. *BCA*, 10 900.90.274.1, s.33.

Kuvvetlerinden ayrılırken, orduya gönderdiğiniz ve şanlı Türk ordusunun her türlü siyasî cereyanların üstünde kalarak, memleket emniyet ve müdafaasına bağlı kalması hususundaki irşadınızı takdirle kaydetmek isterim[46]*."*

Etem Menderes'in Gürsel'e yolladığı bu yazı ile ilgili Samet Ağaoğlu da bilgi vermektedir. Nazlı Ilıcak'a verdiği röportajda Ağaoğlu, bu mektubun bizzat Adnan Menderes tarafından hazırlandığını söylemektedir. Adnan Menderes'in evinde Emin Kalafat, Namık Gedik ve Tevfik İleri ile birlikte olduklarını söyleyen Ağaoğlu'nun ifadesine göre mektupta, Gürsel'e *"Vazifeden ayrılırken orduya siyasî ihtiraslara alet olmamayı tavsiye ettiği için"* teşekkür ediliyordu. Ağaoğlu, *"siyasî ihtiraslar"* ifadesine takılmış ve bununla kendilerini kastedip kastetmediğini Adnan Menderes'e sormuştu. Adnan Menderes'in konuyu üstü kapalı olarak geçiştirdiğini belirten Ağaoğlu, haklı olduğunu 3 Mayıs tarihli mektubu öğrendiklerinde anladığını ifade etmektedir[47]. Gerek Ağaoğlu'nun sözleri gerekse İstanbul- Ankara olayları davasındaki konu hakkındaki açıklamalar, Etem Menderes'in Adnan Menderes'in haberi dışında hareket etmediğini göstermektedir.

III. GÜNLÜK NOTLARI ETRAFINDA ŞAHSİYETİNİN, OLAYLARIN VE İDDİALARIN DEĞERLENDİRMESİ

Etem Menderes ile Adnan Menderes'in dostlukları okul sıralarına dayanmaktadır. Okul, askerlik, çiftlik, siyasî hayat derken ölüm ayırana dek hep yan yana birlikte olmuşlardır. 27 Mayıs sonrası yaşananlar ise gerek Etem Menderes'in karakteri ve şahsiyeti, gerekse Adnan Menderes ile dostluğunu tartışılır bir duruma getirmiştir. Bunda darbe sonrası el konulan günlüğünde yazdıklarının etkisi kuşkusuz büyüktür.

Etem Menderes'in günlük notlarının Yassıada duruşmalarında ve alınan kararlarda etkili olduğu görüşü somut delillerle de sabittir. Ancak Etem Menderes'i "hain" konumuna getiren bu notların nasıl ve ne niyetle yazılmış olduğu hususunda şaibeli bir durum vardır. Etem Menderes, günlüğünü bir gün bir darbe ile ele

[46] Eski harfle yazılmış yazı için bkz. *BCA,* 10 900.90.274.1, s.8.
[47] Ilıcak, *27 Mayıs 1,* s.98.

geçirileceğini bilmeden yazdığını savunurken karşıtlardan birçoğu bu günlüğün sonradan kaleme alınmış olduğunu[48] düşünmekteydi.

Bunlardan birisi olan ve Etem Menderes'i *"Brütüs'ten çok aşağı"* olarak gören Necip Fazıl Kısakürek, Adnan Menderes'i kötüleyen bu defterin *"mutlaka"* sonradan yazıldığını ve hatta Etem Menderes'in bu defteri evinde *"buldurttuğunu"* iddia etmektedir[49]. Kısakürek, ayrıca Adnan Menderes'in Etem Menderes'le olan dostluğu hakkında da *"Adnan Bey, bazı mizaçların kendi zıtlarına duyduğu incizahla bu adama kenetleniyor."* diyerek ilginç bir yorum yapmakta ve şöyle devam etmektedir:

"Bu adam, Adnan Bey ne kadar infialî ve içinden kaynayan bir tipse, o kadar hissiz ve içinden pazarlıklı, öbürü ne kadar hayalî ve (senyör) mizaçlı bir insansa, o kadar hesabî ve hasis ruhlu… Kahramanımız, ömrü boyunca istikrara kavuşturamadığı şahsiyetinin bu yaratığa temayülünde, adeta onun bu vasıflarına ihtiyaç duyar gibi bir hal içindedir. Yani Etem Menderes'i kendi hassas ve çabucak yaralanmaya müsait karakterine bir nevî pansuman bezi halinde kullanmış, ona soyadına kadar her şeyini vermiş, fakat mukabilinde ihanetten başka bir şey alamamıştır[50]."

Etem Menderes'in Adnan Menderes ile zıt karakterde olduğunu düşünenlerden biri de Şevket Süreyya Aydemir'dir. Ancak Aydemir'in düşüncesi olumlu olup; Etem Menderes'in sağduyulu oluşunu, onun Adnan Menderes'in zıttı olan gerçekçi ve soğukkanlı yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir[51].

Aydemir gibi olumlu bakanlardan biri olan Mükerrem Sarol da Adnan ile Etem Menderes'in karakterleri hakkında şunları söylemektedir: *"Şuna inanıyorum ki o günlerdeki savunmasız, kimsesiz, öksüz, romantik Adnan'ın çevresindeki heyecansız soğukkanlı realist ve dengeli Etem'i, arkadaş olarak bağrına basması, hayatının en isabetli işlerinden biri olmuştur.*

---

[48] Güryay, Etem Menderes'e birtakım "*taviz vaatleri"* karşılığında yazdırıldığı söylentilerinin çıktığını ancak aklı başında olan hiç kimsenin buna inanmadığını ifade etmektedir. *Bir İktidar,* s.247.
[49] Kısakürek, *Menderes,* s.507-508.
[50] Kısakürek, *Menderes,* s.169-170.
[51] Aydemir, *Menderes'in,* s.443.

Birbirlerinden hayat boyu ayrılmayan bu iki insanın, ruh, mizaç ve karakter yapıları çok değişiktir. Adnan'da bulunmayan nitelikler, Etem de vardır. Biri hareket ve dinamizmi sağlayan gücü, ötekisi fren ve amortismanı temsil eden cihazı…

Adnan, empülsif, kaprisli, Etem, dengeli.. Adnan, akıllı ve zeki, Etem, kurnazlığa yatkın.. Adnan, yumuşak mizaçlı ve bağışlayıcı, Etem, bağışlamasız ve sert.. Bu iki insanın bir arada olması psikolojik bir denge yaratıyor ki, bu dengeden Adnan da, Etem de kendi paylarına yararlanmışlardır.

Adnan açıktır, kin tutmaz, beyaz bayrağa ateş etmez!.. Merhametlidir. Küçük kalabalıkları sevmez, protokoldan nefret eder. Bir çocuk kadar mahçuptur. Yüzüne dikkatlice bakarsanız, gözlerinde ruhunun tertemiz dibini rahatlıkla görürsünüz.

Etem kapalıdır. Kolay inanmaz, kolay bağışlamaz. Ruhunda sakladığı olayların izlerini yüzünden kolayca okuyamazsınız. Yüzünün aydınlığı, sanki bir ayar makinesine bağlı imiş gibi, bir açılır, bir kapanır. Kelimeleri seçerek konuşur. Birkaç yüz kelimeden ibaret bir vokabüleri, büyük bir ustalıkla kullanır. Çoğu zaman sorusu da, cevabı da gülümsemesidir. Adnan Menderes, bu ömür boyu dostunu "Bizim Etem, tekellüm etmez, tebessüm eder" diye formüle ederdi[52]*."*

Öte yandan Etem Menderes'i ihanet etmekle suçlayan bir kişi de Samet Ağaoğlu olmuştu. *"Adnan Menderes'i ölüme götüren yol bu hatıra defterlerinden başlıyordu."* diyen Ağaoğlu, Adnan Menderes sayesinde mevki sahibi olmuş Etem Menderes'in bu hareketi ona *"her şeyini borçlu olduğu için"* yaptığını ifade etmektedir. Etem Menderes'in Adnan Menderes'e duyduğu his kıskançlık değildi. Ağaoğlu, bir insanın her şeyini borçlu olduğu adama duyduğu hissin minnet ya da kin olacağını söylemekte ve Etem Menderes'in günlük defterinin yansıttığı durumu da bu şekilde açıklamaktadır[53]. Bununla birlikte Etem Menderes'in bu defterlerini kendini kurtarmak için mahkemeye getirdiği iddiasına katılmamaktadır. Çünkü bu defterler evi aranırken bulunmuştur[54].

---

[52] Sarol, *Bilinmeyen I,* s.147-148.
[53] Ağaoğlu, *Marmarada,* s.36-38.
[54] Sarıçoban, *Samet,* s.320.

Etem Menderes'i suçlayanlardan birisi de Nusret Kirişçioğlu olmuştur. Kirişçioğlu kendisi hakkında Etem Menderes'in 21.11.1957 tarihli notunda yazdıklarını eleştirmektedir. Zira mahkemede kendisi aleyhinde gösterilen delillerden birisi bu not olmuştu. Bahsi geçen notta Etem Menderes, *"Bütün gurup aleyhinde, 15 kişi kadar var mesela Nusret Kirişçioğlu gibi."* demektedir. Kirişçioğlu hakkında alınan kararda da belirtilen bu notta kastedilen kişinin Adnan Menderes olduğu yazılıdır. Kirişçioğlu ise Etem Menderes'in Namık Gedik'ten bahsettiğini iddia etmektedir. Netice itibariyle kararda DP'ye hâkim olan zihniyetin baş temsilcilerinden olduğu kabul edilen Kirişçioğlu'nun aynı zamanda Adnan Menderes ve Celal Bayar ile *"aslî iştirak halinde"* bulunduğu ifade edilmektedir. Kirişçioğlu ise Adnan Menderes'i çok sevdiğini ve bu ithamın bir iftihar vesilesi olduğunu belirtmektedir[55].

Etem Menderes'in 21 Kasım 1957 tarihli notu aynen şu şekildedir: *"Sarol ile beraber çıktık. Otomobilde, Namık kendisini kendi yüzüne benzetti. Bir felakete doğru sürüklemekte, bütün grup aleyhinde, on beş kişilik kadar bir grubu var. Mesela Nusret Kirişçioğlu gibi[56]."* Notta bir anlam belirsizliği olduğu açıkça görülmektedir. Günlükte, grubun aleyhte olduğu kişinin başbakan olduğu defalarca vurgulansa da bu konuşmada bahsedilen kişinin Gedik mi yoksa Adnan Menderes mi olduğu anlaşılamamaktadır.

Etem Menderes'e karşı menfî şahsî duyguları olduğu sözlerinin her satırında belli olan Kirişçioğlu, onu şu şekilde tasvir etmektedir: *"Yakışıklı adamdır. Nazik adamdır. Fakat kelimenin tam manasıyle tenperver denilen tipte bir kimsedir. Öyleki o, alacağı günlük kaloriyi, kaç dakika yürüyüp, kaç dakika jimnastik yapacağını, hatta kravatının rengi ve pantolonun ütüsünü en mühim memleket meselelerinden evvel düşünen bir adamdır ve emsaline zor rastlanır ölçüde derin bir aşağılık duygusu içindedir[57]."*

---

[55] Kirişçioğlu, *Yassıada,* s.163-164.
[56] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/23.
[57] Kirişçioğlu, Etem Menderes'in başarısız bir bakan olduğunu ileri sürmekte ve bazı anılarını örnek göstererek bunu ispatlamaya çalışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yassıada,* s.150-152.

Etem Menderes'in Adnan Menderes'i en çok kötüleyen kişi olduğunu söyleyen Kirişçioğlu, Etem Menderes'in bunu "aşağılık duygusu" ile yaptığını iddia etmektedir. Kirişçioğlu'na göre Etem Menderes, bütün hayatında Adnan Menderes'e "medyun" olup, ancak onun himayesi ile tutunabilmiştir. Tarık Güryay'ın yanında Adnan Menderes'e *"Başına her şeyin beni dinlememek yüzünden gelmiş olduğunu da söyleseydin bari[58]."* demesinin de kendisini kurtarmak amacı taşıdığını ileri sürmektedir.[59]

Esasen Etem Menderes her defasında arkadaşını uyarmak istemiş ve istifa etmesine uğraşmıştı. Şevket Süreyya Aydemir, bu uyarılardan birini şöyle nakletmektedir: *"Çekil artık Adnan! Bu iş bitti! Hükümet hiç kimsenin tapulu malı değildir. Çekil! Mahvolacağız. Hem kendini, hem arkandakileri mahvedeceksin[60]."* Etem Menderes, bu sözleri söylediğini Yassıada'da kumandanın yanında anlatmıştı. Adnan Menderes de akabinde *"Dedi adamcağız… Hatta bir seferinde istifasını önüme koyunca: 'Sen de mi Brütüs? Sen ki, bu dünyada edinebilmiş olduğum en yakın arkadaşımsın. Bu buhranlı günlerde, beni sen de mi yalnız bırakacaksın?' diye onu adeta dostluğa sadakatsizlikle suçlamıştım[61]."*

Etem Menderes, aslında Adnan Menderes'i sadece istifa konusunda değil, farklı konularda da zaman zaman uyarmıştı. 23 Kasım 1957 tarihli notunda Etem Menderes, başbakan ile yaptıkları uzun bir konuşmada onu Korur'a karşı nasıl uyardığını anlatmaktadır: *"Ahmet Salih'in kendisini temsil eder halden çıkarılmasını söyledim. Biliyorum. Kendisine uşak muamelesi yapıyorum. İstanbul Valiliği için Namık'ın ayaklarına kapanarak yalvarmış. Benden birçok vazifeler istedi; uzaklaştıracağım dedi. Kalbini kırmadan (…) ederek yap, birçok sırların onun elinde dedim. Ne sırrı dedi. Varsa devlet sırrı diye hiddetlendi[62]."*

---

[58] Etem Menderes, bu sözü, Adnan Menderes'in MBK üyeleriyle yaptığı konuşmadan sonra söylemişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güryay, *Bir İktidar,* s.211.
[59] Kirişçioğlu, *Yassıada,* s.176-177.
[60] Aydemir, *Menderes'in,* s.372.
[61] Güryay, *Bir İktidar,* s.99.
[62] *BCA,* 10 900.10.300.3, s.189.

Esasen Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur hakkındaki bu konuşma oldukça enteresandır. Zira Korur, Türkiye masonlarının[63] önde gelen isimlerinden biri olup, büyük üstad idi. Üstelik 16 Aralık 1956'da İstanbul'da yapılan kongrede oluşturulan Türkiye Büyük Locası'nda büyük üstad olarak iki yıl süreyle görev başına getirilmişti[64]. Etem Menderes'in yukarıdaki ifadeleri gerek kendisinin gerekse Adnan Menderes'in masonluğa[65] ve masonlara karşı olan tutumlarını göstermesi bakımından önem arzetmektedir.

Etem Menderes'in arkadaşını koruma arzusu bir içgüdü olarak hayatında her zaman yer almıştır. Böyle bir hadiseyi 12 Mayıs 1957 tarihli notunda vermektedir. Cumhurbaşkanının Göksu'daki öğle yemeği davetinde opera sanatkârlarının olduğunu söyleyen Etem Menderes; *"Başvekil'in şeref ve haysiyetini düşünmek ve ona halel getirecek sebepleri önlemek istedim."* demektedir[66]. Adnan Menderes'in ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde bu sözlerin anlamı çok açıktır.

Adnan Menderes'in özel hayatı Yassıada yargılamalarında da konu olmuştur. Bunlardan birisi Ferit Sözen'in sorgusu esnasındadır. Sözen'in eşi ile Adnan Menderes arasında bir ilişki olduğuna dair iddialar vardır. Başkan, bu konuda Etem Menderes'in günlüğünden bir not okumuş ve Adnan Menderes ile Ferit Sözen'i sorgulamıştır. Bu not *"Suzan, amcanın başını yiyecek[67]."* şeklinde idi. Başkan, Etem Menderes'in çocuğunun amca dediği için bahsedilen kişinin Adnan Menderes olduğunu belirtmiştir. Adnan Menderes, sorgusunda bu ilişkiyi kabul etmiştir[68]. Etem Menderes, günlüğünde Adnan Menderes'ten bahsederken çoğunlukla

---

[63] Türk Mason Cemiyeti, 9 Ekim 1935'te kapatılmıştır. Masonların kendi terimleriyle *"uykuya yatma"* devri başlamıştır. Türkiye masonları, 1948 yılında tekrar aktif duruma gelmişlerdir. Dernekler Yasası'nın tanıdığı hakla 5 Şubat 1948'de Türkiye Mason Derneği kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabahattin Arıç, *Masonların Dünyası,* 3. Basım, İstanbul 1996, s.117-119.

[64] Toplantıda Büyük Loca'nın merkezi Ankara olarak kararlaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhami Soysal, *Türkiye ve Dünyada Masonluk ve Masonlar*, İstanbul 1978, s.292-293.

[65] Masonluk hakkında bilgi için bkz. Paul Naudon, *Tarihte ve Günümüzde Masonluk*, Çev. Samih Tiryakioğlu, 4. Basım, İstanbul 1994.

[66] Notun devamı şu şekildedir: *"Suiistimal yalnız para üzerinde olmaz. Taviz yoluyla karısını istifraş da irtikâbın ta kendisidir. Kadir Hayreddin'e terfi ettireceğini vaat eylemiş, vali mertebesine çıktı. İstediğim kimseyi âlâ eder, istediğimi yok ederim. Karısı, İstanbul'u ben imar ettiriyorum. Atatürk karısını Latife Hanımı, Avrupa gazetelerinin Latife Hanım kültürlüdür, inkılâpları o telkin ederek yaptırıyor diye yazmalarından boşamış." BCA,* 10 900.10.300.3, s.2/118.

[67] 7 Aralık 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/2.

[68] *Yassıada Zabıtları- III, İstanbul 1,* s.643-644.

"Başvekil" ifadesini kullanarak yazmıştır. Ancak mahkemede geçen bu diyaloglara bakıldığında özel konularda yazdığı bazı notlarında "amca" ifadesini kullanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Adnan Menderes'in eşi Berin Menderes ise Etem Menderes'e karşı her zaman olumsuz tavır almıştır. Aydın Menderes, annesinin 1930'lardan itibaren Etem Menderes'e iyi duygular beslemediğini, *"hain"* ve *"sinsi"* olarak nitelediğini söylemiş ve *"Babanı çekemez, bakma sen bu kadar yanında gibi gözüktüğüne"* dediğini ifade etmiştir. Temelinde ise Etem Menderes'in çiftliğin eski kâhyalarından Abdi Ağa'yı gammazlayıp attırması yatmaktaydı. Adnan Menderes, bu sebeple Etem Menderes'i Berin Hanım'ın gözü önünde olacağı yerlere pek çağırmazdı. Aydın Menderes, babasının annesine saygı gösterdiğini yine de Etem Menderes'i yemeklere getirdiğini söylemiş ve bu hareketi bir *"muamma"* olarak ifade etmiştir[69].

Hâlbuki Etem Menderes'in Adnan Menderes'i gerçekten sevdiği ve kıskandığı bazı satırlarda belirgin olarak kendisini hissettirmektedir. Menderes, 24 Kasım 1957 tarihli notunda başbakan ile yaptığı bir telefon görüşmesinden bahsetmektedir. Söylediğine göre başbakan önemli bir konu hakkında soru sormuş ve Etem Menderes de bu konuyu telefonda söylemek istememişti. Bunun üzerine başbakan kızmış ve hiddetlenmişti. Telefonu böyle bir ortamda kapattıklarını ifade eden Etem Menderes sözlerine şöyle devam etmektedir: *"Sarol'a Doktorum… Gözlerini öperim… diye hitap ederdi. Şimdi de Namık'a… Telefonla konuşurken yanında kim vardı? ve nereden konuştu? Zavallı dünyadan haberi yok. Allah insanın basiretini bağlamasın… Yarın herkes kendisine gülecek. Eza çekecek[70]…"* Bu sözler, aynı zamanda başbakanın kendisini dinlemediği için bir gün pişman olacağına dair bir ifade de taşımaktadır.

Nitekim Etem Menderes'in Yassıada'da Güryay'ın yanında Adnan Menderes'e *"Yazık ki, ben eski dostuma, her zaman söz geçiremedim. Ötekiler, onun*

[69] Menderes- Akyol, *Babam*, s.158, 172; 182-183.
[70] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/21.

üzerinde artık, benden çok fazla müessir oluyorlardı." demesi[71] bu notunu tamamlar niteliktedir.

Etem Menderes'in bu şüpheci tutumunun altında sadece kıskançlık duygusunun olduğu söylenemez. Kendisi ile başbakan arasında laf taşıyanlar da şüphesiz olmuştu. Bunlardan birisine satır arasında rastlanmaktadır: *"Şadan'a Adnan'ın Etem aleyhinde söylediklerinden birini ben söyleseydim Etem onu boğardı? (Bunu Mükerrem Sarol'dan da dinlemiştim.) Kendisinin haberi olmaksızın ben 946'da Kütahya'dan mebus yaptırmıştım. O benim mebus olmamaklığım için kanun çıkardı. (Haberi olmadığını ben biliyorum. Aydın'da beraberdik. Haberi yoktu. Sürpriz karşısında kalmıştı[72].)"* Etem Menderes, bu sözleri Fuat Köprülü ile Süveyş Meselesi hakkında yaptığı bir konuşmanın arasında nakletmektedir. Bu sohbet anında muhtemelen Şadan Hanım da orada bulunmaktaydı ve Köprülü dönüp o sözleri hanımefendiye söylemişti. Köprülü'nün bu sözlerinde şüphesiz Adnan Menderes ile yaşadıkları uyuşmazlığın büyük etkisi vardı.

Rıfkı Salim Burçak, Köprülü ile başbakan arasındaki bu uyuşmazlığın temelini 1955'e kadar indirmektedir. Adnan Menderes'in, Köprülü'nün parti içinde kindarlık güttüğünü, Sarol ve Zorlu'ya karşı amansız bir mücadeleye kalkıştığını anlattığını ifade eden Burçak, bu gerginlikten dolayı üzüntü duyduğunu belirtmektedir[73]. Fuat Köprülü'nün dışişleri bakanlığından ayrılması meselesi ilk defa 28 Haziran 1956 gününde yapılan genel kurulda görüşülmüştür. Genel kuruldan sonra Emin Kalafat'ın kendisini ve Sıtkı Yırcalı'yı odasına davet ettiğini hatıralarında bahseden Burçak, bu konuyu konuştuklarını kaydetmiştir. Kalafat'ın söylediğine göre kendisi ve Etem Menderes, Köprülü sorununun yatışması için büyük çaba göstermişlerdi[74].

Öte yandan Etem Menderes'in günlüğünde, "dedikodu" mahiyetinde olan ve 27 Mayıs sonrası yargı sürecine konu olan bazı meseleler ile ilgili bilgiler de vardır. Örneğin kendisine karşı oldukça olumsuz düşünceler içinde olan Necip Fazıl Kısakürek'in *"At'a Senfoni"* kitabı için telif ücreti olarak aldığı söylenen 30.000

[71] Güryay, *Bir İktidar,* s.213.
[72] 24 Mayıs 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/54.
[73] Burçak, *On Yılın,* s.408-409.
[74] Burçak, *On Yılın,* s.417-418.

liradan bahsetmektedir. Ziraat Bakanı Nedim Ökmen, Jokey Kulüp toplantısında bu konuyu tenkit etmişti. Ökmen, konuşması esnasında *"Sadık Başvekil emriyle"* demiş ve susmuştu[75].

Etem Menderes, 16 Mart 1958 tarihli notunda yazdıkları ile bu konuya açıklık getirmektedir. Ökmen ile bir telefon görüşmesi yaptığını belirten Etem Menderes şöyle devam etmektedir: *"Sadık Giz kongrede bana ve Nedim'e başvekil emriyle verdim demişti. Başvekile sormuş. Haberim yok, namussuzlar... diye cevap vermiş[76]."* Başbakanın Nedim Ökmen ile ihtilaflı olduğu Anayasayı İhlal Davası'nda da belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu bağlamda bakıldığında günlükteki bu tipteki dedikoduların Adnan Menderes ile arası açık olanlarla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Mükerrem Sarol'a gelince; Nedim Ökmen kadar olmasa da Adnan Menderes ile araları bir dönem sıkıntıya girmiştir. Esasen Sarol'un problemi Fuat Köprülü ile başlamıştı. Parti içi yaşanan bu durum büyük bir huzursuzluk yaratmış ve Sarol partiden geçici olarak ihraç edilmiştir. Sarol, hatıralarında bu konudan bahsederken eski dostu Adnan Menderes'e pek toz kondurmaz. Zira kendisinden bu süreçte olumsuz bir söz duymamıştı[77]. Ancak Adnan Menderes'in Sarol'a esaslı çıkışı, onun partiye döndükten ve 1957 seçimlerinden sonra *"ispat hakkı"* konusunda yaptığı konuşma olacaktı[78]. Öte yandan Sarol'un ihraç sürecinde Etem Menderes ile de arası açılmıştır. Sarol bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *"O sıralarda maalesef sudan sebeplerden dolayı Etem Menderes'le de aramız iyi değildi, bana pek rahmet okumuyor[79]."* Etem Menderes'in Sarol ile ilgili günlük notları, Yassıada davası esnasında ortaya çıkmıştı[80]. Ancak notlardan başka Sarol ile ilgili bir istihbarat yazısına da bu noktada değinmek gerekir. Zira Sarol'un ifadesine göre Etem Menderes'in kendisine karşı aldığı bu tavrın arka planı daha iyi anlaşılabilir.

---

[75] 1 Şubat 1958 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/112.
[76] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/90.
[77] Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes II*, İstanbul 1983, s.590-595. (Kısaltma: Sarol, *Bilinmeyen II*).
[78] Sarol, *Bilinmeyen II*, s.842-843.
[79] Sarol, *Bilinmeyen I*, s.509.
[80] 06.06.1961 tarihli 15. oturumun ikinci celsesinde konu olan 20 Ocak 1959 tarihli günlük notudur: *"Mükerrem Sarol her yerde 'Memleketi felakete sürükleyen Adnan Beydir' diyor."* Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 2,* s.1272.

Ocak 1955'te Etem Menderes'e gelen istihbarat yazısı içeriği itibariyle dikkat çekmektedir. İsimsiz gönderilen mektupta Adnan Menderes'in yeğeni olarak belirtilen Mehmet Özdemir Evliyazade adlı kişinin İstanbul'daki faaliyetleri anlatılmaktadır. Buna göre Evliyazade, girdiği ortamlarda açıkça düşüncelerini ifade etmekte olup, Adnan Menderes'in etrafını saran zararlı şahıslardan tamamen temizleneceğini ve özellikle İstanbul'da bazı kilit noktalardaki kişilerin değiştirileceğini söylemekteydi. Mektuba göre bahsi geçen zararlı şahıslar, Mükerrem Sarol, İhsan Duruk ve Kemal Aygün'dür[81]. Nitekim Adnan Menderes'in Kemal Aygün ile de arası açılacaktır. Öyle ki etrafındaki bazı kişilerin konuşmasını bile yasaklamıştı. Etem Menderes, 27 Ağustos 1957 tarihli notunda cumhurbaşkanının verdiği resepsiyonda Kemal Aygün ile konuştuğunu[82] ve fakat bunun başbakan tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmektedir. Adnan Menderes, bu konuda kendisini "Muzaffer Bey" isimli bir aracıyla uyarmıştı. Etem Menderes, bu hususta *"Men ediliyorum"* şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Söylediğine göre Polatkan da aynı uyarıyı almıştı[83].

DP iktidarının sonlarına doğru Kemal Aygün de Etem Menderes ile başbakan arasında dedikodu taşıyanlardan birisi olacaktır. Ancak Aygün'ün biraz daha temkinli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Etem Menderes, günlüğünde böyle bir hadiseye yer vermiştir. Yazdığına göre Aygün, başbakana *"Etem Bey'e laf söyletmem, onu kimse ile mukayese edemem"* dediğini ve bu sözlerden başbakanın memnun göründüğünü söylemişti. Söylediğine göre Adnan Menderes de arkadaşını *"çok cesur ve fevkalade cüretkâr"* diye methetmiş ancak sonra *"Ama şimdi şuram buram hasta diye"* söylendiğini ilave etmişti[84].

Öte yandan dedikoduların nasıl akıl almaz bir boyut aldığı ise Etem Menderes'in 13 Mayıs 1958 tarihli notunda görülmektedir. Etem Menderes, başbakan ile yaptığı bir konuşmadan bahisle şunları söylemektedir: *"Cumhurreisi benim Zorlu aleyhinde konuştuğumu söylemiş, Koraltan'dan nakletmiş. Koraltan*

---

[81] *"Sayın Generalim"* şeklinde başlayan mektup, Beyoğlu P.K. 270 A.H. imzasıyla bitmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 10 900.98.304.2, s.43-45.
[82] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/63.
[83] 28-29 Ağustos 1957 tarihli notlar için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.2/62.
[84] 13 Ağustos 1959 tarihli not için bkz. *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/36.

bana cumhurreisi aleyhinde konuştu. Fatin'i bir daha kabineye almayacağını müteaddit defalar Koraltan'a (…) etmesine rağmen, sözünden tekvin ettiğini Koraltan bana anlattı. Açan kendisi… Ben bunu Başvekil'e söylemedim[85]*."*

Yassıada Kumandanı Tarık Güryay'ın Bayar'ın hatıralarından naklettiği şu sözlere bu noktada değinmek gerekir: *"Etem Menderes, Fatin Rüştü'yü de Namık Gedik'i de, çocukça bir takım kaprislerle öteden beri çekemezdi. Hatıra defterine yazdıkları o duyguların muhassalasıdır*[86]*."* Hangisinin doğru olduğu belli olmasa da Etem Menderes ile Celal Bayar'ın sözleri, birbirlerine karşı duydukları hisleri açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan Etem Menderes'in günlüğünde geçen Zorlu ve Polatkan ile ilgili notlar da bu süreçte gün yüzüne çıkmıştı. Haydar Tunçkanat, İpar Transport davasında yargılanan Zorlu ve Vinylex ortaklığı yolsuzluğu davasında yargılanan Polatkan hakkındaki 21 Ağustos 1959 tarihli nota değinirken küçük bir yanlışlık yapmaktadır: *"Tayyar Emre 'Bütçe Malî Kontrol Müşaviri' Polatkan'ı her fırsattan istifade ile istismar ediyor. Zorlu ile müşterektirler. Kayseri NATO Meydanı ihalesini telmih ediyor*[87]*."* Aynı hata Nazlı Ilıcak'ta da görülmektedir[88].

Bu küçük yanlışlık esasen büyük bir yanılgıya neden olmaktadır. Yukarıdaki ifadeye göre Emre, Polatkan'dan yararlanmaktadır. 21 Ağustos 1959 tarihli notun aslı ise şöyledir: *"Tayyar Emre Bütçe Malî Kontrol Müşaviri. Polatkan her fırsattan istifade ile istismar ediyor. Zorlu ile müşterektirler demiş. Kayseri NATO Meydanı ihalesini telmih ile*[89]*…"* Buradan çıkan sonuç tamamen farklılaşmakta ve Polatkan ile Zorlu hakkındaki söylentinin Emre'den yayıldığı anlaşılmaktadır. Etem Menderes'in günlüğünde geçen pek çok konunun *"dedikodu"* olduğu ise dava sürecinde olduğu kadar sonrasında da eleştirilen bir durum olmuştur.

Bunlardan biri Hasan Polatkan'ın eşidir. Hasan Polatkan'ın aldığı ölüm cezası konusunda eşi Mutahhara Polatkan ile yapılan bir mülakatta bu defterler konu

---

[85] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.4/60.
[86] Güryay, *Bir İktidar,* s.258.
[87] Davalar hakkında bilgi için bkz. Tunçkanat, *27 Mayıs,* s.105-122.
[88] Ilıcak, *27 Mayıs 1,* s.175.
[89] *BCA*, 10 900.10.300.3, s.5/32.

olmuştur. M. Polatkan, Etem Menderes'in kendi günlük defteri hakkında *"Bunların doğru olmadığını sonra öğrendim, o günlerin dedikoduları idi"* dediğini ifade etmektedir[90]. Mustafa Arıkan da günlük konusunda bu noktaya değinmekte ve 27 Mayıs'ın karar mercilerinin *"şuyû, tevatür ve intiba"* gibi soyut kelimelerle hareket ettiklerine dikkat çekmektedir. Haksız iktisaplar meselesi ile suçlanan ve idamına karar verilen Fatin Rüştü Zorlu hakkında YAD'nın idam ile ilgili gerekçe kısmındaki yazılar bunun en açık göstergesiydi: *"Bu hatıra notlarına (Ş. Ergin ve Etem Menderes'in hatıraları kastediliyor) göre sanık Fatin Rüştü Zorlu'nun bulunduğu mevkiin nüfuzundan istifade ederek meşru olmayan kazançlar peşinde koştuğunun şuyû ve tevatür halinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Duruşmanın başından sonuna kadar Celal Bayar ve Adnan Menderes ile birlikte olduğu intibaını vermiştir. Her ikisi de aslî iştirak halindedir[91]."*

Zorlu hakkındaki bahsi geçen dedikodular, sadece Etem Menderes ve Şemi Ergin'in defterlerinde değil, aynı zamanda Refik Koraltan ve Nedim Ökmen'in de hatıralarında yer almaktadır[92]. Bu noktada Etem Menderes'in bu dedikoduları kaydederken çok da fazla şahsî duygu ve düşüncelerin ön planda olmadığı anlaşılmaktadır. Etem Menderes, standart günlük tutmanın bir gereği olarak duyup gördüklerini defterine aktarmıştır.

Öte yandan Etem Menderes'in günlük defteri, darbeciler tarafından olumlu olarak değerlendirilecektir. MBK üyesi Ahmet Yıldız, *"O Anı Defteri'nin, 27 Mayıs'ın 'Önlenemez gidişi durdurduğunu' hala da kabul etmek istemeyenlere tarihsel gerçeği anımsatmasını dilerim."* diyerek düşüncesini ifade etmektedir[93].

---

[90] Ilıcak, *27 Mayıs 2,* s.586-587.
[91] Arıkan, *Atademir*, s.151.
[92] Tunçkanat, *27 Mayıs,* s.123.
[93] Yıldız, *İhtilalin,* s.56.

SONUÇ

İbrahim Etem Menderes, hayatının büyük bir bölümünü politikaya adamış bir devlet adamıdır. Bu konuda daha çocuk yaşta arkadaş olduğu Adnan Menderes'in önemli etkisi olduğu şüphesizdir. İki arkadaşın yolu İzmir'de bir kolejde birleşmiş; bu birliktelik gerek dönemin hassas süreçleri, gerekse Adnan Menderes'in –özellikle babaannesinin vefatından sonra- ruhsal ve psikolojik durumu sebebiyle ayrılmaz bir dostluğa dönüşmüştür. İzmir'in işgali bu olayda önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmaktadır. İşgalin olduğu gün iki arkadaşın trenle Adnan Menderes'e ait Çakırbeyli Çiftliği'ne gitmeleri, bir anlamda sonraki olayların başlangıcını oluşturan bir kader çizgisi mahiyeti arzetmektedir.

Etem Menderes'in uzun süren siyasî hayatında eğitimli ve güngörmüş bir aileden gelmesinin yanı sıra kendisinin de iyi bir eğitim almasının büyük yeri vardır. Temelde iyi bir öğrenim görmüş olan Etem Menderes, üniversitede hukuk tahsili yapmış, bu da onun siyasî yoluna ışık tutan esas unsurlardan biri olmuştur. Etem Menderes, Adnan Menderes ile olan bağını ve aldığı doğru eğitim ve öğretimi, akıl ve zekâsı ile birleştirmiş görünmektedir.

Etem Menderes'in siyasî yaşantısına yön veren bir başka husus karakteri ve psikolojik yapısı olmuştur. Gerek günlük notlarından gerekse birtakım müelliflerin verdikleri bilgilerden Etem Menderes'in soğukkanlı, sakin ve güçlü bir psikolojiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliği, onu fazla sivri olmayan ve agresiflikten uzak, mutedil bir siyasetçi haline getiriyordu. Bu haliyle de en yakın arkadaşı Adnan Menderes'in tam zıttı bir kişiliğe sahipti, denilebilir.

Etem Menderes, Türk- İslam kültürü ile birlikte aynı zamanda Batılı bir eğitim ve kültür almış bir siyaset adamıdır. Esas itibariyle tanzimattan sonra ülkede Doğu-Batı sentezi olarak ortaya çıkan bu durum, cumhuriyet döneminde pek çok siyaset adamında bulunan bir özelliktir. Etem Menderes'in Avrupa ile ABD'ye yüzü dönük bir siyaset ve hayat anlayışı Atatürk'ün kurucu ilke ve inkılâplarıyla örtüşmektedir.

Etem Menderes'in siyasî hayatı Serbest Cumhuriyet Fırkası ile başlamıştır. Ancak partinin kısa ömürlü olması nedeniyle siyasete CHP'de devam etmiştir. Onun

için, 1930-45 arası dönemde Aydın ilindeki siyasî hayatını elinde tutmuştur, demek yanlış bir ifade olmaz. Zira gerek CHP il başkanlığı, gerek belediye başkanlığı ve gerekse ekonomik yapılanmalarının kontrolünü eline alması, Etem Menderes'i bölgede siyasî ve sosyo- ekonomik hayata yön veren kişi haline getirmiştir. Etem Menderes'in Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkisi DP'nin kuruluşuna kadar sürmüştür.

DP'nin kuruluşundan sonra Etem Menderes, Aydın il teşkilatını kurarak partinin muhalefet döneminde Aydın'ı DP iktidarına hazırlamıştır. Etem Menderes'in siyasî hayatında zirve noktası ise 1950 seçimleriyle milletvekili seçilerek Ankara'ya gelmesidir. Etem Menderes, iki seneyi aşkın bir süre Bütçe Komisyonu'nda çok da aktif olmayan bir görüntü vermiştir. Meclis müzakerelerinde hemen hiç söz almıyor, oylamalarda ya "evet" reyi veriyor ya da oylamaya katılmıyordu. Çok fazla çekimser ya da muhalif pozisyon almayışı, Etem Menderes'in adeta bakanlık için geldiği ve bu süreci fazla sivrilmeden bir köşede beklediği izlenimini vermektedir.

Etem Menderes'in aktif dönemi ise İçişleri Bakanlığı'na tayini ile başlamıştır. Etem Menderes, bu vazifeye geldiği sıralarda DP iktidarı, ülkedeki gerek sosyo-ekonomik gerekse fizikî yapılanmayı yeni oluşturmakta idi. Bu yüzden Etem Menderes, bakanlık süreçlerinin en yoğun dönemlerinden birini geçirmiştir. İçişleri Bakanlığı'na gelir gelmez bir yurt gezisi tertipleyen Etem Menderes, sorunları ve noksanları yerinde görmek istiyordu. Etem Menderes'in gerek bu tavrı gerekse şikâyetlerin üzerine gitmesi ve olaylara zamanında müdahalesi mecliste takdir görmüştür.

Etem Menderes'in ikinci dönem İçişleri Bakanlığı birincisine nazaran daha az yoğunlukta geçmiştir. Esasen bu dönemin konusu da Etem Menderes'in bu göreve getiriliş nedeni de bambaşkadır. 6- 7 Eylül hadiseleri sonucu Namık Gedik istifa etmiş ve sıkıyönetim ilan edilmişti. Böyle bir dönemde Etem Menderes'in bu makama getirilmesi sadece Adnan Menderes'in en çok güven duyduğu arkadaşı olmasına bağlanamaz. Bu durum aynı zamanda Etem Menderes'in yukarıda da bahsedilen uzlaşmacı ve yatıştırıcı üslup ve tarzı ile alakalıdır.

Etem Menderes'in ikinci kez Milli Savunma Bakanlığı'na atanması da ikinci İçişleri Bakanlığı dönemine benzer bir sebepten kaynaklanmıştır. 1958 yılının başında meydana gelen ve 27 Mayıs'ın en açık işaretlerinden biri olan "Dokuz Subay Olayı" sonrasında Şemi Ergin istifa etmiş ve yerine Etem Menderes getirilmiştir. Yine bir kriz ve kriz çözüm yolu olarak onun bakanlığa getirilişi görülmektedir. Etem Menderes, bu dönemde perde arkasında ihtilaci grupları keşfetmeye, bu grupları birtakım bağlantılarla dizginlemeye ve kontrol altına almaya çalışırken, mecliste de ordunun imar ve eğitim konularına dikkat çekerek kamuoyunu rahatlatmaya çalışmıştır.

Aslında Etem Menderes'in "kriz dönemlerinin adamı" olarak üzerine aldığı bir başka vazife daha vardı: Dışişleri Bakanlığı Vekâleti. Adnan Menderes ile yaşadığı sıkıntı nedeniyle istifa eden Fuat Köprülü'nün yerine Etem Menderes getirilmiş ve uzun bir süre bu vazifeyi ifa etmiştir. İkinci İçişleri Bakanlığı döneminde aldığı bu görevi Bayındırlık Bakanlığı sürecinde devam ettiren Etem Menderes'in esas ilgi alanının dış politika olduğu gerek meclis konuşmalarından gerekse günlük notlarından anlaşılmaktadır.

DP iktidarı, on yıl boyunca ABD merkezli/doğrultusunda bir dış politika yürütmüştür. Bu süreçte ciddî anlamda bir Rusya ve Komünist karşıtlığı vardı. Türk hükümeti, iç ve dış politikada özellikle bu karşıtlıktan hareketle ABD yanlısı bir siyaset izlemiştir. Etem Menderes de bu politika anlayışının savunucusu olmuştur. Etem Menderes, dış politikanın aktif bir şekilde yürümesi ve bundan iyi netice alınması noktasında özellikle muhatap devlet adamları ve yetkililer ile sürekli temasın olması gerektiğine inanıyordu. Kendisi de Dışişleri Bakanlığı Vekâleti ve ikinci Milli Savunma Bakanlığı sürecinde bu şekilde hareket etmiş ve özellikle Amerikalı yetkililerle irtibatını devam ettirmiştir.

ABD ise bu süreçte her zaman Türkiye'yi kollayan bir tavır sergilememiştir. Türkiye'nin 1955 senesinde yaşadığı enflasyon, sadece ekonomide değil, aynı zamanda siyasette de bir buhran yaratmıştı. Bu buhranda ABD'nin iktisadî açıdan desteğini azaltmasının etkisi büyüktür. Ortadoğu'da ve NATO'da birlikte hareket ederken, ABD'nin bu tavrının arka plandaki sebebini anlamak için dönemin başka

konularını irdelemek gerekir. DP'nin iktidarı boyunca uğraştığı Kıbrıs meselesinde Amerika'nın tarafsızlığını korumayıp özellikle "taksim" konusunda Yunan tarafını destekleyici bir tutuma yönelmesi bu noktada dikkat çekicidir. İngiltere'nin hakem rolünü üstlenmesi, bu noktada çok belirgin bir tutum gösterememesine neden oluyordu. Ancak Amerika, bu konumu üstlenmiş ve Türkiye'yi daha sonraki yıllarda yapıldığı gibi Kıbrıs konusunda baskılamaya çalışmıştır. Şark Meselesi'nin en önemli ayaklarından birisi olan Kıbrıs sorunu için direnç gösteren Türkiye para ile sıkıştırılmıştır. Bu da 1958 develüasyonuna giden süreci ve 27 Mayıs'ın temelde en büyük nedenlerinden birini oluşturuyordu.

İktisadî bozukluk ve Türk parasının değer kaybetmesi bu noktada önemlidir. Zira bu durum, büyük bir coşku ile iktidara gelen DP'nin kendi içinde de bir buhran yaratacaktır. DP grubu, ilk büyük kırılmayı Kasım 1955'te yaşamıştır. Ancak esaslı sorunlar 1957 seçimlerinin sonuçları ile başlamıştır. Etem Menderes, günlük notlarında grubun ve Adnan Menderes'in durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu notlardan başbakanın gittikçe grup nezdinde prestij kaybı yaşadığı, bunun da kendisinde bir ruhsal travmaya yol açtığı ve günden güne daha sinirli ve kaprisli bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

27 Mayıs'ın en önemli sebebi ise orduda iktidara karşı meydana gelen muhalefettir. Ordu içinde birtakım ihtilalci yapılanmaların başladığı tarih olan 1954-55 yılları Etem Menderes'in ilk Milli Savunma Bakanı olarak görev yaptığı süreçtir. Bu süreçte Etem Menderes'e bazı istihbarat yazıları gelmiştir. Bu yazılarda gerek ordu mensuplarına değer verilmemesi ve gerekse Adnan Menderes'in aleyhtar sözleri şikâyet ediliyordu. Bu bağlamda Etem Menderes'in bu yapılanmalardan değilse bile ordu içindeki muhalif cereyanlardan ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin etkilerinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

Dokuz Subay Olayı, 27 Mayıs'a giden süreçte önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu hadise ile ordudaki ihtilalci örgütlenme ortaya çıkmıştı. Millî Savunma Bakanlığı'na getirilen Etem Menderes'in bu tarihten itibaren bağlantılarını ve icraatlarını iyi irdelemek gerekir. Etem Menderes, 1959 yılı Mayıs ayında Cemal Paşa'nın kendisine gelerek hükümet darbesinden bahseden bir mektup aldığını ve

vazifeden istifa etmeyi söylediğini günlüğüne kaydetmiştir. Cemal Gürsel, darbecilerin son olarak bağlantı kurdukları generaldir. Etem Menderes ile olan görüşmeleri Yassıada'da ortaya çıkmış olan Gürsel'in 27 Mayıs sürecinde takındığı tutum tartışma konusu olmuştur.

Şurası bir gerçektir ki, gerek Adnan Menderes ve gerekse Etem Menderes Cemal Gürsel'e fazlasıyla güvenmişlerdi. Özellikle 3 Mayıs tarihli mektupta Adnan Menderes'e atfedilen sözler ile sonrasında orduya gönderilen veda yazısı, Gürsel'e duyulan güveni arttırmıştı. Ancak bu güvenin verdiği rahatlık, onlarda olaylara olan bakış açılarını daraltıyordu. Cumhuriyet tarihinde daha önce hiç askerî darbe yaşanmamasının verdiği tecrübesizlik de bir dezavantaj olmuştur. Sonuç itibariyle 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askerî darbe ile bütün hesaplar suya düşüyor ve ordu hiyerarşisinin dışında bir müdahale yapılıyordu. Cemal Madanoğlu ve bazı subayların bu riski göze aldıkları anlaşılmaktadır.

27 Mayıs darbesinden sonra yapılan yargılamaların içinde en önemlisi Anayasayı İhlal Davası'dır. Anayasayı İhlal Davası'nda Etem Menderes'in günlüğündeki bazı notlar gündem yaratmış ve duruşmaların büyük çoğunluğu bu zeminde yürütülmüştür. Bu konulardan ilki diktatörlük meselesidir. Etem Menderes'in günlüğünde geçen diktatörlükle ilgili pasajlar, Celal Bayar ve Adnan Menderes ile alakalıdır. Burada dikkat çeken nokta, Etem Menderes'in Bayar ile ilgili sorgusunda bu yazıları "yakıştıramadığı için" yazdığından bahsederken; Adnan Menderes ile ilgili sorguda daha savunmacı bir pozisyon alarak arkadaşını diktatörlükle itham etmekten imtina etmesidir.

Etem Menderes'i duruşmalarda meşgul eden bir başka notu ise yine sanıklardan Osman Kavrakoğlu ile alakalıydı. Etem Menderes'in defterine kaydettiği bu not, Kavrakoğlu'nun kumarhane işlettiğine dair bir duyumu içermekteydi. Etem Menderes, açıklamasında aldığı bu duyumu, başbakana veya Kavrakoğlu'nun kendisine söylemek için yazdığını söylemiştir. Meselenin gerçek olup olmadığını bilmemektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Etem Menderes'in günlüğüne kaydettiği bazı hususlar –önemine binaen- gereken tedbirlerin alınması noktasında, mevcut meseleyi unutulmaktan kurtarmaktır. Bu sebeple birilerini lekelemek ya da

mahvetmek amacında değildir. Bu olayda da Osman Kavrakoğlu'nun Başsavcı Egesel tarafından aklanmasına sevinmiş ve bunu mahkeme salonunda dile getirmiştir.

Etem Menderes'in günlük notları ile ilgili olarak yapılan önemli bir tespit de Yassıada mahkemesinin bu notları sadece aleyhte kullanmaya çalışmış olmasının anlaşılmasıdır. Etem Menderes'in yargılandığı görevi kötüye kullanma davalarından birisi olan Çeşme telefon faturası davasında suç zamanı olarak ileri sürülen günlerde izinli olmadığı ortaya çıkmıştı. Ancak günlük incelendiğinde Etem Menderes'in bahsi geçen günlerde İzmir'de ve Çeşme'de olduğu görülmektedir. Etem Menderes'in bu hatalı hareketi, devlet adamlarının özellikle para ile alakalı işlerde dikkatli olmaları gerektiğinin göstergesidir. Bununla birlikte hemen her fırsatta günlüğe sarılan mahkeme bu meselede günlüğe bakmayı düşünmemiştir.

Duruşmalarda gündem olan bir başka konu 3 Mayıs tarihli mektuptur. Mektup ile ilgili Celal Bayar'ın "aşk mektubu" ifadesi Etem Menderes tarafından uzun süre eleştirilecektir. Etem Menderes, bu konuda gerek sözlü savunmalarında gerekse yazılı savunmasında kötü ve kanlı hadiselerin çıkacağından endişe ettiği için mektubu kimseye göstermek istemediklerini söylemiştir. Ancak mektup meselesi duruşmalar boyunca devam ettiği gibi sonrasında da üzerinde yorum yapılan bir mesele olmuştur. Özellikle DP'li milletvekilleri ve bakanlar, bu mektuptan kendilerinin haberdar edilmemelerini eleştirmişler ve Etem Menderes'i suçlamışlardır. Bu noktada Etem Menderes'in mektubu saklama düşüncesi doğru kabul edilebilir. Ancak mektubun varlığını öğrenen bazı milletvekillerinin istifa edecekleri düşünüldüğü vakit eleştirilerin doğal olduğu da kabul edilmelidir. Bununla birlikte şunu belirtmek gerekir ki "Dokuz Subay Olayı" ile ordudaki vaziyet az çok herkesin malumuydu.

Öte yandan Etem Menderes'in günlük notları hakkında yapılan eleştirilerden en önemlisi bu defterlerin sonradan hazırlanıp mahkemeye sunulduğu şeklinde olanıdır. Ancak bu defterlerin tamamının incelenmesi ve okunması neticesinde böyle bir şeyin mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Zira hemen her güne ayrılan sayfanın dolu olduğu bu notların o günün olaylarını hatırlayarak uydurulup yazılması

zordur. Ancak mevcut olan defterlere ilave edilmek suretiyle böyle bir yola gidilebilir. Etem Menderes'in gerek mahkemede arkadaşını suçlayıcı bir tavra bürünmemesi ve gerekse günlükte Adnan Menderes hakkında yazdığı olumlu sözler ise bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Ancak Etem Menderes, 27 Mayıs'dan sonra "hain" suçlaması ile karşı karşıya kalmıştır. Dönemin Millî Savunma Bakanı'dır ve bir kesim tarafından adeta bütün olayların sorumlusu gibi görülmektedir. Hâlbuki 27 Mayıs oldukça karmaşık bir geri planı olan hadisedir ve burada koskoca bir on yılın iç ve dış tüm olayları ile ele alınarak irdelenmesi gerekmektedir. Örneğin daha 1954-55'de ihtilalci yapıların örgütlenmesinde Etem Menderes'in ne gibi bir sorumluluğu ya da suçu olabilir? Ya da mesela ihtilalcilerle işbirliğinin yahut Adnan Menderes'e ihanet etmesinin ona ne gibi bir faydası olacaktır? Bu, mantıkla da uyuşmayan bir yaklaşım tarzıdır.

Etem Menderes, olayların üzerine şiddet yolu ile gitmenin doğru olmadığını düşünmüştür. İstanbul ve Ankara'daki olaylarda bu şekildeki hareket tarzı oldukça eleştirilmiştir. Ancak şiddet yoluna gidildiğinde de askerî darbe olmayacağının ya da her şeyin hükümet lehine döneceğinin bir garantisi yoktur. Çünkü ortada 5-6 senedir örgütlenen ve buz dağının yüzeydeki tarafının bile tam olarak görünmediği belirsiz bir yapı bulunmaktadır. Aslında Etem Menderes, mantığıyla hareket etmiş ve bu belirsiz yapı ile gizli bir uzlaşma yoluna giderek bir felaketin önlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak tek başına buna gücü yetememiştir.

Şurası muhakkaktır ki, Adnan Menderes darbe sonrasında idam edilmeseydi, arkadaşı Etem Menderes'e yöneltilen ağır ithamlar belki de olmayacaktı. Mahkemeler sırasında gündeme gelenler de tarihin derinliklerinde izleri silinmiş olarak kalabilecekti. Ancak bu şekilde olmamıştır. Bu noktada olaylar ve davalar ile ilgili tarih yazıcılarının yaptıkları pek çok yanlış ise gerek belgeler ve gerekse dava tutanakları ile ortaya çıkmıştır. Hâlbuki tarih yorumcularının üzerine düşen vazife, yargılamaktan daha ziyade anlamaya çalışarak tarihin hükmünü icra etmesine doğru/olumlu katkı sağlamak olmalıdır. 27 Mayıs ve Etem Menderes konusu bu bağlamda değerlendirilmesi gereken örneklerden birisidir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

10 900.10.300.3.
10 900.498.1410.1.
10 900.2.7.1.
10 900.261.800.7.
10 900.90.275.2.
10 900.98.304.1.
10 900.98.304.2.
10 900.98.302.2.
10 900.90.274.1.
10 900.456.1323.9.
10 900.99.306.2.
10 900.100.309.1.
10 900.33.100.1.
10 900.334.1027.1.
10 900.334.1027.2.
10 900.334.1027.3.
10 900.315.980.1.
10 900.310.964.3.
10 900.308.958.2.
10 900.307.955.2.
10 900.312.969.4.
10 900.306.948.1.
10 900.302.926.6.
10 900.325.1006.6.
10 900.325.1006.7.
10 900.325.1006.8.

10 900.325.1006.9.

10 900.21.59.6.

10 900.90.276.3.

490 1.00.571.2275.2.

030.01.00.00.1.9.5.

30 11 10.127.47.19.

30 11 10.161.12.17.

30 11 10.310.3.6.

30 100.75.473.2.

B. TBMM Arşivi

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 1, 22 Mayıs 1950.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 1, 29 Mayıs 1950.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 2, 6 Kasım 1950.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 5, 24 Şubat 1951.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 10, 9 Kasım 1951.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 10, 16 Kasım 1951.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 10, 26 Kasım 1951.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 13, 26 Şubat 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 16, 19 Haziran 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 17, 1 Kasım 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 17, 12 Kasım 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 17, 14 Kasım 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 17, 21 Kasım 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 17, 28 Kasım 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 18, 8 Aralık 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 18, 22 Aralık 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 18, 24 Aralık 1952.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 19, 23 Ocak 1953.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 19, 30 Ocak 1953.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 20, 19 Şubat 1953.

TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 20, 23 Şubat 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 20, 27 Şubat 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 20, 28 Şubat 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 21, 25 Mart 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 21, 8 Nisan 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 21, 9 Nisan 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 21, 10 Nisan 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 21, 24 Nisan 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 21, 29 Nisan 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 22, 8 Mayıs 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 22, 20 Mayıs 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 22, 22 Mayıs 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 22, 25 Mayıs 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 22, 27 Mayıs 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 22, 29 Mayıs 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 23, 10 Haziran 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 24, 9 Temmuz 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 24, 13 Temmuz 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 24, 15 Temmuz 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 24, 17 Temmuz 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 24, 20 Temmuz 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 25, 9 Kasım 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 25, 13 Kasım 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 25, 16 Kasım 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 25, 27 Kasım 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 25, 30 Kasım 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 26, 14 Aralık 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 26, 28 Aralık 1953.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 28, 15 Şubat 1954.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 28, 23 Şubat 1954.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 29, 4 Mart 1954.
TBMMZC, 9. Dönem, Cilt 29, 5 Mart 1954.

TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 1, 14 Mayıs 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 1, 17 Mayıs 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 1, 9 Haziran 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 1, 11 Haziran 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 2, 1 Kasım 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 2, 10 Kasım 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 2, 17 Kasım 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 3, 1 Aralık 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 3, 17 Aralık 1954.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 4, 7 Ocak 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 4, 31 Ocak 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 5, 11 Şubat 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 5, 16 Şubat 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 5, 18 Şubat 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 5, 24 Şubat 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 6, 25 Mart 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 6, 20 Nisan 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 6, 27 Nisan 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 7, 6 Mayıs 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 7, 20 Mayıs 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 1 Kasım 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 18 Kasım 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Kasım 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 23 Kasım 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 19 Aralık 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 21 Aralık 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 8, 26 Aralık 1955.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 10, 13 Şubat 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 10, 25 Şubat 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 10, 26 Mart 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 11, 16 Nisan 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 11, 25 Nisan 1956.

TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 11, 2 Mayıs 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 12, 13 Haziran 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 12, 20 Haziran 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 12, 22 Haziran 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 12, 27 Haziran 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 13, 9 Temmuz 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 13, 15 Ağustos 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 14, 1 Kasım 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 14, 21 Kasım 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 14, 28 Kasım 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 14, 1 Aralık 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 15, 21 Aralık 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 15, 28 Aralık 1956.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 16, 9 Ocak 1957.
TBMMZC, 10 Dönem, Cilt 16, 18 Ocak 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 17, 13 Şubat 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 17, 15 Şubat 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 17, 25 Şubat 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 17, 26 Şubat 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 18, 3 Nisan 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 19, 6 Mayıs 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 20, 10 Haziran 1957.
TBMMZC, 10. Dönem, Cilt 20, 2 Eylül 1957.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 1, 27 Kasım 1957.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 1, 20 Ocak 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 1, 27 Ocak 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 2, 12 Şubat 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 2, 19 Şubat 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 2, 24 Şubat 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 3, 28 Nisan 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 4, 12 Mayıs 1958.
TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 4, 26 Temmuz 1958.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 5, 1 Kasım 1958.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 5, 21 Kasım 1958.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 6, 19 Aralık 1958.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 6, 7 Ocak 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 6, 26 Ocak 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 6, 30 Ocak 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 7, 6 Şubat 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 7, 18 Şubat 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 7, 22 Şubat 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 7, 24 Şubat 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 7, 28 Şubat 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 8, 25 Mart 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 9, 18 Mayıs 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 9, 8 Haziran 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 9, 10 Haziran 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 9, 17 Temmuz 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 10, 1 Kasım 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 10, 16 Kasım 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 10, 14 Aralık 1959.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 12, 24 Şubat 1960.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 13, 6 Nisan 1960.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 13, 25 Nisan 1960.

TBMMZC, 11. Dönem, Cilt 13, 11 Mayıs 1960.

II. SÜRELİ YAYINLAR

A. Resmî Süreli Yayınlar

Resmî Gazete

B. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Dünya

Hürriyet
Milliyet
Ulus
Yeni İstanbul
Zafer

III. KİTAPLAR

AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru,* 1972.

_____, *Marmarada Bir Ada,* Baha Matbaası, 1972.

_____, *Siyasî Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu,* Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),* Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 1992.

_____- Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

AKALIN, Cüneyt, *Askerler ve Dış Güçler "Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı",* Cumhuriyet Kitapları, Çağ Pazarlama A.Ş. İstanbul 2000.

AKYAZ, Doğan, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi,* İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ALASYA, H. Fikret, *Tarihte Kıbrıs,* Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, Ulus Ofset Tesisleri, Lefkoşe 1988.

_____, *Kıbrıs ve Rum- Yunan Emelleri,* K.K.T.C. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, 1992.

_____, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960,* Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara 1985.

ARIÇ, Sabahattin, *Masonların Dünyası,* 3. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996.

ARIKAN, Mustafa, *Hamdi Ragıp Atademir Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (C. 1-2: 1914 1995),* Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.

_____, *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ATALAY, Mustafa, *Adnan Menderes ve Hayatı,* Bankacılık Gazetesi Neşriyatı, Ankara 1959.

ATEŞİN, Hüseyin Mehmet, *Kıbrıslı "Müslüman"ların "Türk"leşme ve "Laik"leşme Serüveni (1925-1975),* Marifet Yayınları, İstanbul 1999.

AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası,* Kitabevi, İstanbul 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,* Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul 1999.

_____, *Menderes'in Dramı (1899-1960),* Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul 2001.

_____, *İkinci Adam (1938-1950),* C. 2, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul 1991.

_____, *İkinci Adam (1950-1964),* C. 3, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul 1988.

AZAK, Gürbüz, *Ben Adnan Menderes,* Zafer Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Demokrasi Buhranları,* Türkiye Basımevi, İstanbul 1956.

BAŞBAKANLIK, *Ak Devrim,* Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara 1960.

BAŞGİL, Ali Fuat, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes,* Der. İsmet Bozdağ, Tercüman Tesisleri, İstanbul 1986.

BELEN, Fahri, *Demokrasiden Diktatörlüğe,* İstanbul Matbaası, İstanbul 1960.

BİLGE, A. Suat, *Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

BOĞUŞLU, Mahmut, *1960- 1978 Olayları Anılar- Yorumlar,* Kastaş Yayınları, İstanbul 1995.

BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye- ABD İlişkilerinin Politikası Kuram ve Siyasa,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

BOZDAĞ, İsmet, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar Türk Milletine Vasiyet,* Emre Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Menderes… Menderes…* Emre Yayınları, İstanbul 1997.

_____, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga Atatürk- İnönü İnönü- Bayar,* Emre Yayınları, İstanbul 1993.

BOZGEYİK, Burhan, *Yassıada Basını,* Emre Yayınları, İstanbul 1996.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları (1950- 1960),* Nurol Matbaacılık, Ankara 1998.

_____, *27 Mayıs Üzerine Görüşler,* Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950, Der. Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* İmge Kitabevi, Ankara 1995.

ÇELİKKOL, A. Oğuz, *İçimizdeki Komşu Suriye,* Bilgesam Yayınları, İstanbul 2015.

DEMİRER, Mehmet Arif, *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası,* Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.

DOKUYAN, Sabit, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo- Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın),* C. 2, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

DOSDOĞRU, M. Hulûsi, *6/7 Eylül Olayları,* Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993.

DURSUN, Davut, *27 Mayıs Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler,* Şehir Yayınları, İstanbul 2001.

_____, *Belgesel Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs 12 Mart 12 Eylül,* İşaret Yayınları, İstanbul 2000.

ERKANLI, Orhan, *Anılar Sorunlar Sorumlular,* Baha Matbaası, 3. Baskı, İstanbul 1973.

GAZİOĞLU, Ahmet C., *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959) Enosise Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (2),* Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep), Özyurt Matbaacılık, Ankara 1998.

GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

GÜNEŞ, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi,* Haz. Hurşit Güneş, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996.

GÜNGÖR, Celalettin, *27 Mayıs ve Partileşme Sorunu,* Nurol Matbaası, Ankara 1992.

GÜNVER, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z "Zorro" Gibi,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

GÜRSOY, Nilüfer, *27 Mayıs ve Bizler,* Yapı Tasarım- Üretim, İstanbul 1993.

GÜRÜN, Kâmuran, *Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

GÜRYAY, Tarık, *Bir İktidar Yargılanıyor,* Cem Yayınevi, İstanbul 1971.

HATİPOĞLU, M. Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954,* Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

HEPER, Metin, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi,* Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

ILICAK, Nazlı, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor C. 1,* Kervan Yayınları, İstanbul 1975.

_____ *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor C. 2,* Kervan Yayınları, İstanbul 1978.

İSMAİL, Sabahattin, *Kıbrıs Sorununun Kökleri İngiliz Yönetiminde Türk- Rum İlişkileri ve İlk Türk- Rum Kavgaları,* AHA Yayınları, Lefkoşa 2000.

_____, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998.

_____, *Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000),* Özyay Matbaacılık, Lefkoşa.

KARPAT, Kemal H. *Türkiye ve Orta Asya,* Çev. Hakan Gür, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs- 12 Mart,* İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Benim Gözümde Menderes,* b.d. Yayınları, İstanbul 1998.

KİRİŞÇİOĞLU, Nusret, *Yassıada Kumandanına Cevap Yassıada İmralı Kayseri Gerçekleri 2,* Baha Matbaası, İstanbul 1971.

Kore'de Türk Muharebeleri, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

KÜÇÜKÖMER, İdris, *Sivil Toplum Yazıları,* Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.

MADANOĞLU, Cemal, *Anılar 1911-1953,* Evrim Yayınevi, İstanbul 1982.

MANGO, Andrew, *Türkiye ve Türkler 1938'den Günümüze,* Türkçesi Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2005.

MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3,* Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2002.

MAZICI, Nurşen, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939,* Der Yayınları, İstanbul 1996.

McGHEE, George, *ABD- Türkiye- NATO- Ortadoğu…* Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

MENDERES, Aydın- Taha AKYOL, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes,* Doğan Kitap, İstanbul 2011.

NADİR NADİ, *Perde Aralığından,* Çağdaş Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1979.

NAUDON, Paul, *Tarihte ve Günümüzde Masonluk,* Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, 4. Basım, İstanbul 1994.

OLGUN, Aydın, *Kıbrıs Gerçeği 1931-1990,* Demircioğlu Matbaacılık, Ankara 1991.

ORTAÇ, Hilal- Olcay P. YAPUCU- Cihan ÖZGÜN, *Değişim Sürecinde Aydın XIX. Yüzyıldan Günümüze Sosyal ve Ekonomik Hayatın Dönüşümü,* Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları No:4, Aydın 2010.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi,* Timaş Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2012.

_____ - İsmail KÜÇÜKKAYA, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023,* Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013.

ÖRS, Birsen, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli),* Der Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali,* Boyut Yayınları, İstanbul 1997.

ÖZKUL, Ali Efdal, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750,* İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

PERİN, Mithat, *Menderes'i Kim Astırdı?* Dünya Yayınları, İstanbul 1995.

SÂBİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri,* C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

SAROL, Mükerrem, *Bilinmeyen Menderes I- II,* Kervan Yayınları, İstanbul 1983.

SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958,* Boyut Matbaacılık, İstanbul 1997.

SİLLELİ, Turan, *Büyük Oyunda Türkiye- Irak İlişkileri,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

SOYSAL, İlhami, *Türkiye ve Dünyada Masonluk ve Masonlar,* Der Yayınları, İstanbul 1978.

ŞENŞEKERCİ, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960),* Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

TAŞDELEN, Mehmet Nuri, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları,* Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005.

TAYLAK, Muammer, *27 Mayıs ve Türkeş,* Hamle Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 1994.

TEK, Hayati, *Darbeler ve Türk Basını,* Elips Kitap, 3. Baskı, Ankara 2007.

TEKİN, Mehmet, *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen,* Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 2002.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

_____, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

_____, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

_____, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960,* Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara.

_____, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961,* Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952,* Arba Yayınları, İstanbul 1995.

TUNCER, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

TUNÇKANAT, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye),* Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi IV-1 Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950),* Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

_____, *Türk Devrim Tarihi IV-2 Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960),* Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

TÜRKEŞ, Alparslan, *27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler,* Hamle Basın-Yayın Organizasyon ve Dış Tic. Ltd. Şti, İstanbul.

UÇAROL, Rifat, *Siyasî Tarih (1789-1994),* 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

USLU, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs,* 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

YALMAN, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971,* Haz. Erol Şadi Erdinç, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul 1997.

Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2013.

Yassıada Zabıtları- I, Örtülü Ödenek Davası, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2005.

Yassıada Zabıtları- II, 6- 7 Eylül Olayları Davası, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2007.

Yassıada Zabıtları- III, İstanbul- Ankara Olayları Davası 1-4, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2008.

Yassıada Zabıtları- V, Anayasa Davası 1-4, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2011.

Yassıada Zabıtları- VII, Demokrat İzmir Davası, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012.

Yassıada Zabıtları- XI, Zimmet Davası Vinylex Davası İpar Davası Döviz Davası Değirmen Davası Arsa Davası, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2014.

Yassıada Zabıtları- XII, Propaganda Davası Çanakkale Olayları Davası Köpek Davası, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2014.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945,* Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

_____, *Karşıdevrim 1945-1950,* Otopsi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003.

YILDIZ, Ahmet, *İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler,* Alan Yayıncılık, İstanbul 2001.

YÜCEL, M. Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.

IV. MAKALELER

AKIN, Rıdvan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı (1945-1960)", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.911-922.

ALBAYRAK, Mustafa, "D.P. Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.855-877.

ARIKAN, Mustafa, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi S. 4,* Konya 1997, s.299-310.

_____, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler", *Türkler C. 17,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.74-84.

ARMAOĞLU, Fahir, "(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleten C. LIX S. 224 Y. 1995/Nisan,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.189-236.

_____, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", *Belleten C. LX S. 229 Y. 1996/Aralık,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.745-782.

_____, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", *Belleten C. LX S. 227 Y. 1996/Nisan,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.203-226.

ATAY, Falih Rıfkı, "Bazan Uyanmak İstesek de Akşam Olmuş Olur!", *Dünya,* 25 Nisan 1953, s.1,7.

BAĞCI, Hüseyin, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2001, s.101-134.

BENHÜR, Çağatay, "14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi S. 17,* Konya 2007, s.61-75.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Türk- İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.135-158.

GÖKTEPE, Cihat, "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.928-942.

_____, "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi", *Türkler C. 17,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.54-65.

_____, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk- İngiliz İlişkileri (1955-1959)", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.943-951.

_____, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.901-910.

GÜLER, Cağfer, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi C. 34 S. 57,* Ankara 2015, s.291-315.

GÜLMEZ, Nurettin- Bülent TAHANCI, "Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 14 S. 28 Y. 2014/Bahar,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2014, s.225-252.

GÜNEŞ, Günver, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi C. 25 S. 39,* Ankara 2006, s.117-147.

_____- Menderes AKDAĞ, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasî Faaliyetleri (1946-1950)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 13 S. 27 Y. 2013/Güz,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2013, s.185-224.

GÜNEŞ, Müslime, "Adnan Menderes ve Halkevleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi*

Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz, Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2013, s.141-155.

KALAYCIOĞLU, Ersin, "27 Mayıs 1960 İhtilaline Giden Yol", *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası,* Editör: Suna Kili, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1998, s.33-48.

KAYIŞ, Yasin, "1946 Belediye Seçimleri ve Basın", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 7 S. 16-17 Y. 2008/Bahar,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2008, s.397-419.

KESER, Ulvi, "Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2013, s.181-226.

KOÇAK, Levent, "Türk Demokrasisinde Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askerî Müdahaleler", *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi,* Der. Davut Dursun, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.135-205.

KURAT, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", *Belleten C. XXXIX S. 154 Y. 1975/Nisan,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.265-308.

KURBAN, Vefa, "1950- 1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 14 S. 28 Y. 2014/Bahar,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2014, s.253-282.

KURU, Hanife, "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar- Muhalefet İlişkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdağ Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 3 S. 8 Y. 1998,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 1999,s.243-260.

KÜÇÜKVATAN, Mahir, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye- Suriye Bunalımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 11 S. 23 Y. 2011/Güz,* İzmir 2011, s.73-91.

MAZICI, Nurşen, "Türkiye'de Ordu ve Siyaset", *Türkler C. 17,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.48-53.

ÖNDER, Meltem, "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 14 S. 28 Y. 2014/Bahar,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2014, s.283-306.

ÖZDEMİR, Emin, "Amerikan Belgelerine Göre Türkiye'de Demokrasili Yıllara Geçişte İnanç Hürriyetinde Yaşanan Gelişmeler (1946-1952)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Y. 5 S. 10 Ekim 2013,* Konya 2013, s.63-82.

ÖZDEMİR, Hikmet, "1960-1980 Dönemi", *Türkler C. 17,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.15-47.

SARINAY, Yusuf, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.923-927.

SONYEL, Salâhi R. "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878-1960)", *Belleten C. LIX S. 224 Y. 1995/Nisan,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.133-187.

ŞENTÜRK, Ayşegül, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2013, s.157-180.

TUĞLUOĞLU, Fatih, "Demokrat Partinin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Zile Hadisesi (17 Ekim 1958)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Y. 8 S. 15 Nisan 2016,* Konya 2016, s.155-183.

UZUN, Hakan, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 12 S. 25 Y. 2012/Güz,* Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir 2013, s.101-139.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Y. 3 S. 6 Ekim 2011,* Konya 2011, s.85-100.

YÜCEL, M. Serhan, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Türkler C. 16,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.835-855.

YÜKSEL, Dilek Yiğit, "Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi (1914-1958)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi C. 8 S. 18-19 Y. 2009/Bahar-Güz,* Dokuz Eylül Matbaası, İzmir 2009, s.161-184.

V. GENEL MÜRACAAT ESERLERİ

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Haz. Aydın Sami Güneyçal, 22. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

VI. TEZLER

SARIÇOBAN, Gülay, *Samet Ağaoğlu'nun Siyasî Biyografisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,* Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

VII. İNTERNET SİTELERİ

1. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017).
2. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (Erişim Tarihi: 20-21 Kasım 2016).
3. http://www.tjk.org/TR/Kurumsal/Static/Page/Tarihce (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).
4. http://www.tjk.org/TR/Kurumsal/Static/Page/Baskanlarimiz (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).
5. http://www.tjk.org/TR/map/News/Page/16117 (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).
6. http://www.tjk.org/TR/YarisSever/Query/Page/KosuSorgulama (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017).

7. http://aydin.bel.tr/detail/4522/belediye-tarihcesi (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2017).
8. http://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ibrahim-ethem-menderes (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
9. https://www.icisleri.gov.tr/gorev-yapmis-bakanlarimiz1# (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
10. http://www.ttk.gov.tr/category/yayinlarimiz/dergi/belleten/ (Erişim Tarihi: 20 Mart 2017).
11. http://dergipark.gov.tr/cttad (Erişim Tarihi: 17 Mart 2017).
12. http://www.tarihinpesinde.com/tr/category/dergi-sayilari/ (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017).
13. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/ (Erişim Tarihi: 23 Mart 2017).
14. http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx# (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2018).

EKLER

Ek 1: KRONOLOJİ

1899: İbrahim Etem Menderes'in doğum tarihi.

3 Ekim 1916 - 7 Kasım 1918: Etem Menderes'in ilk askerlik dönemi.

15 Mayıs 1919: Etem Menderes'in Aydın Çakırbeyli Çiftliği'ne gidişi.

13 Aralık 1920 - 23 Ağustos 1923: Etem Menderes'in ikinci askerlik dönemi.

1930: Etem Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi.

1930-1943: Etem Menderes'in Emine Zahire Hanım ile evliliği.

1930: Etem Menderes'in Aydın CHP İl Başkanlığı'na getirilişi.

1 Kasım 1938 - 1945: Etem Menderes'in Aydın Merkez Belediye Başkanlığı.

24 Nisan 1941 - 1 Ağustos 1942: Etem Menderes'in üçüncü askerlik dönemi.

1944: Etem Menderes'in Fatma Şadan Hanım ile evlenmesi.

1945: Etem Menderes'in oğlu İbrahim Adnan Menderes'in doğum tarihi.

8 Kasım 1945: Etem Menderes'in Aydın CHP İl Başkanlığı görevinden alınışı.

2 Aralık 1945: Etem Menderes'in Aydın CHP İl Başkanlığı'ndan istifa edişi.

4 Şubat 1946: Etem Menderes'in DP Aydın İl Teşkilatı'nı kurması.

14 Mayıs 1950: Etem Menderes'in IX. Dönem DP Aydın milletvekilliğine seçilmesi.

29 Mayıs 1950: Etem Menderes'in ilk kez Bütçe Komisyonu'na seçilmesi.

6 Kasım 1950: Etem Menderes'in ikinci kez Bütçe Komisyonu'na seçilmesi.

9 Kasım 1951: Etem Menderes'in üçüncü kez Bütçe Komisyonu'na seçilmesi.

1 Ağustos 1952 - 17 Mayıs 1954: Etem Menderes'in birinci dönem İçişleri Bakanlığı.

2 Mayıs 1954: Etem Menderes'in X. Dönem DP Aydın milletvekilliğine seçilmesi.

17 Mayıs 1954 - 15 Eylül 1955: Etem Menderes'in birinci MSB dönemi.

15 Eylül 1955: Etem Menderes'in Devlet Bakanlığı'na tayini.

30 Eylül 1955 - 12 Ekim 1956: Etem Menderes'in ikinci dönem İçişleri Bakanlığı.

20 Haziran 1956 - 25 Kasım 1957: Etem Menderes'in Dışişleri Bakanlığı vekâleti.

12 Ekim 1956 - 19 Ocak 1958: Etem Menderes'in Bayındırlık Bakanlığı dönemi.

1956 -1960: Etem Menderes'in Türkiye Jokey Kulübü Başkanlığı.

27 Ekim 1957: Etem Menderes'in XI. Dönem Aydın milletvekilliğine seçilmesi.

19 Ocak 1958 - 27 Mayıs 1960: Etem Menderes'in ikinci MSB dönemi.

3 Mayıs 1960: Cemal Gürsel'in Etem Menderes'e yazdığı mektubun tarihi.

27 Mayıs 1960: 27 Mayıs askerî darbesi.

6 Ağustos 1960: Etem Menderes'in tevkif müzekkeresinin kesildiği tarih.

14 Şubat 1961: Etem Menderes'in İstanbul- Ankara Olayları Davası'nda sorgusu.

16 Mayıs 1961: Etem Menderes'in Anayasayı İhlal Davası'nda TK sorgusu.

20 Temmuz 1961: Etem Menderes'in YAD Başkanlığı'na sunulan savunması.

27 Temmuz 1961: İstanbul- Ankara Olayları Davası ile Anayasayı İhlal Davası'nın birleştirilmesi.

15 Eylül 1961: Etem Menderes'e 10 yıl hapis cezası verilmesi.

23 Şubat 1963: 218 sayılı Af Kanunu'nun çıkması.

14 Mart 1963: Etem Menderes'in yargılandığı Parti İşleri İçin Askerî Uçak Tahsis Edilmesi İle İlgili Açılan Kamu Davası'nın ortadan kaldırılması.

16 Mart 1963: Etem Menderes'in yargılandığı Trakya'daki Çiftlik Yolunun Askerî Araçlarla Yapılması ile İlgili Açılan Kamu Davası'nın ortadan kaldırılması.

16 Mart 1963: Etem Menderes'in yargılandığı Deniz Motoruna Yapılan Kızak ile İlgili Açılan Kamu Davası'nın ortadan kaldırılması.

16 Mart 1963: Etem Menderes'in yargılandığı Deniz Motoruna Yapılan Tekne ile İlgili Açılan Kamu Davası'nın ortadan kaldırılması.

18 Mart 1963: Etem Menderes'in yargılandığı Telefon Masraflarının Kara Kuvvetleri Bütçesinden Ödenmesi ile İlgili Açılan Kamu Davası'nın ortadan kaldırılması.

20 Mart 1963: Etem Menderes'in yargılandığı İstanbul'da Bazı Askerî ve Kamu Binalarının Yıktırılması İle İlgili Açılan Kamu Davası'nın ortadan kaldırılması.

3 Şubat 1964: Etem Menderes'in Zimmet Davası'nda beraat ettiği tarih.

4 Eylül 1964: Etem Menderes'in af talep dilekçe tarihi.

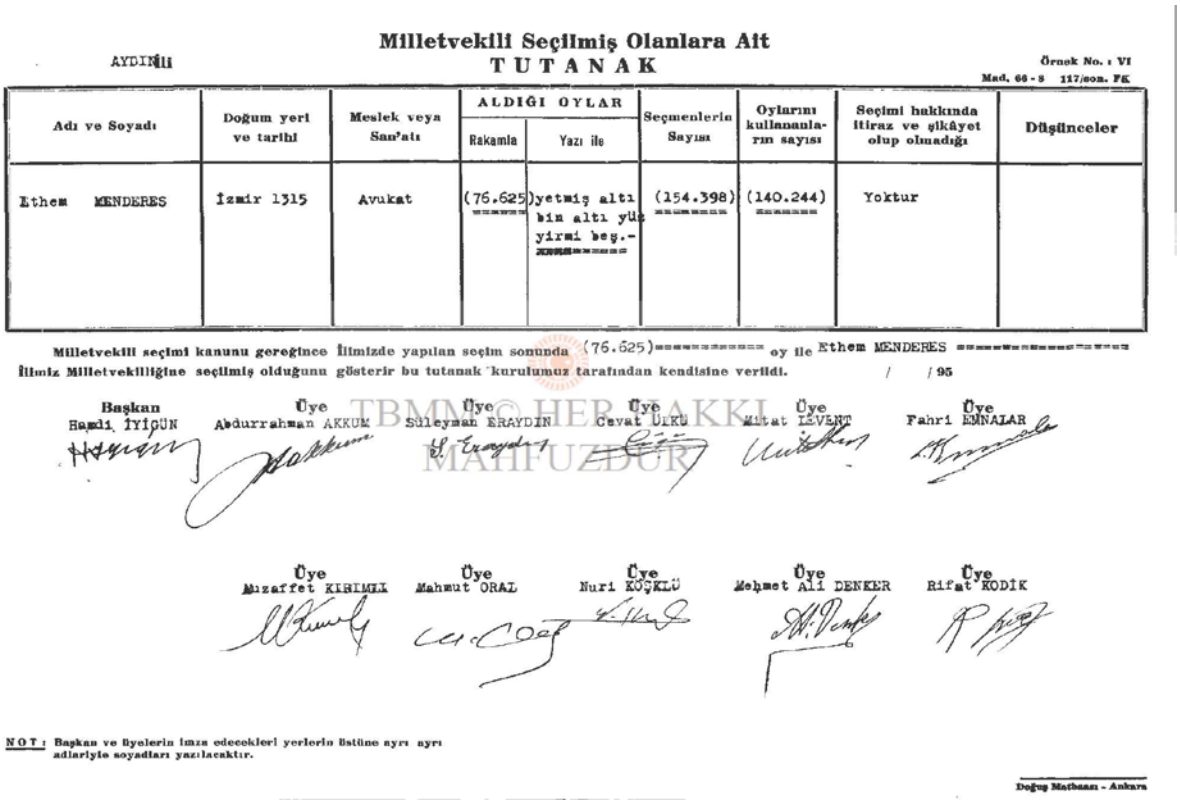
11 Eylül 1964: Etem Menderes'in sağlık raporu.

25 Eylül 1964: Etem Menderes'in infazını 6 ay erteleyen sağlık tıp heyeti kararı.

2 Ekim 1964: Etem Menderes'in 6 ay müddetle tahliye edilmesi.

30 Ocak 1965: Etem Menderes'in Af Kararnamesi.

18 Eylül 1992: Etem Menderes'in ölüm tarihi.

AYDIN İli

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 3 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Ethem MENDERES	İzmir 1315	Avukat	(76.625)	yetmiş altı bin altı yüz yirmi beş.-	(154.398)	(140.244)	Yoktur	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince İlimizde yapılan seçim sonunda (76.625) oy ile Ethem MENDERES İlimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi. / /95

Başkan Hamdi İYİGÜN — Üye Abdurrahman AKKUM — Üye Süleyman ERAYDIN — Üye Cevat ÜLKÜ — Üye Mitat İŞEVENT — Üye Fahri EMNALAR

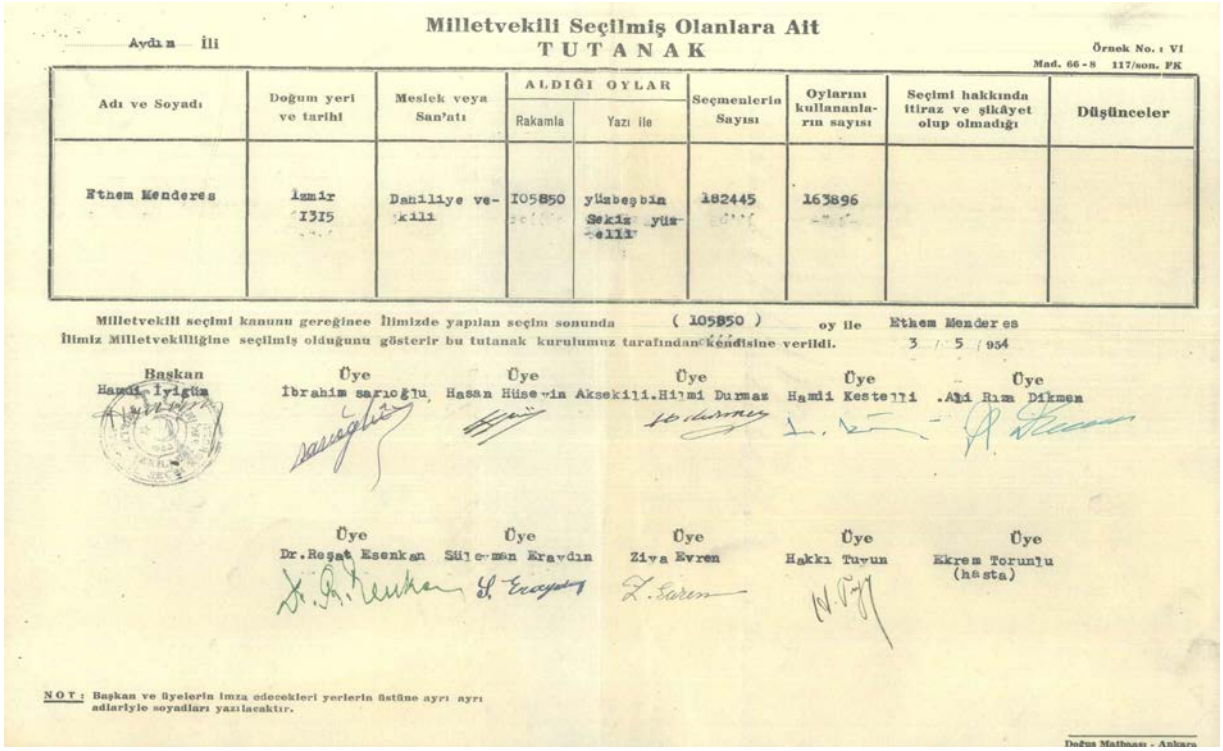
Üye Muzaffet KIRILMIŞ — Üye Mahmut ORAL — Üye Nuri KÖÇKLÜ — Üye Mehmet Ali DENKER — Üye Rifat KODİK

TBMM © HER HAKKI MAHFUZDUR

NOT : Başkan ve Üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlariyle soyadları yazılacaktır.

Doğuş Matbaası - Ankara

Ek 2: Etem MENDERES'in 1950 Milletvekilliği Mazbatası.

Aydın İli

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Ethem Menderes	İzmir 1315	Dahiliye vekili	105850	yüzbeşbin sekiz yüzelli	182445	163896		

Milletvekili seçimi kanunu gereğince İlimizde yapılan seçim sonunda (105850) oy ile Ethem Menderes İlimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi. 3 / 5 / 954

Başkan Hamdi İyigün

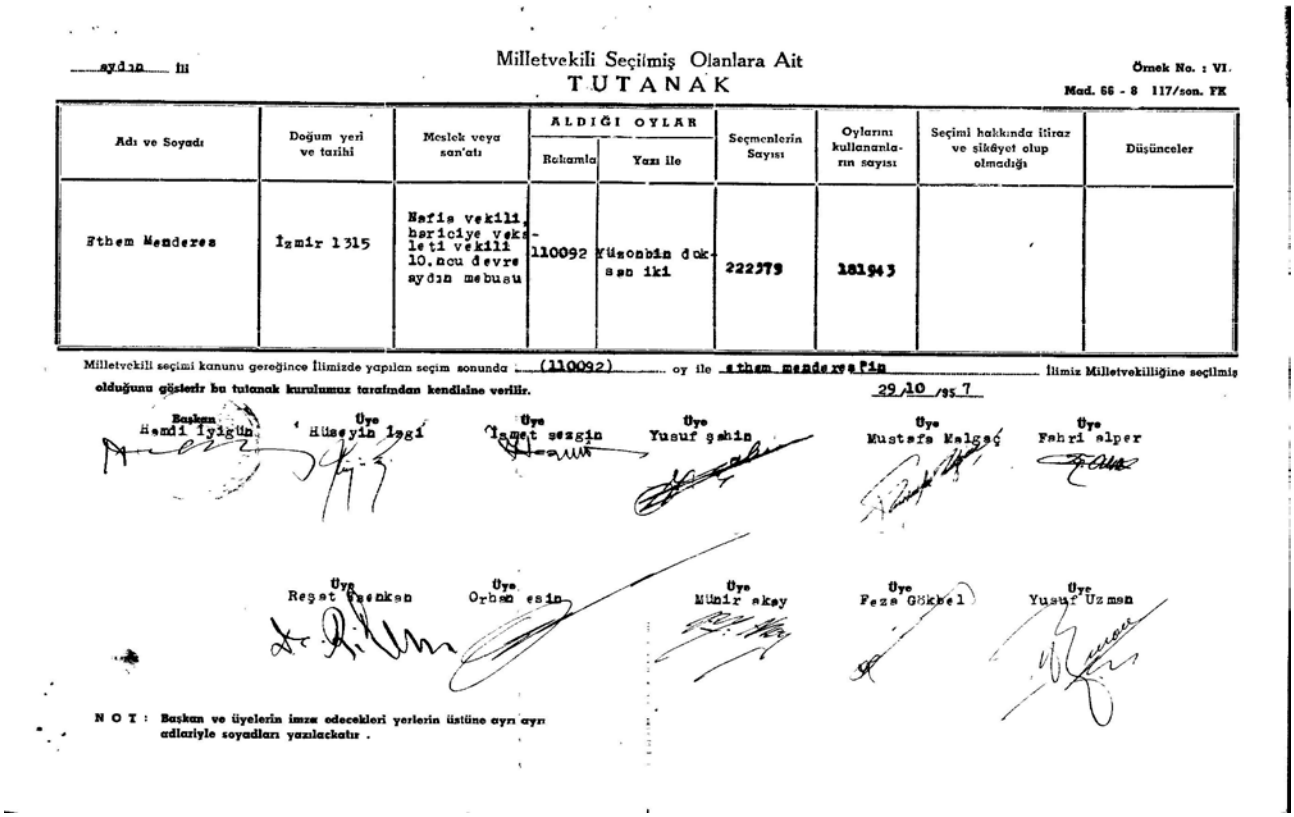
Üye İbrahim Sarıoğlu — Üye Hasan Hüsnün Akşekili — Üye Hilmi Durmaz — Üye Hamdi Kestelli — Üye Ali Rıza Dikmen

Üye Dr. Reşat Esenkan — Üye Süleyman Kravdın — Üye Ziya Evren — Üye Hakkı Tuvun — Üye Ekrem Torunlu (hasta)

NOT: Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyle soyadları yazılacaktır.

Doğuş Matbaası - Ankara

Ek 3: Etem MENDERES'in 1954 Milletvekilliği Mazbatası.

aydın İli

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI.
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Ethem Menderes	İzmir 1315	Hafia vekili, hariciye vekâleti vekili 10.ncu devre aydın mebusu	110092	Yüzonbin doksan iki	222779	181943		

Milletvekili seçimi kanunu gereğince İlimizde yapılan seçim sonunda (110092) oy ile ethem menderesin İlimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verilir.

29/10/957

Başkan Hamdi İyigün
Üye Hüseyin İşgi
Üye İsmet sezgin
Üye Yusuf şahin
Üye Mustafa Malgaç
Üye Fahri alper
Üye Reşat Pasenkan
Üye Orhan esin
Üye Münir akay
Üye Feza Gökbel
Üye Yusuf Uzman

NOT: Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlariyle soyadları yazılacaktır.

Ek 4: Etem MENDERES'in 1957 Milletvekilliği Mazbatası.

719

Ankara
3-Mayıs-960

Aziz Vekilim ;

Dün geceki konuşmalarımızdan cesaret ve ilham alarak zatıalilerine, memleketin huzur ve istikrarı için alınması lâzım gelen tedbir ve kararlar hakkında düşüncelerimi arz etmeyi milli ve vatani bir vazife bildim.

Sayın Başvekilin açıklamalarını dinledim ve okudum; bunlarda, benim düşüncelerimin kabulüne müsait bir zeminin henüz mevcut olmadığı aşikâr olarak belli ise de, genede görüşlerimin sizlere iblâğının zaruretine inanıyorum.

Muhterem Vekilim; şu hakikatı kabul etmek lazımdır ki Kayseri hadiseleriyle başlayıp son karar ve feci olaylara kadar devam eden vak'alar vatandaş ruhunda derin tesirler ve Hükümete karşı telâfisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Hele Ordunun Talebelere karşı akılsızca kullanılması için vahametini arttırmış,Ordu mensuplarında da huzursuzluk ve güvensizlik hisleri belirmiş,korkulan şey olmuş,Ordu politikaya karıştırılmıştır.

Sayın Vekilim;

Bu ahvâl küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçiştirilecek şeylerden değildir.Memleket,Hükümet ve partinin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için sükûnetli fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir.

Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan MENDERES getirilmelidir. Bu muhterem zatı her şeye rağmen Milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kaniim,bu sevgiden istifade edilerek kırılanların gönülleri alınmalı ve millete yeniden güven telkin edilmelidir.

09 90/271/3

Ek 5: Cemal GÜRSEL'in 3 Mayıs 1960 tarihli mektubu.

2. Kabinede iyi kabul edilmeyen ve cuilalleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat çıkartılmalı ve yeni kabine mutlak dürüst, makul zorcu değil adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.

3. İstanbul, Ankara Valileri ve Emniyet Müdürleri süratle değiştirilmelidir.

4. Son çıkarılan ve tahkikat komisyonları ihdas eden Kanun kaldırılmalıdır.

5. Ankara Örfi İdare Kumandanı değiştirilmelidir.

6. Partilerin Ocak, Bucak teşkilatı kaldırılmalı sadece Vilayet merkezlerinde mümessiller bulundurulmalıdır.

7. Parti faaliyetleri azami senede iki defa Vilayet merkezlerinde ve mahdut partililerle yapılmalıdır.

8. Mevkuf gazeteciler bir af kanunu ile kısa zamanda tahliye edilmelidir.

9. Son hadiseden tevkif edilen talebeler tedricen serbest bırakılmalıdır ilim müessesoleri yeniden faaliyete geçirilmelidir.

10. Şimdiye kadar çıkarılan bütün Antidemokratik kanunlar tedricen kaldırılmalıdır.

11. Vatandaş Hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak surette riayet edilmelidir.

12. Ordunun meseleleri süratle hal edilmelidir.

13. Din istismarcılığından vazgeçilmelidir.

14. Suistimaller oluyormu bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumi bir kanaat mevcuttur ve Milletin Hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lazımdır.

15. Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyükleri ile Memleket gezilerinde Halka büyük vatandaş topluluklar ile karşılaşmalar yapmak usûlü kaldırılmalıdır.

Çok Muhterem Vekilim;

Bu yazdıklarım asla bir parti ve politika mülahaza ve tesiriyle değildir.

010 09 90 276 3

5

Memleketin durumunun bu tedbirlerin alınmasının zaruri kıldığına inandığım için arz ediyorum.Sizlerin Vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum.Memlekettem çok şeyler yaptığınız muhakkaktır,fakat bu da asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri müstemleke idareleride yapar,yapıyor ve yapmıştır.

Asıl mühim olan toplumun ruhunda yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi,hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar bu yolda olmadığımızı göstermektedir. Talebelerin hürriyet duygusu ile yaptıkları masumane tezahürata karşı ,idarecilerin hatası yüzünden kıtalar sevk edilmesi ve onların desteği ile emniyet kuvvetlerinin ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri profösörleri ile beraber coplarla ve kurşunlarla tedip etmesi feci bir şeydir.

O hengâmede kız talebeleri yürekler parçalayan çığlıklarının analar,Babalar ve halk ruhunda unulmaz yaralar açacağını ve açtığını anlamamak ,memleketin huzuru bakımından büyük hata olduğuna kaniim. Bizim ,gençlerimizde hak,adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lazım gelmez mi ? istikbali hissiz ,duygusuz müstemleke ruhlu ,yalnız maddeci bedbaht insanlarını bırakmak istiyoruz.

Sayın Vekilim,arzuzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkârancdir. Fakat memleket için , millet için ,hükümet ve hatta partinizin selameti için dikkate alınması lazımdır ve hatta çok lazımdır.

Derin ve sonsuz hürmetlerimi sunarım.

Kara Kuvvetleri Kumandanı
Orgeneral
Cemal GÜRSEL

010 09 90 2763

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
M. M. V.
KARA KUVVETLERİ KUMANDANLIĞI KARARGAHI
A N K A R A

SS :
KONU :

3 Mayıs 1960

1. Kara Kuvvetleri Kumandanlığından izinli olarak ayrılıyorum. Bütün silâh arkadaşlarıma arsı veda ederim.

2. Sizlere son sözlerim şunlar olacaktır:

Her şeye rağmen ordunun ve taşıdığınız üniformanın şerefini daima yüksek tutunuz. Şu sırada memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden kendinizi korumasını biliniz. Ne pahasına olursa olsun politikadan katiyyen uzak kalınız. Bu; sizlerin şerefi, Ordunun kudreti ve memlekotin kaderi için ehemmiyeti haizdir.

Bütün gayretlerini memleket müdafaası için lazım olan kudretinizi artırmaya ve onu en yüksek dereceye çıkarmaya hasredinis.

Sizlere inanıyor son erden en büyük kumandana kadar cümlenizi derin saygı ve sevgi hisleriyle selâmlıyorum.

3. Bu yazının en küçük birliklere kadar ulaştırılmasını rica ederim.

CEMAL GÜRSEL
Orgeneral
K. K. K.

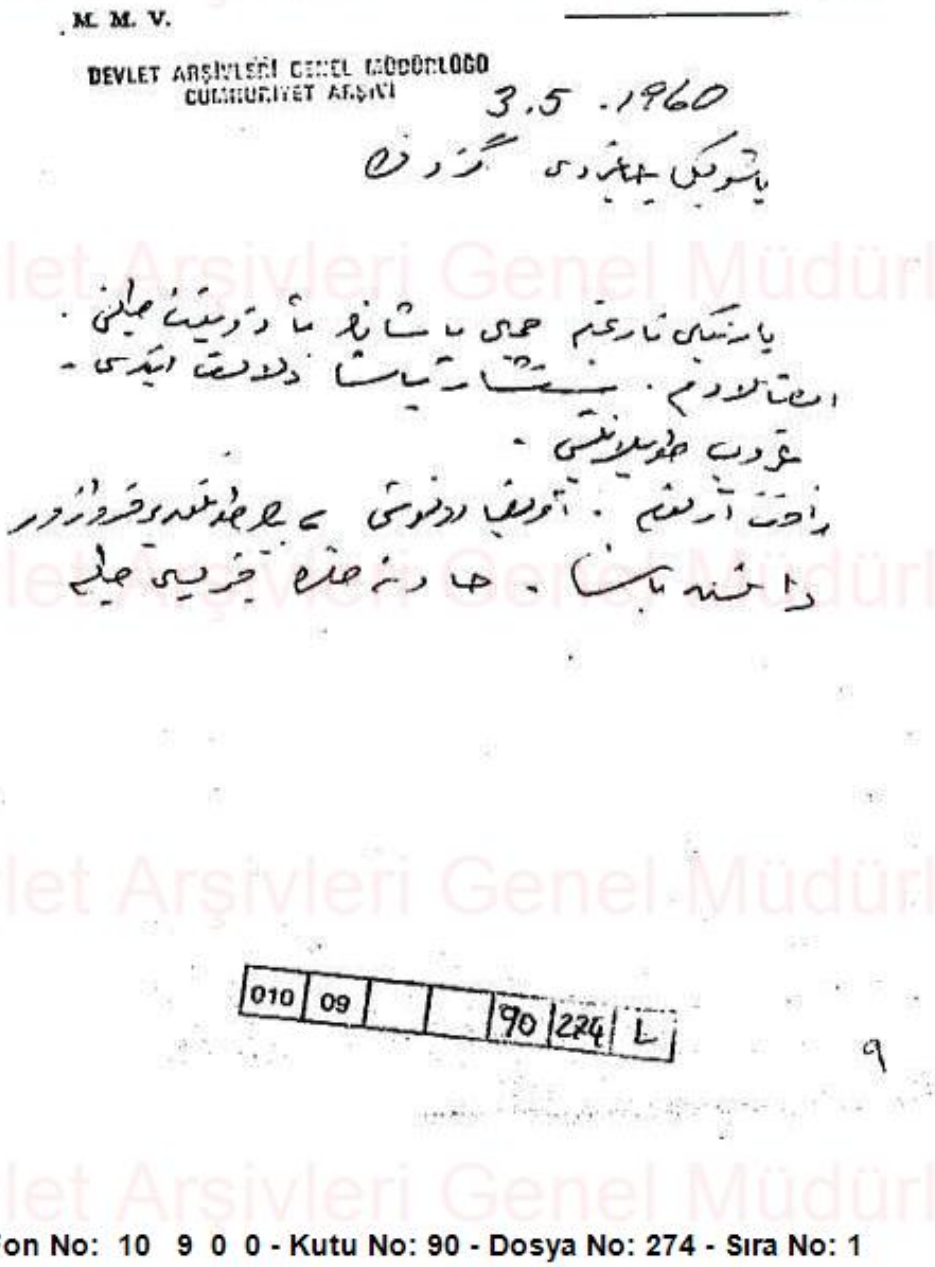
DAĞITIM :
Gereği :
Orduya tamim edilmiştir.

010 | 09 | | | 90 | 274 | 1

33

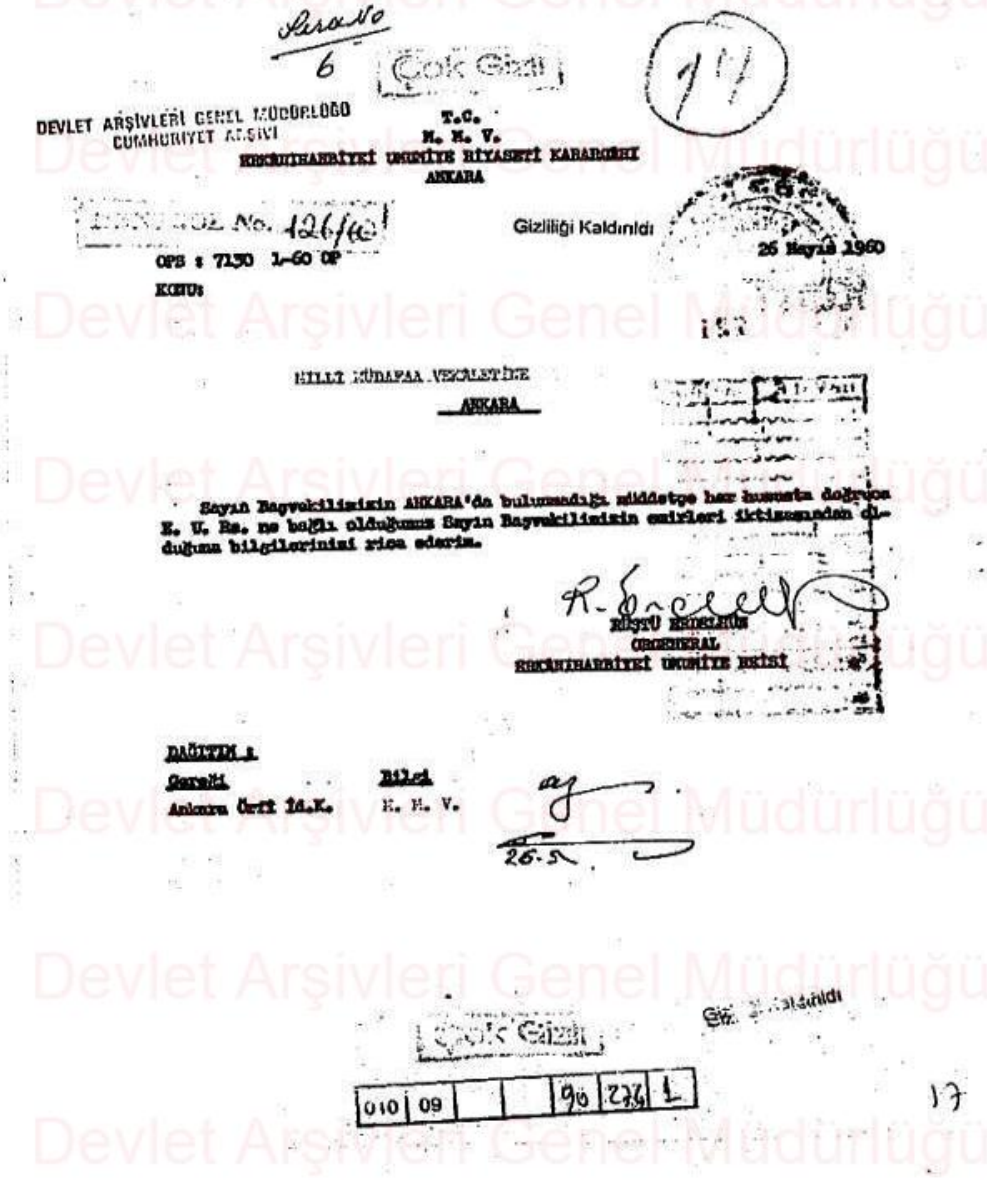
Fon No: 10 9 0 0 - Kutu No: 90 - Dosya No: 274 - Sıra No: 1

Ek 6: Cemal GÜRSEL'in 3 Mayıs 1960 tarihli veda yazısı.

Fon No: 10 9 0 0 - Kutu No: 90 - Dosya No: 274 - Sıra No: 1

Ek 7: Etem MENDERES'in Cemal GÜRSEL'in mezuniyet talebini imzaladığını yazdığı 3.5.1960 tarihli notu.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Çok Gizli

T.C.
M. H. V.
HÜKÛMETHARBİYEKİ UMUMİYE RİYASETİ KARARGÂHI
ANKARA

Gizliliği Kaldırıldı
26 Mayıs 1960

No. 126/46
OPS : 7130 1-60 OP
KONU:

MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİNE
ANKARA

Sayın Başvekilimizin ANKARA'da bulunmadığı müddetçe her hususta doğrudan doğruya K. U. Ks. ne bağlı olduğumuz Sayın Başvekilimizin emirleri iktizasından olduğunu bilgilerinizi rica ederim.

Rüştü ERDELHUN
ORGENERAL
HÜKÛMETHARBİYEKİ UMUMİYE REİSİ

DAĞITIM :
Gereği
Ankara Özel İd.K.
Bilgi
K. H. V.

26.5

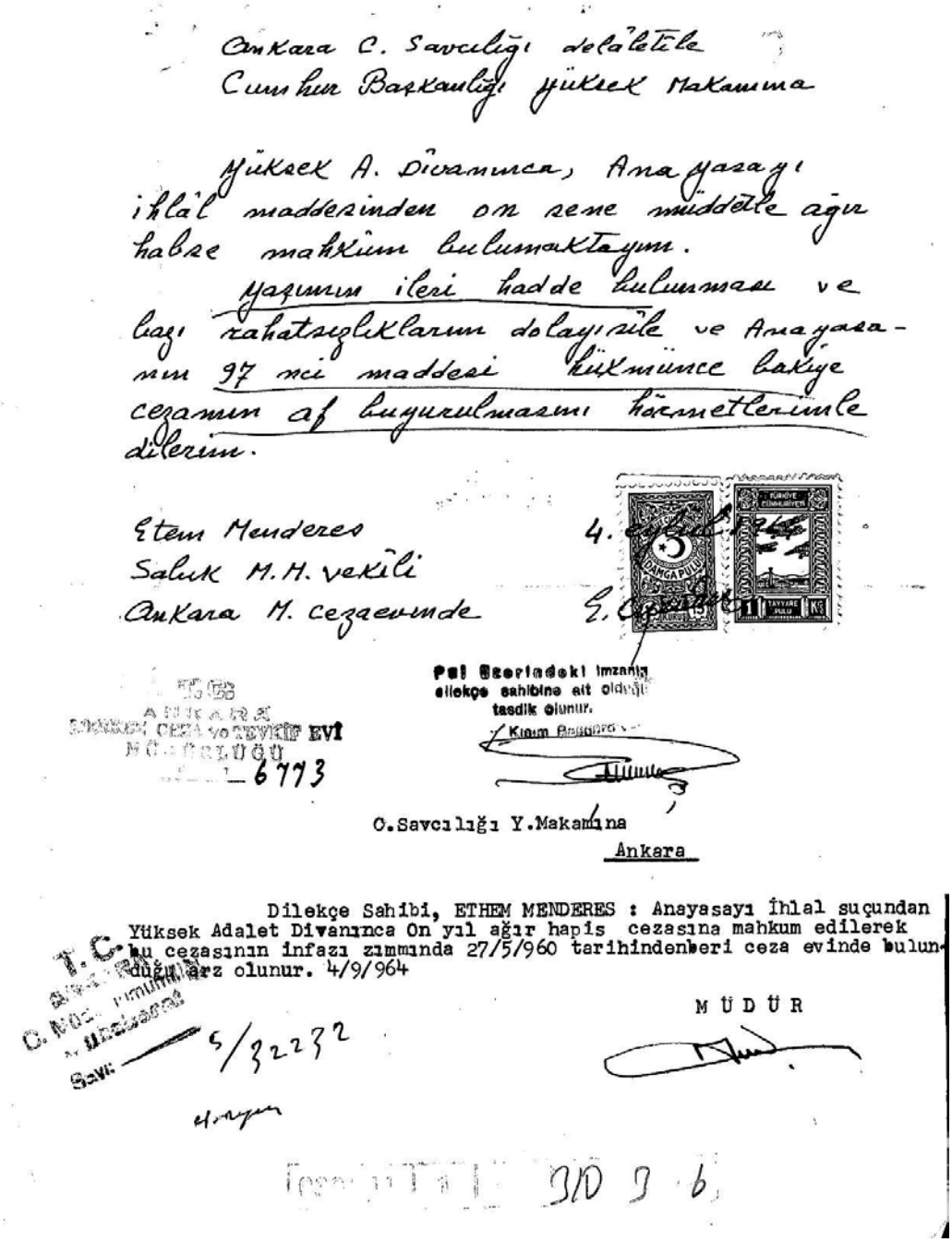
Çok Gizli

Gizliliği Kaldırıldı

010 | 09 | | | 90 | 274 | 1

Fon No: 10 9 0 0 - Kutu No: 90 - Dosya No: 274 - Sıra No: 1

Ek 8: Rüştü ERDELHUN'un 26 Mayıs 1960 tarihli yazısı.

Ankara C. Savcılığı delâletile
Cumhur Başkanlığı yüksek Makamına

Yüksek A. Divanınca, Anayasayı ihlâl maddesinden on sene müddetle ağır habse mahkum bulunmaktayım.

Yaşımın ileri hadde bulunması ve bazı rahatsızlıklarım dolayısile ve Anayasanın 97 nci maddesi hükmünce bakiye cezamın af buyurulmasını hürmetlerimle dilerim.

Etem Menderes
Saluk M.M. vekili
Ankara M. cezaevinde

4. eylül 1964

Pul üzerindeki imzanın dilekçe sahibine ait olduğu tasdik olunur.

Kısım Amirliği

T.C. ANKARA MEMLEKET CEZA ve TEVKİF EVİ MÜDÜRLÜĞÜ 6773

C.Savcılığı Y.Makamına
Ankara

Dilekçe Sahibi, ETHEM MENDERES : Anayasayı İhlal suçundan Yüksek Adalet Divanınca On yıl ağır hapis cezasına mahkum edilerek bu cezasının infazı zımmında 27/5/960 tarihindenberi ceza evinde bulunduğu arz olunur. 4/9/964

MÜDÜR

T.C. ANKARA C. Müddeiumumiliği Evrak Odası Sayı: 5/32232

Ek 9: Etem MENDERES'in af talep dilekçesi.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

K A R A R N A M E

3194

1- Yüksek Adalet Divanınca 15.9.1961 tarihinde ittihaz olunan kesin kararla ; Anayasayı ihlâl suçundan Türk Ceza Kanununun 146/3 maddesi uyarınca takdiren ve teşdiden 10 sene müddetle ağır hapse konulmasına ve hakkında aynı kanunun 31 ve 33 ncü maddelerinin uygulanması suretiyle müebbeden âmme hizmetlerinden memnuiyetine , cezası müddeti zarfında kanuni mahcuriyet halinde bulundurulmasına ve 173 ncü madde gereğince muayyen cezasının üçte biri olan 3 sene 4 ay müddetle Ankara'da umumi emniyet nezareti altına alınmasına karar verilen hükümlü Kadri oğlu , 1899 doğumlu Etem Menderes'in , tıbben tesbit olunan sürekli hastalıkları sebebiyle ; bakiye Hürriyeti bağlayıcı cezası ile , Türk Ceza Kanununun 173 ncü maddesi gereğince hükmolunan umumi emniyet nezareti altında bulundurulma cezasının tamamen kaldırılması ,Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 97 nci maddesi 2 nci fıkrası hükmü gereğince uygun görülmüştür.

2- Bu kararı Adalet Bakanı yürütür.

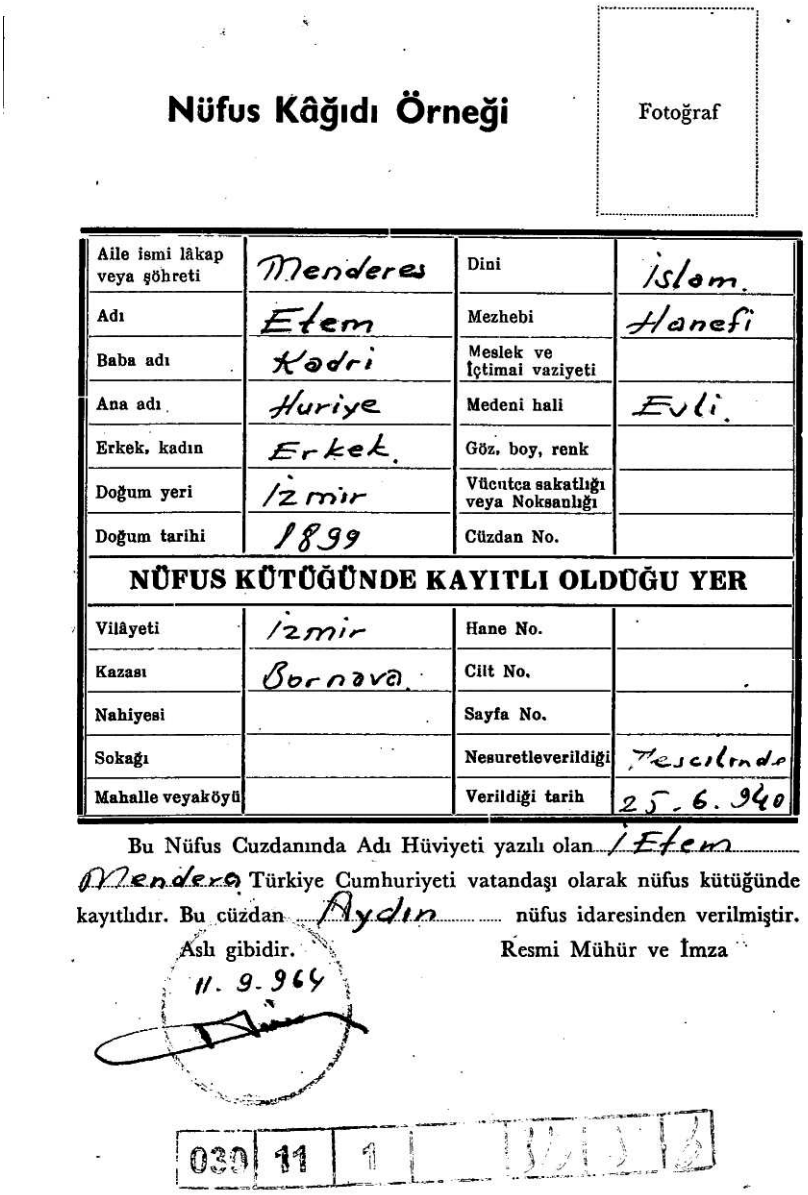
30 Ocak 1965

Cumhurbaşkanı

Başbakan

Adalet Bakanı

Ek 10: Etem MENDERES'in af kararnamesi.

Nüfus Kâğıdı Örneği

Fotoğraf

Aile ismi lâkap veya şöhreti	Menderes	Dini	İslam.
Adı	Etem	Mezhebi	Hanefi
Baba adı	Kadri	Meslek ve İçtimai vaziyeti	
Ana adı	Huriye	Medeni hali	Evli.
Erkek, kadın	Erkek.	Göz, boy, renk	
Doğum yeri	İzmir	Vücutca sakatlığı veya Noksanlığı	
Doğum tarihi	1899	Cüzdan No.	
NÜFUS KÜTÜĞÜNDE KAYITLI OLDUĞU YER			
Vilâyeti	İzmir	Hane No.	
Kazası	Bornova.	Cilt No.	
Nahiyesi		Sayfa No.	
Sokağı		Nesuretleverildiği	Tescilinde
Mahalle veyaköyü		Verildiği tarih	25.6.940

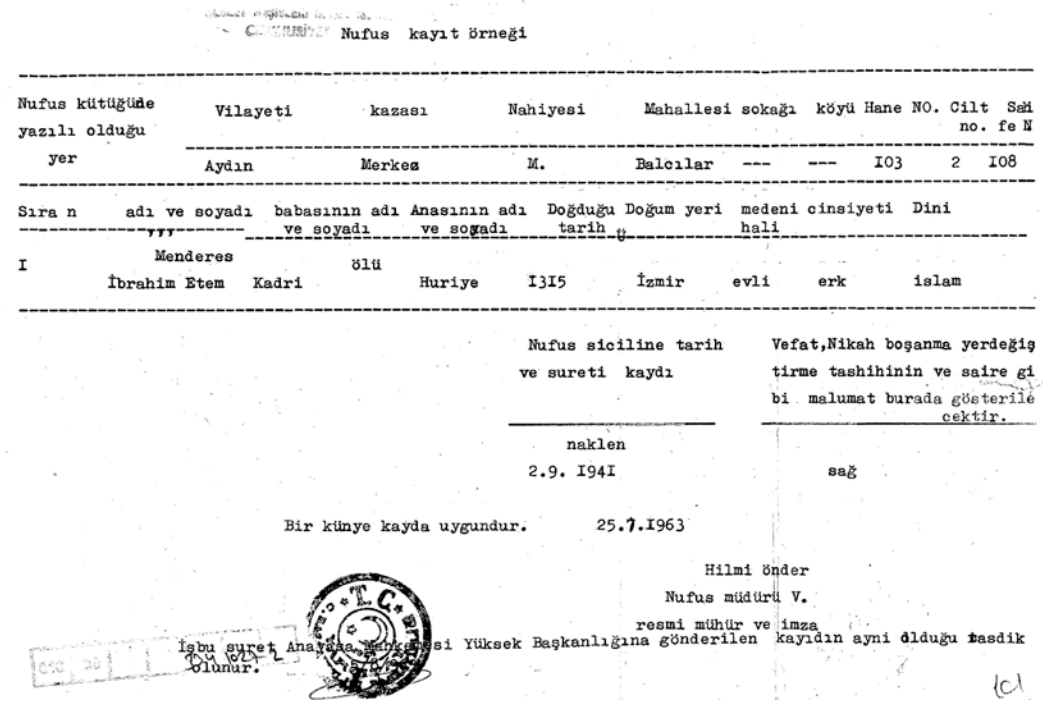
Bu Nüfus Cuzdanında Adı Hüviyeti yazılı olan İ Etem Menderes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak nüfus kütüğünde kayıtlıdır. Bu cüzdan Aydın nüfus idaresinden verilmiştir.

Aslı gibidir. Resmi Mühür ve İmza

11. 9. 964

030 | 11 | 1

Ek 11: Etem MENDERES'in nüfus kâğıdı örneği.

Nufus kayıt örneği

Nufus kütüğünde yazılı olduğu yer	Vilayeti	kazası	Nahiyesi	Mahallesi sokağı	köyü	Hane NO.	Cilt no.	Sahife N
	Aydın	Merkez	M.	Balcılar	---	---	I03	2	I08

Sıra n	adı ve soyadı	babasının adı ve soyadı	Anasının adı ve soyadı	Doğduğu tarih	Doğum yeri	medeni hali	cinsiyeti	Dini
I	Menderes İbrahim Etem	Kadri	ölü Huriye	I3I5	İzmir	evli	erk	islam

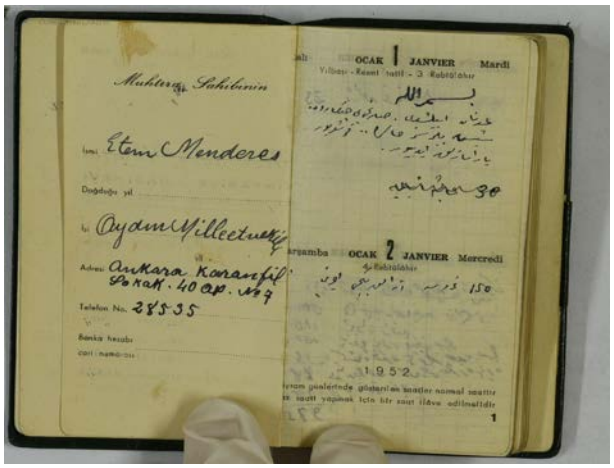
Nufus siciline tarih ve sureti kaydı	Vefat,Nikah boşanma yerdeğiştirme tashihinin ve saire gibi malumat burada gösterilecektir.
naklen 2.9. I94I	sağ

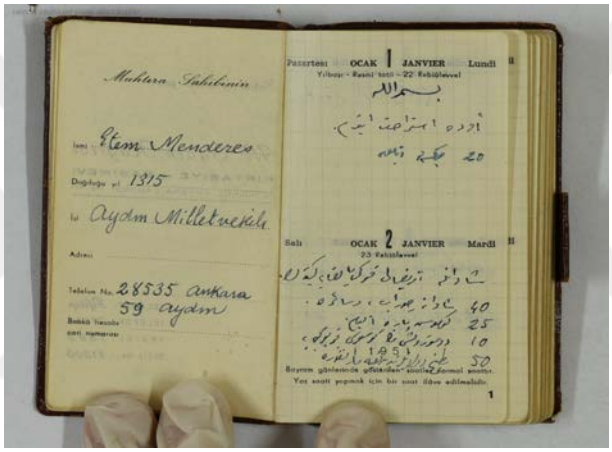
Bir künye kayda uygundur. 25.7.I963

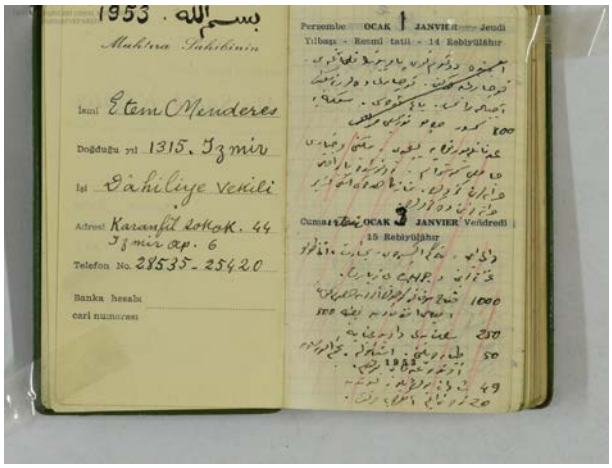
Hilmi önder
Nufus müdürü V.
resmi mühür ve imza

İşbu suret Anayasa Mahkemesi Yüksek Başkanlığına gönderilen kayıdın aynı olduğu tasdik olunur.

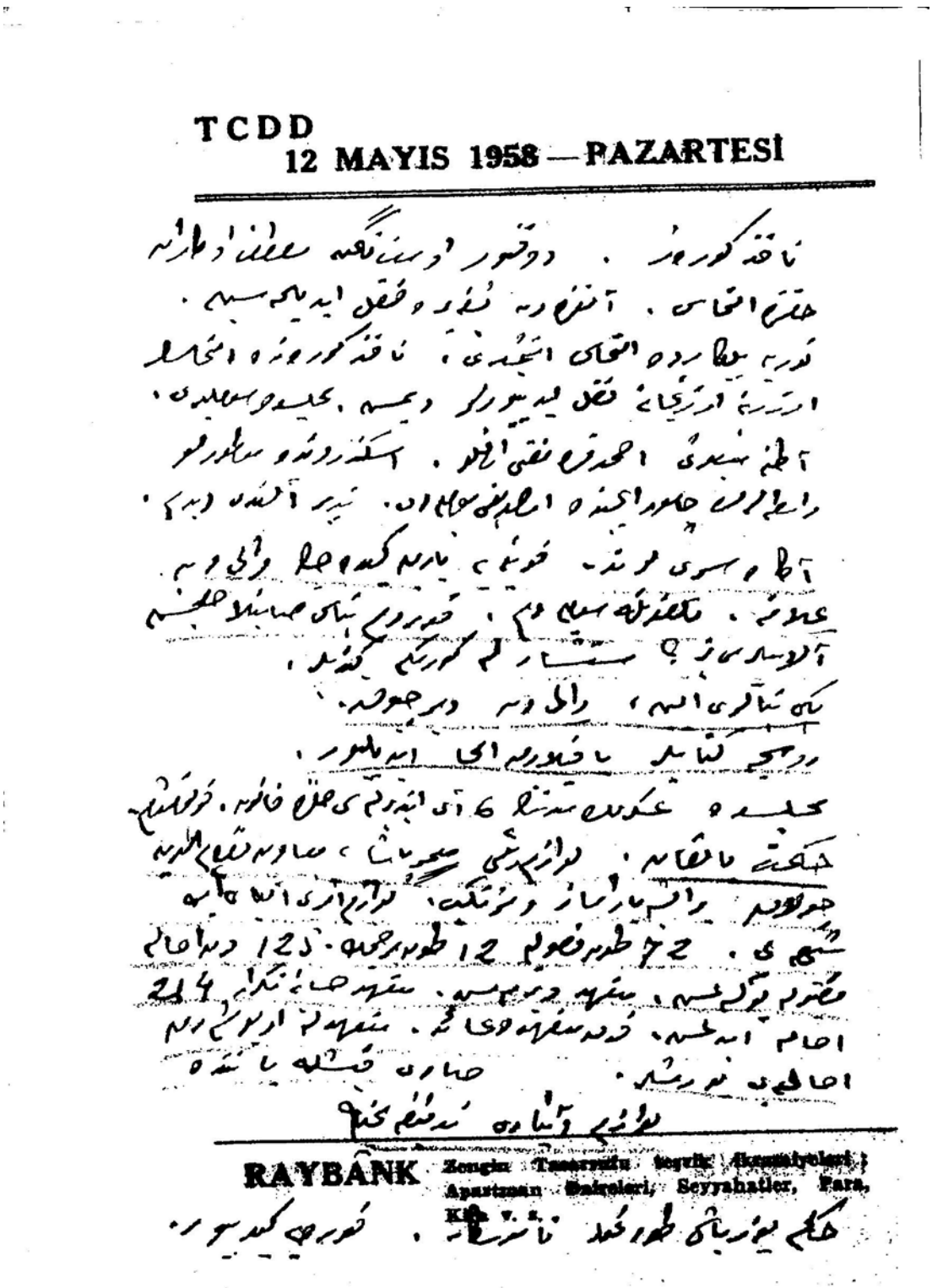
Ek 12: Etem MENDERES'in nüfus kayıt örneği.

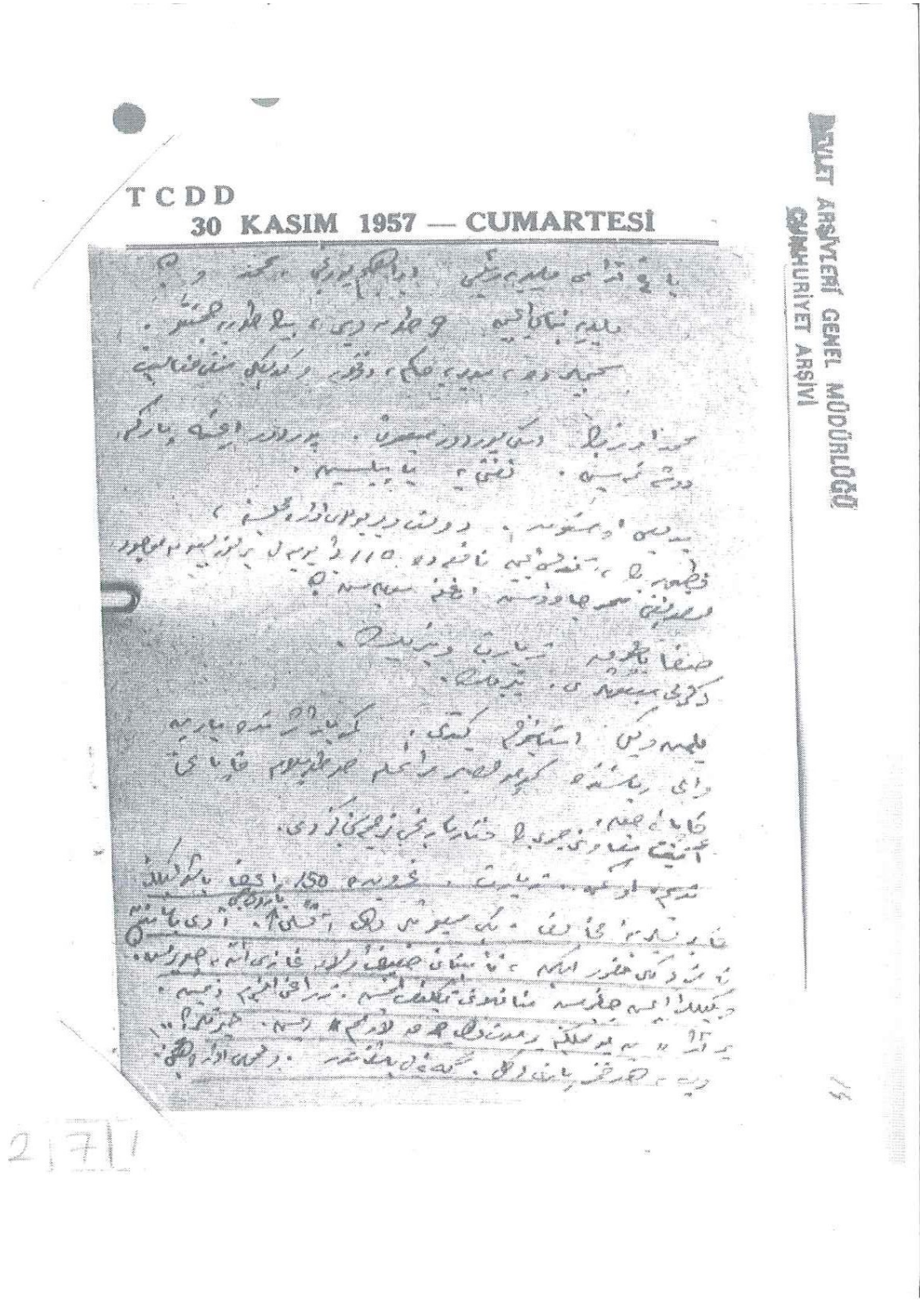

Ek 13: 1951-1952-1953 yılı ajandaları.

TCDD
12 MAYIS 1958 — PAZARTESİ

RAYBANK Zengin Tasarruflu Seyahat Havaleleri; Apartman Bakıcıları, Seyyahatler, Para, Kâğıt v. s.

Ek 14: Etem MENDERES'in günlüğünden bir sayfa.

Ek 15: Etem MENDERES'in günlüğünden bir sayfa.

Ek 16: Bakanlık döneminde vatandaşlar ile birlikte çekilen fotoğraflar.

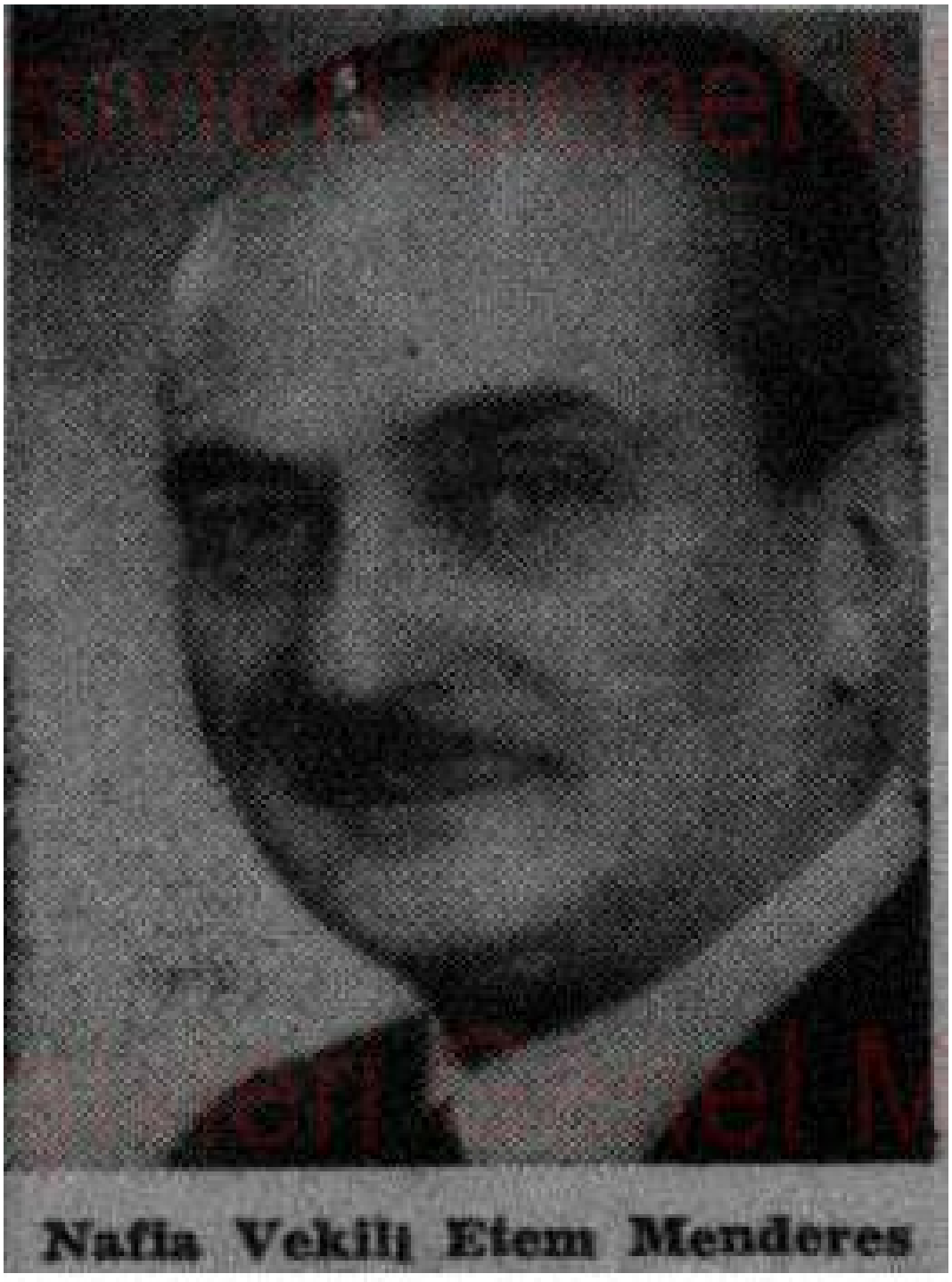

Ek 17: İnönü ile birlikte bir toplantıda sohbet ederken (üst fotoğraf).
Aile dostlarıyla birlikte (alt fotoğraf).

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek 18: Oğlu İbrahim Adnan ile birlikte (üst fotoğraf).
Bakanlık döneminden bir fotoğraf (alt fotoğraf).

Ek 19: Bayındırlık Bakanlığı döneminden bir fotoğraf.